

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
DOKTORA PROGRAMI

**G20 ÜLKELERİNİN EMEK PİYASASI AÇISINDAN
KARŞILAŞTIRILMASI: TÜRKİYE – FRANSA VE
JAPONYA ÖRNEKLERİ**

Doktora Tezi

Yazgı BÜLBÜL

İSTANBUL, 2024

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
DOKTORA PROGRAMI

**G20 ÜLKELERİNİN EMEK PİYASASI AÇISINDAN
KARŞILAŞTIRILMASI: TÜRKİYE – FRANSA VE
JAPONYA ÖRNEKLERİ**

Doktora Tezi

Yazgı BÜLBÜL

200015687

Danışman: Doç. Dr. Uğur Yasin ASAL

İSTANBUL, 2024

ETİK BEYAN SAYFASI

Hazırlamış olduğum tez özgün bir çalışma olup YÖK ve İstanbul Ticaret Üniversitesi Lisansüstü Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bu çalışmayı yaparken bilimsel etik kurallarına tamamiyla uyduğumu; yararlandığım tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiçbir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşüm olup İstanbul Ticaret Üniversitesi'nin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

Yazgı BÜLBÜL

ÖZET

Bu doktora tezinde G20'ye üye olan Türkiye, Fransa ve Japonya'nın emek piyasaları açısından karşılaştırmasına yer verilmiştir. Tezde, özellikle 1980'lerden itibaren Neoliberalizm ve küreselleşmenin hüküm sürdüğü kapitalist sistemin arka planı, gelişme süreci ve emek piyasasındaki etkileri incelenmiştir. G20'nin seçilen üç ülke özelindeki yaptırım gücü ve emek piyasalarındaki uygulamadaki rolü de araştırılmış olup, devlet ve piyasa arasındaki işleyişin önemi, Neoliberal politikalar sebebiyle devletin rolünün piyasalar üzerinde küçülmesi ve buna bağlı olarak emek piyasasında artan eşitsizlik ve gelir dağılımı adaletsizliği konularına değinilmiştir. Bunun yanı sıra, neoliberalizm ile küreselleşme gerçeği reddedilmeyerek neoliberalizmin yarattığı sorunların nasıl telafi edilebileceği? Devletin piyasalar üzerindeki etkisinin neden önemli olduğu? Üç ülke karşılaştırılması yapılarak yer verilmiştir. Tezin güncelliğini sağlamak ve emek piyasasındaki dönüşümü güncel haliyle sunmak için Covid 19 salgın süreci de konuyla ilintili olarak çalışmaya dahil edilmiştir. Üç ülkenin temel dinamikleri coğrafi, ekonomik, demografik, kültürel ve tarihsel bağlamda farklı olup, G20 paydasında ortak olarak bulunmaları neoliberalizmin etkisinin emek piyasasındaki uygulamadaki farklılıkları ve benzer yönleri vurgulanmıştır. Bu bağlamda, devlet ve emek piyasası arasındaki ilişki ele alınmıştır. Neoliberal politikaların ortaya çıkardığı ekonomik ve siyasal olumsuzlukları en az düzeye indirecek, emek piyasasında rekabetçiliği güçlendirecek ekonomi politik bir modele ve bu modelin uygulanmasına dair önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Neoliberalizm, Devlet, Sermaye, Emek Piyasası, G 20.*

ABSTRACT

This dissertation compares the labor markets of Turkey, France, and Japan, which are members of the G20. The thesis examines the background, development process, and impact of the capitalist system, which has been dominated by neoliberalism and globalization since the 1980s, on the labor market. The importance of the functioning between the state and the market, the shrinking role of the state in the markets due to neoliberal policies, and the increasing inequality in the labor market and income inequality were also addressed. Moreover, the reality of neoliberalism and globalization is not denied, and how can the problems created by neoliberalism be compensated? Why is the influence of the state on markets important? Three countries will be compared. To keep the thesis up to date and to present the transformation of the labor market in its current form, the Covid 19 pandemic process was also included in the study about the topic. In this context, the connection between the state and the labour market has been discussed. A proposed economic policy model has been presented to minimize the negative economic and political consequences created by neoliberal policies, and to strengthen competitiveness in the labor market.

Key Words: *Neoliberalism, State, Capital, Labor Market, G 20.*

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	vii
TABLolar LİSTESİ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1
1. EMEK TEORİSİ VE KAVRAMSAL YAKLAŞIMLAR	9
1.1. Kapitalizmde Devlet Piyasa Müdahalesine Dair Temel Yaklaşımlar.....	9
1.1.1. Ekonomik Krizlerde Devletin Rolü.....	17
1.2. Emek Kavramı	22
1.3. Emek, Üretim ve Mülkiyet İlişkisi.....	24
1.4. Kapitalizmde Emek.....	31
1.4.1. Kapitalizmde Emek Kavramının Dönüşümü.....	33
1.5. Sermaye ve Emek İlişkisinin Arka Planı	36
1.5.1. Sanayi Devrimi Öncesi Sermaye ve Emek İlişkisi.....	40
1.6. Maddi Emek ve Maddi Olmayan Emek.....	46
1.6.1. Maddi Emegın Özellikleri	46
1.6.2. Maddi Olmayan Emegın Özellikleri	48
1.6.2.1. Esnek Emek	53
1.6.2.2. Prekarya	55
1.6.2.3. Prekarya ve Eğitim İlişkisi.....	57
2. EMEĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE EMEĞİN YENİDEN TANIMLANMASI	59
2.1. Emek Teorisine İlişkin Temel Yaklaşımlar	59
2.1.1. Adam Smith ve Emek – Değer Teorisi.....	59
2.1.2. Karl Marx ve Emek - Değer Teorisi.....	61
2.1.3. David Ricardo ve Emek – Değer Teorisi	65
2.2. Keynesyen Refah Devleti ve Emek İlişkisi.....	67
2.2.1. Keynesyen Refah Devleti’nde Emegın Dönüşümü ve İstihdam	68
2.2.2. Fordist Üretim ve Emegın Dönüşümü.....	70
2.2.3. Keynesyen Refah Devletinin Krizi ve Devletin Rolü	72

2.2.4. Post – Fordist Üretim.....	73
2.3. Neoliberal Politikalara Genel Bakış.....	74
2.3.1. Neoliberal Politikalar ve Uluslararası Sistemle İlişkisi.....	75
2.3.2. Neoliberal Politikalar ve Ekonomi İlişkisi	77
2.3.3. Neoliberal Politikalar ve Serbest Piyasa Anlayışı	79
2.4. Neoliberal Politikaların Uygulanması ve Uzlaşmalar.....	82
2.4.1. Washington Uzlaşması	82
2.4.2. Post Washington Uzlaşması	83
2.4.3. Barcelona Uzlaşması	84
2.4.4. Pekin Uzlaşması	85
2.4.5. Cornwall Uzlaşması	86
2.5. Neo – liberal Politikalar, Özel Sektör ve Çokuluslu Şirketler	87
2.5.1. Devlet – Sermaye ve Özel Sektör Ortaklığı	89
2.5.2. Çokuluslu Şirketlerde Üretim, Sermaye ve Emek İlişkisi.....	91
2.5.3. Çokuluslu Şirketlerde İş Yapma Modelleri ve İstihdam	93
2.6. Neoliberalizm ve Emek İlişkisi.....	95
2.6.1. Esnek Çalışma Modeli ve Emegin Örgütsüzleştirilmesi.....	96
2.6.2. Sendikasılaştırma.....	97
2.6.3. Yarı Zamanlı Çalışma ve Uzaktan Çalışma Modeli.....	99
2.7. Keynesyen Refah Devleti ve Neoliberalizmin Karşılaştırılmalı Genel Değerlendirilmesi.....	101
3. ULUSLARARASI KURUM VE KURALLAR ÇERÇEVESİNDE EMEK: G20 PERSPEKTİFİ.....	104
3.1. G20'nin Meydana Gelmesi ve Bu Süreci Hazırlayan Sebepler	104
3.1.1. G20 Emek ve Çalışma Bakanları Toplantıları.....	105
3.1.1.1. Labour 20 (L20) ve Business 20 (B20)	107
3.1.1.2. G20'nin Uygulamadaki Bağlayıcılığı.....	109
3.1.2. ILO'nun G20'ye Desteği ve Uluslararası Kurumlarla İşbirliği.....	110
3.2. G20 Ülkelerinde İşgücü Piyasası, Ücret ve İstihdam.....	111
3.2.1. G20 Ülkelerinde İşsizlik Oranları	112
3.2.2. İstihdam ve İşsizliğin Bölgelere Göre Genel Dağılımı	119
3.2.3. İstihdamın Cinsiyete Göre Dağılımı.....	120
3.2.4. Women 20 ve Hedefler.....	121

4. SEÇİLMİŞ G20 ÜLKELERİNİN EMEK PİYASASI AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI: TÜRKİYE – FRANSA VE JAPONYA ÖRNEKLERİ	124
4.1. Türkiye	124
4.1.1. Türkiye’de Devlet Sermaye İlişkisi	124
4.1.2. Türkiye Emek Piyasasında Neoliberalizmin Etkisi	130
4.1.3. Türkiye’de Emegın Örgütlenmesi	131
4.1.4. Türkiye’de Aktif İstihdam Politikaları	134
4.1.4.1. İşsizlik Eğilimleri ve Türkiye’de Artan İşsizlik	136
4.1.4.2. İstihdamın Demografik Olarak Dağılımı	137
4.2. Japonya.....	143
4.2.1. Japonya ve Kalkınmacı Devlet Anlayışı ve Sermaye – Devlet İlişkisi	143
4.2.2. Japon Emek Piyasasında Neoliberalizmin Etkisi	147
4.2.3. Japonya’da Emegın Örgütlenmesi	149
4.2.4. Japon Emek Piyasasında İstihdam ve Ücret	151
4.2.5. Japonya’da Emek Piyasasında Kültürün Rolü	153
4.2.5. Hızlı Sanayileşme ve Aktif İstihdam Politikaları	158
4.2.5.1. Japonya’da İşsizlik Eğilimleri	160
4.2.5.1.1. Japonya’da Yaşlanan Nüfus ve İstihdam.....	162
4.3. Fransa	164
4.3.1. Fransa’da Devlet – Sermaye İlişkisi	164
4.3.2. Fransız Emek Piyasasında Neoliberalizmin Etkisi	167
4.3.3. İşsizlikle Mücadele ve Aktif İstihdam Politikaları	169
4.3.4. İstihdam ve Ücret	172
4.3.6. Fransa’da Emegın Örgütlenmesi	177
4.4. Türkiye – Fransa ve Japonya’nın Kurumlar ve Kültür Bazında Genel Değerlendirmesi	180
4.5. Emek Piyasasının Rekabetçiliğini Güçlendirmek Adına Önerilen Model ve Uygulanması	183
SONUÇ	189
KAYNAKÇA	198

ÖNSÖZ

Tez çalışmamın oluşumunda ve bilgilendirmesinde bana yardımcı olan tez danışman hocam, İstanbul Ticaret Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Başkanı Doç. Dr. Uğur Yasin ASAL'a teşekkürlerimi sunarım. Tüm hayatım boyunca ve bu tez sürecinde maddi ve manevi olarak benden desteklerini esirgemeyen ve hayallerime destek olan sevgili annem ve babama teşekkür ederim.

Yazgı BÜLBÜL

İSTANBUL, 2024

TABLolar LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: Piyasa Değeri Açısından Dünyanın En Büyük On Çok Uluslu Şirketleri.	88
Tablo 2: G20 Ülkelerinde İşsizlik Oranları.....	116
Tablo 3: G20 Ülkelerinde Genç İşsizlik.....	117
Tablo 4: G20 Ülkelerinde Enflasyon Oranları.....	118
Tablo 5: Türkiye’de Sendikalaşma ile Toplu İş Sözleşmesi Kapsama Oranı	134
Tablo 6: Ülkelere Göre Aktif İstihdam Politikaları Harcamaları ve GSYİH Oranlarıyla Kişi Başına Düşmekte Olan Harcama Miktarı	135
Tablo 7: Türkiye’de İşsizlik Oranları	136
Tablo 8: Hanedeki İşlerden Genellikle Sorumlu Olan Kişiler	142
Tablo 9: Japonya’da Ortalama Yaş Grubuna Göre Ücret	153
Tablo 10: Japonya’da 2021 – 2022 Yılları Arasında Aylara Göre İşsizlik Oranları	161
Tablo 11: Türkiye – Japonya – Fransa Örneklerine Dair Karşılaştırma	183

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 : Japon İş Hayatında 5 S'in Uygulama Adımları.....157

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e	: Adı geçen eser
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
B 20	: Business 20
CEİD	: Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CHT	: Genel Emek Konfederasyonu
CFDT	: Genel Emek Konfederasyonu
CGT	: Genel Emek Konfederasyonu
CUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
Çev.	: Çeviren
DB	: Dünya Bankası
Der.	: Derleyen
DİSK	: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EPIDE	: İşe Yerleştirme Kurumu
Ed.	: Editör

G 20	: Grup 20
G 7	: Grup 7
GATT	: Gmrk Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması
GSYH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
Haz.	: Hazırlayan
ILO	: Uluslararası Çalışma Teşkilatı
İşKUR	: İş ve İşçi Bulma Kurumu
IMF	: Uluslararası Para Fonu
JETRO	: Japonya Dış Ticaret Örgütü
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KÖSO:	: Kamu ve zel Sektör Ortaklıkları
KRD	: Keynesyen Refah Devleti
L 20	: Emek 20
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
OECD	: Ekonomik Klakınma ve İşbirliği Örgütü
PWU	: Post Washington Uzlaşısı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TDK	: Türk Dil Kurumu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNIDO	: Birleşmiş Milletler Sanayi Kalkınma Örgütü

YUP : Yapısal Uyum Politikaları

GİRİŞ

Tarihsel süreçte emek, toplumsal yapıları etkileyen ekonomik ve siyasi kararlardan etkilenen ve bu alanlarda da çeşitli dönemlerde etkilenen bir kavram olmuştur. Bunun sebebi ise emeğin birden fazla boyuta sahip olmasıdır. Günümüzde ise emek; devlet politikalarından, ekonomik gelişmelerden, uluslararası örgütlerin ve kurumların uygulamalarından ayrı düşünülememektedir. Bunun için emek kavramının geniş kapsamda ekonomik, siyasi ve uluslararası bağlamda ele alınması önemlidir.

16. yüzyıldan itibaren gelişim gösteren kapitalist sistem, emek üzerinden büyümesini gerçekleştiren bir sistem olduğu için emek kavramı bu sistemin gelişimi ile dönüşüme uğramaya başlamıştır. 1750-1870 yılları arasında Sanayi Devrimi ile bu dönüşüm ileri boyuta taşınmıştır. Kapitalist sistemde sermayedarlar için öncelik olan konu kârı maksimize etmek ve yüksek verimlilik sağlamak olduğu için kapitalist sistemde emekçilerin durumu sermayedarın beklentilerinin gerisine düşmüştür¹. Bu nedenle emek konusunda emek-değer teorilerine yer vermek ve emek-kapitalizm ilişkisini temelinden anlamak önemlidir. Bu konuda literatürde öne çıkan isimler Karl Marx, Adam Smith ve David Ricardo'dur.

Karl Marx'ın temel olarak "artı değer teorisi", "emeğin yabancılaşması", "emek-sömürü" kavramlarını ele alması ve emek-emek gücü ayrımı yapması; Adam Smith'in Marx'ın bakış açısından farklı olarak ekonomiye getirdiği liberal-sermaye odaklı yaklaşım, emek ve iş bölümü ilişkisi üzerine açıklamalar getirmesi; David Ricardo'nun da yeni liberal perspektiften iş bölümü, piyasa odaklı açıklamalar getirmesi emek kavramını anlamak için önemlidir. Marx'ın emek konusunu Smith ve Ricardo'dan farklı olarak bireysel olmanın yanında toplumsal olarak da düşünmesi; emeği tek boyutuyla ele almadığını göstermektedir. Böylece emeğin toplum, siyaset ve ekonomi ile iç içe geçtiğini anlatarak buradan yeni bir tartışma açmaktadır. Emeğin birden fazla boyutuyla ele alınıp alınamayacağı konusu neoliberalizm ve emek ilişkisini anlamak için önemlidir. Bu sebeple çalışmanın temel araştırma sorularından bir tanesi kavramsal çerçevedeki tartışmalara yer verilerek yanıtlanmaya çalışılacaktır.

---

¹ Ümit Çağlayan Arslan ve Yelda Hatice Demirağ. "Sanayi Devrimi: Sonuçları ve Uluslararası Sisteme Yansımaları." Ankara: Başkent Üniversitesi/Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, 2017, s.5.

Neoliberalizmin etkin olmasına giden sürecin öncesinde ise devletin piyasaya müdahalesinin daha aktif olduğu “Refah Devleti” modeli ile karşılaşmaktadır. Keynesyen Refah Devleti’nde (KRD) Keynesyen politikaların etkin olduğu sırada emek, fabrikalarda yaşanan değişimlerle teknolojinin de gelişmesiyle dönüşmeye devam etmiştir. Keynesyen politikaların gündeme gelmesindeki temel sebep ise 1929 yılında yaşanan “Büyük Buhran” olmuştur. Keynesyen politikalar ile sosyal açıdan toplum finanse edilmiştir. Emegın bu dönemde örgütlenebildiği, ücret düzenlemelerinin sağlandığı, iş bölümü anlayışının değiştii görülmüştür.² Piyasa odaklı müdahaleci anlayıştan ziyade devlet müdahalesi tercih edildiğinden emekçiler bu dönemde sermayedarlara karşı haklarını arama fırsatı bulmuşlardır. 1960’lardan itibaren ise sistem krize girmeye başlamış ve 1973’teki Petrol Krizi ile dünyada ekonomik sistem ve buna bağlı olarak devletlerin uyguladıkları politikalar hakkında kaçınılmaz değişimler başlamıştır.

1970’li yılların sonuna yaklaştığında ise küresel çapta yaşanan liberal dönüşüm sürecinde sınırlı devlet anlayışı kabul görmeye başlamıştır. Devletler artık müdahaleci anlayışlarından vazgeçerek piyasanın uluslararası olmasını sağlamıştır. Emek veya insan odaklı değil daha çok piyasa odaklı politikalar üretildiği için dünyadaki ekonomik ve politik sistem yeni bir forma bürünmüştür. Piyasanın yaşadığı dönüşüm ile doğal olarak piyasa içerisinde varlığını sürdüren emekçilerin istihdam durumları, kriz nedeniyle yaşanan işsizlikler, devletin piyasaya müdahalesinin tartışmalı hale gelmesi ve buna bağlı olarak ücretlerin, iş bölümü anlayışının ve çalışma modellerinin yeniden şekillenmesi; emegın politik ve ekonomik olarak belirgin bir şekilde hangi dönemlerde ve nasıl etkilendiğini göstermektedir.

Neoliberalizmin dünyaya yayılmasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) öncülüğünde Bretton Woods ile kurulan ulusüstü örgütler olan Uluslar arası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası’nın (DB) ürettiği politikalar etkili olmuştur. Neoliberalizm, 1970’lerin sonunda piyasa odaklı anlayış açısından etkin olmuştur. Özellikle 1980’lerden itibaren uygulanan stand-by anlaşmaları ve yapısal uyum politikaları ile kriz yaşayan, ekonomik zorluk yaşayan ülkelerin bu kurumlar aracılığıyla buldukları zor durumdan kurtarılması amaçlanmıştır. Bu amaç gerçekleştirilirken de neoliberal

---

² David Harvey, (Çev. Sungur Savran), **Sermaye Muamması: Kapitalizmin Krizleri.**, Sel Yayıncılık, 2014, s.155.

politikalar hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Verilen krediler ile birçok ülke borçlanmış ve ülkeler bir anlamda kapitalist sisteme bağımlı hale gelmiştir. Neoliberalizmin mantığını yansıtan, ulus ötesi olarak nitelendirilebilen, finansal kuralsızlaştırma ile ilerleyen, esnek çalışma modellerini benimseyen bir anlayış etkin olmaya başlamıştır. Sermaye serbestliğini odak alan çok uluslu şirketlerin artması ve bu şirketlerin farklı coğrafyalarda faaliyet göstermeleri de neoliberal politikaların yaygınlaşmasında

³Yapısal Uyum Politikaları, IMF-Dünya Bankası etkisi ile devletin müdahalesi yerine sermayenin önemli olmasıyla ve minimal devlet anlayışının refah devletinden sonra benimsenmesiyle yeni bir dönem açılmıştır.

Neoliberalizmin üretimi uluslararası yapmaya çalışması, emeği ve ülkelerin ekonomi-politik durumlarını inşa etmeye başladığı için bu bilgiler ışığında emek ve neoliberalizm ilişkisi çalışmada yer almıştır. Neoliberal süreçte devlet-sermaye ilişkisinin şekillenmesi ve bu durumun emek piyasası açısından ortaya çıkardığı sonuçlar da yine önemlidir. Özellikle kurumlar bazında değerlendirildiğinde bürokrasinin siyasallaştığı ve henüz kalkınmasını tamamlamayan ülkelerde neoliberal politikaların sınırsız bir biçimde ve denetimsizce daha rahat yayıldığı saptanmıştır.

1990'lardan itibaren ise Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında "Soğuk Savaş" döneminin sonlanması, ABD'nin giderek neoliberal küresel düzendeki lider konumuna ulaşması; sermayenin uluslararası yapma konusundaki zayıflayan engelleri de bir anlamda ortadan kaldırmıştır. Liberal küreselleşmeciler analizler aslında neoliberalizmin refahı arttıracaklarını savunmuşlardır ama sistemin sık sık krize girmesi; istihdam, yoksulluk ve ekonomik bunalımları gündeme getirdiği için liberal küreselleşmeciler analizler çerçevesinde bu argümanın doğruluğu tartışılmıştır.

1990'dan itibaren kapitalist sistemin tekrar eden ekonomik krizlere girmesi, ülkelerin finansal desteğe ihtiyaç duyması ve bu ihtiyaçları ABD'li ulusüstü kurumların belirli taahhütler karşısında karşılanmasıyla yeni çalışma modelleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece çalışma şekillerinin esnekleşmesi, emeğin güvencesizleşmesi, uzaktan çalışma, emeğin örgütsüzleştirilmesi ve liberalizmin temel aldığı birey odaklı sermaye anlayışının devlet aktörü ile iç içe geçmesi anlayışı yaygınlaşmıştır.

---

³ David Harvey, **On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu**, (Çev. Esin Soğancılar) İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015, s.18.

Günümüzde de devam eden bu süreçte emeğin küresel çaptaki durumunun ne olacağı sorusu, sık sık yaşanan ve neredeyse küresel çapta etkili olan krizlere bakılarak ve uygulanan politikalar değerlendirilerek sistemin gelecekteki durumu; hem ekonomi-politik açıdan hem de emek bağlamında öngörülebilir olmak için açıklayıcı olacaktır.

Neoliberalizmin emeğe olan etkilerini kavramak için aynı zamanda hangi çalışma modellerini ortaya çıkarmakta etkili olduğunu da anlamak gerekmektedir. Bunun sebebi emek kavramının ve emekçilerin yaşam biçimlerinin neoliberalizmden doğrudan etkilenmesidir. Çalışma hayatının artık belirli sınırlar içinde kalmaması, neoliberal politikalar öncesiyle kıyaslandığında güvencenin zayıflaması ve düzenlemelerdeki sınırların gevşemesi, çalışmanın esnekleşmesi durumu; hemen hemen tüm sektörlerde yayılmıştır. Esnek çalışma modeli aynı zamanda teknolojiden beslenmektedir. En önemli özelliğinden bir tanesi ise emeğin merkezsiz bir hale gelmesidir. Çalışma mekânı önemsiz hale gelmiş, uzaktan çalışma ve yarı zamanlı çalışma yaygınlaşmıştır. Bunun yanında neo-liberalizm; devletin karşısında bireyi, emekçinin karşısında serbest piyasayı merkeze almıştır. Bu yüzden işçiler özellikle 1980'lerden itibaren örgütsüzlüğe maruz bırakılmış, emekçilerin haklarını sendika yoluyla araması zorlaşmış, kayıt dışı istihdam küresel düzeyde artmıştır. Bu da çalışma hayatında yaşadıkları birçok sorun ve eşitsizlik sebebiyle emekçilerin savunmasız kalmalarına yol açmıştır.

Çalışma modellerindeki değişim sonucunda emekçiler arasında yaşanan eşitsizlikler de artmıştır. Bu eşitsizliklerin en önemlilerinden bir tanesini de cinsiyet temelli eşitsizliklerdir. Örneğin dünya çapında kayıt dışı istihdam edilen kadınların oranı erkek emekçilerden fazladır. Bunun yanında Avrupa dahil olmak üzere birçok ülkede yarı zamanlı çalışanların ve düşük ücretli çalışanların genellikle kadınlar olduğu görülmektedir.

Uluslararası Çalışma Teşkilatı (ILO) 2017 yılındaki verilerine göre küresel ölçekte kadınların istihdamı erkeklere oranla düşüktür ve ücretler arasında da eşitsizlikler vardır. Yine ILO'nun verilerine göre küresel ölçekte kadın işsizlerin sayısının erkeklere oranla yüksek olduğu görülmektedir.⁴ Bu sebeple emek piyasasında cinsiyet eşitsizliği

---

⁴ILO, https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_600486/lang--tr/index.htm, (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

de meydana gelmiş olmakta, emek piyasasında küresel çapta cinsiyet temelli ayrımlar yaşanmakta ve bu durum birçok uluslararası kurumun raporlarına da yansımaktadır.

Çalışmanın daha spesifik bir hale getirilmesi ve emek açısından ekonomi-politik bir karşılaştırılma yapılması adına çalışmada G20 ülkelerinden üç örnek ülkeye yer verilecektir. Neo-liberal politikalar etkisinde olan G20 ülkelerinde geçmişten bu yana yaşanan emek piyasasındaki gelişmelere somut verilerle yer verilecek ve ülkelerin emek piyasasının neoliberal politikalarla nasıl ilintili olduğuna dair güncel durum ve raporlar sunulacaktır. Çalışmada G20 ülkeleri arasında bulunan Türkiye, Fransa ve Japonya üzerinden konuyla bağlantılı olarak ekonomi-politik bir karşılaştırma yapılacaktır. Tezin argümanını güçlendirmek için seçilen bu üç ülke hem benzerlikleri hem de farklılıkları olması nedeniyle seçilmiştir. Neoliberal politikaların emek piyasasına etkisi ele alınırken hangi ortak ve ayrışan yönlerin etkili olup olmadığı incelenmeye çalışılmıştır. Bu üç ülke; özellikle neoliberal politikaların uygulanması, G20 ülkeleri olması sebebiyle ortak paydalarda buluşsa da emek piyasası içindeki farklılıkları ve neoliberal politikaları birebir aynı şekil ve derecelerde dönüşüme uğramadığı için seçilmiştir.

Üç ülke; ekonomik, kültürel, siyasi, demografik ve coğrafi olarak birbirlerinden oldukça farklı olsalar da neoliberal politikaların etkisinde buldukları ve G20 ülkeleri içinde yer aldıkları için incelenecektir. Üç ülkenin de istihdam biçimleri, emek piyasasındaki rolleri, işsizlik ve istihdam oranları incelenecek ve bu ülkelerde yaşanan ekonomik gelişmeler ele alınacaktır. Böylece neoliberal politikaların birçok yönden birbirinden farklı olan bu ülkeleri emek piyasası açısından nasıl etkilediğine dair araştırma sorusu yanıtlanmış olacaktır.

Çalışma emek kavramını kavramsal ve kuramsal çerçeveyi içermekle başlayarak neoliberal politikaların emek piyasası üzerindeki etkisini incelemektedir. Bu etkiler G20 ile genel bir çerçevede değerlendirilecek ve ardından örnek seçilen üç ülke Covid 19 süreci de ihmal edilmeyerek ekonomi-politik açıdan karşılaştırılacaktır. Böylece literatüre konu hakkında yeni bir bakış açısı kazandırılacaktır.

Tez, dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde tezde yer alacak ve üç ülke özelinde de değerlendirilecek olan emek piyasası kavramını daha kapsamlı anlamak için emek kavramının tarihsel arka planı ve kavramsal çerçeve üzerinde durulacaktır. Tezin ikinci bölümünde ise emeğin dönüşümüne sebebiyet veren neoliberalizmin sürece olan etkisi

ve arka planı açıklanacaktır. Üçüncü bölümde örnek seçilen ülkeler G20 ortak paydasında üye olarak bulunduğu için uluslararası kurum ve kurallar çerçevesinde G20 yapısının ortaya çıkması, üç ülke özelinde emek piyasasına etkisi bakımından ele alınacaktır. Son bölümde ise örnek seçilen Türkiye, Fransa ve Japonya çerçevesinde emek piyasası temelinde analiz ve değerlendirmelere yer verilecektir.

Tezde nitel ve nicel veriler kullanılmış, metodolojik olarak literatür taraması ile tezi inşa edecek verilere yer verilmiştir. Çalışmadaki nicel verilerin güncel olmasına dikkat edilmiş, tablolar ve şekillerden faydalanılmıştır. Tezdeki bağımsız değişken; seçilen ülkelerin kültürü, kurumu ve kuralları olarak yer almıştır. Bağımlı değişken ise neoliberalizmin emek piyasasına ve bu ülkelere olan etkisidir.

Tezin ana araştırma sorusu ise “Neoliberal politikaların küresel ölçekte emek piyasaları açısından G20 ülkelerinden olan Türkiye, Fransa ve Japonya’ya yaptığı etkileri nelerdir ve karşılaştırmalı analiz doğrultusunda önerilebilecek ekonomi politik model nedir?” olarak belirlenmiştir.

Tez kapsamında ortaya atılan hipotezler ise şu şekildedir:

- Neoliberal politikalar emek kavramını ve emek piyasasını emekçiler aleyhine dönüştürmektedir.
- G20 ülkeleri ekonomik, kültürel, siyasi, coğrafi olarak birbirlerinden farklı oldukları için bu farklılıklar emek piyasalarına aynı şekilde yansımamaktadır.
- Devletlerin yapısal dinamiklerindeki farklılıklar devlet-sermaye ilişkisini dolayısıyla emek piyasasını etkilemekte, bu içsel dinamiklerde kültür/gelenek farklılıkları ve kurumlar önemli bir rol oynamaktadır.
- Yaşanan ekonomik krizler ve uzlaşmaların çözüm üretmemesi sebebiyle devlet müdahalesinin ağırlıklı olduğu yeni ekonomi-politik modele ihtiyaç vardır.

Tezde yer alan hipotezler, araştırma konusu ile ilintili olarak seçilmiştir. Tezin ilk bölümünde emek-sermaye ilişkisine kavramsal çerçevede yaklaşmıştır. Tezin devamında yer alan bilgiler ve veriler doğrultusunda emek kavramının neoliberal politikaların etkisiyle emek piyasası ve emekçiler aleyhine dönüştüğüne dair literatüre yer verilmiştir. G20 ile ilgili yukarıda belirtilen hipotez, tezin üçüncü ve dördüncü

bölümünde G20'nin öncelikle temel amaç ve oluşumuyla bağlantılı olarak sunulmuştur. Ayrıca örnek ülkelerde güncel veriler ve bilgiler doğrultusunda kesin bir çözüm üretilmediği, ülkelerin kendi mevcut ekonomi ve siyasi gelişmeleriyle tam anlamıyla uyuşmayan öneriler sunduğu görülmüştür. Bu yönüyle G20 ve benzeri uluslararası platformların tam anlamıyla çözüm üretilmemesi açısından ülkelerin üyelik durumlarının elzem olup olmadığına da değinilmiştir. Neoliberal politikaların eksiklikleri, serbest piyasa sisteminin öngörülemez durumlarda krize girdiği, devlet-sermaye ilişkisinin emek piyasası üzerindeki etkisi ihmal edilmeyerek yeni ekonomi politik bakış açılarına ihtiyaç duyulduğu; tezin dördüncü bölümünde yer alan bilgiler ve veriler doğrultusunda ifade edilmiştir. Devlet-sermaye ilişkisinin her ülkenin kendi uygulamaları ve geleneksel yapısına göre şekillenerek sermayenin serbestleşmesi, özelleşmelerin arttırılması, bürokrasinin siyasallaşması konusunda önemli olduğu ve ekonomik, siyasal gelişmelere göre emek piyasasını dönüştürdüğü anlaşılmıştır.

Araştırma sorusu doğrultusunda sonuç kısmında da ayrıntılı olarak belirtildiği üzere seçilen G20 ülkesi olan üç örnek ülke Türkiye, Fransa ve Japonya'nın elde edilen bilgiler ve veriler ışığında neoliberal politikaların uygulanma dereceleri açısından farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Bu farklılıkların kültürel, coğrafi, ekonomik farklılıklar ve devlet-sermaye ilişkilerine dayandığı saptanmıştır. Üyelik bağlamında G20 paydasında buluşan ülkeler olsalar da Covid 19 salgın sürecinde ve daha önemlisi önceki dönemlerde ekonomik anlamda kesin bir çözüm üretici olamamışlardır. Yine bu noktada ülkelerin kültürel, coğrafi ve ekonomik farklılıkları ön plana çıkarak uzun soluklu çözümler elde edilememiştir.

Seçilen üç örnek ülke dahilinde bulunan Japonya; devlet aktörünün sermaye karşısında zayıf olmaması ve hali hazırda bulunan, emek piyasasını etkileyen kamu politikaları ve kurallarını uygulaması, Asya bölgesinde bulunarak örnek diğer iki ülkeye kıyasla daha farklı bir tarihsel/kültürel sürece dahil olması sebebiyle emek piyasası açısından neoliberal politikalarından Türkiye ve Fransa'ya kıyasla daha az etkilenmiş ve piyasalarda daha az dalgalanmalar yaşamıştır.

Devlet aktörünün ön plana çıkması, Fransa ve Türkiye ile karşılaştırıldığında kurumlar ve kurallar bazında farklılıklar yaratmakta ve bu farklılıklar büyük ölçüde ülkelerin tarihsel geçmişiyle beraber gelenekselciliğe de dayanmaktadır. Covid 19 sürecinde de Türkiye ve Fransa'ya oranla daha çabuk toparlanacak bir tablo ortaya çıkarmıştır.

Türkiye'ye kıyasla Fransa'da devlet aktörünün emek piyasası ile ilgili aktif politikalarının bulunması, devletin bu alanda kamu politikaları üretmesi, geçmişe dayanan kültürlerine bağlı olarak işçi hareketlerinin hâlâ bulunması ve sendikalaşmanın önceki dönemlere göre zayıf olsa da tamamen tasfiyesinin gerçekleşmemesi sebebi ile emekçilerin talepleri dikkate alınmakta ve devlet işçi hareketleri ile uğraşmak durumunda kalmaktadır. Neoliberal politikaları uygulayan Fransa, işsizlik problemini tam anlamıyla çözmüş bulunmasa da kamu politikaları ve aktif istihdam politikaları ile emek piyasası açısından Türkiye'ye kıyasla daha güvenceli ve belirli bir süreç geçirmektedir. Bu farklılıklar çalışmada verilen veriler ve bilgiler doğrultusunda açıklanmıştır. Devlet aktörünün geleceğe yönelik aktif istihdam politikaları yürütememesi, demografik olarak da genç nüfus anlamında istihdamda gerekli yönetimleri ve kural koyuculuğu gerçekleştirip çözüm odaklı davranmaması, derinleşen enflasyonla beraber sürecin belirsizliği; devlet aktörünün gerektiğinde piyasalara planlı ve programlı bir şekilde müdahalesinin gerekli olduğunu kanıtlamaktadır.

Devletin piyasa karşısında minimize edilmesi üç ülke örneğinde de kaçınılmaz sorunlar ortaya çıkarsa da örnekler bazında değerlendirilme yapıldığında G20 veya benzeri ulusüstü platformların tek başına çözüm üretmediği, neoliberal politikalar karşısında yaşanan ekonomik krizlerin tekrar ettiği ortaya çıkmaktadır. Ancak analiz edildiği üzere devlet aktörünün etkin olabilmesinin ve kural koyucu olarak davranabilmesinin emek piyasaları üzerinde önemli olduğu, bazı noktalarda kurtarıcı denebilecek bir rolde olduğu görülmektedir. Neoliberalizmin yetersiz kalması ve öngörülemeyen durumlarda krizlerin önüne geçilememesi; yeni bir ekonomi politik modele ihtiyaç duyulduğunu, devlet ve piyasa arasında yeni uzlaşma arayışlarına gidilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu model, özel ve devlet iş birliğini içermekle beraber devlet aktörünü sermaye karşısında zayıf gösteren bir model olmamalıdır. Devletin denetimci rolü piyasalar üzerinde sağlanmalıdır. Bu denetimin ülkelerin kültürel, ekonomik ve coğrafi gelişmelerine uygulanabilir gerçeklikte olması sağlanmalıdır. Dolayısıyla araştırma sorusu bu şekilde yanıtlanmış olup sonuç bölümünde detaylı bilgilere, analize ve önerilere yer verilecektir.

1. EMEK TEORİSİ VE KAVRAMSAL YAKLAŞIMLAR

Tezin ilk bölümünde öncelikle devlet-piyasa yaklaşımları ve emek kavramı incelenecektir. Bu yaklaşımlarının değerlendirilmesi, emek kavramının çerçevesinin çizilmesi ile seçilen örnek üç ülkenin emek piyasası karşılaştırılmasının anlaşılabilir olması açısından önemlidir.

1.1. Kapitalizmde Devlet Piyasa Müdahalesine Dair Temel Yaklaşımlar

Devlet sermaye tartışmaları günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır. Tartışmaların güncel kalmasının sebebi devlet ve sermaye kavramlarının geçmişten bugüne birbiriyle ilintili olarak gelmesidir. İktidarların sermaye sınıfından, sermaye sınıfının ise iktidarlardan besleniyor olması bu tartışmaların devamlılığını getirmektedir. Tarihin farklı dönemlerinde bu ilişki bazen sermaye sınıfının ön plana çıkmasıyla devlet aktörünün geri plana itilmesi şeklinde veya devletin kamu politikaları ve kurallarıyla sermaye sınıfına müdahalesi arasında şekillenmiştir.⁵ Bu bağlamda tarihsel kırılma noktaları ele alınmadan önce konu hakkında temel tartışmalarda bulunmuş teorisyenlerin görüşlerine yer verilecektir. Devlet-sermaye ilişkisi açısından ortaya çıkan tartışmalar ise Keynesyen Refah Devleti'nden (KRD) daha erken bir döneme işaret etmektedir ve tartışmalar genel itibarıyla Adam Smith'in klasik liberal yaklaşımı ile başlayarak uzun yıllar devam etmiştir. Dolayısıyla devlet-sermaye ilişkisi ele alınırken düşünürlerin bu iki kavram arasındaki bağlantıya olan bakış açılarını kavramsal düzeydeki tartışmalarına kısaca değinerek ele almak konunun anlaşılabilirliği için yerinde olacaktır.

Devlet-sermaye ilişkisi tartışmalarında en önemli isimlerden bir tanesi Adam Smith'tir. Smith'in devlet ve sermaye hakkındaki yaklaşımları klasik yaklaşım olarak literatürde yer almaktadır. Smith'e devlet ve ekonomi daima bir etkileşim içindedir. Bu yüzden devleti ekonomiden ve piyasadan ayrı düşünmeyerek iddialarını şekillendirmeye çalışmıştır. Liberalizm, devletin etkin bir aktör olmasına karşı çıkarak devlet-piyasa arasına bir çizgi çeken anlayışa dayanır. Devletin finansmanın nereden sağlanacağı konusu Smith için önemli bir sorudur. Smith'e göre devlet finanse edilirken hizmetten faydalanan kişiler tarafından finansman sağlanmalıdır. Bu tatmin ilkesi olarak

---

⁵ M. Zeki Duman, **Küreselleşme, Sermaye ve Devlet İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme**, Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 2014, 3.5: 8-29. s.8.

adlandırılmaktadır ve Smith devletin asli görevinin piyasalara müdahale etmek olduğunu düşünmez. Aksine Smith'e göre devlet, ekonomiye müdahale etmemeli ve sadece devlet sınırları içinde hem adaleti hem de güvenliği sağlayarak özel mülkiyeti de korumalıdır. Smith, kişilerin bireysel anlamda sermaye üzerinde serbestliği olması gerektiğini savunmuştur ve devletin bu alana müdahale etmesinin kısıtlayıcı bir nitelikte olabileceğinden bahsetmiştir. Smith'in özel mülkiyet ve bireysel sermaye hareketlerine önem vermesinin yanında devletin adalet ve barışı sağlama görevi üzerinde durmasının nedeni ise bireylerin devlete itaat etmesinin başka bir yolunun olmamasına inanmasıdır. Huzurlu ve güvenli bir ortamda devlete herkese itaat edecektir. Smith, huzurlu bir devlet ortamının anayasa ile sağlanabileceğinden bahseder ve karmaşanın da olduğu bir ortamda hukuki kuralların varlığını önemser. Devlet gerektiğinde mevcut düzeni dönüştürüp sükûneti sağlayacak kadar radikal yasal düzenlemeler yapabilmelidir. Ayrıca Smith, devlet müdahalesi olmadan piyasada dengeler bozulduğunda dengenin nasıl sağlanacağı sorusuna "görünmez el" cevabını vermektedir. Görünmez el kavramı soyut bir kavram olmakla beraber piyasaların toplumsal ve bireysel faydanın serbest sermaye ile uyumlu olmasıyla ilerler. Ekonomideki rekabet ortamı da zaten fiyat mekanizmasının işleyişini sağlar ve dolayısıyla böyle bir ortamda devlet müdahalesi gerekli değildir.⁶

Smith'in aslında devletin rolünü güvenlik ve adalet sağlamak olduğunu görmesinin sebebi sermaye serbestliğini sağlamak ve bireysel olarak kişilerin ekonomide özgürce hareket edebilmesini desteklemektir. Huzurun ve çatışmanın olduğu bir ortamda doğal olarak ekonominin de olumsuz etkileneceği düşünüldüğünde Smith'in devletin rolünü ifade ederken aslında yine sermayeyi önemseyerek devlet aktörünün önünde sermayeyi düşündüğünü söylemek abartılı bir yorum olmayacaktır.

Klasik ekole ait bir diğer isim olan David Ricardo ise Smith'in düşüncelerini devam ettirmiştir. Ricardo'ya göre devletin gerekli olmasının nedeni güvenlik sağlamasıdır. Toplumsal sınıflar arasında çıkar çatışmalarının ve kavgaların olması ancak devlet tarafından önlenir.⁷ Ricardo bir devlette ekonomik büyümenin kendiliğinden gerçekleşeceğini savunmaktadır. Dolayısıyla iktisadi büyüme için devlet müdahalesi

---

⁶ Kürşad Zorlu ve Hale Kırmızıoğlu, **Adam Smith'in Devlet Anlayışı Üzerine Kuramsal Bir İnceleme**, Gazi Akademik Bakış, 2018, 11.22: 77-99, s.89-90.

⁷ Nazım Öztürk, **Klasik ve Neoklasik İktisatta Gelir Bölüşümü**, Çalışma ve Toplum, 2010, 1.24: 1-24.s.5.

gerekmez. Ricardo'ya göre iktisadi büyümenin koşullarından en önemlisi devletin ekonomiye müdahil olmamasıdır. Ricardo nüfus artışının, tam istihdamın, tam rekabetin iktisadi büyüme için gerekli olduğunu vurgular. Nüfus arttıkça üretim de artacağı için kâr da Ricardo'ya göre artacaktır. Bununla beraber sermaye birikimi de artış gösterecektir. Bu süreç kendiliğinden işleyeceğinden yine devletin müdahalesine gerek duyulmaz.⁸ Ricardo'nun ekonominin sürekli tam rekabet veya tam istihdam koşullarında olacağını varsayarak piyasa serbestliğini savunması ve devletin ekonomi üzerinde işlevsiz olması gerekliliğini vurgulaması piyasa gerçekleriyle örtüşmüyor görünmektedir.

John Stuart Mill ise klasik ekol içerisinde değerlendirilse de yaşadığı dönemin koşulları ve iktisadi sonuçları bakımından Smith ve Ricardo'dan ayrılmaktadır. Mill, 18. ve 19. yüzyıl koşullarını incelediğinde Smith ve Ricardo'nun devleti piyasalar üzerinde etkisiz bırakan anlayışlarını daha farklı bir açıdan ifade etmiştir. Mill, devletin sosyal hayata seçici müdahalesinin gerekliliğini savunarak klasik ve modern liberalizm arasında bir görüşe sahip olmuştur.⁹ Ancak Mill'in iddiasına göre hangi sınıf toplum içinde güçlüyse o, devlet üzerinde etkili olur ve devlet bireylerin ahlaki erdemlerini de geliştiren bir aktör ya da kurumdur. Devlet, faydacı bir anlayışla toplumu yönetmekte ve toplumun mutluluğunu da sağlamaktadır. Mill'e göre aristokrasi, feodal dönemde yönetim ve etki sağlamıştır. Ancak aristokrasinin tam anlamıyla sanayileşen bir toplumda karşılığının olmadığını ve toplumun erdemlerini yansıtmadığını savunmaktadır. Mill'e göre topluma önderlik edecek bir sınıf ancak orta sınıf olabilir. Bunun sebebi de sanayiye dahil olan ve çalışan sınıf olan işçi sınıfının orta sınıf olmasıdır.¹⁰ Mill, böylece sermaye sınıfı güçlü olduğunda bu sınıfın devlet üzerinde etkisi olacağını düşünmüş ve devletin rolünü daha geniş kapsamlı ele almıştır.

Alfred Marshall ise bir neoklasik iktisatçı olarak liberalizme ek olarak farklı görüşler sunmuştur. Marshall, sosyal hayat ve eğitime vurgu yapması ile sadece sermaye kavramına odaklanmamıştır. Marshall ekonomi ve sermaye kavramlarının yanında sosyal hayatı da önemsemiş ve insanları sosyal ağlar içerisinde kabul ederek düşüncelerini geliştirmiştir. Marshall sosyal ilerlemeyi ve sosyal ağları önemseydiği için

---

⁸ David Ricardo, **Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri**, (Çev: B. Zeren), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2008, s.128-144.

⁹ Yılmaz Bayram. **JS Mill'in Liberal Düşünce Geleneği İçindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme**. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 2014, 49.1: 1-17.s.1.

¹⁰ a.g.e., s.59.

devletlerin mutlaka eğitime önem vermesi gerektiğini savunmuştur. Bunun sebebi ise Marshall'a göre aslında sosyal ilerlemenin ve gelişmenin ancak bireylerin eğitim almasıyla sağlanacak olmasıdır. Marshall, kapitalizmin hem işçi hem de sermaye sınıfı için geliştirici olduğunu ve sosyal ilerlemenin kapitalizm olanakları sayesinde sağlanabileceğini söylese de vahşi bir kapitalizm var olduğunda ise ortaya çıkan tablonun aynı olmayacağından bahsetmiştir. Marshall, vahşi kapitalizmin var olduğu bir düzende topluma zarar geleceğine değinir ve ona göre serbest piyasanın zenginlik kaynağı olması bu gerçeği değiştiremez.¹¹ Vahşi bir kapitalizmin ve sistemdeki sıkıntıların sebebini de yine eğitim bağlantısıyla açıklayarak eğitimsiz, kültürsüz sermayedarların olumsuz etki yarattığını dile getirir. Marshall bu açıklamalarıyla aslında devleti ya da kapitalist sistemi doğrudan eleştirmez. Eleştirdiği, sistem içerisinde sisteme göre yetersiz kalmış kişilerdir. Sermaye sahipleri çalışanlarına karşı ahlaki yükümlülüklerini yerine getirmeli ve adil olmalıdır.¹²

Liberaler genel olarak piyasadaki ekonomik aktörlerin rasyonel olduğu düşüncesinden hareket eder ve liberalizmin eleştirisini yapanlar bunu gerçekçi bulmazlar. Ekonomi politik açıdan ise uzun vadede liberalizmin tek başına hizmet edemeyeceğini savunurlar. Bunun sebebi ise liberalizmin toplumdan ve toplumsal gerçekliklerden uzak olup daha çok sermaye ve birey odaklı olmasıdır. Bu açıdan bakınca liberal ekonomi, eleştirenler açısından sınırlı bir bakış açısı sunmaktadır. Ayrıca her zaman serbest piyasa mantığında kişilerin eşit ve bilgi sahibi olarak hareket ettiği düşüncesi, piyasa içerisinde deneyimlenememiştir. Kişilerin piyasa hakkında bilgileri eksik olabilir. Marksistler, liberalizmi eleştirirken liberalizmin burjuva ekonomisini ve kapitalizmi devam ettiren bir görüş olduğunu savunmaktadırlar.¹³

Günümüzde neoliberal politikalar bu düşüncelerden beslendiği için liberal teorisyenlerin anlaşılması önemlidir. Dolayısıyla liberalizmin felsefi ve teorik arka planını bilmek bugünkü kapitalist dünyayı var eden düşünceleri anlamayı sağlayacaktır.

Devlet-sermaye tartışmalarına liberal görüşlerden farklı olarak Karl Marx farklı yaklaşımlarda bulunmuştur. Marx, liberallerin aksine bireyselliği ve sermayeyi ön plana

---

¹¹ Tolga Kabaş, **Alfred Marshall'ın Neoklasik İktisat Düşüncesinin Sosyal Özellikleri**, The Journal Of Academic Social Science, 64.64: 183-192.2019, s.183.

¹² Yavuz, Yayla. **Marshall'ın İnsani Kapitalizmi: Endüstri ve Girişim Özgürlüğü**, Politik Ekonomik Kuram, 3.1: 38-53.2019, s.52.

¹³ Gilpin, a.g.e., s.63-64

almaz. Marx'a göre devlet daima diktatoryal niteliktedir ve azınlığın çoğunluk üzerinde bir baskısı vardır. Bu azınlık da sermaye sahipleridir ve emekçiler sistem içerisinde belirleyicidir. Emek tek boyutlu değil, çok boyutludur ve sermayedarla emekçiler arasındaki ilişki önemlidir. Marx'a göre işçi sınıfı egemen olduğu takdirde çoğunluk azınlığı yönetecektir. Ancak bu Marx için yeterli değildir. Yeterli olmamasının sebebi ise bunun da bir dikta sistemine dönüşme ihtimalinin olmasıdır. Marx, bu sebeplerden dolayı devlet aktörüne sıcak bakmaz ve ortadan kaldırılması gerektiğini düşünür ve bunu kaçınılmaz olarak görür. Marx'a göre bunun sağlanması için bireylerin yeterli olması ve toplum çıkarını daima koruyacak düzeye ulaşması gerekir.¹⁴ Marx'a göre kapitalist devlet sermaye lehine işleyen bir sistem ortaya çıkarır ve aslında egemen sınıfı temsil eden sermaye sahipleri devleti yönetenlerdir. Devlet, daima kapitalist sistemin devamlılığını sağlayan yasalar yapar ve bu açıdan devlet ile sermaye kavramları Marx için doğrudan bağlantılıdır. Marx bu sebeple herkesin eşit olduğu ve özel mülkiyetin de ortadan kalktığı bir komünist sistem olması gerektiğini savunur. Kapitalist sistem var olan sömürüyü ortadan kaldırmayı amaçlar ve böylece azınlıkların hakları doğrultusunda sömürü gerçekleşmez. Marx'a göre kapitalist sistemde sömürü daima emekçiler üzerinden gerçekleşmektedir. Devlet kavramı var olduğu sürece sömürünün bitmesi ve sistemde sıkıntılar çıkmaması pek mümkün değildir.¹⁵

Neo Marksistler, Marksistler gibi devletin sermayenin devamını getirdiğini savunurlar. Onlara göre devlet sermayeyi geçmişten bugüne büyüten bir aktördür. Neo Marksistlerin bir kısmı günümüzde devleti yönetici sınıfının bir aygıtı olarak görmektedir ve devleti kapitalist devletin biçimi olarak tanımlar. Devlet, sadece ekonomiyle değil aynı zamanda siyasi ve ideolojik formlarıyla da düşünülmelidir. Ayrıca devlet, toplumsallıktan da uzak düşünülemez bir kavramdır.¹⁶ Neo Marksistler aynı zamanda küreselleşmeyi reddederek küreselleşmenin sömürgeciliği derinleştirdiğini iddia etmektedirler. Dolayısıyla küreselleşme kesinlikle reddedilmelidir. Küreselleşme ideolojik ve amaçları olan bir kavramdır.¹⁷

---

¹⁴ Cem Eroğul, **Marksist Devlet Kuramı Hakkında Bir Not**. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 129.01, 1974, s.117.

¹⁵ Ahmet Umut Hacıfevzioğlu, **Marx'ta Kapitalist Devlet Bağlamında Yönetenler ve Yabancılaşma Sorunu**, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi (FLSF). 6.2018, s.375.

¹⁶ İrem Ece Akpınar, **Küreselleşmenin Politik Mekâna Etkisi: Neo-Marksist Bakış Açısı Üzerinden Bir Değerlendirme**. Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi, 2.2: 25-46.2019, s.24.

¹⁷ Ensar Nişancı, **Küreselleşme, Ulus Devlet ve Etik**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2003, 4.1: 27-40, s.3.

Neo Marksistlere göre devlet, süreç içerisinde artık küreselleşmeden kopuk düşünülemez ve küreselleşme içinde kendini var etmeye çalışan bir kavramdır. Devlet, Neo Marksistlere göre küreselleşme sürecinde tamamen anlamsız bir aktör konumunda olmaktan ziyade aslında farklı bir forma bürünmüştür. Yeni siyasal yapıların da bu süreç içerisinde çıkması gerekmektedir. Sermayenin isteklerini günümüzde uluslararası kuruluşlar ve AB yerine getirmekte ve bu kuruluşlar devletlerle iş birliği içinde olmaktadır. Neo Marksistlere göre sermayenin ulus ötesi olması devletlerin ise ulus devlet olması kendi içinde paradoksal bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda neo-Marksistler ulus devlet ve sermaye çıkarlarının çatışma noktalarının kaçınılmaz olduğunu savunmaktadırlar. Dolayısıyla devlet aktörü anlamını tamamen yitirmez ama farklı bir forma bürünerek varlığını devam ettirir.¹⁸

Neo Marksizmin içerisinde ise “Bağımlılık Teorisi” ve “Dünya Sistemleri Teorisi” yer almaktadır. Bağımlılık Teorisi, geleneksel emperyalizmin yerini 1945 yılı sonrasında dolar emperyalizminin yani ekonomik bir emperyalizmin aldığını savunmaktadır. Dünya Sistemleri Teorisi ise iç içe geçmiş bir kapitalist sistem modeli ortaya çıkarmaktadır. Dünya sistemi “merkez”, “çevre” ve “yarı çevre”den oluşmaktadır ve üçü de birbirleriyle bağlantılıdır. Merkez bölgeler, gelişmiş Kuzey ülkeleri gibi ülkeleri ifade eder. Bu bölgelerde refah ve yüksek sermaye birikimi vardır. Aynı zamanda yüksek imalata yönelik de bir sistem vardır. Bu sebeple ileri teknoloji kullanırlar, devlet güvencesi yüksektir ve yüksek sürdürülebilir yatırım düzeyleri vardır. Güney bölgelere ise az gelişmiş ülkeler örnek verilebilir. Bu bölgelerde ham madde ihracatına bağımlılık vardır, devlet güvencesi düşüktür, maaşlar oldukça düşüktür hatta birçok insan karın tokluğuna çalışmaktadır. Yarı çevre bölgelerde ise merkeze bağımlılık vardır ve bu bölgeler çevreden yararlanır. Merkez ve çevre arasında bir tampon bölge oluşturmakla beraber devletin güvencesi merkez bölgeler kadar yüksek değildir. Böylece Neo Marksistler; teorilerle bağlantılı olarak devletler arasında eşitliğin olmadığı, sermayenin yüksek birikime ulaştığı ve devlet güvencesinin yüksek olduğu bölgelerde kapitalizmin geliştiğini savunmaktadırlar. Merkezdeki ülkeler yarı çevre ve çevre ülkeleri

---

¹⁸ Beyzade Çetin Nadir, **Siyasi Küreselleşme Bağlamında Ulus Devlet Tartışmaları**, Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi, 2008, 7.1: s.177-182.

sömürmektedir.¹⁹ Böylece Neo Marksizm, Marksizm'i genişleterek devletler ve sermaye arasında farklı bir bakış açısı geliştirmişken özü itibariyle de benzer kalmıştır.

Marksizmin emek ve ulusal ve uluslararası temelde emeğin bölüşümü konusuna hem yapı hem de doğası bakımından değinmesi bağlamında bunun üzerine de teknolojik ve ekonomik kalkınmaya vurgu yapması sebebiyle ekonomi politik açıdan önem teşkil etmişse de eleştirildiği birçok konu bulunmaktadır. Ekonomik bağımsızlığın devletler arası ilişkilerin tek veya en önemli konusu olmaması ve Marksist görüşün daha çok bu konu üzerinde durması ancak sınırlı kalması eleştirilere tabi olmuştur. Siyasi aktörler arasında ve devlet arasında strateji ve siyasi ilişkiler daha önemli olabilmektedir. Uluslararası platformda komünist ya da sosyalist ekonomilerin devletler arasında yayılması gibi bir eğilim de bulunmamaktadır. Ayrıca kârlı görülürse yurt dışı yatırımları yapma, yurt dışına ticarete açılma eğilimleri her zaman daha baskın olma ihtimalini içinde taşır.²⁰

Marksist düşünceler eleştirilirken en çok vurgulanan nokta, tarihsel gelişmelerin Marx'ın öngörüsü şeklinde gerçekleşmemesi üzerinedir. Marx; genel olarak tüm dünyada işçilerin kötü çalışma koşullarına sahip olabileceğini, işçilerin yoksullaşacağı bir eğilim olacağını öngörüyordu. Ancak gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerdeki işçilerin yaşam standartları birbirinden farklı gelişmiştir ve gelişmiş ülkelerdeki işçilerin hepsi yoksullaşma eğilimi göstermemiştir. Aksine gelişmiş ülkelerde sosyal güvenceler ve çalışma şartları daha iyi bir seyirde devam etmiştir. Ayrıca sınıf bilinci Marx'ın öngördüğü gibi sivrilmemiştir. Aksine sınıf bilinci kaybolmuş, zamanla sendikalar zayıflamış ve sermaye baskın hale gelmiştir. Dünyanın her yerinde işçi mücadelesi aynı düzeyde seyretmemiştir. Marx'ın işçilerin düzene hâkim olacağına, orta sınıfın zamanla zayıflayacağına ve hatta kaybolacağına dair düşünceleri de gerçekleşmemiştir. Devlet aktörü de varlığını dünya üzerinde sürdürmeye devam etmiştir. 1917'den sonra Sovyetler Birliği'nde üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kalkması, serbest sermayenin olmaması üstyapıyı

---

¹⁹ Anthony Heywood, **Küresel Siyaset**, (Çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir), İstanbul: Adres Yayınları, 2011. s.153.

²⁰ Gilpin, **a.g.e.**, s.69-70.

değiştirmemiş ve altyapıdaki değişimler etkili olamamıştır. Diktatörlüğün ortaya çıkması demokrasi ve özgürlüğün de önemini göstermiştir.²¹

Devlet-sermaye ilişkisinde bir diğer önemli düşünce ise John M. Keynes tarafından ortaya çıkarılmıştır. II. Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren ise liberal ve Marxist yaklaşımlardan çok farklı olarak Keynes'in sosyal refah devleti görüşleri etkili olmuştur. Keynes, 1929 Buhranı'ndan etkilenerek devlet-sermaye ilişkisini irdelemiş ve sermayenin devlet üzerindeki müdahalesini destekleyen bir modeli 1936 yılında öne sürmüştür. Keynesyen Refah Devleti Modeli temelini Keynes'ten almıştır. Keynes'e göre liberalizmin ifade ettiği gibi sistem kendiliğinden devlet kontrolü olmadan dengeye gelemmez ve irade dışı bir işsizlik ortaya çıkmaya başlar. Ekonomik kriz çıktığında bunu tek çözecek olan devlettir ve devlet de sosyal harcamalara önem vererek sosyal devlet görevini üstlenmelidir. Bu haliyle sermaye tamamen serbest ve kontrolsüz değildir.²² Keynes'in modeli sosyal liberalizme daha yakın bir model olarak görülmüştür. Neoklasik iktisatçıların fikirlerini takip ettiğini öne sürenler de olmuştur. Sosyal liberalizmde devletin sınırlı olması siyasi düzeyde görülse de ekonomik düzeyde devletin piyasalara müdahalesi öngörülür. Tam istihdam, eğitim ve sağlık hizmetlerinin sağlanması ve sosyal güvenliğin sağlanması devletin görevidir.²³

Refah devleti kapitalizmi, gelir dağılımı arasında uçurum olmamasını önemser. Bölgesel ve küçük iş politikaları oluşturur. İşçi sendikalarının desteklenmesiyle emek ve sermaye arasında bir denge sağlanmaya çalışılır. Hedef olarak ise tam istihdam ve iç piyasanın iyi ve denge durumunda olması önemsenmektedir. Bu durum piyasa oyuncularının, sermayedarların müdahalesiz hareket edemeyeceğini göstermektedir. Refah devleti modeli ve Keynesyen anlayışın temelinde aslında bir anlamda potansiyel milliyetçi bir anlayış yatmaktadır. Yerli üretim önemsenirken aynı zamanda devlet, ekonomik problemlerinden dolayı vatandaşa karşı sorumludur ve problemleri ortadan kaldıracak politikalar üretmelidir anlayışı vardır. Refah devleti, kitlelerin kaliteli bir kamu hizmeti almasını önemseydiği ve verimliliğin artmasına yönelik bir savunu olduğu için sanayi araştırma ve geliştirmelerini destekler. Keynesyen Refah Devleti'nde sanayi araştırmalarının ve geliştirmelerinin yapılması tarımı desteklemiştir. Hem emek

²¹ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018, s.343.

²² Zafer Durdu, Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti. **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**,22: 37-50.2009. s.266.

²³ Ayşegül Tayyar ve Birol Çetin, **Liberal İktisadi Düşüncede Devlet**, Cumhuriyet Üniversitesi Journal of Economics & Administrative Sciences (JEAS), 2013, 14.1.s.111.

verimliliğinde bir artış hem de kârlılık artmıştır. Tüm bunların devlet müdahalesi ile yapılması, Keynesyen dönemde sermaye ve devlet arasındaki ilişkinin yeniden düzenlendiğinin bir kanıtıdır. Böylece sermayenin yoğunlaşması azaltılmıştır. Kapitalizm bu haliyle aslında II. Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez dünyada genel anlamda bir refah seviyesi yükselmesi yaşamıştır.²⁴

Genel olarak, devlet-sermaye ilişkisi günümüze kadar uzanan tartışmaların odağı olmuştur. Keynesyen Refah Devleti'nin krize girmesinden sonra neoliberal politikaların ortaya çıkışı ve devletin sermaye üzerindeki etkinliğinin ekonomik krizleri beraberinde getirmesi ve kamu politikalarının devlet bütçesine yük olması gerekçesiyle ortaya çıkışı devlet-sermaye arasındaki ilişkileri günümüzde halen şekillendirmektedir. Devlet-sermaye arasındaki bağlantı kapitalizm var olduğu sürece devam edecektir. Sermaye günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle serbest bir şekilde ekonomiye dahil olmaktadır. Küreselleşen dünyada genel algı, klasik liberalizmden temellerini alan neoliberalizm üzerinden şekillenmektedir. Keynesyen Refah Devleti ve neoliberal politikaların 1980'lerden itibaren uygulanması tarihsel olarak kırılma noktalarını ifade ettiği için öncelikle Keynesyen Refah Devleti'nin ve neoliberalizmin tarihsel arka planlarını ve süreç içerisinde yaşadıkları gelişmeleri tarihsel ve ekonomik bağlamda ele almak; tezin ilerleyen bölümlerinde devlet-sermaye ilişkisi açısından üç ülkenin karşılaştırılmasında açıklayıcı bir nitelikte olacaktır.

Refah Devleti ve Keynes'in görüşleri üzerine geliştirilen eleştiriler ise daha çok neoliberalizm temelli olmuş ve neoliberalizm, Refah Devleti'nin krizine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde etkin olması sebebiyle neoliberal politikalar ayrı bir başlık altında ikinci bölümde incelenecektir.

1.1.1. Ekonomik Krizlerde Devletin Rolü

Dünya çapında birçok ülkeyi etkileyen neoliberal politikalarla beraber devlet-sermaye ilişkisini tartışmaya açan, iki önemli kırılma noktası olan, küresel ekonomik kriz olarak adlandırabilen iki kriz yaşanmıştır. Bunlardan bir tanesi 1997 Asya Krizi, diğeri ise 2008 Ekonomik Krizidir. İki kriz de serbest piyasa mantığının ve küreselleşme sürecinin aslında sık aralıklarla kriz yaratabileceğini ispatlar nitelikte krizlerdir. Bunun yanı sıra 2019 yılında ortaya çıkan ve yaygınlaşmaya başlayan Covid-19 salgını da

---

²⁴ Gilpin, a.g.e.,s.79-80.

piyasalarda uzun süre durgunluğa, çalışma şekillerinin değişmesine ve serbest piyasaya bağlı olarak özellikle sağlık ve eğitim alanlarında krizlerin çıkmasına sebep vermiş ve birçok devlet kendine özgü kamu müdahaleleri uygulamak zorunda kalmıştır.

1997 yılında yaşanan Asya Krizi devlet ve sermaye rolünü tartışmaya açan ve neoliberal politikaların uygulamada yetersiz kaldığı bir ekonomik kriz olarak karşımıza çıkmaktadır. Kriz, Asya Krizi olarak belirlense de Türkiye dahil birçok ülkeyi etkilemiştir. Mali ve parasal disiplinin sağlanamaması, serbest piyasa anlayışı; makro bir ekonomik krizin temelini hazırlamıştır. Özellikle banka sektöründe yaşanan krizler süreci tetiklemiş ve reel sektörün krize girmesi büyük bir krize yol açmıştır.²⁵ Bu kriz aslında ilk kez ciddi olarak neoliberal politikaların sunacağını savunduğu refah anlayışının altının dolu olmadığını ispatlamıştır. Aksine gelirler arası uçurumun arttığı, milyonlarca insanın birden işsiz ve yoksul kaldığı bir tablo ortaya çıkmıştır. Küreselleşmenin zenginliği sağlayabileceği söylemi de aynı zamanda bu yaşanan krizle gerçekliğini yitirmiştir. IMF ve Dünya Bankası Asya Krizi'nde etkin bir rol oynamamıştır. Hatta krizi derinden yaşayan ülkeler hakkında devletlerin yapısal sorunlarına vurgu yapmışlardır. Aslında kriz öncesi dönemde Dünya Ticarete Örgütü (DTÖ), IMF ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), tarafından ortaya koyulmaya çalışılan Çok Taraflı Yatırım Anlaşmaları vesilesiyle devletlere sermaye hareketlerinin liberalizasyonu dayatılmıştır. Bu da dünya üretiminin ve ticaret hacminin üzerinde bir sermaye akımını serbest ve denetimsiz halde mümkün kılmış, devlet aktörü piyasalar üzerinde etkisiz kalmıştır.²⁶ Devlet ve sermaye ilişkisi doğal bir şekilde 1998 Krizi aracılığıyla hem tartışmaya açılmış hem de devletin piyasalar üzerindeki rolünün önemi ispatlanmıştır.

2008'de ABD'de meydana gelen ve küresel dünyayı etkileyen emlak kriziyle beraber talep daralması, belirsizliğin artışı ve likidite daralması yaşanmış ve devletin piyasalardaki rolü tekrar tartışılmaya başlanmıştır. Dünya ekonomisinin durgunluk sürecine girmesi, neoliberal politikaların krizlere kökten bir çare bulamaması ve serbest piyasa mantığının işlerliği sebebiyle krizin küresel bir hale gelmesi; küreselleşme süreci adına ekonomik bağlamda önemli olmuştur. Faiz oranlarının düşürülüp likidite

---

²⁵ Zübeyir Turan, **Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi**, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2011, 4.1: 56-80, 2011,s.78.

²⁶ Nesrin Sungur. **Asya Krizinin Dinamikleri**. Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi,7.1&2: 203-211,1999, s.208.

ihtiyacının sağlanması çözüm getirmeyince maliye politikalarına başvurulmuştur. Bu da aslında Keynesyen politikaların devletin müdahalesini gerekli bulan yaklaşımını tekrar tartışmaya açmıştır.²⁷

Hatta 2008 Ekonomik Krizi döneminde devletlerin maliye politikalarına müdahalelerinin yanında bazı banka ve finans kuruluşlarının da kamulaşmasına kadar durum ilerlemiştir. Hatta bu öneriler IMF ve OECD tarafından gündeme getirilmiştir. Neoliberal politikalar ile krizden çıkılamayacağı anlaşılmıştır. IMF kriz döneminde vergi uygulamalarıyla ilgili de mali önemlerde bulunulması gerektiğini tavsiye etmiştir ve AB ülkeleri bu öneriyi gündemlerine almıştır. Bu dönemde ilk kez Keynesyen Refah Devleti uygulamalarına yakın bir devlet müdahaleciliği gündeme gelerek aslında neoliberalizm destekçi IMF'nin önerileri ve devlet müdahalesini kriz sürecinde kabul etmesiyle neoliberal politikaların krizlerde çözümsüzlüğü bir anlamda kabul edilmiş olmuştur.²⁸ Serbest piyasa ekonomisini savunan bankacı ve maliyeciler ekonomik krizlerin uzun sürmesi ve küresel çapta bir kriz yaratması sebebiyle devletlere çağrı yapmışlardır. Hatta Amerika'da sosyal dağıtım ve sosyal kontrollere muhalefet olan cumhuriyetçiler dahi krizden çıkış noktasının kamulaştırma olduğunu savunarak kendi görüşleriyle çelişmiş ancak başka çıkar yol bulamamışlardır.²⁹

2008 Ekonomik Krizi'nde devletin müdahalesinin kabul edilmesine ikna olunmasının sebepleri aslında bu kriz öncesinde likidite bolluğunun yaşanması, tam rekabet piyasasındaki şeffaflığın ortadan kalkması, kurumlar arasındaki ilişkilerin karmaşık bir hale gelmesi, bankaların geliri veya varlığı olmadığı halde kişilere kredi vermesi ve bu kredilerin daha çok konut sektörü için olması, kredi anlamında kontrollü olunamaması, sermayenin sınırsız ve denetimsiz olmasının reel üretim faktörlerinde sıkıntılara açıkça yol açmasıdır.³⁰ Buradaki açık başarısızlık, devlet müdahalesini gerekli görerek devlet-sermaye arasındaki ilişkinin düzenlenmesi gerekliliğini tekrar ortaya çıkarmıştır.

2019 yılında dünyada yayılmaya başlayan Covid-19 salgını küresel çapta ekonomileri, emek piyasasını doğrudan etkilemiştir. Süreçte az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler

---

²⁷ Semih Şen, Çağlayan Tabar ve Mircan Tokatlıoğlu. Küresel Krizde Devlet Müdahalesi ve Maliye Politikası. İş ve Hayat, 4.8: 9-26.2018, s.6-7.

²⁸ a.g.e., s.12.

²⁹ Hakan Tanıttıran (der) **Neoliberalizm ve Kriz** (Çev: Barış Baysal, Çiğdem Çıdamlı ve Deniz Şimşek), Kalkedon Yayınları, 2008.

³⁰ Mehmet Karagül, **Neo Liberal Politikalar ve Ekonomik Krizler**. Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 6.4: 23-38, 2020, s.34.

ise gelişmiş ülkelere oranla daha fazla hasar almıştır. Hala birçok ülke ekonomik olarak toparlanmaya çalışmakta, Covid-19 öncesi döneme dönememektedirler. Dünya Bankası verilerine göre 2020 yılındaki yoksulluk oranı Covid-19 nedeni ile ciddi aşamalara ulaşmıştır. İlk kez küresel çapta dünyada 100 milyondan fazla insan 2000'lerin başından bu yana günde 1,90 dolar altında bir gelire yaşamak zorunda kalmıştır. Sağlık konusunda da en fazla gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler yetersiz kaldıklarından aşı konusunda da eşitsizlik ortaya çıkmıştır. Bu konuda Dünya Bankası, IMF, DTÖ, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) birlikte hareket etmeye çalışmışlardır.³¹

Neoliberalizmin küresel dünyada kamu hizmetlerini tüketerek özelleştirmesi, düşük ücret odaklı olması, insan güvenliğini ve refah düzeyini arka plana atması; krizin çapını bu dönemde büyütüştür. İnsanların ve ülkelerin arasındaki eşitsizliğin derinliği dünyayı yol ayrımına getirerek hükümetin piyasalar üzerindeki müdahalesinin minimuma indirilmesi tartışma konusu olmaya başlamıştır. Bu dönemde güvencesizlik ve işten çıkarılmaların artmasının yanında kadınların bakım yükü de artmıştır. Ülkelerin borçları bu dönemde artmıştır ve en çok sağlık sektörüne harcama yapılmış olsa da sektörde tükenmişlik dönemine girilmiştir.³²

Covid-19 salgını neoliberal küresel süreci aniden yakalayan ve sistemin eksiklerini ortaya çıkaran bir etki yaratmıştır. Salgın süreci gelişmişlik düzeyi farklı olsa da her ülkede önemli etkiler yaratmıştır. Bununla beraber dünyada yeni bir siyasi ve ekonomik süreç başlamıştır. Artık dünya Covid-19 süreci öncesine dönemeyeceği için bu süreç küresel çapta bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Bunun sebebi Covid-19 sürecinde tedarik zincirlerinin sekteye uğraması, ithalat-ihracatın yavaşlaması, dünya çapında işsizliğin genel bir artışa geçmesi, birçok işletmenin salgın sürecinde kapanmak durumunda kalmasıyla neoliberal politikaların geçerliliğinin tartışılacak duruma gelmesidir. Piyasaları en çok salgının belirsiz seyri etkilemiştir. Salgının ne zaman biteceği, hükümetlerin salgın karşısında nasıl tavır alacakları gibi konular ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla bu da yatırımları azaltmış, iş dünyası da hükümetler de yıpratıcı ve öngörülmesi zor bir sürece girmiş olmuşlardır. Bu durum emekçiler ve sermaye

---

³¹ The World Bank, **2021 Year in Review in 11 Charts: The Inequality Pandemic**, <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2021/12/20/year-2021-in-review-the-inequality-pandemic>, (Erişim Tarihi:25.04.2022).

³² Nela Porobić Isaković, **COVID-19: What has COVID-19 Taught Us About Neoliberalism?**, <https://www.wilpf.org/covid-19-what-has-covid-19-taught-us-about-neoliberalism/>, (Erişim Tarihi: 25.04.2022).

arasındaki durum için de yeni bir dönüm noktası olacaktır.³³ Bu süreçte küresel dünyada sağlık merkezli olarak bir açılıma gidilmesi ve uluslararası iş birliği sağlanma konusu önem arz etmiştir. Devamında olası salgınlarla ilgili olarak kriz yönetiminin sağlanması, birlikte programlar oluşturulması ve uluslararası kuralların gözden geçirilmesi gerekmektedir.³⁴

Süreçte yaşanan zorluklar, neoliberal sürecin ve küreselleşmenin aslında ne kadar kırılabilir ve risklere açık olduğunu göstermiştir. IMF bu süreci “benzeri olmayan bir kriz” olarak tanımlamıştır. Aslında bu süreç II. Dünya Savaşı’ndan sonra yaşanan en büyük ekonomik durgunluk olarak anılsa da niteliksel olarak daha farklı ve zor bir süreci işaret etmiştir. Hâlihazırda 2019 yılında küresel büyümede yaşanan yavaşlık hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde gözlemlenirken salgının ortaya çıkmasıyla durum derinleşmiş ve salgından neredeyse etkilenmeyen sektör ve ülke kalmamıştır.³⁵

Covid-19 salgın süresince birçok devlet kendi kamu politikalarını ve düzenlemelerini üretmek durumunda kalmıştır. Bu durum yine neoliberal politikaların hem yetersizliğini hem de beklenmedik durumlar karşısında toparlayıcı niteliğinin zayıf olduğunu göstermiştir. Farklı ülkeler, farklı devlet yaptırımları düzenlemiştir: Birçok ülke temel tedbirler dahilinde bütçe ayırmak, sağlık sektörünü kamu vasıtasıyla desteklemek, işsizlik ödeneklerini düzenlemek vb. düzenlemeler yapmak durumunda kalmışlardır. Örneğin Amerika’da alınan belli başlı devlet tedbirlerinin içerisinde faiz oranları düşürülmüş, Virüs Yardım Paketi oluşturulmuş, eyaletlere afet yardımı sağlanmış, işsizlik tazminatları düzenlenmiş, işletmelere yardımlar yapılmıştır. Fransa’da ise üç Bütçe Değişikliği Yasası çıkarılmış, sağlık sigortası konusunda düzenlemeler yapılmış, şirketler için vergi ödemeleri ertelenmiş ve zor durumdaki şirketlerin kamulaştırılması

---

³³ Luis Kato Maldonado & Guadalupe Huerta Moreno, **COVID-19 and the Hyper-Crisis of Neoliberalism: The Breakdown of Financialization**, <https://briqjournal.com/en/covid-19-and-the-hyper-crisis-neoliberalism-the-breakdown-financialization>, (Erişim Tarihi:26.04.2022).

³⁴ Oya D. Macar, ve U. Yasin Asal., **Covid-19 İle Uluslararası İlişkileri Yeniden Düşünmek: Tarih, Ekonomi ve Siyaset Ekseninde Bir Değerlendirme**. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(37), 222-239. 2020, s.236.

³⁵ Adam Tooze, **Has Covid Ended The Neoliberal Era?**, <https://www.theguardian.com/news/2021/sep/02/covid-and-the-crisis-of-neoliberalism>, (Erişim Tarihi: 05.05.2022)

sağlanmıştır. İtalya, Almanya ve İspanya'da da benzer hükümet müdahaleleri gözlemlenmiştir.³⁶

Devletlerin kendi bünyelerinde oluşturdukları kamusal politikalar veya ekonomiyle ilgili düzenlemeler ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre de değişmiştir. ILO'nun ifadelerine göre az gelişmiş veya gelişmekte olan ve düşük gelirli olan ülkeleri desteklemek pandemi süreci için önemlidir. Bunun sebebi bu ülkelerin gerek ekonomik açıdan gerekse sağlık açısından diğer ülkelere göre daha çok zorlanmaları, istihdamda sorunlar yaşamaları, hatta bu sorunlardan en çok genç nüfusun etkilenmesidir. Sorunlar, pandemi ile derinleşerek son on yılda katedilen yolların hepsinin boşa gitmesine sebebiyet verebilecek boyutlara gelmiştir. ILO'ya göre istihdam sorunlarının büyümemesi için hem yeni politikalara hem de mali düzenlemelere ihtiyaç vardır. ILO da bu konuda devletlerin mali düzenlemeler yapmasına işaret etmiştir.³⁷

Özetle kapitalist sistemin sürekli girdiği krizler sebebiyle neoliberal politikaların başarısızlıkları ve devlet müdahalesinin gerekliliği somut bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Devlet aktörü piyasadan tam anlamıyla bağımsız hale geldiğinde piyasalar klasik liberal teorisyenlerin de ifade ettiği gibi kendiliğinden dengeye gelememektedir. Neoliberal politikalar, her ne kadar kamu politikalarını devletlere bir yük olarak görse de aslında devlet düzenlemelerine kriz dönemlerinde ihtiyaç olduğunu kabul etmektedir. Ancak bu durum sadece kriz dönemleriyle sınırlı kaldığında krizlerin tekrar ettiği de görülmektedir. Dolayısıyla gelişmelerden çıkarılacak sonuç, devletin piyasalar üzerindeki müdahalesinin tekrar tartışılma konusu olarak uygulama alanlarını ekonomide genişletmek ve uzun vadede krizlerin tekrar edilmesini önlemektir.

Devlet müdahalesi ve devlet-sermaye ilişkisinin emek piyasaları üzerindeki etkisini incelerken emek piyasasının asıl öznesi olan emek kavramına değinmek de piyasaları açıklarken konunun daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır.

1.2. Emek Kavramı

Emek kavramı geçmişten günümüze insan hayatını etkileyen önemli bir kavramdır. Emek, genel tanımı itibarıyla beden ve kafa gücü kullanarak yapılan iş olarak

---

³⁶Erdal Eroğlu. **Covid-19'un Ekonomik Etkisinin Ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alman Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi**. International Journal Of Public Finance, 2020, 5.2: 211-236. s.227-228.

³⁷ a.g.e., s.50.

tanımlanmaktadır. Ancak emek kavramı günümüze kadar değişim göstermiş, çevresel şartlardan etkilenmiş ve dönüşüme uğramıştır. Düşünürler, ekonomistler de emek kavramını kendi bakış açılarına göre yorumlamış; farklı farklı tanımlamalarda bulunmuşlardır. Kavram genel itibarıyla kapitalizmin devamı için önemlidir. Sermayenin emek üzerindeki sömürsü ile kapitalist sistem kendini sürekli yeniden üretmektedir.

Emek, Sanayi Devrimi'nden önce var olsa da kavram olarak kullanılma süreci Sanayi Devrimi'nden itibaren gerçekleşmiştir. Ancak Sanayi Devrimi'nden önce emeğin sistematikleşmesinin insanların yerleşik hayata geçerek üretim yapması ve tarımla ilgilenmesi sürecinde yaşandığı görülmektedir. Burada önemli olan ev dışında icra edilen emeğin aynı zamanda ev içinde de icra edilmesidir. Sanayi Devrimi'ne giden süreçte Rönesans, Reform, Fransız Devrimi de yine emek kavramını bu dönemde şekillendiren etkilerden olmuştur. Sanayi Devrimi ile emeğin profesyonelleşmesi ve günümüze kadar uzanan bilgi çağında emeğin makineleşme, bilgisayar, çeşitli teknolojik cihazların vb. faktörlerle tekrar şekillenmesi söz konusu olmuştur.³⁸Tüm bu gelişmelere bakıldığında emek kavramının çevresel, siyasi, ekonomik faktörlere göre değişime uğradığı ve dönemsel olarak özü aynı kalsa da kavramının dönüşüme açık olduğu görülmektedir.

Marx, ekonomi politik eleştirileri ve tartışmaları yaparken emeği merkez alan bir anlayış benimsemiştir. Marx; emek kavramını tarihsel bağlamdan kopuk olarak ele almaz, Antik Yunan'dan kendi yaşadığı döneme kadar geniş bir çerçevede ele almaktadır. Marx emeği bu şekilde ele alırken David Ricardo ve Adam Smith eleştirileri de yaparak kavramı daha çok detaylandırmakta ve çok boyutlu değerlendirmektedir. Smith ve Ricardo'nun ifade ettiği gibi emeği sadece değer teorisi açısından ele almamaktadır. Marx için emek sadece düşünsel bir kavram değildir aynı zamanda bedenen de anlamı olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁹ Marx için emeğin niteliği değişebilir durumdadır. Emek metalar dünyasında belirmeye başladığında nitelik olarak değişmiştir. Emeğin niteliği değişmemişken sadece insansal ihtiyaçlar için gerçekleştirilmekteydi ancak bu durum ihtiyaçların artması ve tarihsel olayların da

---

³⁸ Hasan Yüksel, **Emek Ortaya Çıkışında Rol Oynayan Tarihi Dönüm Noktalarının Süreç Merkezli Değerlendirilmesi**. Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences, 19(2), 2014, s.258.

³⁹Doğan Göçmen, **Marx'ın Emek Kavramının Bugün Yürütülen Tartışmalar İçin Önemi Üzerine**. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2011, s. 3-4.

etkisiyle süreç içinde değişmiştir. Marx, ekonomi politiğin emeği zenginlik kaynağı olarak gördüğünden bahsetmiştir ve sadece geçim sağlayan emek kavramının bu düşünce karşısında sakatlandığını düşünmüştür.⁴⁰ Emek bu şekilde çeşitli tanımlamalara maruz kalmaktadır. En geniş şekliyle sözlük ifadesi kullanılarak “bir işin yapılması için harcanan beden/kafa gücü, zahmet veya mesai” (TDK) olarak tanımlanabilmekte ancak bu tanım eksik kalmaktadır.

Emek kavramının bir şekilde tanımlanmasının zor olması ve emeğin farklı tanımlarının olması ve zaman içinde değişime uğraması kavramın alt başlıklara ayrılmasını da beraberinde getirmiştir. Bu sebeptir ki emek kavramı tek başına bir kavram gibi gözükse de çeşitlere ayrılmaktadır. Toplumsal, ekonomik ve siyasi gelişmelerden bağımsız gelişmemekte ve üretim faktörlerinden ayrılmamaktadır. Bunun için öncelikle emek kavramını daha iyi anlamak için üretim ve mülkiyet kavramı ile ilişkisi ele alınmalıdır.

1.3. Emek, Üretim ve Mülkiyet İlişkisi

Alman İdeolojisi'nde üretim tanımlanırken insanın bilincine vurgu yapılmıştır. İnsan, bilinciyle hayvandan ayrılan bir varlıktır ve kendi geçim araçlarını üretmeye başladıkları andan itibaren bilincini kullanarak kendisini hayvanlardan ayırmıştır. Bu açıdan üretim insan hayatında temel bir önem taşımaktadır. İnsanlar kendi geçim araçlarını üretirken dolaylı olarak aslında kendi maddi hayatlarını da bir yandan üretmiş olmaktadır. İnsanların hayatlarını ortaya koyuş tarzı onların ne olduklarını da ortaya çıkardığından maddi üretim koşulları son derece önemli olmaktadır. Nüfusun da artması bu üretimi ortaya çıkararak aslında ekonomik faaliyetleri şekillendirmiştir.⁴¹

Emek ve üretim kavramları iç içe geçmiş denebilecek kadar ilgili kavramlardır. Emekçiler mutlaka ortaya soyut veya somut bir meta çıkardıklarında üretim yapmış olmaktadır. Üretim bireysel olmakla beraber kitlesel üretim şeklinde de gerçekleşmektedir. Üretim kavramı da tıpkı emek gibi tarihsel, çevresel, ekonomik ve politik faktörlerle tekrar tekrar tanımlanmıştır.

---

⁴⁰ Karl Marx, **1844 El Yazmaları**, (Çev. Kenan Somer) , 4.b, Ankara: Sol Yayınları, 2015, s.50.

⁴¹ Friedrich Engels ve Karl Marx. **Alman İdeolojisi**, (Çev: Tonguç Ok ve Olcay Geridonmez), İstanbul:Evrensel Basım Yayın, 2014, s.30.

Marx ise üretim ve emek üzerinde dururken emek kavramını insana özgü bir etkinlik olarak açıklayıp emeğin kişiliğin belirtisi olduğundan da bahsetmiştir. Emek ve üretim ilişkisine değinirken kişilerin emek vererek ürettikleri metalarda kendi bireyselliğini dışa vurduklarını ifade etmiştir. Kişi ürettiği ürün ile kendini ifade etmiş olur ve üretilen meta kişinin elle dokunulur bir uzantısıdır.⁴² Üretim kavramına Karl Polanyi de bir tanımlama getirmiştir.

Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm* adlı eserinde üretimi ve üretimin önemini tanımlarken üretimin insan ve doğa arasında daima karşılıklı bir etkileşim halinde olduğundan ve aralarında karşılıklı bir ilişki olduğundan bahseder. Polanyi'ye göre bu ilişki kendi kaidelerine göre işlemelidir. Bunun anlamı da var olan bu sistem içerisinde arz talebe uyulmasıdır. Bunun manası ise metalara satılmak için ortaya çıkarılan mallar gibi muamele edilmesi, metaların işlem görebilmesidir.⁴³

Polanyi, Marx ile benzer olarak üretimi insan ve doğadan bağımsız olarak ele almamıştır. Emek üreticiden yani insandan ayrı düşünülemez. Bu sebeple üretim tarzı ne olursa olsun üretim ilk ortaya çıktığından beri tarihsel süreç içerisinde daima “çifte bağlantı”dan oluşmuştur. Daha iyi anlaşılması açısından şu şekilde de örneklendirilebilir: İnsanların doğa içinde doğa ile kurdukları sosyal ilişki ve ardından gelen iş bölümüne dayalı olarak emek süreci ve üretici faaliyetlerdir. Başlangıçta burada emek ve ürün, üreticisinden kopmamaktadır. Üretimin toplumsal hale gelmesiyle ise üretilen metaların üreticiden koptuğu görülmektedir. Böylece iş bölümü alanı da genişlediğinden toplumsal iş bölümü, üretim ilişkileri halini almıştır denilebilir.⁴⁴

Üretim sürecinin başlaması, profesyonel iş bölümü ile ilişkilmesi çok uzun bir zamanı kapsadığından kavramın anlaşılması için üretimin geçtiği süreçler değerlendirilmelidir. Tarihsel bağlamda bakıldığında Neolitik Çağ'ın sonunda erkekler taş ve basit silahların yanında metal işçiliği alanında da bireysel üretim yapmaya başlamışlardır. Bronz Çağ ve Tunç Çağı'nda ise tunç üretilmeye başlanmış, kullanılan tunç hayvan avlamak amacıyla kullanılmış, bireysel üretim bu şekilde temel yaşamsal ihtiyaçların karşılanması için gerçekleştirilmiştir. Daha sonra ise ikincil ihtiyaçlarını karşılayacak üretime yönelmişlerdir. Üretim tarihsel bağlamda şekillenirken Mısır'da tarım alanında

---

⁴² Marx, **a.ge.**, s.50.

⁴³ Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, s.192.

⁴⁴ Michael Burawoy, **Üretim Siyaseti: Kapitalizm ve Sosyalizmde Fabrika Rejimleri**, İstanbul: NoteBene Yayınları, 2015, s.47-48.

üretileen ürünlerin depolanması, toplanması gibi etkinliklerle üretim ve üretimden sonraki aşama da sistematikleşmeye başlamıştır.⁴⁵ Antik Yunan'da ise aynı zamanda aile içindeki üretimin önemli olduğu görülmektedir. Ticaretin henüz gelişmediği dönemlerde aileler geçinmek için üretim yapmak durumundaydılar. Bazı üretimi yapılan ürünler ise küçük pazarlarda yer almaktaydı. Üretim ise burada köleler tarafından yapılmaktaydı ve zanaatkarlar oldukça azdı. Toprak sahipleri (köylüler) ise kendi topraklarındaki üretimden sorumlu olmakta ve sınıfsal olarak kendi içlerinde ayrıma uğramaktaydılar. Antik Yunan'da halk soylular, köylüler ve zanaatkârlar olarak ayrılmaktaydı.⁴⁶ Üretimin etkisi aslında tarihsel bağlamda toplumsal olarak sınıfların ekonomik ilişkileri nasıl şekillendirdiğine bakılarak anlaşılabilir.

Üretim aynı zamanda emekçilerin nasıl adlandırılacağıyla da yakından ilgilidir çünkü emekçiler ürettikleri metalara göre, üretim şekillerine göre de adlandırılmaktadır. Toprağı işleyerek üretim sağlayanlar, birikim yapmadan daha çok ailenin ihtiyaçlarını kendi veya ailesinin emeğiyle karşılayanlar, üretimi dolaysız bir halde yapanlar; “küçük üretici” olarak adlandırılmaktadır. Burada dikkat çeken nokta ise küçük üreticinin zaman içerisinde varlığını dengeli bir biçimde sürdürememesidir. Piyasa koşulları değiştiğinde, sistematik bir piyasa anlayışı şekillendiğinde ücretli iş gücünün başat olması kaçınılmaz olmuş ve bunun yanında da sermaye birikimi yapılmaya başlanmıştır. Zamanla küçük üreticinin üretim ilişkisine dâhil olup olmadığı da tartışılmıştır. Küçük üreticilik çağdaş kapitalizm ile de değerlendirilmekte ve yabancı iş gücü girdileriyle ilerlemeyen daha çok tüketim için üretim anlayışıyla var olan bir üretim şeklidir denebilir.⁴⁷ Emek, üretim ile yakından ilişkiliyken aynı zamanda mülkiyetle de yakından ilişkilidir. Üreticilerin mülkiyete sahip olma ya da olamama durumları; mülkiyet yoluyla üreticilerin köleleştirilmesi, çalıştırılma, ürettiklerine el koyma, mülklerinde çalıştırma konusu açısından önemlidir. Dolayısıyla emek üretim ilişkisinin yanında emek ve mülkiyet ilişkisi de değerlendirilmelidir.

Emek kavramının bağlı olduğu bir başka kavram ise mülkiyettir. Emek ve mülkiyet kavramları önemli düşünürler tarafından da ifade edilmiştir. Bu sebeple mülkiyet emekten bağımsız düşünülmemektedir. Mülkiyet de tıpkı emek gibi tarihsel süreç

⁴⁵ Alfred Sohn – Rethel, **Zihin Emeği Kol Emeği** (Çev. Ayşe Deniz Temiz), İstanbul: Metis Yayınları, 201, s.103-104.

⁴⁶ M. Kutluğhan Savaş Ökte, **Antik Çağda İktisadi Düşünce**, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi 7.24, 37-62, 2008, s. 39 – 40.

⁴⁷ Korkut Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980, s.34.

içerisinde şekillenen bir kavram olmuş ancak emekten ayrılmamıştır. Ayrıca mülkiyet aracılığıyla insanların köleleştirilme durumu ve buna bağlı olarak böyle bir durumun meşru olup olmadığı konusu önemlidir. Mülkiyet ile insanların köleleştirilmesi, emek ve mülkiyet hakkı konusu; düşünürler tarafından tartışılmıştır.

Mülkiyet kavramının daha iyi anlaşılması açısından John Locke'un mülkiyet anlayışına başlangıçta değinmek gerekir. "Mülkiyet" kavramı Locke'un düşüncelerini açıklarken kullandığı temel kavramlardan bir tanesidir. "doğa durumu" olarak adlandırılan ve devletlerin kurulumundan önceki dönemde Locke'a göre mülkiyet doğal bir hak olarak tanımlanabilir ve bireyler akılcı düşünebilen kişilerdir. Herkes için mülkiyet özgürlüğü söz konusu olmalıdır. Locke kimsenin bir başkası üzerinde hakka sahip olamayacağından bahseder. Locke'a göre insanlar mülkiyete kendi emeklerini kattıklarında kendi mülkiyetleri üzerinde hak sahibi olurlar. Burada temel belirleyicilik aslında emektir.⁴⁸ Herkesin ortak olan bir mülkte hakkı varsa ve bu mülk üzerinde emek gösteren kişi varsa artık bu mülk ortak olmaktan çıkıp bu şekilde bireyselleşir da denilebilir. Burada önemli olan ise kişilerin bu faaliyeti gerçekleştirirken herhangi bir zor kullanmamalarıdır. Bireyler yine ihtiyacından çok daha fazlasına emek harcayarak mülkiyet edinmemelidir.⁴⁹

Locke doğa durumunda onları yönetecek bir otorite olmadığından dolayı kaosun çıktığını ve insanların bu çatışmadan sıyrılmaları için akıllarını kullanarak doğa durumunu terk ettiklerini ve yönetimi bir iktidara bırakmayı tercih ettiklerini söylemiştir. Locke aynı zamanda efendi-köle ilişkisini kabul etmez ve mülkiyet konusunda kişilerin kurlsızca birbirlerine müdahale edemeyeceğinden bahseder. Bunun yanında bir kişi fetih sebebiyle karşı tarafa esir düşmüşse kendi yaşamı hakkında söz sahibi olamadığından köle olarak efendisinin mülkünde onun istediği doğrultuda hizmet edebilir. Bu da efendisine yine sınırsız haklar tanımamakta; köle ücretsiz çalışarak üreten, emek veren birinden fazlasını ifade etmemektedir.⁵⁰ Köle, sadece efendisinin mülkünde karşılıksız olarak ona hizmet etmekle yükümlüdür. Locke genel

---

⁴⁸ John Locke, **Sivil Toplumda Devlet-Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme**, (Çev.Hale Akman) İstanbul: Metropol Yayınları, 2002, s.38-39.

⁴⁹ Bekir Geçit, **John Locke'da Mülkiyet Hakkının Sınırları: Doğal Hukuk Temelinde Bir Değerlendirme**. Beytulhikme An International Journal of Philosophy, 4 (1), 91-113, s. 103.

⁵⁰ Eda Çakmakkaya, **Özel Mülkiyet Bağlamında Özgürlük Sorununa Bir Bakış: Locke ve Rousseau'da Köle-Efendi İlişkisi**, Dört Öge, (11), 113-130, 2017, s.117 – 118.

olarak mülkiyet konusunda zora inanmamakla beraber mülk kavramının içinde emeğin de ayrı düşünülemediğini ifade etmiş olmaktadır.

Rousseau ise mülkiyet konusunu açıklarken Locke'a eleştiri getirir. Rousseau'ya göre doğa durumundaki anlaşmazlığın temel sebebi mülkiyetin bölüşülmesi konusudur. Mülkiyet bir defa kabul görünce aslında hukuk ortaya çıkmış olur. Rousseau'ya göre iyi olan insanın zihnine zamanla mülkiyet fikri aşılacaktır. Bunun sonucunda insanlar köleleştirilmiştir.

Rousseau'ya göre zenginliği temsil eden işaretler bulunmadan önce topraklardan, evcil hayvanlardan oluşan mallar "gerçek" görülmektedir. Daha sonra mülkiyet sahibi olma, miras, büyük topraklar edinme gibi durumlar yaygınlaştıkça eşitsizlik artmıştır. Bu eşitsizliğin sonucunda kargaşa baş göstermiştir. Zenginler; kendi paylarına hükmederken kendilerine bağlı çalışan köleler, üreticiler üzerinde bir hak sahibi olduğu düşüncesine kapılmışlardır. Fakirler böyle bir düzende Rousseau'nun anlatımına göre "haydutlaşma" eğilimi gösterirken zenginler ise açgözlülük yapmaya devam etmişlerdir.⁵¹ Locke'un emek sonucunda oluşan mülkiyet anlayışının tersine Rousseau mülkiyet konusunun toplumun huzurunu bozduğunu düşünmüştür. Locke ise emek katılan mülkiyetin korunması durumunda huzurun bozulması gibi bir durumun üzerinde durmamıştır, bunu zararsız gördüğünü ifade etmiştir.

Tarihsel bağlamda ise ilk mülkiyet şekli aslında kabile mülkiyeti olarak adlandırılabilir. Bu daha çok kişinin avcılıkla, balıkçılıkla vb. faaliyetlerle veya tarım yaparak üretim yaptığı dönemi anlatmaktadır. Bu da gelişmemiş bir üretim aşamasını ifade etmektedir. İnsanlar ailesi ve kendisi için üretim yaptığından iş bölümü de aile içinde sınırlı kalır ve toplumsal yapı ailenin genişletilmesinden daha fazla bir şeyi ifade etmemektedir. Bunun ardından ise ikinci aşama mülkiyet şekli gelmektedir. Bu aşamada komün veya devlet mülkiyeti karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda kent ile kır arasındaki daha sonra da kentin çıkarlarını temsil eden devletler ile kırım çıkarlarını temsil eden devletler arasındaki karşıtlığın ve kentlerin kendi içinde sanayi ve deniz ticareti arasındaki karşıtlığın yaşandığı da görülür. Yurttaşlar ve köleler arasındaki

---

⁵¹ Jean-Jacques Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, (çev. R. Nuri İleri), İstanbul: Say Yayınları, 2020, s.149 -150.

ayrım oldukça belirgindir. Fethedilen topraklar da mülkiyet olarak kullanılmaktadır. Mülkiyet bu açıdan siyasi ve ekonomik olarak önemlidir.⁵²

Mülkiyet kavramı, siyasi ve ekonomik bir anlam taşımakla beraber aynı zamanda toplumsal bir kavramı da ifade etmektedir. Bunun yanında mülkiyet üretim ilişkileriyle de yakından ilintilidir. Mülkiyet; tarihsel süreç içerisinde dini, toplumsal, ekonomik gelişmelerden etkilenmiş hatta Orta Çağ Avrupası'nda egemen olan dini anlayışta din adamlarının daha fazla mülkiyete sahip olduğu görülmüştür. Reform ile birlikte ise kavram yeniden şekillenmeye başlamıştır. Toplumsal sınıflar içindeki farklılıklar ele alındığında temelinde mülkiyet olduğu bu şekilde görülebilir.⁵³

Mülkiyetin önemli bir gösterge olarak karşımıza çıktığı ve Avrupa'da toplumsal sistem ile yakından ilgili olduğu dönem feodal dönem olarak adlandırılmaktadır. Mülkiyet kavramı feodalizm ile birlikte dönüşüme uğramaya başlamıştır. Feodalizm aslında en temelde siyasal, sosyal ve toplumsal bir düzen olarak karşımıza çıkmakta ve bugünkü devlet yönetim anlayışının olmadığı bir dönemi ifade etmektedir.⁵⁴ Bu dönemde halkın sınıflara ayrılmasında mülkiyet ve mülkiyet sahipleri önemlidir.

Feodal dönemde “malikâne sistemi” uygulanır ve bu sistemin temeli aslında emek ve mülkiyete dayanırdı. Çiftlik arazileri malikâne (manor) olarak isimlendirilen bölgelere ayrılmaktadır. Bir malikâneler bir köy ile etrafındaki köy halkının emeği ile işlenen arazilerden meydana gelmektedir. Köylüler; toprak sahip olan feodal bey, süzeren veya lord olarak adlandırılan kişiye bağlı bulunmaktaydılar. Lordun toprağında çalıştırdığı köylü üzerindeki yetkileri oldukça geniştir. Lord, köylünün kendi toprağında ürettiklerinin büyük bir kısmına el koyma yetkisine sahiptir. Köylü böylece lordun mülkünde tam anlamıyla köle olmasa da köle gibi çalışmaktaydı.⁵⁵ Bu sebeple köylü ve ürettikleri arasında yabancılaşan bir ilişki söz konusudur denilebilir. Köylü ne mülk

---

⁵² Engels ve Marx, **a.g.e.**, s.32.

⁵³ Dilek Kılıç ve Selcen Öztürk, **Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama**. Amme İdaresi Dergisi, 47(1), 2014, s.107-130.

⁵⁴ Cahit Aydemir ve Sema Genç, **Ortaçağın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm**, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10(36), 226-241, 2011, s. 227.

⁵⁵ Leo Huberman, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, (Çev. Murat Belge), İstanbul:İletişim Yayınları, 2010, s.1 -16.

üzerinde ne de ürettikleri üzerinde söz sahibidir. Köylü ürettiklerinden kendisinin ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar alabildiği için elinde olanı tüketmektedir.⁵⁶

Feodal dönemde Avrupa'da en büyük toprak sahibi kilisedir ve kilisenin yetkisi sahip olduğu mülkiyet ile anlaşılmaktaydı. Kilise bu dönemde halktan toprak bağıışı isterken halkı hayır işlediğine inandırmaya çalışmaktaydı ve bu mülkleri elde ederken mülk edinmeye yönelik herhangi bir emek sarf etmezdi. Bu toprak bağıışlama durumu o kadar yaygınlaşmıştı ki kilise Batı Avrupa'da toprakların dörtte üçünün sahibi olmuştur. Bazı krallar, fethettikleri yerlerdeki toprağı kiliseye bağıışlamayı rutin hale getirmişlerdi. Sınıflar ne kadar çok mülkiyet sahibiyse kurumlar o kadar güçlüydü ve kilise gücünü elde ettiği mülkiyet ile sağlıyordu. Feodal dönemde kilisenin rengini değıştiren bu anlayış olmuştu çünkü başlarda kilise mülkiyet kaygısı olmadan sadece din ile ilgilenirken maddi olarak zenginleştikçe halk üzerindeki etkisi de farklı yöne doğru evrilmeye başlamıştır. Bunun yanında soylular insan bulmak için mülklerini parçaladıkça kilise daha da kuvvetlenmiştir. Hatta bu mülkiyet anlayışı feodal dönemde kilise için o kadar önemli bir hale gelmiştir ki papazların evlenme yasağının temelini de bu mülkiyet durumu oluşturmuştur. Kilise papazların ölümünden sonra toprak kaybetmek istemediğı için evlilik yasağını uygulamıştır. Devamında ise kilisenin aldığı ondalık vergiler ile kilise topraklarını genişletmeye devam etmiştir.⁵⁷ Bu genişleme sonucu kilisenin baskısı artmıştır. Tarım yapılabilecek topraklar kilise ve soyluların elinde toplanınca yoksullar gittikçe yoksullaşarak asillerin alt sınıfında kalmış ve onlar için çalışmaya devam etmişlerdir.⁵⁸ Kilisenin bu yargılamadaki gücünün sadece ruhani olarak değil kamusal alanda da kendini hissettirmesi ve dünyeviyle maddi meselelere müdahale etmesi aynı zamanda servet ve mülkiyetine ne kadar güvendiğini göstermiştir.⁵⁹

Feodal düzende zamanla kilisenin bu kadar mülkiyet sahibi olmasının yarattığı rahatsızlık, baskıcı tavırlar, köylülerin bir kısmının üretim yaptıkları topraklardan kaçmaları, bazılarının para karşılığında özgür kalması, bu insanların şehirlerde yığılmaları, artan talep ve bu talebi karşılamak isteyen lordların artık tarihsel süreçte ufak kapitalist mülkiyet sahipleri haline gelmesi toplumsal, ekonomik değışimi

---

⁵⁶ Anthony Giddens, **Marx, Weber and Development of Capitalism**, Sociology, 4(3), 289-310, s.67-68.

⁵⁷ Huberman, **a.g.e.**, s.21-22.

⁵⁸ Aydemir ve Genç, **a.g.e.**, s. 228.

⁵⁹ Huberman, **a.g.e.**, s.19.

getirmişti.⁶⁰ Feodalizmin son dönemlerine doğru kente göç edebilenler ise loncalarda üretim yapmaktaydı. Emekçiler lonca sistemi içinde olduklarından ustalarının istekleri doğrultusunda çalışıyorlar ve onlara çoğu konuda boyun eğmek zorunda kalıyorlardı. Kent; sermayenin, nüfusun, ihtiyaçların, üretim araçlarının bir merkezde toplanmasına dayanırken kırsal kesimde ise emek kendisine dayatılan belirli bir faaliyete tabi hale gelmektedir. Burada kır veya kent fark etmeksizin asıl önemli olan emeğin üzerine kurulan güçtür. Kent ve kırın ayrılması, buralardaki üretim şekillerinin ve emeği kullanma şeklinin değişmesi; sermaye ve toprak mülkiyetinin ayrılmasını, üretimin dönüşmesini de beraberinde getirmişti.⁶¹ Üretim şeklinin ve mülkiyet anlayışının şekillenmesi ve üretim fazlası ile birlikte köylülerin pazar ekonomisine yönelmesi artık paralı bir ekonomik sistemin geldiğini göstermektedir.

Feodal sistemin çöküşü bu şekilde gerçekleşirken endüstride insan emeğinin önemli olduğu küçük işletmeler ön plana çıkmaya başlamıştır. Ticaretin gelişmesi ve keşifler mülkiyet anlayışını tamamen değiştirmiştir. Artık şehir hayatı daha önemli olmuştur. Ulaşım araçlarının gelişmesi, üretim araçlarının da eskiye oranla oldukça gelişmesi; üretim şekillerinin ve emeğin kullanılma alanlarının da değişmesine yol açmıştır. İnsanların çalışabileceği yeni iş alanları ortaya çıkmaya başlamıştır, kilisenin önemi çok azalmıştır ve teknoloji de hızla gelişmiştir. Kapitalist ilişkilerin gelişimi hız kazanınca sermaye ve sermaye birikimi önemli hale gelmiştir.⁶² Böylece mülkiyet kavramı kapitalist sistemle birlikte dönüşüme uğramıştır. Tarihsel süreçte toplumsal, ekonomik ve üretim temalarının değişmesiyle mülkiyet kavramı da değişmiştir. Piyasanın genişlemesi, ticaretin artması, ürün çeşitlenmesi, teknolojinin gelişmesi ile kapitalizme geçişin başlangıç evreleri şekillenmiştir.

1.4. Kapitalizmde Emek

Piyasanın genişlemesi, ekonomik ilişkilerin değişmesi, ticaretin önem kazanması, kentlerin kalabalıklaşması, emek ve mülkiyet kavramlarının dönüşümü ile artık etkisi azalan feodalizmin yerini kapitalizm almaya başlamıştır ve kapitalizm 16. ve 19. yüzyıllar arasında kurumsal hale gelerek yayılmıştır.

---

⁶⁰ Enis Öksüz, **Feodal Düzen ve Sosyal Değişmeler**. İstanbul: Sosyoloji Konferansları, (18), 81-92, 2011, s.89.

⁶¹ Friedrich Engels ve Karl Marx. **Alman İdeolojisi**. (Çev: Tonguç Ok ve Olcay Geridonmez), İstanbul:Evrensel Basım Yayın, 2014, s.56.

⁶² Öksüz, **a.g.e.**, s.90-92.

Kapitalizm, Avrupa’da 1500’lerden sonra doğmuştur. En genel olarak kapitalist dönemde işverenlerin üretimin denetimini ele almaları ile süreç başlamıştır. Bu dönemde kapitalistler tüccarlar veya girişimcilerdir.⁶³ Kapitalizm farklı gibi gözükse de benzer tanımlamalar ile literatürde karşımıza çıkmaktadır. En temelde kavramsal açıklamalara da bakarak feodalizmden hangi yönlerden ayrıldığı genel hatlarıyla ortaya çıkmaktadır. Kavramsal açıklamalar ile birlikte feodalizmden kapitalizme geçiş daha iyi anlaşılmaktadır. Kapitalizm temel olarak artık kentlerde gelişen bir üretim biçimidir, paraya ve piyasaya dayanmaktadır. Feodal dönemdeki efendi-köylü ilişkisi artık kendini sermaye sahibi-emekçiler (işçiler) ilişkisine dönmüştür.

Feodal dönemden kapitalizme geçiş çok ani ve hızlı bir şekilde gerçekleşmemiştir. Feodalizm ilk dönemlerinde zayıflasa da kırsal kesimde nüfus hala kalabalık yapısını korumakta, kilise bürokrasisinin etkisi devam etmekte, krallık tarafından soylu sınıf da kullanılmaktaydı. Hala geniş bir köylü kitlesi mevcuttu ve para-çalışma olarak alınan rant kilise ve krallık tarafından kullanılıyordu. Onların harcamaları yolu ile de bankacılar ve büyük tacirler özel servet biriktiriyorlardı. Soylular sınıfı kendi içinde kuvvetliydi. 17.yüzyıla doğru burjuva sınıfı yükseldi. Açlık, tarımsal kıtlık, gübre yetersizliği, hasadın düzenli olarak iyi olmaması problem yaratmaya başlamıştı.⁶⁴

Ticaretin artık daha önemli hale gelmesi, kırsalda yaşanan problemlerle ilginin kentlere kayması ve sanayi artış hızının yükselmesi; kapitalizmin yayılma sürecini hızlandırmıştır. Kapitalizmin temeli olan sermaye birikmeye başladıkça, düşük gelirli ülkeler sermaye birikiminde ve sanayileşmede sanayileşen ülkelere göre daha arka planda kaldıkça bu ülkeler sömürge durumuna da gelmişlerdi. Üretimde artış sağlanmış ve fabrikalaşma artmıştır. Üretimde yaşanan artış ile yeni pazar ihtiyacı da doğmuş ve Sanayi Devrimi’ne giden yol da açılmıştır.⁶⁵ Yeni üretim tekniklerinin ortaya çıkması kapitalizm ve emek kavramlarını dönüştürmeye başlamıştır. Üretim şekli de doğal olarak değişmiştir. Bu süreçte kapitalizm de kendi içerisinde değişmeye, yenilenmeye başlamıştır.

---

⁶³ Charles Tilly, **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu**, (Çev: Kudret Emiroğlu) 1990 -1992, İstanbul: İmge Kitabevi, 2001, s.43.

⁶⁴ Immanuel Wallerstein, **Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık**, İstanbul:Metis Yayınları, 2016 s.29-31.

⁶⁵ Muhammet Çelik ve Mehmet Dağ, **Kapitalist İktisadi Düşüncenin Geçirdiği Dönüşümler Üzerine Bir Değerlendirme**. Bitlis: Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi, 2(3), 50-70, 2017 s.56-57.

1.4.1. Kapitalizmde Emek Kavramının Dönüşümü

Teknolojinin gelişmesi, sermayenin birikmesi ve üretim şeklinin de değişmesi; erken dönem kapitalizm ile kıyasladığında kapitalizm kavramını dönüştürmüştür. Kapitalizm; makineleşme, fabrikalaşma ve üretimin artması ve düşük bütçeli ülkelerin kapitalist ülkelerin hakimiyetine girmesiyle önceki anlamına göre daha geniş ve yayılımcı bir anlam ifade etmeye başlamıştır.

Ücretli emek sömürüsüne, teknolojiye, özel mülkiyete, yeniden üretime dayanan kapitalizm kavramı; doğa-insan, insan-toplum, doğa-toplum arasındaki değişimi kesin bir şekilde sağlamıştır.⁶⁶ Immanuel Wallerstein kapitalizm kavramının tanımlamasını yaparken bu kavramın aslında kapital kavramından ortaya çıktığını, kapitalin anlamının sermayeyi ifade ettiğini ve dolayısıyla sermaye kavramı, sermaye birikimi ile kapitalizm kavramının çok yakından ilişkili olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında kapitalizm kavramını ele alırken bu kavramı tarihsel bir toplumsal sistem olarak tanımlamıştır.⁶⁷

Kapitalizm aslında kâr elde etmek amacıyla üretme, özel mülkiyete ve sermaye kullanımına dayanan hizmet ve meta değişimi şeklinde tarif edilebilse de oldukça karmaşık bir yapıda olmasından ve toplumsal yapıdan da etkilenmesinden dolayı sürekli bir dönüşüm halindedir. Buna bağlı olarak kendisini de yenileyerek ilerleme sağlamaktadır. Farklı farklı düşünürler, ekonomistler de kendi içinde buldukları dönemlere bağlı olarak kapitalizm kavramına değinmişlerdir.⁶⁸

Kapitalizm kavramının tanımı geç bir dönemde ele alınıp tartışılmaya başlanmıştır. Marx da Kapital Cilt I’de kapitalizmin direkt tanımını vermemiş ve “kapitalist üretim tarzı” ifadesini kullanmıştır. Kapitalist üretim tarzını devasa bir mal yığını olarak ifade etmiştir. Bir toplumda yeteri derecede veya büyük bir çoğunluk hayatını idame ettirmek için kâr ve hizmete gereksinim duyuyorsa bu kapitalist üretimin hâkim olduğunu gösterebilir. Max Weber de kapitalist üretim tarzından/davranışından ve kapitalist toplumdaki bahsetmektedir. Kapitalist sistemi sadece çalışanların yaşamına etki eden bir

---

⁶⁶ Fikret Başkaya, **Sömürgecilik, Emperyalizm ve Küreselleşme** 7.b., İstanbul: Öteki Yayınevi, 2015, s.52.

⁶⁷ Wallerstein, **a.g.e.**, s.5.

⁶⁸ Aylin Yonca Gençoğlu, **Kapitalizmin Temel Nitelikleri Açısından Emegın Konumu**, Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 1(1), 98-116, 2012, s.100.

sistem olarak değil aslında bireylerin hayatlarına ayrı ayrı etki eden bir sistem olarak görmektedir. Sermaye hesabının önemli olduğunu belirtmektedir. Fernand Braudel ise kapitalizmi hem toplumsal yapının hem de ekonomik sistemin, işleyişin karşılığı olarak anlatmakta; üretim ve tüketim arasındaki bağlantıdan bahsetmektedir. Kapitalizm de aslında bu basit bağlantıya bağlı bir sistemdir. Kapitalizmde önemli olan serbest piyasadır ve eşitsiz bir halde değiş tokuş yapılan bir sistemdir de aynı zamanda ve bu sistem devletle de yakından ilgilidir. Kapitalizm; devlet desteği, yardımları, devlet tahvilleri ile de bağlantısız değildir.

Kapitalizm farklı kişiler tarafından tanımlansa da aslında tanım yapanların ortak paydada buldukları noktalar çok benzerdir denilebilir. Bunun sebebi kapitalizmin niteliklerinin aynı temele dayanmasıdır. Başlıca kâr arttırma ve büyümeye bağlı olarak pazar arayışlarının ortaya çıkması, pazar arayışına da bağlı olarak farklı ülkelerin birbirleriyle ticaret yapması ve buna da bağlı olarak bu duruma destek olan devletin kârı sürekli arttırma zorunluluğu, örgütlenmede ve teknolojiye sürekli yenilik yaratma gerekliliği, krizlerin yaşanması sebebiyle ekonominin bu belirsiz ortamda ayakta kalma isteğine beşerî sermaye denilebilir.⁶⁹

Max Weber ise *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserinde kapitalizmi tanımlarken bu sistemi bir evrene benzetmiştir. Bu evren uçsuz bucaksız ve bireylerin içine doğdukları, bireylerin içinde yaşamaları gereken, bireylere değişmez bir barınak sağlayan bir evrendir. Kendini ticari ilişkilerin ve alışverişin dışında tutanlar aslında sistem tarafından sisteme ayak uydurmaları için zorlanırlar. Emekçiler kendilerini bu sisteme uyduramazlarsa sistem onları uzaklaştırır, sokağa atar. Yine kapitalizm kavramının mantığını kavramayan, ona uyum sağlayamayan fabrika sahibi sermayedar da tıpkı uyum sağlayamayan işçi gibi sistemin dışına atılır. Aslında bugünkü anlamıyla kapitalizm kavramı işçileri eğittiği gibi işverenleri de eğiten, onların ekonomik dayanırlıklarını önemseyen bir sistemdir.⁷⁰

Teknolojinin zaman içerisinde gelişmesiyle emek yoğun sermaye, kapitalist sistemde ön plana çıkmıştır. Hammaddeler ise sömürgelerden düşük fiyatlara alınmış, emekçiler düşük ücretlerle çalıştırılmış ve asıl amaç kârı maksimize etmek olmuştur. Zenginlik

---

⁶⁹ Aylin Yonca Gençoğlu, **Kapitalizmin Temel Nitelikleri Açısından Emegin Konumu**. Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 1(1), 98-116,2012, s.100.

⁷⁰ Max Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, İstanbul: Sayfa Yayınları, 2011, s.45.

azınlıkların elinde birikmeye başlamıştır. Ekonomik sistemin işleyişinin daha çok uluslararası ticarete dayandığı ilk iki yüzyıllık dönem “ticari kapitalizm” olarak adlandırılabilir. 18. yüzyılın sonuna yaklaşıldığında ise sanayideki üretim uluslararası forma bürününce artık “ticari kapitalizm” kavramı yerini “sanayi kapitalizmi” kavramına bırakarak dönüşmüştür. Günümüzde ise kapitalizm “sanayi kapitalizmi” olarak adlandırılmaktan ziyade “post-fordist”, “endüstri sonrası toplum” vb. isimler ile anılmaktadır. Artık kapitalizmde belirleyici olan daha çok bilgi ve teknolojidir. Ancak kapitalizm her ne kadar beş yüzyıllık uzun bir süreçte değişik şekillerde adlandırılrsa da sistem kendini sürekli yenilese de üretim ve emek şekilleri değişse de temel nitelikleri kökten değişmediğinden her daim genel olarak kapitalizm olarak adlandırılmaya devam edilmiştir.⁷¹

Kapitalizm emek kavramını dönüştürürken “özel alan” ve “kamusal alan” ayrımı ortaya çıkmıştır. Toplum cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde kadınlara ve erkeklere toplumda yüklenen cinsiyet rolleri açısından kadınlar daha çok eve (özel alan) ait görülürken erkekler ise ev dışındaki işlere (kamusal alan), çalışma hayatlarına ait görülmektedirler. Tarihten bu yana yaygın olan bu görüş kapitalist sistemde de birçok toplumda hâlâ karşılık bulmaktadır. Sanayileşme ile beraber artık ev dışında da üretimin oldukça yaygınlaşması ve üretim için yeni emekçilere ihtiyaç duyulması sonucunda kadın emeği de tartışılır hale gelmiştir. Günümüzde de halen cinsiyet temelli olarak “kadın işi” ya da “erkek işi” algısı devam etmekte ve eşitsizlik bağlamında bu durum kadınları etkilemektedir.⁷² Kapitalizmden önce bu ayrım belirgin değilken sanayileşmenin artması ve kadınların çalışmasının gündeme gelmesiyle emek piyasası içerisinde kadının yeri tartışılırken aynı zamanda bu durumun hayata genel olarak entegrasyonu da bir süre alışılmamış bir durum ortaya çıkarmıştır.

Patriyarkal (ataerkil) düşüncenin erkeği ailenin yöneticisi, aile reisi ve para kazanması gereken kişi olarak görerek kadına daha çok annelikle ilgili “görevler” atfetmesi ile kadın iş gücü aslında ikinci plana atılmıştır ve emeğin dönüşümünde cinsiyet bazlı bir eşitsizlik ve tartışma ortaya çıkmıştır denilebilir. Kadınlar hâlâ birçok ülkede güvence, sosyal hak gibi konularda eşitsizliğe maruz kalmaktadırlar. Ekonomik krizler esnasında

---

⁷¹ Aylin Yonca Gençoğlu, **Kapitalizmin Temel Nitelikleri Açısından Emeğin Konumu**. Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 1(1), 98-116,2012, s.103.

⁷² Yağmur Okay, **Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımının Kadınların Emek Piyasasına Katılımına Etkisi**. Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4.1: 12-33. s.13.

ise firmalar, iş yerleri küçülmeye doğru gittiklerinde ilk etapta kadın iş gücünden vazgeçmektedirler. Kadınların ev dışında çalıştıkları bir işleri olsa da patriyarkal sistemin belirlediği toplumsal roller sebebiyle yine evlerine gittiklerinde ev işleri kadınların görevi olarak görülmekte bu da kadınlara ikinci bir iş yükü olarak yansıyabilmektedir.⁷³ Bu bağlamda emek kavramı içerisinde görünmeyen emek kavramı da ortaya çıkmaktadır. Görünmeyen emek, kadının ev içindeki çalışmalarının herhangi bir kazanca ya da güvenceye bağlı olmaması sebebiyle ortaya çıkan ve günümüzde toplumsal cinsiyet bağlamında tartışmalara yol açan önemli bir emek kavramıdır. Ayrıca bir kadın ev dışında bir yere bağlı olarak istihdam edilse de görünmeyen emek kavramından kurtulamamaktadır. Yani kadının piyasada çalışması görünmeyen emekle ilgili olmadığı anlamına gelmez. Aynı zamanda kadınların ev içindeki görünmeyen emeği piyasadaki erkek iş gücünün de önünü kadınlardan daha çok açmaktadır. Erkek kendine kamusal alanda daha çok yer bulabilirken kadın daha çok özel alanda varlığını sürdürmektedir.⁷⁴ Emek kavramı dönüşürken görünmeyen emek kavramı bu sebeple önemlidir.

Kapitalizm, böylece emek kavramını alt başlıklar halinde genişleterek tarihsel bağlamdaki anlamından tam anlamıyla koparmasa da kavramı genişletmiştir. Emek kavramında ortaya çıkan dönüşümle beraber emek piyasasında yaşanan eşitsizlikler ve günümüzde emek kavramı konusunda güvencenin zayıf olması; birtakım kamu politikalarının üretilmesi, mevzuat düzenlemeleri veya kanuni değişikliklerle aşılabilecektir. Bu bağlamda devlet-sermaye ilişkisi ve devletin piyasalardaki rolünün tartışılması önemlidir.

1.5. Sermaye ve Emek İlişkisinin Arka Planı

Kapitalizm, sermayenin üretim sürecine girişini anlatmaktadır. Sermaye kavramı tek başına parayı ifade etmemektedir. Emek metayı ortaya çıkarmış, meta mübadelesi parayı, para da sermayeyi ortaya çıkarmıştır. Paranın tek başına sermayeyi ifade

---

⁷³ a.g.e. s.13.

⁷⁴ Ebru Işık ve Ufuk Serdaroğlu, **Kadın Emeği: Feminist İktisadın Yol Haritası Üzerinden Bir Okuma**. Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (Msg), 15(56).2015, s. 8-9.

etmemesinin sebebi iki üretici metaları mübadele ettiğinde paranın sermayeyi ifade etmeyip dolaşım aracı olma durumunu ifade etmesidir.⁷⁵

Kapitalist sistemde sermayenin yeniden üretimi önemlidir. Üretim için üretim yapılmaktadır ve asıl olan kârdır. Bunun anlamı kapitalist sistemin insanın ihtiyaçlarına odaklanmaktan ziyade değişim değeri üretmeye odaklı olmasıdır. Değişim değeri üretmek, pazar içindir. Ortaya çıkan kâr ise yine yatırım için kullanılacağından burada üretim artık üretim için üretim halini almaktadır. Bu da aslında emek ile sermayenin yeniden üretilmesidir. Kapitalist sistem rekabetçidir ve kapitalistler bu sistemde varlıklarını devam ettirmeye çalışırlar ve bunu yaparken de emeğin sömürüsü gitgide artmaktadır. Kapitalizm devamlı üretir, ürettiklerini satar ve bir şekilde büyümek zorundadır. Kapitalist sistemin insanların emeğini sömürmesinin mümkün kılınabilmesi için kişilerin yaşamak için gerekli araçlardan yoksun olmaları ve bunun yanında üretmek için de gerekli araçlardan yoksun olmaları gerekmektedir. Kapitalist sistemde sermaye genişleme zorunluluğu, aynı zamanda daha fazla insanın proleterleştirilerek piyasaya eklenmesine sebep olmaktadır. Kapitalizmin sürekli büyüme ve sermaye odaklı anlayışı ekolojik düzeni bozmaktadır. Bir yandan teknoloji geliştikçe emekçilerin makineler ile ikame edilmesi de işsizlik konusuna etki etmektedir. Aynı zamanda emekçiler mülkiyet ve sermaye sahibi kişilere emeklerini satmak durumunda kalmakta ve ancak bu sayede hayatlarına devam edebilmektedirler. Marx'ın buradan yola çıkarak ifade ettiği gibi emekçilerin emeği böylece bir meta gibi satın alınır hatta doğa da bir meta konumuna getirilmiş olur. Böylece sermaye birikimi, üretim için üretim anlayışı yıkıcı bir anlayışa evrilmiş olur ve emekçiler de bu süreçte zarar görmek durumunda kalırlar.⁷⁶ Emekçiler de sistemde sermayenin bir parçası konumuna gelmektedirler.

Bir başka perspektiften ise Adam Smith liberal bakış açısıyla iktisadi analizlerini yaparken sermayenin önemine dikkat çeker ve serbest piyasadan yana olduğunu belirtir. Sermaye serbest piyasa ile sınır tanımadan dolaşım sağlayabilir. Smith'in *Ulusların Zenginliği* adlı eseri yayımlanmadan önce ülkeler için sermaye ve zenginlik anlayışı daha çok altın ve gümüş yataklarından kazanılanlarla açıklanmaktaydı. Ülkelerin ticareti serbestçe yapabilmesi ve sermayenin kurallara tabi olmadan dolaşım hakkına

⁷⁵ Allen Myers, **Marksist İktisat El Kitabı**, 2.b, (Çev: Nail Satlığan), Yordam Kitap, İstanbul, 2014, s. 25.

⁷⁶ Fikret Başkaya, **Küreselleşmenin Ağır Bilançosu**, 5.b., İstanbul: Öteki Yayınevi, 2015, s. 52-54.

sahip olabilmesi için hükümetin minimal olması gerekmektedir. Devlet; savunma, eğitim gibi alanlardan sorumlu olup ekonomiye müdahale etmemeliydi.⁷⁷

Smith'e göre aslında insanlar değiş-tokuşa ve mübadeleye yatkın, özgürlük arzusu taşıyan varlıklar olduğundan insanların kendi hallerine bırakılması gerekmektedir. Bu yatkınlık ve arzuların insan doğasında bulunduğundan bahsederek insanların piyasa ve sermaye karşısındaki hareketlerinin doğal bir duruma dayandığını ve bu sebeple bireylerin piyasa hareketlerine müdahale edilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Adam Smith böylece emek-sermaye ilişkisinden ziyade daha çok doğrudan sermaye ve piyasa odaklı bir anlayış geliştirmiş ve bu durumu insanların doğal durumlarına bağlı olarak açıklamış olmuştur.

Smith emek konusunda ise sermayeden önce de emeğin var olduğundan, ilkel zamanlarda değer emek tarafından yaratıldığından bahsetmiştir. Marx da aslında Smith'in emek hakkındaki bu düşüncesinden hareketle fikirlerini geliştirmiştir. David Ricardo'da da aynı şekilde Smith'in emek üzerindeki görüşlerinden yola çıkarak sermaye hakkındaki fikirlerini geliştirmiştir. Smith sermaye emek ilişkisi açısından düşünürleri etkilediğinden bu konuda önemli bir isimdir. Ek olarak Smith sanayileşmeden sonraki emeğin önceki dönemdeki emek ve sanayiden farklılaştığını düşünmüştür. Bunun sebebi aslında sermayenin ve özel mülkiyetin olmadığı dönemde emeğin kişilerin kendi ihtiyacını gerçekleştirmek için ortaya çıkardıkları bir aktivite olmasıdır. Herkes ihtiyaçları doğrultusunda emek harcamak mecburiyetinde olduğundan kimsenin emeği denetim altında da değildir. Sanayi üretiminin yapıldığı bir toplumda ise değer sadece emeğe bağlanamaz. Bu süreçte emek-sermaye-toprak olarak üç faktör değeri meydana getirmiş olmaktadır.⁷⁸

David Ricardo'da da yine Smith ile benzer bir şekilde sermaye ve serbest piyasa anlayışına dayanan bir sistemi savunmuştur. Ricardo, milletlerin güçlü olabilmeleri için ticaretin serbest olmasını ve milletlerin iş bölümü yapabilmelerini savunmuştur. Her millet uzmanı olduğu işte üretim yapacak ve karşılıklı fayda sağlanacaktır. Karşılaştırmalı üstünlük teorisi ayrıca emek-değer teorisi üzerine de inşa edilmiştir.

⁷⁷Investopedia,<https://web.archive.org/web/20160910173425/https://www.investopedia.com/updates/adam-smith-economics/>, (Erişim Tarihi:15.05.2021).

⁷⁸ Ersan Bocutoğlu, **İktisat Teorisinde Emeğin Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeğe Yolculuk**, Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 1(1), 127-150, 2012, s. 133-134.

Emek girdisinin verimliliği ile beraber emek girdisinin miktarı üretim maliyetinin belirleyici faktörlerindedir.⁷⁹ Ricardo emek-değer teorisinden bahsederken emeği homojen olarak kabul eder. Toprak sahiplerinin üretime katkısı olup olmaması konusunda ise sahiplerin üretimde herhangi bir emeği olmadığını düşünür. Üretimde ise sermaye ve emek oranı sabittir. Bunu bir işçiye bir üretim aleti düşmesi şeklinde açıklar. Sermaye birikiminin olduğu dönemde ise Ricardo sermayeyi özetle dolaylı emek olarak kabul eder. Sermaye aslında temel olarak makinelerden ve aletlerden meydana geldiğinden emek ve sermayenin birlikte olması aslında emeğin makineler ve aletler ile donatılması anlamına gelir.

Karl Marx ve Friedrich Engels ise *Komünist Manifesto*'da sermayeyi ortaklaşa bir ürün olarak tanımlamışlardır. Kapitalist olmak aslında sadece kişisel bir konuma sahip olmakla ilgili değil aynı zamanda toplumsal bir konuma sahip olabilmekle de yakından ilgilidir. Sermaye bu sebeple bireysel bir güç değil toplumsal bir güç olarak görülebilir. Sermayeyi yaratan ise ücretli emektir. Emekçiler sermayenin kendisine veya mülkiyet birikimine sahip olamazlar. Mülkiyet azınlıkların elinde yani burjuva sınıfının elinde toplanır. Halkın çok büyük bir çoğunluğu zaten mülkiyete sahip olamaz.⁸⁰ Mülkiyete sahip olan ve sermaye birikimini sağlayanları burjuva olarak değerlendiren Marx, aynı zamanda emekçileri de işçi sınıfı olarak niteler ve özel mülkiyete karşı çıkar.

Marx, iki farklı sınıf tanımlaması yaparken işçi sınıfının sermayedar sınıfına karşı örgütlenmesi gerektiğini savunur. Marx'a göre emekçilerin emek sarf ederek ürettiklerine sermayedar el koyar. Emek gücünün değeri ile emeğin arasındaki fark "artı değer" olarak adlandırılır ve aslında sermayedar bu artı değere el koyar. Sermayedar aynı zamanda üretim araçlarına da sahiptir.⁸¹ Marx aslında sermaye-emek ve sermayedar-emekçi ilişkisini kurarken liberallerden farklı olarak konuya bireysel perspektiften değil aynı zamanda toplumsal açıdan da değinmiştir. Liberaller sermaye ve kâr odaklı düşünürken Marx emek-sermaye ilişkisini ifade etmek için toplumsal sınıf konusuna değinmiş, emekçilerin örgütlenmesi gerektiğinden bahsetmiş ve emekçilerin emeğinin sermayedarlar tarafından kendi çıkarları için satın alınarak aslında metalaştırıldığını düşünmüştür.

---

⁷⁹Gilpin, a.g.e., s.217.

⁸⁰ Marx ve Engels., a.g.e., 2015, s.67-69.

⁸¹ Yıldırım Koç, **Marksist Emek Değer Kuramı Ve Emperyalist Dönemde Kapitalist Sömürü**, Bilim ve Ütopya Dergisi, (239), 2014, s.3.

David Harvey emeğin metalaşması konusunun sermaye dolaşım sürecindeki baş edilemez gibi görünen çelişkiyi çözdüğü için önemli olduğundan bahseder. Harvey'e göre "düzgün" işleyen, zorlama ve soygunun olmadığı bir kapitalist sistemde mübadele eşitlik temelinde gerçekleşmelidir ancak bu da kapitalizmin sermaye ve kâr mantığıyla çelişmektedir. Bu sistemde kendi değerinden daha fazla değer yaratma yeteneğine sahip tek meta emek gücüdür ve sermayenin kendini yeniden üretmesi emeğe bağlıdır. Emek sadece bireysel boyutta kalmaz ve toplumsal emek halini alır. Bunun sebebi artık kişinin sadece kendisi için değil sermaye ve diğer insanlar için de emek harcamasıdır. Emekçilere sistem tarafından sunulan tek seçenek çalışarak kendi tahakküm koşullarını yeniden üretmektir. Buradan da aslında Marx'ın bahsettiği sınıfsal ilişkiye varılır. Sermayedar ile emekçi arasında bir sözleşme vardır ve kâr odaklı sistem içerisinde devletin de hukuksal kurallarıyla, yaptırımlarıyla müdahil olduğu toplum içerisinde bir sınıfsal ayırım kaçınılmaz olarak ortaya çıkar. Sermaye daha fazla kâr için mücadele etmekten kaçınmazken emekçiler de bireysel veya toplu olarak haklarını istemekten vazgeçmeyeceklerdir. Buradaki mücadelede sermaye ne kadar galip gelirse o kadar kazançlar ve kârlar artarken emekçiler galip gelirse de emekçilerin hayat standartları artma eğilimi göstermektedir.⁸²

Sermaye ve emek arasındaki ilişki hangi perspektiften bakılırsa bakılsın temelinde iki taraf da birbirleriyle ters düşmektedir. Bu durum da aslında bir toplumda sadece ekonomik sonuçlar değil toplumsal ve hatta siyasi sonuçlar doğurmaktadır. Sınıflı toplum yapısı, devletin sisteme müdahil olması ve sermayenin serbestçe dolaşma ve kâr etme mantığı tükenmedikçe sermaye ve emek arasındaki ilişkide eşitsizlik gitgide derinleşmektedir.

1.5.1. Sanayi Devrimi Öncesi Sermaye ve Emek İlişkisi

Kapitalizm, merkantalist ve monarşik Avrupa'nın kalıntılarından doğmuştur. Sanayi Devrimi öncesinde kapitalizm yavaşça doğmaya başlasa da Sanayi Devrimi ile beraber kapitalizme geçiş süreci oldukça hızlanmıştır. Sanayi Devrimi ilk kez önemli bir şekilde Britanya'da doğmuştur. Sanayi Devrimi'ne giden süreçte ise yine eşitsizlik baş göstermiş, kapitalizm bu aşamaya gelene kadar çok geniş bir zaman diliminde ve geniş mekânlarda etkileşen birçok olay sayesinde gelişim göstermiştir. Kapitalizm daima

---

⁸² David Harvey, **On yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu**, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015, s.75.

dönüşüm yaşar ve dönüşüme ihtiyaç duyar.⁸³ Bu sebeple emek-sermaye ilişkisi de kapitalizmin yaşadığı dönüşümlere bağlı olarak değişim gösterir ve bu dönüşümü anlamak için konuyu tarihsel açıdan da değerlendirmek gerekir.

MÖ 8000 yılı dolaylarında ilk olarak Tarım Devrimi olduğu kabul edilir. Tarım Devrimi'nin en belirgin özelliği artık insanlar toprak ekip biçtiği için insanların belirli bir alana yerleşme zorunluluğu olmasıdır. Böylece insanlar göçebe hayattan yerleşik hayata geçmişlerdir. Bu geleneksel üretim tarzında kişiler, emeklerini kendi ihtiyaçları için sarf ederken sanayi toplumunda fabrikalarda çalışmaya ve sadece kendileri için üretim yapmamaya başlamışlardı. Sanayi Devrimi ile de sermaye kavramı önem kazandığından ve üretim şekli değiştiğinden Sanayi Devrimi öncesi emek-sermaye ilişkisi farklıydı.

Sanayi Devrimi'ne giden yolda sermaye-emek ilişkisi anlaşılacak isteniyorsa öncelikle Antik Çağ'ın yine ekonomik yapısı ve emek konusu anlaşılmaya çalışılarak inceleme yapılabilir. Bunun sebebi aslında Antik Çağ'da ekonomik kurumlar, ekonomik gelişmeler kendi aralarında farklılık gösterse de üreticilerin genel olarak köle olmasıydı. Köleler bazı toplumlarda daha ağır şartlar altındayken bazı toplumlarda daha farklı şartlar altında olsalar da kölelik toplumsal bir statü olarak varlığını uzun yıllar sürdürmüştür. Eski Yunan'da ve Roma'daki gibi senato ve cumhuriyet ile beraber olsa da bir statü olarak soylu sınıfın var olduğu görülür. Genel anlamda Antik Çağ toplumlarının ekonomik veya toplumsal özellikleri benzerlik gösterir. Antik dönemler değerlendirildiğinde bugünkü anlamda iş gücü piyasası anlayışı olmadığı görülür. Aslında Antik Çağ'dan Sanayi Devrimi'ne kadar giden süreçte kapitalizmdeki emek-sermaye ilişkisi modern çağlardaki ilişkiye benzer görülmemiştir.⁸⁴

Sanayi Devrimi öncesinde üretim karmaşık olmayan basit aletlerle yapılıyor ve küçük atölyelerde insanlar çalışıyordu. İnsanlar üretim yaparken kas güçlerini kullanmaktaydılar. Üretim aynı zamanda ev içinde de devam ediyordu. Hatta Antik Çağ'a kadar geriye gidildiğinde yine insanların sarf ettikleri emeğin daha çok hayvansal işlevi olan bir emek olduğu görülmektedir. Sanayi Devrimi'nden önceki yüzyıllarda

---

⁸³Douglas Dowd, **Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadi: Eleştirel Bir Tarih.** (Çev. Cihan Gerçek), İstanbul: Yordam Kitap, 2013, s.38.

⁸⁴ Seyhan Taş ve Gülfarah Bozkaya, **Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye'de Uygulanan İstihdam Politikaları.** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 151-176,2012, s.148.

emek bu şekilde olagelmıştır. Antik Çağ'da köle-efendi çerçevesinde şekillenen sistemde toplumsal bir kategori olarak para ve sermaye cinsinden değer toplumsal niteliği emeğe iletilmemiştir. Köle burada itaat üzerine bir emek sarf ederdi, parayla bugünkü anlamda sermaye birikimi sağlama söz konusu değildi, meta mübadelesi yapılırdı ve köleler ürettiklerine hâkim değillerdi.⁸⁵

Antik çağlarda mülk edinme konularında toplumsal statüleri sebebiyle serbestçe hareket edemiyorlardı, bu konuda statüleri engel teşkil edebiliyordu. Örneğin daha alt piyasalara ucuz mal üretmeleri, buna bağlı olarak istedikleri gibi ekonomik nüfuzlarını büyütmeleri statü durumlarına takılı kalabiliyordu. Böylece doğal olarak istedikleri gibi servete ve bugünkü anlamıyla sermayeye sahip olamıyorlardı. Sanayi Devrimi'nin ortaya çıktığı dönemlerde ise öncesinde bu süreci hazırlayan ve soysal statüleri oluşturan bir ekonomik altyapı vardı.⁸⁶ Bahsedilen ekonomik altyapı Orta Çağ'dan köklerini alıyordu. Yarı köle durumunda yaşayan köylüler ürettikleri ürünler üzerinde ve emekleri konusunda söz sahibi değillerdi. Feodal lordlar ürettiklerinin büyük kısmına el koyuyorlardı. Köylülerin yatırım yapma, sermaye biriktirme gibi bir şansa sahip olmaları mümkün değildi. Zaten yine Antik Çağ'daki gibi bir sermaye anlayışı da henüz yoktu. Avrupa'da Orta Çağ döneminde ekonomik sömürü ilişkileri aslında eski çağ bürokratik devletlerine benzer olarak siyasi ilişkilerden bağımsız değildi ve lordluğun gücü devletten çok ayrı düşünülemezdi. Devlet değil lordlar vergi toplar, bu da aslında lordların devlet gücünün bir parçası olduğunu gösterirdi. Aynı zamanda bu durum; emekçinin sömürsünü yaptırım, idare, yargılama gibi kamusal rollerle bir araya getirmiş hem ekonomik hem de siyasi bir şekilde ortaya çıkmış mülkiyet biçimini ifade etmekteydi.⁸⁷

Yarı köle durumunda olan köleler, bu sistem içerisindeki durumlarını kabullenmişlerdi. Sınıf değiştirmeleri hemen hemen imkânsız bir durumdaydı. Köleler işini istekli ve iyi bir şekilde yaptığında cennete gideceğine inandırılıyor ve kölelerin içinde bulunduğu sisteme başkaldırısı engellenmeye çalışılıyordu. Köleler kalıplaşmış ve artık geleneksel hale gelmiş işleri yapmakla yükümlüydüler. Bu dönemde pazar ve piyasa da oldukça

---

⁸⁵ Sohn-Rethel, a.g.e., s.111-115.

⁸⁶ Seyhan Taş ve Gölfarah Bozkaya, **Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye'de Uygulanan İstihdam Politikaları**. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 151-176, 2012, s.148.

⁸⁷ E. Meiksins Wood, **Yurttaşlardan Lordlara: Eskiçağlardan Ortaçağlara Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi**, (Çev.Oya Köymen), 2013,s.179-181.

kısıtlı ürünlerden oluşuyordu. Yeni ticaret yollarının keşfedilmesi, pazarın genişlemesi, lordun özgür emekten alınan verimin daha fazla olduğunu görmesi, kentlerin yavaş yavaş kalabalıklaşması dönemi farklı bir yöne doğru götürürken emekçiler açısından da doğal olarak yenilikler olmaya başlamıştır. Öncelikle lord özgür emeğin daha verimli olduğunu görmüş ve ürettiklerinin çoğuna el koyulan köylülerin isteksiz çalışması konusunda ücretlendirme sisteminin daha mantıklı olduğuna karar vermiştir. 13. ve 14. yüzyıllarda geleneksel emek sisteminden vazgeçilince emek-ücret arasında bir ilişki doğmuştur. Bu süreçte birikim yapan ve büyük bir özel mülk sahibi olan kilise, köylülerin özgürleşmesine ve kentleşmeye karşı çıkmaktaydı. Köylüler, kilisenin yaptığı birikimlerin ve köylülerin özgürlüğüne karşı takındığı tavrın farkındaydılar. Köylüler kilisenin topraklarına ve kiliselere saldırmaya başlamıştır.

Dönemin bir diğer sermaye sahipleri burjuvalar da köylülere destek olmaktaydı. Bunun sebebi burjuva sınıfının kilise ve lordlarla maddi çıkarlar sebebiyle karşı karşıya olmalarıydı. 14. yüzyılda kara veba salgınının olmasıyla Avrupa’da nüfusun azalmış ve sağ kalanların emeği daha değerli hale gelmiştir. Emekçiler eskiye oranla ücretlerinin yükselmesini daha rahat talep edebilmiştir. Emek azalınca talep de yükselmiştir. Eskiden istemese de kendisini lordun toprağına ait hisseden köylüler artık eskiye oranla çok daha serbest hareket etmekteydi. Parayla birçok şeyi satın alabiliyor, bugünkü anlamıyla olmasa da kendilerine göre küçük çapta bir sermaye veya mülk edinebiliyorlardı. Bu da zaten artık feodal sistemin sonu anlamına gelmekteydi. Mülk anlayışının, emekçilerin hayatlarının değişmesi demektir.⁸⁸ Dobb ve Sweezy feodalizmden kapitalizme geçiş aşaması üzerinde durmuşlar ve bu geçiş sürecinin kaçınılmaz olduğundan bahsetmişlerdir. Dobb ve Sweezy geçiş aşamasındaki etkiler veya faktörlerle ilgilenmek yerine daha çok sürecin kaçınılmazlığına odaklanmışlardır.⁸⁹

Marx’a göre bu geçiş sürecini ifade eden dönem aslında ne tamamen kapitalizm ne de tamamen feodalizmdir. Marx; İngiltere’de serfliğin 14. yüzyılın sonunda tamamen ortadan kalktığını, kapitalist üretim tarzının 15. yüzyılın sonlarına doğru oturduğunu belirtmiş ve 16. yüzyılın ortalarından itibaren ise tamamen bu üretim tarzının belirgin olduğundan bahsetmiştir. Artık bu dönemden itibaren bugünkü anlamıyla sermaye ortaya çıkmış, kâr ve sermaye birikimi odaklı bir anlayış gelişmiştir. Marx, tarımsal

⁸⁸ Huberman, a.g.e.s.158-64.

⁸⁹ Immanuel Wallerstein, **Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş**, (Çev. Nuri Ersoy ve Enver Abadoğlu), İstanbul, BGST Yayınları, 2018, s.43.

üretimin yaygın olduğu dönemdeki birikimi ilkel birikim olarak nitelemiştir. İkel olarak nitelemesinin sebebi ise sermaye ve modern zamanlardan önceki üretim şeklinin aslında tarih öncesi bir aşamayı ifade etmesidir.⁹⁰ Sanayi Devrimi ile kapitalizm bugünkü anlamıyla sermaye odaklı anlayışı ortaya koymaya başlamıştır. Artık teknolojinin ve fabrikalaşmanın arttığı, üretimin sadece tarımsal alandan çıkıp kentlere yayıldığı, makinelerin fabrikalarda kullanıldığı bir döneme geçiş yapılmıştır. “Geçiş dönemi” artık bitmiş, sermaye ve emek kavramları yeniden şekillenmiş ve sermaye ile emek arasında yeni denilebilecek bir ilişki kurulmuştur.

Sanayi Devrimi ve kapitalizm Britanya’da köklü bir şekilde ortaya çıkmıştır. Britanya’da doğmasının sebebi uygun kaynakların olması, büyük sömürgeler, dünya ticaretinde önemli bir paya sahip olması, Sanayi Devrimi’ne giden süreçte toplumsal sürecin akışkan işlenmesidir denilebilir.⁹¹ Tarıma dayalı sanayi yapılan dönemde atölyelerde, evlerde küçük üretim yapılırken artık Sanayi Devrimi ile özellikle 1765’ten sonra artık fabrikalaşmanın oldukça hız kazanmasıyla birlikte üretim de form değiştirerek kitlesel bir hal almıştır. Buna bağlı olarak fabrikaların çevresinde yerleşim yerleri oluşarak kentler ortaya çıkmaya başlamış, artık aileler sadece kendisi için üretim yapmaktan uzaklaşmış, aile nüfusları daha az olmaya başlamış ve emek şekli değişmiştir. Artık yeni sistemde toplumda üst sınıf toprak sahibi lordlardan, aristokratlardan değil doğrudan sermayeden ve sermaye sahiplerinden yani burjuvaziden oluşmaktaydı. Toplumun yapısı, yaşayış şekilleri değişmeye başlamıştır. Bu süreçte teknolojinin de üretimde kullanılır hale gelmesi hem emekçiler hem de toplum açısından önemli olmuştur. Britanya’da Sanayi Devrimi’nin ön plana çıkmasının en büyük etkeni İngilizlerin yönetim ve mülkiyet anlayışları olmuştur. Adam Smith’in *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde sermayeyi ön plana çıkaran “görünmez el” kavramının aktif olması yani devlet müdahalesinin yoğun olmaması ile serbest piyasa anlayışının hâkim olması önemli bir etki olmuştur. Bu “gizli el” dönemin burjuva sınıfının faydasına olmuştur. İngilizlerin askeri olarak da güçlü olmaları, donanma bakımından ön plana çıkabilmeleri bir başka faktördür. 18. yüzyılda İngiltere dünya çapında ekonominin merkezi olarak diğer Avrupa devletlerinden daha çok ekonomik

---

⁹⁰ Karl Marx, **Kapital**, C. I, (Çev. Alaattin Bilgi), Sol Yayınları, Ankara, 1986, s.732- 733.

⁹¹ Douglas Dowd, **Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı: Eleştirel Bir Tarih**. (Çev. Cihan Gerçek), İstanbul: Yordam Kitap, 2013, s.37.

anlamda kazançlı ve gelişime açık hale gelmiştir. Bu sebeple Sanayi Devrimi'nin Britanya'da başlaması ve başlangıcında etkili olan sebepler önemlidir.

Sanayi Devrimi aslında bugünkü modern dünyanın temellerini atan en büyük tarihi olaylardan biri olmuştur. 16. yüzyıldan 18.yüzyıla doğru gelindiğinde artık kapitalizm sadece Britanya ile ön plana çıkmakla kalmamış daha küresel bir forma bürünmeye başlamıştır. Bu da hem sermaye akışının küresel olarak daha yayılımcı olduğunu hem de değişen emek kavramının daha küresel boyuta ulaştığını göstermekteydi. Tüm bu uzun süreçte sanayi, kapitalizm ve emekçilerin hayatları, üretim yöntemleri, teknoloji de değişmiştir. Kapitalizm ihtiyaç duyduğu sürekli dönüşüm ve yenilenmeyi hızla gerçekleştirmiştir. Kuzey İtalya, Fransa, Belçika gibi yerlerde de kapitalizmin hızla yükselmesi Sanayi Devrimi'nin önemini göstermekteydi.

Sanayi Devrimi sermaye ve emek bağlantısını kapitalizmin mantığına uygun kurarken azınlığın elinde sermayenin birikmesi ve zenginlerin gittikçe zenginleşmesi sebebiyle toplumsal sınıfları da meydana getirmiştir. Artık işçilerin emeğine el koyulmakta ve sermayedarlar kâr elde edebilmek için kendi çıkarlarını düşünerek hareket etmekteydi. Sermayedarlar emekçilerin sağlığı, ücretlendirilmesi, çalışma saatlerinin düzenlenmesi gibi konulara uzak kalmışlardır. Bu da zamanla sermaye birikimi yapan burjuva sınıfı ile fabrikalarda çalışan emekçiler arasındaki sosyolojik, psikolojik ve ekonomik farklılıkları arttırmış, sınıfsal ayrımı toplumlarda gitgide derinleştirmiştir.

Sanayi Devrimi'yle birlikte ortaya çıkan işçi sınıfı; ekonomik haklardan, hatta siyasi haklardan da mahrum bırakıldığı için ilerleyen dönemlerde ekonomiyi, toplumsal yaşamı etkileyecek faaliyetlerde ve itirazlarda bulunmaya başlamışlardır. Grev ve sendikalaşma fikri, örgütlü olarak hareket edilmesi gerekliliği; burjuva kuvvetlendikçe ve işçiler sağlıksız koşullarda çalıştıkça daha da artmıştır. İşçilerin sistemde yaşadıkları sıkıntılarla bu dönemde "sosyalizm" fikrinin de doğması ve Marx ile Engels tarafından toplumsal sınıflara dair düşüncelerin hızla bu dönemde yayılması, bir yandan kentlerdeki nüfus artışının yüksek seviyelere gelmesi ile kent düzeninin değişmesi, kentlerin yaygınlaşması, kırsalda olan nüfusun hızla düşmesi, temel gıda maddelerine olan ihtiyacın artması önemli gelişmelerden olmuştur.⁹²

---

⁹² Uğurcan Gürz, **İngiltere'de Sanayi Devrimi**, 2019, s.5.

Kapitalizmin bugünkü halini almasında büyük rol oynayan Sanayi Devrimi ve beraberinde gelen makineleşme; fabrikalaşmanın artmasına, sermaye odaklı anlayışın başta Britanya olmak üzere ardından birçok Avrupa ülkesinde daha sonra da küresel anlamda günümüze kadar yaygınlaşmasına sebep olmuş ve ekonominin yanında toplumsal bir dönüşüme sebebiyet vererek üretimi, iş bölümünü ve emek anlayışını değiştirmiştir. Sermaye odaklı üretim anlayışı emeğin dönüşümü ile yakından ilgili olmuştur. Aslında ilk olarak bugünkü anlamıyla benzer olarak sermaye-emek ilişkisi kurulmuştur. Sermaye ve emek bu sebeple birbirlerinden ayrı düşünülemez. Emekçiler “artık emeği” sermayedarlara satmak durumunda kalmasalardı sermayedarlar da diledikleri kadar birikim yapamazlardı.

1.6. Maddi Emek ve Maddi Olmayan Emek

Maddi olan emek ve maddi olmayan emek kavramları, üretken emek ve üretken olmayan emek kavramı tartışmalarından temellenmektedir. Bu ayrım bir ürünün somut olarak ortaya çıkıp çıkmamasıyla yakından ilgili olduğundan üretim yapan emekçiler açısından önemli olduğu gibi emeğin niteliği açısından da önem taşımaktadır.

1.6.1. Maddi Emeğin Özellikleri

Maddi emek, emek sonunda üretilen bir metanın somut olarak ortaya çıkmasını ifade etmektedir. Maddi emek aynı zamanda “üretken emek” sınıfına böylece girmiş olmaktadır. Farklı düşünürler maddi emek ve maddi olmayan emek ayrımına gitmişlerdir.

Smith maddi emek (üretken emek) konusu üzerinde durmuştur. Maddi emeği ulusal geliri hesaplama ile bağdaştırarak ifade etmiştir. Smith emeğin ulusal geliri saptamada önemli bir faktör olduğunu düşünerek bu emek çeşidinin ise üretken emek olduğundan bahsetmektedir. Üretken olan emek sermaye tarafından istihdam edilen, değer olarak da fiziksel bir meta ortaya çıkararak emektir. Bu sebeple her emek üretken olmaz ve toplumun bir kısmı da üretken olmayan emek ortaya çıkarır. Smith’e göre üretken olmayan emeğin saygınlıkla da yakından ilgisi yoktur. Toplumda saygı gören birçok meslek üretken olmayan emek ortaya çıkarmaktadır.⁹³

⁹³ Mehmet Selik, **İktisadi Doktrinler Tarihi**, Ankara: Efil Yayınevi, 2015. s. 194.

Adam Smith *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde emek üzerinde yaptığı bu ayrıma yer verirken imalat işçisi örneğini verir. İmalat işçisi ücretini sermayedarından veya işvereninden alsa da asla karşı tarafa maliyet yüklemeyiz. Aynı zamanda imalat işçisi emek verdiği metada kendini sabitler ve verdiği emek bu metada bir süre daha varlığını devam ettirir. Bayağı yani üretken olmayan, ortaya maddi bir meta çıkarmayan emekçiler ise Smith'e göre ürettikleri şeyler bağlamında varlığını sürdürmezler ve arkalarında kalıcı bir meta bırakamazlar. Yıllık hasıla ise maddi emek ortaya koyduğu için ülke fark etmeksizin emeğin ve de toprağın hasılası, bir sermayeyi yerine koymak iç ayrılan kısım; maddi emek sarf eden yani üretken olan emekçiler dışında kimseyi geçindirmek için kullanılamaz yalnızca bu kısım ile üretken emeğin ücreti ödenir.⁹⁴ Bu düşünceler ışığında Marx da emek konusunda ayrıma gitmiştir.

Marx da tıpkı Smith gibi maddi ve maddi olmayan emek ayrımı yapmıştır. Bu ayrımı yaparken Smith'den etkilense de ayrım Marx'da daha çok sermayeye dayanmaktadır. Emeğin niteliği konusunda Marx bu niteliğin belirlenmesi için emeğin sermaye ile olan ilişkisine bakar. Sermaye ile doğrudan değişebilen emek üretkendir. Kısacası meta sermayeye dönüşür. Maddi-üretken olan emek Marx'a göre artı değeri üreten emek olarak tanımlanır. Aynı zamanda klasik iktisatçılar gibi benzer olarak emeği soyut olarak ele almaktadır. Bu da emeğin emek zamanı ile üretim sürecinde niceliksel olarak ölçülebileceğini gösterir ancak bu noktada Hardt ve Negri ise Marx'ın bu yaklaşımını eksik bulmaktadırlar. Eksik bulmalarının sebebi ise günümüzde kapitalist sistem içerisinde emek kavramının artık zaman, mekân gibi kavramlardan bağımsız olmasıdır. Burada önemli olan ise maddi olmayan emeğin emeği aynı anda belirli bir merkez ve zamandan bağımsız olması ile homojenleştirdiği iddiasıdır.⁹⁵ Maddi olmayan emek kavramı aslında günümüzü daha çok ilgilendirdiğinden anlaşılması maddi emeğe göre günümüz şartlarına kıyasla daha önemli durmakta ve literatürde de güncel olarak maddi emekten daha çok kendisine yer bulabilmektedir.

---

⁹⁴ a.g.e., s.73-74.

⁹⁵ Mehmet Kayın, **Gayri Maddi Emeğin Görünümleri: Freelance Tasarımcılar**, ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi, 2019, s.45.

1.6.2. Maddi Olmayan Emeğin Özellikleri

Maddi olan emekte olduğu gibi maddi olmayan emekte de maddi/somut bir meta, üretim sonunda ortaya çıkmamaktadır. Maddi olmayan emek kavramının “eski” üretim modellerinin hakimiyetini yitirmesi ile yani Sanayi Devrimi’ne ait üretim modellerinin değişmesi ve emeğin dönüşmesi ile artık sadece somut metalara değil üretilen soyut metalara da önem verilmeye başlanmıştır. Bu soyut metalar iletişim, fikir, entelektüel emek, duygusal/duyulanımsal emek kavramları ile yakından ilişkilidir.⁹⁶

Maddi olmayan emek aynı zamanda literatürde “gayri maddi emek” olarak da geçmekte ve 20.yüzyılın sonuna ait bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun sebebi ise emeğin merkezsizleşmesi ile beraber soyut emeğin üretime katılabilir bir hal alması ve zihinsel üretimin de bir fabrika üretimi kadar önemli hale gelmesidir. Maddi olmayan emek kavramı daha çok 1960’lı yıllarda otonomcu Marxistler tarafından tartışılmıştır. Tartışma yine Marx’ın öne sürdüğü temel iddialar üzerinden devam etmiştir.⁹⁷

Maddi olmayan emek sisteme iki şekilde dahil olmaktadır. Bunlardan ilki maddi metaların üretimine dahil olması ve tamamen maddi metarlardan ayrılmaması konusudur. İkincisi ise maddi olmayan emeğin ortaya çıkardığı sembolik ya da kültürel manaların sermayeye katkı yapmasıdır. Birincisini açıklamak için ve hem maddi hem de maddi olmayan emeğin iç içe geçebildiğini anlamak için bilgisayar üretimi örneği verilebilir. Bilgisayarın tasarlanması maddi olmayan ve zihinde gerçekleşen bir emeği ifade ederken bilgisayarı oluşturan parçaların birleştirilmesi ise maddi emek ile gerçekleştirilir. Böylece iki emek çeşidi bir araya gelmekte ve birbirlerinden ayrılmamaktadır. İkinci üretime dahil olma konusuna kapitalist sistemin isteklerini daha çok topluma empoze etmek için kullanılan yöntemlerin örnek gösterilebilir. Yani entelektüel üretimde gizli kapitalizm propagandalarının olmasıdır denilebilir. Bu; bir müzik, film, bilgisayar oyunu vs. olabilmektedir. Dolayısıyla sermayeye entelektüel veya sosyal araçlar kullanılarak da etki edilmektedir.⁹⁸

---

⁹⁶ Michael Hardt ve Antonio Negri, **İmparatorluk** 8.b., (Çev: Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, s.293-315.

⁹⁷ Güven Savul, **Gayri-Maddi Emeğin Üretkenleşmesi: Talihsizliğin Görünümleri**. Çalışma ve Toplum 44.1, 2015, s.293.

⁹⁸ Michael Hardt ve Antonio Negri, **Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi**, (Çev. Barış Yıldırım) İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2011, s.297.

Hardt ve Negri maddi olmayan emekten bahsederken maddi olmayan emeği daha önceki dayatılan emek modelinden ayırırlar ve farklı özellikleri olduğundan bahsederler. Marx'ın emeği heterojen emek olarak gördüğü dönemlerden bu yana maddi olmayan emeğin ortaya çıkmasıyla emeğin homojenleşmesi mümkün olmuştur. Marx somut pratikleri değerlendirirken işlerin birbirinden keskin bir biçimde ayrılarak heterojenleştiğinden, dokuma işi ve dikiş işi yapan kişilerin işlerinin somut olarak ayrıldığından bahseder çünkü bu işler birbiriyle ilgisi olmayan somut eylemler içermektedir. Günümüz şartları altında emek, makine ve bilgisayara bağlı hale geldiğinden emek önceki dönemlerden farklı olarak meydana gelmektedir. Üretim artık soyut bir alanda yani bilgisayarlaşma ile sağlandığında emekçi ve üretilen meta arasında da bir soyutlanma meydana gelmektedir. Bu aslında emekçinin ürettiği metadan kopmasını anlatmaktadır. Artık verilen dokuma-biçme işleri bilgisayara bağlı olarak yürütülebilir ve bu bilgisayar birçok işi yapabilir. Önceden dokuma işini yapan makine tek bir faaliyette bulunurken artık bir bilgisayar birden fazla işi yapabilecek durumdadır. Makineleşme de bir tür soyutlama sağlamaktayken bilgisayarın geniş fonksiyonlarının olması, emeği büyük ölçüde maddi olmayan emek durumuna getirmiştir. Bilgisayarın yan bir araç veya sıradan bir makine olmaması, aksine tek bir yönetim sağlayarak merkez durumda olması; maddi olan ve maddi olmayan emek arasında belirgin bir ayırım ortaya koymuştur.⁹⁹

Endüstriyel ekonominin yerini enformasyon ekonomisi aldığıında üretimin bilgisayar merkezli olması, hatta mekân olarak merkezsizleşmesi iletişim sorununu ortaya çıkarabileceğinden iletişim, üretim ve ulaşım ağları geliştirilmiştir. Maddi emekte fabrikada çalışan emekçiler birbirleriyle yakın iletişim halindeyken bu yeni enformasyon ekonomisi sürecinde bu durum zorlaşmıştır. Aynı merkeze bağlı çalışan emekçiler uzaktan çalışma sebebiyle artık birbirlerini hiç görmeyecek durumda olabilmektedir. Bu durum kısaca emekçilerin bir ağ aracılığıyla çalışmalarını şeklinde ifade edilebilir. Teknolojinin hızla gelişmesi eski standart iletişim, ulaşım ve üretim şeklini değiştirerek fiziksel etkileşimi önemsiz kılmıştır.¹⁰⁰

Süreci soyut bir duruma getiren ve maddi olmayan emeği günümüzde ön plana çıkartan ise kapitalist sistemin kendisidir. Burada önemli olan teknolojinin nasıl kullanıldığı,

---

⁹⁹ a.g.e., s.297

¹⁰⁰ a.g.e., s. 298.

sermaye açısından kullanışlı olması, enformasyon gibi faktörlerdir. Emek belli bir alana bağlı ve maddi bir meta ortaya çıkarmaya odaklanmadığından ortaya emekle çıkan bir fikir, niceliksel değeri olmayan bir meta da çıkabilir. Burada ise emeğin zihinsel boyutta sarf edildiği görülmekte ve bilgiyle zihindeki üretimin önemi ortaya çıkmaktadır. Önemli olan ise bu noktada bilgi ve bilginin nasıl kullanıldığıdır. Maddi olan emekle maddi olmayan emek, bilginin önemi açısından da bu noktada ayrılmakta ve aralarındaki asıl kıstasın bu olduğu görülmektedir.¹⁰¹

Maddi olan emek ve maddi olmayan emek ayrımı özü itibarıyla kavramsal olarak değerlendirildiğinde ise kafa ve kol emeği ayrımını yansıtmaktadır. Zihniyle, düşüncesiyle ortaya somut bir meta çıkarmayanlar kafa emekçisi olarak adlandırılabilirken ortaya somut bir meta çıkaran emekçiler ise kol emekçisi olarak adlandırılabilirler. Marx'a göre emekçiler kafa veya kol emekçisi olmaları fark etmeksizin kapitalist sistem tarafından sömürülmektedirler. Bu bağlamda maddi emek ve maddi olmayan emek arasında kapitalist sistem açısından bir fark bulunmamaktadır. Maddi olmayan emeğin belirli bir merkeze bağlı olmaması, hatta yapay zekâ kavramının ortaya çıkması ve emeğin esnekleşmesi gibi durumlar da günümüzde güvencesizliği ve eşitsizliği beraberinde getirmiştir.¹⁰² Emek piyasasında yaşanan eşitsizlik konusu ise günümüzde maddi olmayan emeğin yeni çalışma modellerini inşa etmesi ve beyaz yakalı zihin emekçilerinin ortaya çıkardığı emeği kapsamamasından ve esnek-güvencesiz çalışmanın cinsiyetler arasında dahi eşitsizlik yaratmasından da dolayı neoliberal politikalar ve ekonomi politik açısından daha çok önem kazanmaktadır.

Maddi olmayan emek içerisinde değerlendirilebilecek olan yapay zekânın ise kapitalist sistemde hem kol emekçilerini hem de zihin emekçilerini içine alma ihtimali aratacak olduğundan yapay zekâ yakın gelecekte çalışma şekillerini etkileme ihtimalini içinde barındırmaktadır. İşleri kolaylaştırmak, yaşam ve veri kalitesini arttırmak amacıyla iş hayatına makineleşmenin, teknolojinin dahil olmasıyla emek kavramının şekillenmesi ve özellikle 21. yüzyılın başından itibaren robotlaşmanın artması, 5.0 olarak adlandırılan dijital çağa geçilmesi ve bu gelişmelerin emek piyasasını etkileyip

---

¹⁰¹ André Gorz, **Yaşadığımız Sefalet: Kurtuluş Çareleri**, çev. Nilgün Tütal İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2001, s.121 -126.

¹⁰² Sohn-Rethel, **a.g.e.**, s.105 – 106.

etkilemeyeceği tartışma konusu olmaktadır.¹⁰³ Tartışma konusunun çıkış noktası aslında teknolojinin insan emeğini büyük ölçüde devre dışı bırakıp bırakmayacağıdır. Yapay zekânın ve robotlaşmanın işsizliği arttıracığı görüşünün yanında aynı zamanda yeni istihdam alanları, meslek ve uzmanlık alanları oluşturacağını savunan görüşler de vardır. Aynı zamanda yapay zekâ birçok şirket için maliyetli bir alandır. Yapay zekâ aynı zamanda güvenilirlik açısından da hem riskli hem de süreklilik isteyen bir durum yaratabilecektir.¹⁰⁴ Yapay zekâ bu sebeple iş gücü piyasası için tartışmalı bir konu olmakla beraber iş gücü piyasasını etkileyebilecek durumdadır.

Yapay zekânın 300 milyon insanı işsiz bırakılabileceği öngörülmektedir. Özellikle iş gücü piyasasında şu anda dünyada geniş bir yer kaplayan yazılım, medya, hukuk, analistler, grafik tasarım, muhasebe gibi iş alanlarında işsizliğe yol açabileceği öngörülmektedir. Yazılım alanında ChatGPT ile kod üretilmesi mümkün olduğundan ve yapay zekânın yazılım konusunda insan gücüne ihtiyaç duymadan üretim yapabileceğinden zaman içerisinde bu alanda daha az iş gücüne ihtiyaç duyulabileceği öngörülebilmektedir. Yine ChatGPT'nin medya sektöründe özellikle editörlere olan ihtiyacı azaltacağı öngörülmekle beraber hukuk alanında ise dava sürecine kadar olan evrede birçok bilginin toplanması, yasal özet oluşturulması konusunda insana olan ihtiyacın azalacağı tahmin edilmektedir. Bu en çok hukuk bürolarında çalışan personelleri etkileyecektir. Yine yapay zekânın analiz ve istatistik konusunu kolayca sunabileceği, bunlara bağlı olarak isabetli tahminler yapabileceği gelecek için kolayca tahmin edilebilmektedir. Yapay zekânın bir aracı olan DALL-E gibi sistemlerin gelişmesi ve tasarım yapabilmesi, tasarımcıları ve grafik tasarımcıları istihdam açısından etkileyebilecektir¹⁰⁵.

Kamu sektöründe yapay zekânın kullanılması, kamu işlerinin hızlı ve seri yapılabileceği düşüncesi ile ilerleyen yıllarda yine kullanılarak sektörde istihdamı azaltacak unsurlardan bir tanesi olabilecektir. Yapay zekânın bu noktada daha yüksek verimle

---

¹⁰³Semi Serkant Aktuğ ve Muammer Yunus Sevinç. **Toplum 5.0: Akıllı Sistemlerin ve Robotların Ekonomik Devrimi**, In International Academician Studies Congress 2021 Spring/Proceedings Book (P. 139), Rating Academy Ar-Ge Yazılım Yayıncılık Eğitim Danışmanlık ve Organizasyon Ticaret Limited Şirketi, s.139.

¹⁰⁴ Massoud Sheikhı, **Yapay Zeka Kullanımının İş Piyasasına Etkisi**. Journal of Economics And Political Sciences, 2(1), 102-111. 2021, S.109

¹⁰⁵ **ChatGPT ile Tehlikeye Giren Meslekler!**,<https://shiftdelete.net/chatgpt-ile-tehlikeye-giren-meslekler>, (Erişim Tarihi:01.07.2023).

daha az masraf yaratacağı düşüncesi devletlerin yapay zekâya süreç içerisinde olumlu bakma ihtimalini yükseltmektedir.¹⁰⁶

Yapay zekâ ile birlikte gelecekte emlak, muhasebe, noter, müşteri hizmetleri, satış danışmanlığı, zanaat isteyen alanlarla ilgili mesleklerin ortadan kalkabileceği tahmin edilmektedir. Ayrıca yeni mesleklerin de iş gücü piyasasına entegre olması ve bazı mesleklerin de ön plana çıkması beklenmektedir. Bu meslekler arasında risk yönetim uzmanlığı, dijital dönüşüm ve dijital pazarlama uzmanlığı, FinTech uzmanlığı, siber güvenlik uzmanlığı gibi meslekler yer almaktadır. Ancak bazı meslekler eskisi kadar rağbet görmese de veya ortadan kalksa da kişiler, mesleklerine benzer ve mesleklerine yakın alanlara yönelmeyi tercih edebileceklerdir. Bazı mesleklerin ise yapay zekâ ile ve teknoloji yardımıyla üst seviyeye evrileceği tahmin edilmektedir.¹⁰⁷

Küresel çapta üretken yapay zekâ pazarının büyüklüğü 2023 yılında 150,2 milyar ABD doları değerindedir. 2030'a kadar ise %36,8'lik bir büyüme oranı beklenmektedir ve 2030 yılı gelir tahmini ise 1.345,2 milyar dolar olarak saptanmıştır. 2023-2025 arasında içerik oluşturmaya yönelik üretken modellerde değişmelerin olması, karar vermede açıklanabilir yapay zekâ yöntemleri aracılığıyla şeffaflıkla beraber yorumlamanın gelişeceği tahmin edilmektedir. Orta vadeli yol haritası ve tahminler arasında ise 2025-2028 yılları arasında yapay zekâ modellerinin hem kaliteyi hem üretkenliği arttıracakı düşünülmektedir. Ayrıca gelişmiş donanımın algoritmalarından yararlanılarak karmaşık hale gelebileceğinden bahsedilmektedir. 2028-2030 yılları arasında ise sektörler için yapay zekânın bir gereklilik haline geleceği tahmin edilmekte ve sektörlerde çözüm üretebileceği düşünülmektedir.¹⁰⁸

Yapay zekâ insan hatasını ve riskini zaman içerisinde en aza indirebilecektir. Özellikle tekrarlayan ve çalışanların sıkılmasına yol açan işlerde yapay zekâ daha seri çalışabilmektedir. Özellikle de yaralanmaya açık, sağlık açısından zorlayıcı sektörlerde yine yapay zekânın kullanımı kolaylık yaratabilecektir. Bunun yanı sıra yapay zekânın

---

¹⁰⁶ Ayşe Tanrıverdi, **Yapay Zekânın Kamu Hizmetinin Sunumuna Etkileri**, Adalet Dergisi, (66), 293-314. 2021, s.293.

¹⁰⁷ Güldeste Demirtaş, Akdeniz Üniversitesi – Akil Haber Ajansı, **Yapay Zekalar Gelecekte Birçok Meslek İçin Tehlike Oluşturuyor mu?** <http://akil.akdeniz.edu.tr/yapay-zekalar-gelecekte-bircok-meslek-icin-tehlike-olusturuyor-mu/>, 2023, (Erişim Tarihi:02.07.2023).

¹⁰⁸ Artificial Intellenge, https://www.marketsandmarkets.com/Market-Reports/artificial-intelligence-market74851580.html?gclid=CjwKCAjwoqGnBhAcEiwAwKOKSGRbuHoYz3Lp0pX0NSNUTFKahnW9PY18dlfakfDJB0JoSkMkSSv2hoCfBoQAvD_BwE, (Erişim Tarihi:25.08.2023)

7/24 kullanılabilir olması ve maliyetin azalacak olması şirketlerin insan gücünden çok yapay zekâyı tercih etmesine yol açabilir. Ancak bu avantajların yanında yapay zekâ konusunda dezavantajlar da ortaya çıkabilecektir. Yapay zekâ her ne kadar emekçi maliyetini azaltsa da yapay zekânın geliştirilme maliyeti çok yüksektir. Yapay zekâ maliyeti çoğu işletme için en az 20.000 dolardan başlayarak milyonlara varabilmektedir. Bu da gelecekte yapay zekâ kullanmak isteyen şirketlerin önceden geniş bir bütçe ayırması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Yapay zekânın şirketlerde yayılımı çok hızlı olamayabilir ve ön maliyet şirketler için engelleyici bir unsur olabilir. Öte yandan yapay zekânın insani bir yaratıcılık taşıma imkansızlığı, duygusal reaksiyonlarının olmayışı, nezaket gibi davranışlarının bulunmayışı; hassas kararlar alırken yapay zekânın eksik kalmasına yol açabilir. Yapay zekâ kendi kendisini onarma gibi bir eylemde bulunamayacaksa bozulduktan sonraki tamir süreçlerinin maliyetleri yüksek olmakla beraber gerekli güncellemeleri almadığı ve yeniden eğitilip programlanmadığı sürece de eski güncel akışını ve kullanımını kaybedebilecek olması yine tercih edilememesi sebepleri arasında yer almaktadır.¹⁰⁹

1.6.2.1. Esnek Emek

Esnek emek kavramı küreselleşme ve neoliberal politikalar ile birlikte 1980'lerden itibaren belirgin bir şekilde görünür olmaya başlayan bir emek türüdür. Esnek emek Post Fordist dönemi ifade ederken aynı zamanda üretim şeklini de dönüştürmektedir. Dönüşen emek de piyasa ve sermaye ile uyumlu hale gelmelidir. Bu uyum da ancak emeğin esnek olmasıyla sağlanabilecektir.¹¹⁰

Esnek emek hem maddi emeğin hem de maddi olmayan emeğin sarf edildiği sektörlerde yer bulabilmektedir. Ancak günümüzde en çok maddi olmayan emeği ortaya çıkartan “beyaz yakalı” kişiler, esnek emek ile iş gücü piyasası içerisinde karşı karşıya gelmektedirler. Esnek emek bu yönüyle iş gücü piyasasında hem yeni hem de daha dinamik bir kavram olarak literatürde karşımıza çıkmaktadır.

Piyasadaki dalgalanmalar ve ekonominin zor zamanlar yaşadığı dönemlerde esnek emek işverenler açısından sermaye lehine kullanılabilir. Bunun sebebi esnek emeğin

¹⁰⁹ Tableau, **What Are The Advantages and Disadvantages of Artificial Intelligence (AI)?** <https://www.tableau.com/data-insights/ai/advantages-disadvantages>, (Erişim Tarihi:20.08.2023).

¹¹⁰Zeki Parlak ve Süleyman Özdemir, **Esneklik Kavramı ve Emek Piyasalarında Esneklik**. In Journal of Social Policy Conferences, 1-60, 2011, s.60.

kolayca güvencesiz hale getirilmesi ve işten çıkarımların daha kolay olmasıdır. Emekçiler için tazminat ve sosyal güvenlik gibi temel olan konularda da istenilen değişimler hızla yapılabilmektedir. Neoliberal dünyada ise pek çok ülke yasalar eliyle piyasaların esnek dönüşümünü desteklediğinden emekçilerin özellikle güvence anlamında “aleyhlerine” bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple esnek emek günümüzü en çok ilgilendiren emek türü haline gelmiştir.¹¹¹

Esnek emek kavramı işsizlik ve istihdam sorunlarında hafifletici bir unsur olabilse de önemli olan hangi çerçeve ve anlayış içerisinde geliştirildiğidir. Bu sebeple her ülkede aynı esnek emek anlayışı olması yerine ülkelerin kendi sosyoekonomik, kültürel ve geleneksel yapıları göz önünde bulundurulmalıdır.¹¹² Ancak her durumda esnek emek günümüzde güvence sorununu beraberinde getirmektedir.

Emeğin esnekleşmesinin emek örgütsüzleşmesi anlamına gelmesi ve aksinin ispat edilemiyor oluşu önemlidir. Esnek çalışma sistemi yıllardır dünya çapında emekçilerin talep istekleri doğrultusunda oluşan ILO sözleşmelerini ve toplu sözleşmeleri zamanla geçersiz kılabilecektir. Esnek çalışma zamanla endüstri ilişkilerini yok sayabilecektir. Dolayısıyla esnek emek, günümüzde teknolojinin de ilerlemesiyle ilerleyen yıllarda emekçiler adına tehdit oluşturan bir sistem olduğunu her geçen gün daha çok kanıtlayacaktır.¹¹³

Esnek emek, emekte eşitsizliği de derinleştirdiğinden eşitlik açısından toparlanması zor durumları karşımıza çıkartabilmektedir. Emekçiler arasında yaş, statü, istihdam, ekonomik, siyasi durumlara göre yaşanabilen eşitsizlik konusu küreselleşen dünyada en çok toplumsal cinsiyet temelli bir ayrımı işaret ederek bu konuda bir derinleşme göstermektedir. Emek ve eşitsizlik konusu literatürde günümüzde toplumsal cinsiyet ile ilintili olarak incelenmekte ve tartışılmaktadır. Erkekler ve kadınlar arasındaki psikolojik, toplumsal ve kültürel farklılıklara bağlı olarak emek piyasasında ücret veya istihdam konularında yaşanan eşitsizlikler küresel topumu etkilemektedir. Mensubu olunan kültürel yapı içerisinde kişilerin rollerini ve tutumlarını belirleyen kalıtsal ve

---

¹¹¹ **Investopedia**, <https://www.investopedia.com/terms/l/labor-market-flexibility.asp>, (Erişim Tarihi:20.06.2022).

¹¹² Ahmet Selamoğlu, **Gelişmiş Ülkelerde İstihdam Politikaları, Esneklik Arayışı ve Etkileri.** Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 4 (2002): 33-63. s.61.

¹¹³ Hacer Ansal, **Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar.** Birleşik Metal-İş Sendikası Yayınları, 1996. s.5.

toplumsal kalıplar kadın ve erkek arasında farklılıklar oluşturduğundan toplumsal cinsiyet kavramı ortaya çıkmıştır.¹¹⁴

Cinsiyete dayalı eşitsizlik konusu tarihten bu yana günümüze kadar emek piyasasına da yansımıştır. Kadın emeğinin farklılaşmaya maruz kalması ise en fazla Sanayi Devrimi döneminde gerçekleşmiştir. Bunun sebebi devrim öncesinde kadın emeği özel alanda yani evde sömürülürken artık sömürü alanının kamusal alana da taşınmasıdır. Böylece bu dönemden günümüze kadar kadın emeği üzerinde kurulan tahakküm alanı genişlemiştir.¹¹⁵ Neoliberal politikaların etkin olmasıyla beraber esnek emek içerisinde yer alan yarı zamanlı çalışma, güvencesiz çalışma gibi kavramlar; daha çok kadınları etkilemiştir. Esnek emek ile beraber kadınların emek piyasasındaki güvencesi dünyada genel anlamda düşüş göstermiştir ve özellikle 2000'li yılların başından günümüze konu hakkında iyileşmeler ILO'nun da verilerine göre stabil seyretmiştir.

ILO'nun verilerine göre dünyada gelişmekte olan ülkeler arasında kadın istihdamı, erkeklerin istihdamına oranla düşüktür ve ücret eşitsizliği de bulunmaktadır. Düşük gelirli ülkelerde iş bulamayan kadınların oranı %24,9'u bulmaktadır. Erkek emekçilerde ise bu oranın %16,6 olduğu görülmektedir. Kadınlar, küreselleşen dünyada ev ve bakım hizmetleri açısından da erkeklerden daha çok olumsuz etkilenmekte ve iş yeriyle kendi evleri arasında erkeklere kıyasla orantısız bir sorumluluğa sahip olmaktadırlar. Yüksek gelirli ülkelere bakıldığında da ILO verileri kadınların yine istihdam ve ücret açısından erkeklere oranla geriden geldiklerini belirtmektedir. ILO, aynı zamanda 2005-2023 arası iş hayatında toplumsal cinsiyete bağlı eşitsizliklerin nerdeyse benzer oranlarda seyrettiğini ifade etmektedir.¹¹⁶

1.6.2.2. Prekarya

Prekarya sözcük olarak proletraya ve precarious (güvencesiz) kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Artık güvencesiz ve esnek çalışmanın dünyada bir norm vaziyetine dönüşmesi prekarya kavramını ortaya çıkarmıştır.¹¹⁷ Harris ise

¹¹⁴ İbrahim Akkaş, **Cinsiyet Ve Toplumsal Cinsiyet Kavramları Çerçevesinde Ortaya Çıkan Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı**, 2019, s.98.

¹¹⁵ M. Menekşe Özer, **Ataerkil Kapitalist Çalışma Yaşamından Kadın Tanıklıkları**. Çalışma ve Toplum, 54.3, 2017, s.1397.

¹¹⁶ ILO, **ILO Raporuna Göre İstihdamda Cinsiyete Dayalı Açıklar Düşünüldüğüne Daha Büyük** https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_870715/lang--tr/index.htm, 2023,(Erişim Tarihi: 24.02.2024)

¹¹⁷ Şebnem Oğuz, **Tekel Direnişinin Işığında Güvencesiz Çalışma/Yaşama: Proletaryadan" Prekarya" ya mı?**, Mülkiye Dergisi, 35(271), 7-24., 2011,s.7

prekarya kavramının 1980'lerde Fransa'da mevsimlik işçiler için ilk kez kullanıldığını vurgulayarak bu kavramın Standing tarafından günümüze uyarlandığını ve bildiğimiz anlamdaki işçi sınıfından kopmuş, güvencesizlik yaşayan kişiler tarafından kullanıldığından bahseder ve Standing'i prekarya konusunda destekler. Harris prekaryanın gıda bankalarına olan talebin çoğunluğunu oluşturduğunu ve yardım sistemine girip çıkan kişiler olduğunu ifade eder.¹¹⁸

Prekarya 21. yüzyılda mesleki kimliği olmayan kişileri, istikrarsız işlerde çalışan ve belli bir güvencesi olmayan işçileri ifade etmektedir. Prekarya emek piyasasındaki yerini çalışma hayatında esnekliğin artması ile almıştır. Böylece neoliberal süreçte küresel bir prekarya ortaya çıkmıştır. Prekarya güvencesizlik ve emekçiler adına riskli olması açısından emek piyasası adına önemli bir kavram haline gelmiştir.¹¹⁹

Prekarya henüz bir sınıf haline gelmemiştir savunusu bulunmaktadır. Bunun sebebi henüz ortak paydada buluşarak beraber hareket etme bilincinin olmaması ve ne yapmaları gerektiği konusunda henüz karar verip birleşmemeleridir. Bunun yanı sıra eleştirmenler güvencesiz emek sınıfının hep var olduğunu, yeni ortaya çıkmadığını savunarak prekaryayı bir sınıf olarak nitelendirmek istememektedir. Burada kastedilen ise daha çok sözleşmeye bağlı güvencesiz emekçilerdir. Prekarya ise sadece sözleşmeyle güvencesiz çalışanları ifade etmemektedir. Prekarya kavramının ayırt edici olmasının sebebi bazı kişilerin mesleki kimliklerinin olmamasıdır ve bu mesleki kimliği olmayan kişilerin birçoğu güvenceli çalışma imkânı bulamamaktadır. İstihdam güvencesi ve mesleki güvence kavramının farkı bu noktada anlaşılmalıdır. Mesleki güvence kavramının aslında ifade ettiği emekçinin kendini işi üzerinden geliştirmesi ve kendini geliştireceğine dair olan inancıdır. Ancak prekarya içerisinde yer alan kişilere bakıldığında bu kişilerin istihdam edildiği işlerle eğitimleri arasında bir fark görülmektedir. Bu fark eğitimlerini karşılamayan statüler ve kendilerine göre düşük nitelikli işlerdir. Üstelik bu kişiler mecburiyetten karşılığı verilmeyen işler yapmaktadır. Bu da prekaryayı ploreteryadan ayıran bir özelliktir. Proletarya çalıştığı yerde emeğinin karşılığını alabilirken prekarya, çalıştığı yer dışında da çalışmak durumunda kalabilmektedir. Prekaryanın geçim kaynaklarının ileride nasıl şekilleneceğinin öngörülmesi daha zordur ve prekarya piyasalardaki dalgalanmalardan etkilenmektedir.

¹¹⁸ <https://www.theguardian.com/books/2014/apr/09/precariat-charter-denizens-citizens-review> Harris, J. A precariat charter: From denizens to citizens-review. The Guardian, 9, 2014.

¹¹⁹ Guy Standing, **Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2022, s.31.

Proletaryada ise çerçeve daha bellidir ve kişiler endüstride ne kadar çalışırlarsa emekleri karşılığında belirli bir ücret alıyorlardı. İş, iş yeri dışına kuralsız olarak taşınmıyordu.¹²⁰

Günümüzde prekarya sözleşmelerinin yenilenip yenilenmeyeceğinden dahi emin olmadan çalışmalarını sürdürmektedir. Geçici sözleşmelerin daha düşük ücretle çalışmayı desteklemesi, kadrolu çalışanlarla aynı haklara sahip olunmaması aslında işverenlere bu noktada avantaj sağlayabilir. Burada dezavantajlı olan prekaryadır. Prekaryaya dahil olan emekçiler bu sebeple gelecek planları yapmakta ve yatırımlarda bulunmakta zorluk çekebilirler. Bunun yanında sosyal güvence kısmında da mahrum kalmaktadırlar. Bu sebeple prekaryanın günümüzde ne kadar çok iş kolundan insanı içerdiği görülmektedir. Çok farklı sektör ve eğitim düzeylerinden insanlar prekaryaya dahil olabilmektedirler.¹²¹

Prekaryaya karşı öne sürülen birtakım anti argümanlar da vardır. Anti argümanlar arasında prekaryayı proletarya karşısında tanımlamanın problemlili olabileceği düşüncesi vardır. Bunun sebebi böyle bir tanımlamanın sınıf bölünmesine yol açmakla beraber birlikte mücadele konusunu geri plana atabilmesidir. Standing proletaryayı geri plana alıp önemsizleştirirse de proletarya hala günümüzde varlığını sürdüren bir sınıftır ve aslında iddia edildiği kadar önemini yitiren bir sınıf değildir. Hala işçiler greve çıkabilmekte, taleplerini sunabilmektedir. Proletarya ve prekaryayı ayrı olarak tanımlamak birbirlerine karşı kavramlar gibi algılanıp birlikte hareket edebilme düşüncesini engelleyecektir. Bu durumda parçalanmış bir sistem içerisindeki birlik düşüncesi zedelenecektir. Örgütlü mücadele bu açıdan parçalanmamalıdır.¹²²

1.6.2.3. Prekarya ve Eğitim İlişkisi

Guy Standing prekarya kavramının anlaşılmasında eğitimin önemli bir yeri olduğunu düşünmektedir. Bunun sebebi kişilerin eğitilmiş olsa dahi kendi mesleklerinde kimliksiz olmaları veya eğitim yerine kişilerin ekonomik mecburiyetlerden iş hayatını tercih etmesidir. Standing bunu Prekarya Bildirgesi adlı kitabında şu şekilde açıklamaktadır: Öncelikle eğitim dünyada artık metalaşmıştır. Birçok ülkede iyi eğitim almak isteyen kişiler özel okullara yönelmekte, eğitim sektörü ticari bir rekabet alanı haline gelmekte ve birçok aile ya da eğitim alan kişi mezuniyetten itibaren büyük borç yükü altına

¹²⁰ a.g.e. s.32.

¹²¹ INGEV, **Prekarya ve Toplumsal Güvence**, 2022, s.10-13.

¹²² Gencer Çakır, **Prekarya Ne Anlatmaktadır?**, DİSKAR, (t.y), s.161.

girebilmektedir. Mezun olduktan sonra ortaya çıkan masrafın özellikle istihdam anlamında yaşanan belirsizlikten dolayı karşılanıp karşılanamayacağı mevzusu birçok insanı üniversite hayatını yarıda bırakmaya sürüklemektedir.

Eğitim ve prekarya arasındaki bağlantıya örnek vermek gerekirse İtalya’da 2012 yılında lise mezunu gençlerin %40’ı üniversiteye kayıt yaptırmamıştır. Bu oran son 30 yılın en yüksek oranı olduğu için önemlidir. Bu gençlerin çoğu borç altına girmemek ve mezuniyet sonrasında kendi mesleğinde istihdam edilememe endişesini yaşamamak için lise sonrasında iş hayatına atılmışlardır. Aynı zamanda üniversite hayatını yarıda bırakan öğrencilerin oranı İtalya’da %45’tir ve Fransa’da sadece üniversitenin ilk yılı eğitimini yarıda bırakanların oranı %48’tir. Yine Amerika’da üniversite mezunu gençlerin yarısına yakını 2012’den itibaren üniversite diploması gerektirmeyen işlerde istihdam edilmektedirler. 2008 Krizi ile birleşen eğitim metalaşması konusu emek piyasasında prekaryanın derinleşmesine sebebiyet vermiştir. Birçok açıdan işlevsiz olan bu sistem; prekarya içinde birçok eğitimsiz, mezun olduğu bölüm haricinde istihdam edilen veya eğitimini yarıda bırakıp iş hayatına atılan insanları ortaya çıkartmıştır Bu da kişilerin mesleki anlamda kimliksiz, statü anlamında beklentisiz ve umutsuz bir süreç girmesine sebep olmaktadır. Bu kişiler de zaten prekaryadır.¹²³

Dolayısıyla prekarya ülkelerde eğitimden bağımsız olarak nitelendirilemeyecek bir kavram olmakla beraber devlet yeterli eğitim ve istihdam bağlantısını orantılı bir şekilde uygulamaya geçiremedikçe büyüyen bir sınıf halini alabilecektir.

Çalışmada ilk bölümde ortaya çıkarılan kavramsal ve kuramsal çerçeve temelinde ifade edilen devlet-sermaye ilişkisi ve emek kavramları seçilen üç ülke, neoliberal politikalar çerçevesinde değerlendirilecek ve analiz derinleştirilecektir.

---

¹²³ Guy Standing, **Prekarya Bildirgesi Hakların Kısılmasından Yurttaşlığa**, İstanbul: İletişim Yayınevi, İstanbul, 2017, s.74-80.

2. EMEĞİN DÖNÜŞÜMÜ VE EMEĞİN YENİDEN TANIMLANMASI

Tezin ikinci bölümünde öncelikle emek kavramı hakkındaki teorilere, ardından emek piyasasının 1980’li yıllardan 2023’e kadar olan süreçte dönüşmesinde etken olan politikalara, bu politikaların emek piyasası üzerindeki etkilerine 1980’lerden itibaren günümüze kadar değinilerek yer verilecektir. Tezin ikinci kısmında amaçlanan Keynesyen Refah Devleti ve neoliberalizm sürecinde emek piyasaları açısından karşılaştırma yaparak tezde önerilen modelin daha anlaşılır olmasını sağlamaktır. Ayrıca destekleyici argümanlar sunmak için devlet-piyasa kavramları ekseninde de bilgileri sentezleyerek sunmak amaçlanmıştır.

2.1. Emek Teorisine İlişkin Temel Yaklaşımlar

Dünya çapında yaygın olan neoliberal politikalar köklerini Adam Smith’in ve David Ricardo’nun görüşlerinden temel almaktadır. Aynı zamanda bu iki düşünürün emek konusundaki yaklaşımları kendilerinden sonra gelen ekonomistleri ve piyasaları da etkilediği için teorilerine değinmek önemlidir. Bunun yanı sıra Marx da emek konusundaki düşüncelerini bu iki düşünürü temel alarak şekillendirmiştir. Bu tartışmalar tarihsel bağlamda değerlendirildiğinde emeğe dair dönüşümler ve sömürü düzeni göze alınarak kuramsal çerçevede üç düşünürün fikirlerine yer vermek bu noktada önemlidir.

2.1.1. Adam Smith ve Emek-Değer Teorisi

Adam Smith, görüşlerinin genel çerçevesini birtakım ilkeler üzerine kurgulamıştır. İnsan davranışlarını yöneten ilkeler ve insanların doğal davranış biçimleri üretimlerini, tüketimlerini ve ekonomiyi etkilemektedir. Bu ilkeler kısaca şöyledir: birincisi kendini sevmeye beraber başkalarına karşı ilgi duyma (bencillik ve sempati ilkesi), ikincisi özgür olmak isteme ve mülk edinme duygusu (özgürlük ve mülkiyet ilkesi), üçüncüsü ise çalışmanın insanlar için bir alışkanlık olması ve başkaları ile alışverişte olmak istemeleri (çalışma ve değişim ilkesi). Smith’e göre yaradılış olarak bencil doğan insan kendi çıkarlarını düşünmekte ve belirtilen ilkeler doğrultusunda hareket etmektedir. Bu sebeple devlet ancak düzenleyici olmalı, kişisel özgürlüğü kısıtlamamalı ve kişilerin serbestçe rekabet ortamında piyasa içinde hareket etmesine izin vermelidir.¹²⁴

---

¹²⁴ Selik, a.g.e., s. 189-190.

Smith ilkelerinde yer verdiği değişim (mübadele) eğilimi sonucunda insanların iş bölümüne de yatkın olduğunu düşünür. Marx ise piyasadaki değişim eğiliminin insanın kendi doğasıyla ilgili olduğu fikrini tamamen reddetmektedir. Smith işi bölerek ve parçalara ayırarak üretim yapıldığında emekçilerin belirli alanlar üzerinde ustalaştığını, işin kolaylaştığını, becerilerin arttığını ve zamandan tasarruf edildiğini savunur. Ulusal zenginlik iş bölümü ile sağlanabilmektedir.¹²⁵

Adam Smith yaklaşımlarını bu bağlamda meta üretim, meta mübadelesi, sermaye birikimi ve mülk edinme üzerine kurgulamıştır. Bu şartlar çerçevesinde de kapitalistler, işçiler ve mülk sahipleri olmak üzere kategoriler ortaya çıkmaktadır. Bu kategorilerin toplumsal ürünü bölüşmeleri de kâr, ücret ve rantı ortaya çıkarır. Kâr, ücret ve rant üç temel gelir kategorisi olarak adlandırılabilir.¹²⁶

Adam Smith emekten bahsederken emeği değere dayandırarak teorisini açıklar. Smith'e göre zenginlik gümüş veya altınla satın alınabilen bir şey olmasından ziyade emekle satın alınmaktadır. Bu yüzden emek kavramı Smith açısından önemlidir.¹²⁷ Adam Smith emekten “değerin, zenginliğin kaynağı” olarak bahseder. Emek kavramını açıklarken sermayeye değinerek sermayeyi emeğin değerini arttıran bir etken olarak tanımlamaktadır. Smith'e göre bir malın değerini belirleyen o mala harcanan emek ile eş değer olduğundan malın değeri ve sarf edilen emek arasında bağlantı vardır ve de üretilen metanın değeri emekten ayrı düşünülemez.¹²⁸

Smith emeğin tanımlamasını yaparken “tüm şeylerin ilk fiyatı, onları satın almak için ödenen gerçek satın alma değeri” ifadelerini kullanır ve emek-değer teorisini de bu tanımlama üzerinden geliştirmiş bulunmaktadır. Smith emek-değer teorisini açıklarken iki farklı ayırım yapar. Bu ayrımların birincisini kullanım değeri, ikincisini ise mübadele değeri olarak adlandırmaktadır. Burada su ve elmas örneğini vermektedir. Su fayda olarak gerekli bir şey iken su ile bir şey satın alınamaz. Elmas ise hayati bir önem taşımamasına rağmen mübadele değeri oldukça yüksek bir metadır. Değişim değerini ele alırken ise malların üretimindeki emek miktarının önemli olduğundan bahsetmiştir.

---

¹²⁵ a.g.e., s.192

¹²⁶ Sungur Savran, **Ricardo'nun Dehası ve Körlüğü, içinde David Ricardo, Ekonomi Politieğin ve Vergilendirmenin İlkeleri**, (Çev. Tayfun Ertan), İstanbul: Belge Yayınları, 7-21, 1997, s.63.

¹²⁷ Nazım Öztürk, **Klasik ve Neoklasik İktisatta Gelir Bölüşümü**, Çalışma ve Toplum, 1. 24, 2010, 59-90, s.61.

¹²⁸ Kemal Aydın ve Kıvanç Aydınlar, ‘Emek-Değer’Teorisinden ‘Fayda-Değer’Teorisine, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi 1 (2011): 1-12 s. 2.

Emek miktarı özellikle paranın kullanılmadığı ilkel toplumlarda önem taşımaktaydı. Emeğin üretimi sadece emekçinin kendisiyle ilgili olup üretilen metanın satın alma değerini belirleyen de emek unsurudur.¹²⁹

Sermaye birikiminin olmadığı dönemde ise emekçi ürettiği meta kendisine ne kadara mal olduysa neredeyse aynı fiyattan bunu pazara getirerek satmaktadır. İkel durumdan çıkılıp artık toprak alım satımı, sermaye gibi faktörler işin içine girdiğinde ise artık emek ve üretilen meta sadece emekçinin kendisi ile ilgili olmaktan çıkmış; sermayenin bir parçası olmuştur. Bunun sebebi ise sermaye birikimi yapan kişilerin kendi işlerini, atölyelerini kurarak artık emekçilerin kârına el koyup geçimlerini sağlamaları ve sermaye birikimi yapmaya devam etmeleridir.¹³⁰

Satılan malın fiyatı ücret, rant ve kârdan meydana gelmektedir. Fiyatın değişimi kâra ve ücretlere doğrudan bağlantılıyken rant ise Smith'e göre bir bakımdan bu konuda farklılaşmaktadır. Rant-emek arasındaki ilişkide değer konusu önemlidir ve rant emeğin yarattığı değere bağlıdır.¹³¹ Smith rant, ücretler ve kâr konusunda toprak veya sermaye sahiplerine karşı bir görüş öne sürmeden saptamalarda bulunmaktadır. Smith'in ulaştığı ve açıkladığı noktalar; bugünkü sanayileşmiş kapitalist sistemden önce olduğundan emek, ücretler ve sermaye konusunda ancak genel bir çerçeve sunmaktadır. Smith daha çok yaşadığı dönemdeki burjuva üretimini, toprak rantını ve iş bölümü konusunu ele almış ancak günümüz ile karşılaştırıldığında bunlar sınırlı kalmıştır. Kendinden sonraki düşünürleri ise konu hakkında etkilemiş, özellikle David Ricardo Smith'in düşünceleri üzerine emek-değer konusunda teorilerini sunmuştur.

2.1.2. Karl Marx ve Emek-Değer Teorisi

Marx da tıpkı Smith ve Ricardo gibi iktisadi düşüncelerini açıklarken emek kavramına yer vermiş ancak Smith ve Ricardo'dan daha detaylı bir biçimde emek kavramını ele almıştır. Ayrıca liberal perspektiften daha farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. Marx emek-değer bağlamında teorisini açıklarken "artı değer" in üzerinde sıkça durmuştur. Bu teori, malların değerlerinin üretimleri için harcanan emekten ileri geldiği ve harcama süresi ile ölçüldüğü temel inancına dayanır. Kapitalist sistemde sermayedarlar emekçi,

¹²⁹ Adam Smith, *Ulusların Zenginliği* (Çev. Şükrü Alpagut), İstanbul: Say Yayınları, 2020, s.34.

¹³⁰ a.g.e., s.31-33.

¹³¹ Nazım Öztürk. "Klasik ve Neoklasik İktisatta Gelir Bölüşümü." *Çalışma ve Toplum* 1.24 (2010): 59-90, s.62-63.

ücret vb. kavramlarla ilgilenmek yerine önceliği kâra vermekteydi.¹³²

Marx ve Engels'e göre kapitalist sistemin temel özelliklerinden bir tanesi sermayenin emeği ve emekçiyi sömürmesidir ve bunun da sebebi sermayedarın kâr sağlama çabasıdır. Sermayedar için önemli olan emekçi veya emeğin kendisi değildir. Kâr olduğu için emek, kapitalist sistem için sömürülmesi gereken bir kavramı ifade etmektedir. Sermayeyi ortaya çıkaran ise ücretli emektir ve dolayısıyla sermayenin oluşumu emeğin kendisine bağlıdır. Aynı zamanda Marx rant ve toprak konusu gerçekliğini kabul etse de merkeze alınmasının yanıltıcı bir etkiye sahip olduğunu savunarak piyasada ve toplumda tek güç olarak hüküm süren şeyin sermaye olduğunu belirtmekte ve düşüncelerini ifade ederken bu sebeple daha çok sermayedar ve emekçi arasındaki ilişki üzerinde durmaktadır. Aynı zamanda da tüm bunları toplumsal bağlamdan ayrı tutmayarak teorilerini genişletmiştir.¹³³

Marx emeği insani ihtiyaçlarla temellendirdiği ve bir anlamda emeğin zorunluluk olduğunu düşündüğü için klasik iktisatçılara karşı çıkararak emeği zenginliğin bir kaynağı olarak nitelendirmez. Emek ilkel dönemde insanların dolaysız geçim aracı halindeyken trampa yani takas ile emek artık dolaysız geçim kaynağı olmaktan çıkarak kazanç formuna girmiştir. Bu da aslında Marx'ın yabancılaşma kavramının başlangıcıdır çünkü emeğin yeni anlamı aslında metalarla belirlenmiş olmuştur. Kapitalist sistem de emeği sadece kazanç, kâr kaynağı olarak gördüğü için bu noktada emekte yabancılaşmayı başlatmıştır.¹³⁴

Marx'ın bahsettiği yabancılaşma nihayetinde Marx'a göre zorunlu olan bir sonucu ortaya çıkaracaktır ve emek-değer kuramını açıklamak için önemli bir kavramdır. Bu zorunlu sonuç ise özel mülkiyete kadar dayanmaktadır. Başlangıçta emekçi ile doğrudan ilgili olan meta ve üretim süreci artık başkaları için üretim halini aldığından emekçi de kendi emeğine yabancılaşmıştır. Emeğin öznesi de böylece önemsiz kalmakta ve emek kavramı sistem içerisinde önemsiz bir hale gelmektedir. Emekçiler artık kendi özsel güçlerinin değil kendi öz varoluşunun sürdürülmesini önemserler. Bu sürdürdükleri hayatın sadece geçim araçlarını kazanmakla sınırlı kalması demektir. Böylece emek başkaları için sarf edildiğinde zorunluluk haline gelir bu durum da emeği

---

¹³³ Marx ve Engels, **a.g.e.**, 2015, s.66-67.

¹³⁴ Marx, **a.g.e.**, s.50 -51.

soyutlaştırır.¹³⁵

Marx'a göre emek sarf etmek yabancılaşmanın ortadan kalkması ile olumlu anlam taşıyacaktır. Tek başına emek sarf etmek ve kendi için emek sarf etmek olumsuz bir anlam taşımamaktadır. Emeğin emekçi için olumsuz bir anlam taşıması sistem ile yakından ilgilidir. Burada kâr ve sermaye sisteme dahil olduğu için emek ve emekçi öncelik olan faktörler değildir. Marx bu açıdan emek kavramını faydacı bir bakışla ele almaz.¹³⁶

Marx emeğe ve emekçiye dair sorunların ancak komünist toplumda ortadan kalkacağını savunur. Kapitalist sistem içerisinde sorunların çözülmesi mümkün değildir. Kapitalist sistem emekçileri belirli bir düzene sıkıştırmaktadır ve emekçileri sömürmektedir. Komünist toplumda ise Marx'a göre sermaye birikimi ve kâr elde etmek gibi amaçlar olmayacağı için sömürü ve yabancılaşma gibi durumlar ortadan kalkacaktır.¹³⁷ Emekçiler aynı zamanda kapitalist sistem içerisinde gelirinin tamamını üretim araçlarına harcar. Bu sebeple de ücretlerdeki genel yükselme, geçim araçlarına olan talebin ve pazar fiyatlarının da artışına sebebiyet vermektedir. Geçim araçlarının fiyatı yükseldiğinde kapitalistler bunu telafi etmek için üretilen metaları daha yüksek fiyattan satmaya çalışırlar.¹³⁸

Marx değer konusunda ise bir metaya ne kadar emek verildiyse metanın değerinin de buna göre belirlendiğini ileri sürmektedir. Örneğin ipek bir mendile harcanan emek bir tuğlanın üretimine harcanan emekten daha fazlaysa burada ipek mendil daha değerlidir. Dolayısıyla emeğin niceliği konusu, değer konusunda önemlidir. Bunun ölçülmesi ise emekçinin çalışma saatine, kaç gün çalıştığına vb. ölçülebilir faktörlere bağlıdır. Böylece de emeğin türü fark etmeksizin emek, birim olarak kabul edilerek basit emeğe indirgenmiş olmaktadır.¹³⁹

Marx için emeğin değerinin ölçülebilir olması ilk olarak zaman kavramına bağlıyken daha sonra Marx zaman değer belirlenimini çalışma günü ve artı değer analizine

---

¹³⁵ a.g.e.,51.

¹³⁶ Sean Sayers, **Marksizm ve İnsan Doğası**, çev. Şükrü Alpagut, 2.b., İstanbul:Yordam Kitap, 2008, s.58-60.

¹³⁷ Engels ve Karl Marx. **a.g.e.** s.61 – 62.

¹³⁸ Karl Marx, **Ücret, Fiyat ve Kar** (Çev. Alaattin Bilgi), İstanbul:Kor Yayınları,2017,s.17.

¹³⁹ a.g.e., s.45.

bağlamaktadır. Ancak günümüzün koşullarında Marx, Smith veya Ricardo'nun önerdiği gibi bir emek-değer anlayışı büyük oranda geçersizdir. Bunun sebebi ise düşünürlerin yaşadığı zaman ile şu anki neoliberal-küresel süreç değerlendirildiğinde maddi emek ve maddi olmayan emek anlayışının değişmesinin yanında üretim mekanlarının ve zaman konusunun da esnemesi ve değişmesidir. Burada aynı kalan ise temel kaynağın emek olmasıdır.¹⁴⁰

Marx'ın artı değer kuramı da emek kavramı bağlamında literatürde yer bulmaktadır. Emekçiler ürettikleri artı değeri sermayedara satmış olmaktadır ve kendileri ise kazançlarını ancak hayatlarını sürdürebilecek kadar elde edebilmektedir. Bu açıdan üretim emekçinin kendisi için değil sermaye için yapılmaktadır. Bunun sebebi ise sermayedarın emekçinin iş gücüne, emeğine, ürettiği artı değere, üretim sonunda ortaya çıkan metalara el koymasındadır. Emekçi ürettiği artı değer üzerinde söz hakkına sahip değildir.¹⁴¹

Artı değer teorisi aslında emek-değer teorisinin bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla artı değer neden Marx için önemli olduğu konusu önemlidir. Artı değer zorunlu ihtiyaç fazlası bir üretim yapılmasından ve ortaya üretim fazlası çıkmasından kaynaklı olarak kapitalist sistemde belirleyici bir kavram olduğu unutulmamalıdır. Feodal dönemde veya feodal dönemden önceki dönemlerde ortada kapitalizmde olduğu kadar bir üretim ve ücretli emek olmadığından artı değer konusu karmaşık değilken kapitalist sistemde karmaşık bir hal almıştır. Marx da buna bağlı olarak artı değer teorisini öne sürmüştür.¹⁴²

Marx'a göre artı değer üretme ve değer yaratma süreçleri karşılaştırılırsa artı değer yaratma sürecinin değer üretmenin bir devamı olduğu görülecektir. Artı değer yaratma süreci daha çok kâr mantığı ile yakından ilgili iken emek-değer teorisi yakından incelendiğinde değeri belirleyen niceliksel, zamansal kavramlarla ilgili olduğu görülmektedir. Artı değer kuramı kapitalist sömürüyü daha somut bir biçimde anlattığı

---

¹⁴⁰ Michael Hardt ve Antonio Negri, **Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi**, (Çev. Barış Yıldırım), İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2011, s.161.

¹⁴¹ Marx. ve Engels., **a.g.e.**, 2015, s.66-67.

¹⁴² Mehmet Selik, **Marksist Değer Teorisi**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1982, s.39-40.

için önemlidir ve Marx için bu sömürüyü anlatmanın bir yolu bu teoridir.¹⁴³

Marx'ın emek kavramını ele alırken ve teoriler üretirken klasik iktisattan ayrılan en önemli noktası emeği toplumsal bir kavram olarak ele almasıdır. Marx'a göre emek toplumsal koşullarla yakından ilişkilidir. Bu yüzden Marx emeğin sadece üretici bir etkinlik olmadığını, daha geniş perspektifle ele alınması gerektiğini teorilerinde göstermiştir.¹⁴⁴

2.1.3. David Ricardo ve Emek-Değer Teorisi

Ricardo ekonomik teorilerini Adam Smith'ten etkilenerek geliştirmiştir. Sermaye, emek ücretleri, kâr ve rant ile ilgili görüşlerini öne sürmüş ve yaşadığı dönem içerisinde de ekonomik sorunlara çözüm bulmaya çalışmıştır.¹⁴⁵

Ricardo, Adam Smith'in emek-değer teorisini genişleterek emekten ve metadan bahsederken bir metanın değerini o metanın az bulunmasıyla, kıt bir durumda olmasıyla değerlendirmekte ve bir değeri oluşturan kıtlıkla emek ortaya çıkartmaktadır. Ricardo, *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri* adlı eserinde bazı malların değerlerinin sadece az bulunmasıyla yani nadir bulunmasıyla doğru orantılı olduğundan bahsetmektedir ve bu mallara örnek verirken de bulunması zor kitap veya tabloları, az miktarda üretilen şarapları örnek göstermektedir. Bu mallara arzın arttığı varsayıldığında da bu malların değerlerinde azalma söz konusu değildir. Dolayısıyla verilen emek ile değerleri arasında bağlantı bulunamaz.¹⁴⁶

Ricardo'ya göre emeğin değeri sabit kalmaz ve bu değerinde değişkenlik göstermesi normaldir. Emeğin fiyatı, piyasadaki zorunlu tüketim mallarındaki fiyat değişimiyle birlikte değişebilir. Ricardo'nun perspektifinde sermaye, emek ve ücret birbirleriyle ilgili kavramlardır. Bunun sebebi ise bir ülkenin zenginliği söz konusu olduğunda sermayenin makine, aletler, besin vb. maddelerin emeği etkin kılmak için gerekli olan şeyleri oluşturmasıdır. Ricardo, aynı zamanda para değerindeki değişimleri ele alırken

---

¹⁴³ Bertell Ollman, **Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı**. İstanbul: Yordam Kitap, 2015, s.266 – 267.

¹⁴⁴ a.g.e., s.272.

¹⁴⁵ Selik, **a.g.e.**, 2015. s. 203.

¹⁴⁶ David Ricardo, **Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri**, (Çev. Barış Zeren), İstanbul: İş Bankası Yayınları, s.8.

bunu iki nedene bağlamakta ve bu nedenlerden bir tanesinin emek yani işçi arzı ve talebi olduğundan bahsetmektedir. Aynı zamanda Ricardo'nun analizlerinde kâr da önemlidir ve bir "artık" anlamı taşımaktadır. Ücretin ve rantın artması kârı düşürdüğünden rant kavramı üzerinde de önemle durmuştur.¹⁴⁷ Ricardo; rant, ücret ve kâr teorilerini paralel olarak kendi içerisinde tutarlı olarak birlikte incelemiştir. İkinci sebep ise emekçilerin ücretlerinin kendileri için harcadığı malların fiyatı olmasıdır. İlk sebep açıklanırken emek ücretleri konusu ve nüfusun artışı önemlidir. Arz ve talebe göre şekillenen emek ücretleri, işçi talebi yavaş bir artış gösterirken işçi arzı ise aynı seyirde artar. Nüfusun artışı ise gerekli tüketim madde fiyatlarının artmasına sebep olmaktadır. Bunun emek ile olan bağlantısı ise üretim için daha fazla emeğe ihtiyaç duyulmasından kaynaklanmaktadır. Emek ücreti düşerken malların fiyatı yükselirse bu durumda da emekçilerin alım gücü düşecektir ve geçim şartları da zorlaşacaktır. Böylece emeğin parasal ücretleri yükselir. Bu yükseliş ise tüketim maddelerinin fiyatları artmadan önceki kadar satın alabilmeye yetecek düzeyde olmayacaktır. Buna rağmen bu durumdan olumsuz olarak etkilenecek taraf sermayedar olacaktır. Bunun sebebi ücrette gerçekleşen yükselişle büyük bir kâr elde edip işçinin alım gücü fazla yükselmese de yine de işverenin kârı bir ölçüde azalmış olmaktadır. Bunun olmaması için ancak üretilen mallar daha yüksek fiyattan satılmalıdır. Ricardo bu şekilde hem sermayedarı hem de emekçileri ele alarak emek ücretinin ve kârın önemini vurgulamaktadır. Ricardo aynı zamanda sistem içerisinde sömürülen ve geçim sıkıntısı yaşayan emekçiler konusunda bir çözüm üretme yoluna gitmez. Bunun sebebi zaten Ricardo'ya göre yoksulların yoksul olma sebebinin yine kendileri olmasıdır. Sermayedarlar, zenginler veya sistem yoksulluktan sorumlu olamazlar.¹⁴⁸

Ricardo aynı zamanda sermaye konusunda sermayenin kendi ülkesinden farklı bir ülkeye gönüllü olarak gitmeyeceğini savunduğu için her ülkenin uzman olduğu alanda üretim yapmasını tavsiye etmektedir. Nasıl ki Smith insanlar arasında bir iş bölümü ve uzmanlaşmayı önermişse Ricardo da devletler arasında böyle bir bölüşümü desteklemiştir. Sermayenin farklı coğrafyalara gönüllü olarak gitmek istememesinin sebebini ise Ricardo kültürel, duygusal ve geleneksel bağlantılara bağlar. Bu engellerin aşılması zor olduğundan ülkeler arasındaki iş birliği ve bölüşümü hayata geçirmek daha

---

¹⁴⁷ Selik, a.g.e. 2015, s. 216.

¹⁴⁸ a.g.e, s.216.

mantıklıdır ve bu teorisi mukayeseli veya karşılaştırılmalı üstünlük teorisi olarak adlandırılmaktadır.¹⁴⁹ Ricardo yaşanan ekonomik veya ücret temelli sorunları detaylı incelemesine rağmen çözüm yolunu devlet müdahalesinde aramamıştır. Ancak değer ve emek arasında kurduğu bağlantı birçok farklı düşünürü ilham kaynağı olmuş ve geçmişten günümüze piyasalar üzerinde etkili olmuştur.¹⁵⁰

Günümüzde emek konusu daha çok Marxist ve otonomcu Marksistler açısından tartışılrsa da neoliberal küresel sürecin emek ile ilgili olan bağlantısı daha çok neoliberalizmin liberalizm içinden çıkarak gelişmesi sebebiyle bu konu Smith ve Ricardo'nun düşünceleri temel alınarak şekillenmiş, emek yeniden tanımlanmaya başlanmış ve bu düşünürlerin düşünceleri günümüze kadar yansımıştır.

2.2. Keynesyen Refah Devleti ve Emek İlişkisi

1929 Büyük Buhran ile yeni bir ekonomik sisteme ihtiyaç duyulduğunun anlaşılması, krizin hızla dünyaya yayılması ile kitlesel işsizlik, yüksek oranda enflasyon, istihdam zorlukları; ekonomik anlamda arayışlara sebebiyet vermiştir. Klasik liberalizmin iddia ettiği piyasa, kriz durumunda müdahalesiz bir şekilde dengeye gelmemiştir. Keynes'in önerisine göre ise devlet müdahalesi gerekliydi ve kendisine göre liberal politikalar ile kriz aşılamayacaktı. Özel sektör yetersiz kalıp krize girmekte ve bu da ekonominin devlet müdahalesini gerektirdiğini göstermekteydi.¹⁵¹

Devlet müdahalesinin gerekliliğini düşünen Keynes, aynı zamanda meydana gelen ekonomik krizlerden ve istihdam sorunlarından kapitalist sistemi mesul tutmuyordu ancak kapitalist sistemin yanlış anlaşıldığı ve dolayısıyla bu yanlış anlamaya bağlı olarak uygulamada sıkıntılar yaşanması sebebiyle piyasa problemlerinin ortaya çıktığını savunuyordu. Üretim faktörleri de aynı şekilde Keynes'e göre kapitalizmin işleyiş mekanizmasına uygun olarak kullanılmamaktaydı.¹⁵²

Keynes yaşanan Büyük Buhran'ın tüketim ve yatırım harcamalarından oluşan yani toplam talepteki problemlere bağlı olduğunu belirtiyordu. Bu da üretimin en önemli

---

¹⁴⁹ a.g.e., s.223 – 224.

¹⁵⁰ Nazım Öztürk. "Klasik ve Neoklasik İktisatta Gelir Bölüşümü." Çalışma ve Toplum 1.24, 59-90, 2010, s.65.

¹⁵¹ M.Altıok, **Keynes ve Keynesçi Kuramda Kriz ve İktisat Politikası Tartışmaları**. Toplum ve Demokrasi Dergisi, 3(6), 75-102. 2009, s.76.

¹⁵² Selik, a.g.e., 2015, s. 307 - 312 .

parçası olan emekçilerin ve üretimdeki kaynakların etkin kullanılamaması demektir. Bu sorunlar da devletin piyasadan çekilmesi ile çözümlenemeyecekti. İstihdam, üretim, çalışma koşulları gerektiğinde devlet müdahalesine tabi olmalıydı. Devlet, talebi arttırmakla görevli olmalıydı.¹⁵³

Keynes böylece Keynesyen makro iktisata göre argümanlarını ortaya çıkarmış oldu. Serbest piyasa ekonomisinin istihdam sorunlarını çözemediği ve tam istihdam sağlama konusunda yetersiz olduğunu öne sürmüştür. Dolayısıyla Keynes otomatik istihdam yaklaşımını ve liberalizmin temel ilkelerini reddederek yeni bir istihdam modeli ile emek ve emekçiler açısından yeni bir dönem açmış olmuştur. Keynesyen Refah Devleti'nde üretim ve istihdam şekilleri değişmiş ve bu dönemdeki üretim Fordist üretim olarak adlandırılmıştır. Hatta Keynesyen ekonomik modelin hâkim olduğu bu döneme aynı zamanda Fordist Keynesyen Refah Devleti Dönemi adı da verilmiştir.

2.2.1. Keynesyen Refah Devleti'nde Emegın Dönüşümü ve İstihdam

Keynesyen Refah Devleti (KRD), Fordist kitlesele üretim için lazım olan efektif talebin sağlanması için düzenlemeler ve politikalar üretmekteydi. Fordist Refah Devleti, Fordist üretim ile şekillenerek ortaya çıktığından dönem için üretimin yapısı ve emegın dönüşümü önem arz etmekteydi. KRD büyük işletmeler, toplu sözleşmeler vasıtası ve yardımı ile tam istihdam amaçlamaktaydı. Tam istihdam sağlanması önemliydi ve hem sermayenin hem de emegın çıkarlarını bütünleştirerek hedeflerin gerçekleşmesi amaçlanmıştı. Öncelikle KRD'de kamuda istihdam düzeyi oldukça artırılmış, özel sektörde sermaye ve emek arasında bir denge ve uzlaşma sağlanmaya çalışılmış, emek piyasasında heterojen yapıya son verilmesi amaçlanmış ve emekçilerin hem kendilerinin hem de ailelerinin yoksulluk oranları düşürülmeye çalışılmıştır.¹⁵⁴

KRD'de emek kavramı dönemin belirleyici kavramı olmuş, tüm ekonomik faaliyetleri ve ekonomik politikaları etkilemiş, toplumun neredeyse bütününe emek temelli yaşanan dönüşüm yansımıştır. Devlet; emek piyasasını yönlendirici görevi üstlenmiş, ücretleri düzenlemiştir. Liberal politikaların hayata geçirdiği serbestliğin aksine müdahaleci bir model ortaya çıkmıştır. Devlet vergilendirmeye, sosyal harcamalara önem verdiği gibi artan kâr oranlarını da koruma yoluna gitmiştir. Emek açısından dönemin önemli bir

¹⁵³ a.g.e. 307 312.

¹⁵⁴ Oğuz Topak, **Refah Devleti ve Kapitalizm 2000'li Yıllarda Türkiye'de Refah Devleti**, 2012, s.126.

başka özelliği ise emeğin örgütlü hale gelmesi, sendikalaşmanın önem kazanması olmuştur. Devlet burada örgütlenmiş sermaye ve emeğin çıkarlarını tam istihdam ve refah programları altında ilişki kurarak KRD’de Fordist politikaların genişlemesini ve yayılmasını sağlamaktadır.¹⁵⁵

Bu dönemde istihdam Fordist üretimi hayata geçiren fabrikalara geçmeye başlamış ve sanayi işçilerinin sayısı hızla artmıştır. 1950-1965 yılları arasındaki süreçte 13,2 milyon fabrika işçisi bulunmaktaydı. Bu da 1950 yılından önceki döneme göre 5 milyondan fazla artış demektir. Otomotiv, elektrik, teknoloji gibi alanlarda üretim artmış ve bu iş kollarının da piyasaya katkısı %20’lerden %42’ye yükselmiştir. Artış önce sanayide gerçekleşse de hizmet sektöründeki istihdam da hızla artmıştır. Hatta 1970’li yıllara gelindiğinde ve oran 1950’li yıllarla karşılaştırıldığında artışın iki kat olduğu görülmektedir. Bu süreç “hizmet devrimi” olarak da adlandırılmıştır. Aslında bu istihdam artışının sebebi yine dönüşen emeğin niteliğine de dayanmaktadır. Emek artık daha eğitilmiş ve vasıflı bir forma evrilmiştir. Bunun yanı sıra teknolojik değişimler de süreci desteklemeye başlamış ve doğal olarak bu süreç verimlilik artışını da beraberinde getirmiştir.¹⁵⁶

Dolayısıyla KRD emeğin yeniden üretimi için hizmet sektörüne önem verirken devlet müdahalesi ile de doğrudan kültür, eğitim, sosyal güvenlik, sağlık sektörlerinde emeğin üreticisi haline gelmiştir. Devletin müdahaleci olmasının sebebi aslında maddi üretimin sorumluluğunu kendi almasıdır. KRD’de toplumsal hizmetler kamu hizmeti adı altında topluma servis edilerek emek yeniden üretilmektedir. Kamu hizmetlerini gerçekleştirirken ve kamuda istihdam sağlarken de vergi devletin en büyük kaynağı olmuştur. Devlet vergilerle yatırım yapmaya ve ham madde ihtiyaçlarını karşılamaya da yönelerek liberal anlayışın tersi bir yöne doğru gitmiş ve her şeyi piyasanın kontrolüne bırakmamıştır. Devlet kamu işletmeleri kurarak bunların finansmanını vergilere bırakmış, hizmet ve mal üretimine doğrudan müdahil olmuştur. KRD bunu yaparken ekonomiye bir sermayedar yani bir kapitalist mantığıyla dahil olmuştur.¹⁵⁷

---

¹⁵⁵ a.g.e. s.126 -127

¹⁵⁶ Ivan T. Berend, (Çev: Serpil Çağlayan), **20.Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi**, 2013 s.318 – 320.

¹⁵⁷ Onur Ender Aslan, **Devlet Bürokrasisi ve Kamu Personel Rejimi**, Ankara, 2012 s.115

KRD uyguladığı Fordist sistemde emeği yeniden üretme alanlarından biri olan sağlık sektöründe sosyalizasyona gidilmiş ve emekçilerin hem iş ortamında hem de iş yaşamının dışında sağlık olanaklarından devletin desteği ile faydalanması hedeflenmiştir. Bunun yanında yine eğitim sektörü de tıpkı sağlık sektörü gibi devlet için ön plana çıkmış ve eğitimde düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemeler arasında emek ile bağlantılı olan nokta daha çok çocuk işçilerle ilgilidir. Çocukların istihdamının azaltılması amaçlanmış ve küçük yaşta iş hayatına atılmaları yerine eğitim sektöründen faydalanmaları amaçlandığı için zorunlu eğitim yaşı yükseltilmiştir. Bunun yanında ise mesleki beceri veren kurumlar artırılmış, sermaye hangi sektörde veya alanda emekçilere ihtiyaç duyuyorsa bu doğrultuda programlar açılmıştır. Böylece emekçilerden hem verim alınması amaçlanmış hem de emekçilerin eğitilmiş olmasına önem verilerek önceki dönemlerden farklı bir adım atılmış olmuştur.¹⁵⁸

2.2.2. Fordist Üretim ve Emeğin Dönüşümü

Refah Devleti döneminde devlet müdahalesi ile sektörlerde yaşanan değişimler üretim biçimlerini etkilemiş ve Refah Devleti emek konusunda yeni düzenlemeler, biçimlendirmeler getirmiştir. Bu üretim süreci Fordizme bağlıdır ve Fordist üretim olarak adlandırılmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren Henry Ford tarafından geliştirilmiştir. Kitlesele üretim modele göre önemli olmuştur. Hem makro hem de mikro ölçekte özgün bir üretim sistemi meydana gelmiştir.¹⁵⁹

Fordist üretimin başlıca amacı en yüksek verimliliğin sağlamasıdır. Fordizmin başlangıç dönemleri 1920 dolaylarına denk gelse de olgunluk dönemi 1945'lerden sonraya denk gelmektedir. Henry Ford'un fabrikasında uygulanan bir model olmasından dolayı Fordist üretim adını almıştır. Fordist sistem 1970'lere kadar varlığını belirgin bir şekilde sürdürmüştür. Ford, fabrikasında Winslow Taylor'un "Bilimsel Yönetim Anlayışı"ndaki düşüncelerini uygulamıştır. İş bölümü artmış, her emekçinin yapacağı iş tek tek belirli zamanlara bölünerek ayarlanmış, emekçilerin makine kullanımını artırılmıştır. Taylorizm ve Fordizm birbirlerinden ayrılsa da bütünleştikleri noktalar vardır. Taylorizm, üretim sürecinde Fordist montaj hattı üretim şeklini de kapsayan bir yöntem olarak

¹⁵⁸ a.g.e., s.115 – 118.

¹⁵⁹ Ray Hudson, **International Encyclopedia of Human Geography**
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780080449104001668>, (Erişim Tarihi: 01.02.2022).

anlaşılabilir. Makinelerin üretime aktif olarak dahil olması ve emekçilerin bir parçasının makine olması buradaki önemli bir noktadır. KR'D'de de fabrikalardaki bu benzer üretim şekli devam etmiştir.¹⁶⁰

Fordist üretimin refah devleti ile yollarının kesişmesi yığın üretim-yığın tüketim artırma mantığından yola çıkılmasından kaynak almıştır. Dolayısıyla yığın üretim yapılıncaya yığın tüketim ve tüketim toplumları da ortaya çıkmıştır. Böylece Fordist üretim modeli (Fordist montaj hattı), yığın üretim; refah devletlerinde zorunluluğa dayanırcasına ortaya çıkmıştır şeklinde ifade edilebilir. Keynes'in de bunalımdan sonraki önerisi tüketimi arttırmak ve insanlara para vermektir. Kriz zamanları tüketici doğal olarak para harcamaktan kaçındığı için devlet rol almalı ve kapitalist sistemin devam ettirici gücü olmalıdır. Bu mantık üretim ve tüketimi arttırmak için önemlidir. Fordist üretim mantığının da devam etmesi için bir tür garantidir de denilebilir.¹⁶¹ Fordist üretim böylece 1920'li yıllarda başlangıç noktası olarak gelişmeye başlasa da Refah Devleti içerisinde kendini yeniden üretme fırsatı bulmuştur denilebilir.

KR'D'de Fordist sisteme uygun olarak emekçiler için önceki dönemlere göre daha kısa çalışma saatleri hedeflenmiş ve emekçilerin hayatlarında kendilerine daha fazla boş zaman yaratmalarına dikkat edilmiştir. Kültürel faaliyetler önemsenmiş, geliştirilmeye çalışılmış ve bunun sonucunda da kitlesel bir kültür yaratılmaya çalışılmıştır. Üretim sistemi bu sebeple çok uzun çalışma saatlerini içermemiştir. Buradaki asıl amaç emekçilerin işten arta kalan zamanlarında aslında sermayenin istekleri doğrultuda harcama yapmalarını sağlamak, bunu alışkanlık haline getirmelerini sağlamak ve böylece sermayenin de ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu arada üretim de kitlesel olarak devam etmekte ve üretimin olabildiğince seri olmasına dikkat edilmektedir.¹⁶²

Dolayısıyla asıl amaç üretimi tekrar formüle ederken ve emekçilerin iş hayatından sosyal hayatına kadar düzenlemeler yaparken ve de emeği dönüştürürken sistemin devamını sağlamaktır. Emek kavramı; her dönem kendine özgü şekilde toplumsal gelişmeleri, politikaları etkilemiş ve toplumsal gelişmelerden, politikardan etkilenmiştir. Bu da emeğin sadece çalışma hayatıyla kısıtlı olamayacağını göstermiş ve KR'D'de emeğin bu özelliği daha ön plana çıkmıştır.

¹⁶⁰ Ahmet Alpay Dikmen, **Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan**, 2011, Ankara: Pratika, s. 91 -92.

¹⁶¹ a.g.e. s. 131 -133

¹⁶² a.g.e. s.133 - 134

2.2.3. Keynesyen Refah Devletinin Krizi ve Devletin Rolü

1960’larda başlayıp 1970’lere gelindiğinde Petrol Krizi ile belirgin olan süreç, 1929 Büyük Buhranı gibi bir dönemin kapanışını ifade etmiştir. 1960’lardan itibaren ortaya çıkan bunalım aslında KRD’de uygulanan politikalar ve emeğin dönüşen haliyle yakından ilgilidir. Ekonomik bunalımın dayandığı sebeplerin başında emek gücünün verimliliğini arttıran sistemin artık doygunluğa ulaşması gelmektedir. Doygunluğa ulaşılmasıyla beraber sistem daha fazla ileri gidemeyecek bir duruma gelmiş ve bu da ortaya çıkacak Refah Devleti krizinin sinyallerinden biri olmuştur. Fabrikalarda seçilen makinelerin, Fordist sistemde kullanılan montaj hattının artık döneme göre sıradan ve aşırı rutin hale gelmesi, teknolojinin artık gelişmeye başlaması; emekçileri hem kendi işlerine yabancılaştırmış hem de fiziksel olarak da artık dayanma sınırlarını aşmıştır. Buna bağlı olarak artı değer oranı ve verimlilik gitgide düşme eğilimi göstermiş ve bu engellenememiştir.¹⁶³

Emek ücretleri de sorun yaratan bir başka konu olmuştur ve sistemi temelde krize sokan emeğin üretkenliğinde yaşanan problemler olmuştur. Emekçilerin ücret talepleri artmış, sendika bazlı hak arayışına gidebildikleri için örgütlü bir halde talepleri olmuş, sermayenin baskısı da verimlilik düşüncesi ve talepler artınca ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak 1960’larda Avrupa’da toplumsal hareketlerin artması, verimlilikteki düşüşün ücretler ile oranlanamaması, sermayenin kâr marjının düşmesi, teknolojik aletlerin fabrikalarda yenilenememesi, öte yandan tüketimde fiyatların artması ve enflasyon baskısının da hissedilmesiyle zamanla ekonomik bunalım hissedilir olmuştur. Ekonominin bu durumu vergilerde düşmeye neden olmuş ve vergi toplamada sorun yaratmıştır. Mali gücü zayıfladığı için devlet kamu hizmet ve kuruluşlarını finanse etmekte zorlanmıştır. Bu da devletin mali krizini başlatmıştır. Ekonomik bunalımın yol açtığı işsizlik, sosyal fonlara yapılan harcamalar; politik ve mali krizi derinleştirmiştir.¹⁶⁴

1970’lerde ekonomik büyüme yavaşlamış ve sosyal harcamaların fazlalığı da ekonomiyi zorlamaya başlamıştır. Bununla beraber işsizlik de artma eğilimi göstermiştir. Bu

---

¹⁶³Aslan, a.g.e., s.157.

¹⁶⁴a.g.e. 2012, s.157 – 158.

süreçte KRD'nin 1950-1970 arasındaki "altın çağı" sona ermiştir. Bretton Woods Sistemi beklentileri karşılamamıştır. Ayrıca Petrol Krizi'nin de patlak vermesi dünyada yeni bir süreci başlatmış ve stagflasyona sebep olmuştur.¹⁶⁵ Tüm bu gelişmeler özellikle Batı Avrupa ülkelerini yeni ekonomik arayışlara itmiş, bu ülkelere devlet müdahalesini ve Fordist üretimi sorgulatmıştır. Mali açıdan sürdürülebilirliğin azaltılması, piyasada rekabet koşullarının değişmeye başlaması ve sosyal harcamaların da eskiye oranla oldukça azalması KRD'nin artık işlevsiz hale geldiği yönündeki eleştirilere yol açmıştır.¹⁶⁶

Keynesyen Refah Devleti'nin krizlerle sona yaklaşması ile bütünleştiği Fordist sistem de üretim açısından farklılığa geçmeye başlamıştır. 1980'lere ilerledikçe piyasanın serbestleşmesi, teknolojinin gelişmesi ile birlikte de artık kitlesel üretimden vazgeçilmesi ve iş yapma modellerinin çeşitlenmesiyle günümüze kadar sirayet eden Post-Fordist üretim aşaması başlamış olmuştur.

2.2.4. Post-Fordist Üretim

Post-Fordizm, 1970'lerde ortaya çıkmıştır ve Fordizmden daha farklı bir ekonomik örgütlenme şeklini ifade etmektedir. Post-Fordizmin genel olarak üç özelliği bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi maddi ve maddi olmayan emeği dönüştürmek, esnek bir çalışma sistemine yaklaşmak, ağ bağlantılı global ekonomiye yön vermektir. İkinci olarak ise Fordizmin aksine kitlesel üretime odaklanmadan daha farklı önde gelen sektörleri ön plana çıkarmaktır. Üçüncüsü ise istikrarlı ve yeni ekonomik bir süreçte odaklanmak, konsolidasyona önem vermektir.¹⁶⁷

Post-Fordist üretim esnek üretimi ifade etmektedir. Tüketim malları ve üretim süreçleri de bu süreçte küreselleşmeye başlamıştır. Üretim süreçlerinin değişmesi ise yine emekçileri makineden koparmamış, Fordist üretimde montaj hattına ve iş bölümüne bağlı olarak çalışan işçi bu defa daha yüksek teknolojiye makinelere bağlı kalmış ve üretimde müşterilerin talepleri belirleyici olmuştur.¹⁶⁸

---

¹⁶⁵ İskender Gümüş, **Tarihsel Perspektifte Refah Devleti: Doğuş, Yükseliş ve Yeniden Yapılanma Süreci**. Journal Of Political Administrative And Local Studies, 2018, 1.1: 33-66, s.63

¹⁶⁶ a.g.e. s.33

¹⁶⁷ Britannica, **Fordizm**, <https://www.britannica.com/topic/Fordism>. (Erişim Tarihi: 15.03.2022).

¹⁶⁸ John Lovering, **Fordism, Post-Fordism and Flexible Specialization**, 2009, s.232.

Post-Fordizmde emek uzmanlaşırken aynı zamanda esnekleşerek ilerlemeye başlamıştır. Post-Fordizmi oluşturan birçok prensip Japonya kaynaklı olarak ortaya çıkmıştır. Fordizmde kullanılan ve montaj hattı adı verilen sistemin maliyeti düşürülmüştür. Post-Fordist dönemde tüketicilerin talepleri de değişmiştir. Gelişen teknoloji de üretimde belirleyici olmuştur. Böylece tüketicilerin değişen talepleri de hızla karşılanmaya başlanmıştır. Post-Fordizmin gelişmesiyle artık tek tip üretim ve seri üretimden hızla uzaklaşmıştır.¹⁶⁹

Post-Fordizm, Fordizm ile karşılaştırıldığında Post-Fordizmde esnek ve küçük ölçekli üretim sistemlerinin tercih edildiği görülmektedir. Fordizme ait olan kitlesel üretim özelliği dönüşmeye başlamış ve bugüne kadar devam eden emeğin evrim süreci başlamıştır. Fordizmde tek bir işçi sadece kendi işinden sorumluyken Post-Fordizmde bir işçiye farklı iş ve görevler verilebilmektedir. Bunun yanında Post-Fordizmde işçinin sorumluluğu daha fazladır ve iletişim Fordist döneme göre daha resmi olmayan şekillerde esnek olarak gerçekleştirilebilmektedir. Fordist sistemde bulunan emeğin örgütlü hali Post-Fordist sistemde daha bireysel bir hale gelmiştir, fason ilişkileri de artmıştır.¹⁷⁰

2.3. Neoliberal Politikalara Genel Bakış

Neoliberalizm; serbest piyasayı savur, bireysel olarak girişimciliğin önünün açılmasını ve ekonomik kararlarda devletin müdahil olmaması gerektiğini tavsiye eder. Neoliberalizme göre bir ülke ekonomisinde serbest piyasanın rolü kuvvetli olmalıdır. Bu anlayışa göre devlet piyasadan tamamen çekilmez ancak serbest piyasaya uygun alanlar yaratmak adına uygun bir ortam hazırlar. Doğrudan piyasaya müdahalesi tavsiye edilmez. Neoliberalizm, uygulamada hem sektörler hem de ülkeler bazında farklılıklar göstermektedir. Gelir eşitsizliği, çalışma hayatında yaşanan güvencesizlik, ülkelerin borçluluk oranları, gelişmekte olan ülkelerde iddia edilen kalkınmanın bu sistem

---

¹⁶⁹ **Difference Between Fordism and Post Fordism**, <https://www.differencebetween.com/difference-between-fordism-and-post-fordism/#Post%20Fordism>, (Erişim Tarihi:15.03.2022).

¹⁷⁰ Enver Özkalp ve Zerrin Sungur. **Esnek Üretim Sistemleri ve Post-Fordist Yaklaşımlar**. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1997, 13.1: 415-430, s.422-423.

içerisinde ortaya çıkmaması gibi sebepler günümüzde neoliberalizmin tartışılmasına yol açmaktadır.¹⁷¹

Neoliberalizmin ilk amacının aslında 1945 sonrası dönemin başlarını yansıtan devlet müdahalesi fikrinin önüne geçmek ve kamu sektörünü engellemek olmasının çıkış noktası 1970 stagflasyonundan sorumlu tuttıkları vergilendirme politikalarıydı. Bu vergilendirme politikaları devlet müdahalesini içermekte, “vergilendir ve harca” anlayışına dayanmaktaydı. Neoliberalizm ise bu anlayışa karşı çıkarak liberalizm üzerine yaklaşımlarını geliştirmiştir.¹⁷²

Neoliberalizm ilk olarak Amerikalı liberal iktisatçıların tavsiyesi ile yapılan reformlar vesilesi ile Şili’de başlamış ve 1973 yılında neoliberal politikalar uygulamaya koyulmuştur. Bu reformların etkisi sadece Şili ile sınırlı kalmayarak zamanla Güney Amerika’nın diğer ülkelerine de yayılarak neoliberal politikaların uygulanma alanı gittikçe genişlemiştir. 1980’li yıllarda ise Ronald Reagan döneminde ABD’de, Thatcher döneminde ise İngiltere’de yaygınlaşması ile birlikte neoliberal politikaların hayata geçirilmesi hızla etki alanını genişletmiştir. “Washington Uzlaşısı” fikirlerinin benimsenmesi kısacası serbest piyasaya, Dünya Bankası ve IMF’nin politikalarına uyulmaya başlanması, sermaye piyasaların liberalizasyonu gibi uygulamalar; neoliberalizmin yükselişini hızlandırmıştır.¹⁷³

Neoliberal politikalar ortaya çıkış ve yayılma itibarıyla aslında uluslararası siyaseti ve ekonomik gündemleri de yakından etkilediğinden neoliberalizm ve uluslararası sistem arasındaki ilişki de anlaşılmalıdır.

2.3.1. Neoliberal Politikalar ve Uluslararası Sistemle İlişkisi

21.yüzyılın başlarında dünya ekonomisi Adam Smith ve David Ricardo’nun genel olarak belirledikleri forma benzer olarak bir sistemi yansıtmaya başlamıştır. Neoliberal düşünce Batı’da etkisini göstermeye başladıkça 1970-1980’lerdeki gelişmeler devlet müdahalesini geride bırakarak artık Keynesyen modelin dünya ekonomisi için zamanını doldurduğunu göstermiştir. Neoliberalizm çıkış olarak aslında “refah devleti” modeline

---

¹⁷¹ Cengizhan Yıldırım, **Dünyada ve Türkiye’de Neoliberalizm**, İstanbul: Ketebe Yayıncılık, 2019, s. 13-15.

¹⁷² Heywood, **a.g.e.**, s.126.

¹⁷³ a.g.e.,s.126.

karşı çıkmış ve devletin siyasi kararlarının sermayeye karışmaması gerektiğini öne sürmüştür.¹⁷⁴

Neoliberal politikalar ile piyasalar üzerindeki devlet müdahalesi azaldıkça ve hükümetler sermaye üzerinde kural koyucu olmaktan da uzaklaşıp refah ve sosyal adalet gibi kavramları sorun etmedikçe artık devletler ekonomi üzerindeki denetimlerini ve düzenlemeleri, küreselleşme güçlerince para piyasalarının ve döviz piyasalarının deregülasyonları tarafından azaltılmıştır. Teknolojik gelişmeler, emeğin yeni bir form kazanması, geleneksel sektörlerin ortadan kalkması, üretim şekillerinin değişmesi, sermayenin sınırsızca dolaşmaya başlaması artık sermayenin ülke fark etmeksizin üstünlük kurduğunu ve devletler arasında da buna bağlı olarak yeni bir sistemin oturduğunu göstermekteydi. Artık ülkeler arası sınırların varlığı sermaye için somut bir anlam ifade etmiyordu.¹⁷⁵

Kapitalizm iki sürecin etkileşimi ile devam etmektedir ve bu süreçler de neoliberal politikalar ile ilgili olması sebebiyle önemlidir. Biri artık sermaye gücünün ulusüstü devlerin elinde toplanmasındaki yüksek orandaki artış, diğeri ise küreselleşme sürecidir. Küreselleşme 1970'lerdeki anlamının çok ötesine geçmiştir. Artık üretim sistemleri ve ekonomik sistem devlet sınırlarının ötesinde derinleşmiştir. Neoliberal politikalar ile sınırların önemsizleştiği sermayenin üstünlüğü ve belirleyiciliği, dünyadaki ekonomik ve siyasi sistemi de hızla etkileyerek küreselleşme sürecini hızlandırmıştır.¹⁷⁶

Küreselleşme sürecinin neoliberal politikalarla örtüşüp uluslararası sistemin formunu yeniden kolayca belirlemesi neoliberal politikalar ve küreselleşme mantığının birbiriyle uyumlu bir halde olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun sebebi ise neoliberalizmde sermayenin serbestleşmesiyle beraber üretimin uluslararasılaşması ve emekle birlikte aslında toplumun da yeniden ekonomik ve siyasal olarak dönüşerek inşa sürecine girme mantığının küreselleşmeyle uyuşmasıdır.¹⁷⁷

Neoliberal küresel süreçte dev şirketler, sermayedarla yatırım yapmak için kendi buldukları ülkelerden çok farklı yerlerde üretime ve satışa rahatlıkla başlamış ve

---

¹⁷⁴ Scott Burckhili, Andrew Linklater, Richard Devetak, ve diğ., **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, 6.Baskı, Küre Yayınları, 2019, İstanbul, s.107.

¹⁷⁵ a.g.e., s.108.

¹⁷⁶ Douglas Dowd, **Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı: Eleştirel Bir Tarih**. (Çev. Cihan Gerçek) İstanbul: Yordam Kitap, 2013, s.223.

¹⁷⁷ Heywood, **a.g.e.**, s.126.

zamanla sermaye birikimlerini de hızla arttırmış ve günümüzde de hala arttırmaktadır. Özellikle çok uluslu şirketler eliyle farklı coğrafyada kurulan fabrika, şirketler ve bu şirketlerin uzantıları faaliyetlerini sürdürmektedirler.¹⁷⁸ David Harvey bu süreci post endüstriyel bir süreç olarak görerek bu sürecin paradigmasını da üretimin sektörel dağılımında sanayi üretiminden enformasyona geçilmesi olarak görmektedir. Bu sürecin hızlanması ise medya ve iletişim teknolojileri, finansal altyapı teknolojileri gibi araçların inşa edilmesi ile sağlanmaktadır.¹⁷⁹

David Harvey'in bahsettiği teknolojinin gelişmesi, teknolojik gelişmelerin yayılması, enformasyon gibi etkiler; kapitalist sistemin daha çok görünür yüzü olsa da aslında sistemin daha önemli tarafı ise küreselleşmenin politik bir proje olması ve neoliberalizm ile şekillenerek toplumsal ve siyasi bir yapı inşa etmesidir.¹⁸⁰

Neoliberalizm bu politik projeyi uygulamak için yapısal uyum programlarını (YUP) uygulamaktadır. Bu politikalar IMF ve Dünya Bankası aracılığı ile 1980'lerden itibaren uygulamaya koyulmaktadır. Bu politikalar ile sistem ile ilişkisini kurmakta ve devletin müdahaleci rolünü azaltmaktadır. Sadece sanayileşmiş ülkeleri değil özellikle sanayileşmesini tam olarak tamamlayamamış ülkeleri de hedef alan bu politikalar, iş gücü piyasasını kuralsızlaştırma üzerine kurulmuştur. YUP; iç talebi kısıtlayıcı olması ve buna bağlı olarak işsizliği arttırması, özelleştirmeyi desteklemesi, üretimi esnekletmesi sebebi ile emek piyasasını doğrudan etkileyerek ekonomik olarak da küresel düzeyde etki yaratmaktadır.¹⁸¹

2.3.2. Neoliberal Politikalar ve Ekonomi İlişkisi

Neoliberalizm, özü itibariyle ekonomi politik bir sistem olduğundan devlet merkezli değil sermaye merkezli düşünmekte ve ekonomik faaliyetlerin serbest piyasaya bırakılması yönündeki anlayışla hareket etmektedir. Neoliberalizm ve ekonomi ilişkisi, daha çok neoliberalizmin devlet müdahalesini reddederek piyasayı üstün tutan anlayışı ile bu politikaların devletler ve insanlar arasında eşitsizlik yarattığı tartışmalarıyla

¹⁷⁸ David Harvey, **Sermaye Muamması** 2.b. , İstanbul Sel Yayıncılık, 2014 s.149 -150.

¹⁷⁹ David Harvey, **Umud Mekanları** (Çev. Zeynep Gambetti)." İstanbul: Metis Yayınları, 2008, s. 84-87.

¹⁸⁰ Ayşe Buğra. "Polanyi's Concept Of Double Movement And Politics In The Contemporary Market Society." Reading Karl Polanyi for the twenty-first century. Palgrave Macmillan, New York, 2007, 173-189, s.222.

¹⁸¹ Zeki Erdut, **Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika**. Çalışma ve Toplum, Birleşik Metal Yay, (2004/2), 11-37, 2004, s.25.

süregelmiştir. Bu sebeple neoliberalizm ve ekonomi ilişkisi konusunda üzerinde uzlaşmış norm veya argümanlar bulmak olanaklı değildir. Bir yanda Monree gibi neoliberalizmin üretimi arttırdığını savunanlar olduğu gibi aynı zamanda McDonough gibi neoliberalizmin ülkelerin kendi kaderlerini tayin etme hakkını bozabileceği yönünde eleştirenler de mevcuttur.¹⁸²

Neoliberalizme ekonomik ve siyasi olarak yöneltilen eleştirilerden bir tanesi ise bu politikaların aslında dünyada insanlar arasında gelir eşitsizliği yaşatması, zenginleri daha zenginleştirirken yoksulları da daha yoksullaştırmasıdır. Bunun sebebi aslında temelde neoliberal küresel sürecin küresel finansallaşma ile yakından ilgili olmasıdır. Adam Smith ve David Ricardo'nun fikirlerinden temel alan neoliberal politikalar, emek ve sermayeyi kendi içlerinde çatışmalı kavramlar olarak gördüklerinden aynı şekilde neoliberal politikalar da bu mantıktan ilerleyerek emek üzerinde ve dolayısıyla piyasa, sermaye, geçim ve gelir dağılımı konularında etkili olmuşlardır. Özellikle son yıllarda yaşanan krizler neoliberalizmin dünyada yaşattığı ekonomik sorunları derinleştirmiştir.¹⁸³

Neoliberalizm; refah devleti, sosyal politikalar, sosyal devlet anlayışı, bireylere yapılan sosyal harcamalar gibi durumların tam karşısında olduğundan bireylerin ekonomik durumlarını ve toplumsal yaşamlarını engellemekte, bireyleri sermaye karşısında zayıflatarak toplumsal bir deformasyona ve güvencesizliğe yol açtığı için ekonomik sorunların çözümü zorlaşmakta ve toplumsal sorunlarla birlikte büyüyerek devam edebilmektedir.¹⁸⁴

Neoliberal politikalar genel çerçevesini emek piyasasının esnekleştirilmesi, deregülasyon ve özelleştirmeler üzerine inşa ettiğinden dolayı hem özel sektör ve sermaye adına hem de kamunun özelleştirmesini de içerdiği için kamusal alandaki emekçileri de etkilemesiyle sermayenin hegemonyasını devletler üzerinde kurmaktadır. Bunun bir örneği olarak neoliberal politikaların yaklaşımına dahil olan "yönetişim" de aynı şekilde devleti sermayenin dışında tutarak ve toplumsal sorunların, çalışma

---

¹⁸² Hakkı Polat ve Hale Akduru, "Bretton Woods Sonrası Dönemde Küreselleşme ve Neoliberalizm Hareketlerinin Ekonomik Krizlere Etkisi." Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 3.1: 76-82,2021, s.78.

¹⁸³ Ersan Bocutoğlu Neoliberalizmin Milli Gelirdeki Emek Payına Etkileri. Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi 2.4: 8-27.

¹⁸⁴ Eray Acar, Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı" Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2017: 248-263, s.253.

hayatındaki sorunların dışında devlet müdahalesini gereksiz bularak çözümünü özelleştirme gibi yöntemlerde aramaktadır. Neoliberalizm böylece sadece ekonomiyi değil toplumsal alanı, gündelik hayatı ve küresel piyasa anlayışını da şekillendirmektedir.¹⁸⁵

Neoliberal politikalar serbest piyasa anlayışı ile ekonomiyi şekillendirirken ortaya çıkan küresel çaptaki krizlere ise engel olamamaktadır. Sistemin tekrar tekrar krize girmesi, serbest piyasa anlayışı ve devletin ekonomideki rolü üzerine tartışma yaratmaktadır. Dolayısıyla devletin ekonomik krizlerde müdahil olup olmama gerekliliğini anlamak için küresel krizler genel itibarıyla incelenmelidir.

2.3.3. Neoliberal Politikalar ve Serbest Piyasa Anlayışı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin amacı dünya üzerinde serbest piyasa anlayışını yaymak olmuştur. Serbest piyasa kastedilirken bu sermaye, mal ve hizmetin serbest dolaşımını içermektedir. Serbest piyasa fikrinin uygulamaya koyulması açısından ele alındığı dönemler daha çok Soğuk Savaş'ın olduğu dönemlere denk gelmektedir. Bunun sebebi ise SSCB'nin kendi sınırları içine hapsederek dünyanın geri kalanını siyasi ve ekonomik olarak sınırsız hale getirmesidir. Böylece bir dengeye kavuşulacağı düşünülmüştür.¹⁸⁶ Bu dengenin sağlanması için kapitalizmin başat aktörleri olan güçlü ulusüstü kuruluşlar ve uygulamalar devreye sokulmuş ve zamanla etkileri küresel olarak artmıştır.

Savaş sonrası dönemde ithalatın serbestleşmesi, finansal serbestlik, kamu harcamalarının azaltılması ile makro ekonomik istikrarın sağlanacağı ulusüstü kurumlar tarafından iddia edilmiş ve bu doğrultuda birtakım programlar uygulanmaya başlanmıştır. Temelde sermayenin sınırsız dolaşımını sağlamayı amaçlayan bu yaklaşım; yönetim, yapısal uyum politikaları gibi araçlarla amaçlarını uygulamaya dökmeye başlamıştır. Ulusüstü kurumlar tarafından kalkınma söylemlerinin artması, kapsayıcı kalkınma çerçevesi yaklaşımı, yoksulluğu azaltma strateji belgeleri vb. yaklaşımlar serbest piyasanın önünü açmaya yardımcı olmak için geliştirilmiştir.¹⁸⁷

---

¹⁸⁵ Buğra, **a.g.e.**, s.222.

¹⁸⁶ Taha Özhan, **Serbest Ticaret ve Neoliberalizm**, <https://www.setav.org/serbest-ticaret-ve-neoliberalizm/>, (Erişim Tarihi:01.11.2021).

¹⁸⁷ Banu Metin, **Neoliberal Yapısal Uyum Politikalarından Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesine Dünya Bankası'nın Yoksulluk Sorununa Yaklaşımı**, Çalışma ve Toplum, 37(2), 2013, s.211.

Serbest piyasa dünyada yaygınlaştırılırken yönetim anlayışı temel alınmaktadır. Dünya Bankası, IMF, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması (GATT), OECD ve DTÖ de bu anlayışın yaygınlaşmasında rol üstlenmiştir. Liberaller açısından yönetim, yönetimin demokratik bir hale gelmesini ifade etmektedir. Yönetişimin arka planında küresel tek bir pazar yaratmak vardır. Ekonomik sistem dünya üzerinde serbest olduğunda bunun bireylere de fırsat vereceği liberaller tarafından düşünüldüğünden bu anlamda yönetim serbest piyasa için önemli bir yere sahiptir. Yönetişim konusu için ise 1972 Stockholm, 1987 Brundtland Raporu, 1989'da Dünya Bankasının Afrika Raporu önemli bir yere sahiptir. Amaç ise bu yaklaşımı araç haline getirerek alt sistemler ve üst sistemlerin ahengini yakalayarak yönetmek ve farklı sektörlerin, yerel yönetimin, sivil toplumun işin içine katılarak müzakereci bir yaklaşımla neoliberal politikaları yaymak, şeffaf ve hesap verebilir olmaktır.¹⁸⁸

Yönetişim anlayışı, özel sektörün önünü açmayı ve devletin etkisini de zayıflatmayı hedeflediğinden ülkelerdeki kamu anlayışını 1990'lardan itibaren değiştirmiş ve yeni kamu yönetimi anlayışını birçok ülkede kendi yöntemleriyle benimseterek neoliberal politikaları devletlere yerleştirmiştir. Devlet kamuyu ifade ettiğinden kamu kuruluşlarının yönetim ile özel sektörleştirilmesi neoliberal politikaları güçlendirmiştir. Neoliberal politikaları güçlendirmesi ve küreselleşmeyi desteklemesi sebebiyle yönetim anlayışı eleştirilmektedir. Bu eleştiriler Habermas, Foucault ve Gramsci gibi düşünürlerin yaklaşımlarını temel alan görüşlerdir. Örneğin Dünya Ticaret Örgütünün demokratikleşme ve yönetime katkı sağladığının iddia edildiği çok taraflı müzakerelerde ekonomik olarak daha güçlü konumda olan ülkelerin diğer ülkeleri baskılaması ve stratejiler yardımıyla kendilerini üstün kılmaları, kendi lehlerine hareket etmeleri eleştirilere sebep olmuştur.¹⁸⁹

Kamu-özel sektör arasındaki iş birliğinin kuvvetli olmaması, katılım mekanizmalarında yaşanan eksiklik, yerel yönetişimin yeterince gelişmemesi, halkın her ülkede aynı düzeyde bilinçli olmaması, sivil toplumun gelişmiş ülkelerdeki kadar söz sahibi olmaması gibi sebeplerle yönetim uygulamaları eksik kalabilmekte ve iddia edildiği gibi demokratik bir süreç sunamamakta daha çok neoliberal politikaların yayılması için

---

¹⁸⁸ Burak Hamza Eryiğit ve Adem Sarıca, **A. IMF, Dünya Bankası, OECD'nin Yönetişim Yaklaşımı ve Kü-Yerelleşme**. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 6(1), 61-74, 2018, s.62.

¹⁸⁹ Veysel Erat, **Kamu Yönetimi Çalışmalarında Yönetişim**, Journal of Social Sciences Institute/Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(21), 2021, s.112.

bir araç olarak görülmektedir. Yönetişim anlayışı, bu şekilde devleti sermaye alanından uzaklaştırarak toplumlarda sadece bürokratik değil ekonomi-politik de bir dönüşüm yaratmıştır. Devlet bu açıdan özel sektör gibi bir forma bürünmüş, devletin müdahalesi olan kurumlarda devlete bağlı kurallar zayıflatılmıştır.¹⁹⁰

Dünya Bankasının uyguladığı Yapısal Uyum Politikaları (YUP) incelendiğinde ise yine ekonomik ve gelişmişlik düzeyi açısından geride olan ülkelerin ekonomi politik yönden zorlandığı görülmüştür. Bu ülkelerde sürekli artışta olan gelir dağılımındaki uçurum, yoksulluk ve borçlar; halkın geçim kaynaklarını zorlamış ve alım gücünü düşürmüştür. DB, YUP politikalarını uygularken daha çok gelişmekte olan ülkeleri, üçüncü dünya ülkelerini veya baskıcı rejimlerin olduğu ülkeleri hedeflemektedir. Örneğin 1970'ler ve 1980'lere bakıldığında YUP politikaları ile ekonomik olarak etki alınmaya, özelleştirilmelerin yaygınlaştırılmaya çalışıldığı ülkeler arasında Brezilya ve Endonezya'nın görülmesi tesadüfi değildir. Sebebi ise o dönem baskıcı bir yönetimin hüküm sürmesidir. Yine 1990'lı yıllarda DB ve IMF tarafından 47 ülke YUP'lara tabi kılınmış ve yapısal uyum kredileri verilmiş; borç anlamında ülkeler zora girerek ekonomik anlamda uluslararası kurumlara bağlı kalarak serbest piyasa kurallarını, neoliberal politikaları uygulamak durumunda kalmıştır. Üçüncü dünya ülkelerinin borcu 90'lı yılların başında 785 milyar dolardan 1,5 trilyon dolara yükselmeye başlamıştır.¹⁹¹

Banka ilk olarak hükümetler ile temasta bulunup politikaları anlaştığı hükümetlerin yardımı ile yürüttüğünden büyük toprak sahipleri, toplumdaki büyük sermayedarlar, siyasetçiler akan kredilerden ilk payı alanlardan ve zenginliğine zenginlik katanlardan olmuşlardır. Yasal ve siyasal düzenlemeler ile politikalar yürürlüğe girmektedir. Uluslararası örgütler buna benzer uygulamalar doğrultusunda serbest sermaye ve neoliberal politikalar arasında bir bağlantı kurarak ülkelerdeki ekonomi-politik gidişatı etkilemektedirler. Küresel olarak bütünleşme ve ortak pazara dahil olma sürecinde uluslararası para ve sermaye dolaşımının engellere uğramaması için gelişmekte olan ülkeler, yapısal reformlar ile sürece dahil edilmektedir. Böylece neoliberal politikalar ve

---

¹⁹⁰ a.g.e., s.131

¹⁹¹ Walden Bello, **The World Bank The IMF**, <https://www.tni.org/my/node/5690>, Er:06.11.2021.

sermaye arasında bağlantı kurulmaktadır. Bu bağlantı kriz dönemlerinde de belirginleşmektedir.¹⁹²

2.4. Neoliberal Politikaların Uygulanması ve Uzlaşılar

Uzlaşılar ve yeni uzlaşi arayışları genel olarak neoliberal politikalar ile yakından ilgilidir. Washington Uzlaşısı neoliberal politikaları destekleyici bir paketken ardından gelen uzlaşılar neoliberal politikaların tartışmaya açık hale gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu uzlaşılar; neoliberal politikaların zayıflayan yönlerini yeniden inşa etme, eksiklikleri giderme ve çözüm yolları arayışı sebepleri ile ortaya çıkmaktadır. Neoliberal politikalar daha çok devletin minimize edilmesi üzerinde durduğu için ve zamanla bu anlayış ekonomik ve siyasi gelişmelere bağlı olarak tartışılır hale geldiği için en çok devletin rolü-sermaye-özel sektör bağlamında çözüm yolları aranmakta ve önerilerde bulunmaktadır.

2.4.1. Washington Uzlaşısı

Washington Uzlaşısı neoliberal politikalar paketi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu politikalar 1989 senesinde Williamson tarafından ortaya çıkarılmıştır. Uygulama alanı olarak incelendiğinde ise ilk Latin Amerika'dan başladığı görülmektedir. Latin Amerika'dan sonra ise daha çok ekonomisi gelişmekte olan ülkelerde uygulanmıştır.¹⁹³

Uzlaşi; ulusal ve uluslararası sahada serbest ticaret, bütçe, özelleştirme gibi konuları içermektedir. Washington Uzlaşısı ile uygulanan politikalar uluslararası düzeyde de büyük beklentiye sebep olmuş ve uygulanabilecek tek ekonomik paket olarak algılanmıştır. Washington Uzlaşısı 10 maddeden oluşmuş ve bu maddelerde mali disiplin, kamu harcamaları, vergi reformları, serbest finansal hareketler, döviz kuru, gümrük tarifeleri, yabancı sermaye özendirilmesi, özelleştirmeler, deregülasyon ve mülkiyet hakkı konularına yer verilmiştir. Gümrük tarifelerinin kalkması, vergi

---

¹⁹² Filiz Ç. Zabçı, **Dünya Bankası'nın Küresel Pazar İçin Yeni Stratejisi: Yönetişim**. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 57(3), 151-179, 2002, s. 168 – 173.

¹⁹³ Yelda Tekgül ve M. Fatih Cin, **Neoklasik Paradigma Olarak Washington'ost Washington Uzlaşısı'nın Yükselişi ve Düşüşü: Post Keynesyen Alternatif Yaklaşım**. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(2), 247-262. 2014, s.247.

tabanının genişletilmesi önemlidir ve devletin rolü eğitim, sağlık, altyapı gibi konuların üzerinde olmuştur.¹⁹⁴

Washington Uzlaşısı sonucunda piyasalar uzlaşıda yer alan maddeler doğrultusunda değişim göstermiştir. Liberalizasyon hız kazanınca özellikle 1990'lı yıllarla beraber gelişmekte olan ülkelere serbest sermaye akışları ve özelleştirmeler yoluyla hedeflenen neoliberal politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu sürecin sorunsuz devam etmediği, beklentiyi tam anlamıyla karşılamadığı ve sistemin ekonomik olarak krize girdiği görülmüştür. Bunun sonucunda Washington Uzlaşısı'nın uygulamaları; uygulanan devletler, IMF ve DB'nin yöneticileri tarafından sorgulanmaya ve eleştirilmeye başlanmıştır.¹⁹⁵

Finansal piyasaların gelişmekte olan ülkelerde derinleşmemiş olması ve bu derinleşme sağlanamadan maddelerin hayata geçirilmeye çalışılması, sorunları ortaya çıkarmıştır. Yaşanan sorunlar Washington Uzlaşısı'nın düzenlenmesi gerektiği fikrini ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda Post-Washington Uzlaşması fikri ortaya çıkmış ve devletin rolünün artırılması gerektiği düşünülmüştür. Bu fikri DB ve IMF de aynı zamanda desteklemiş ve bazı sektörlerde bağımsız kurullar kurulması gerektiğini onaylamışlardır. Bahsedilen bağımsız düzenleyici kurumlar işleyişlerini devam ettirmişler ancak 2008 küresel finansal krizin büyümesini engelleyememişlerdir. Engelleyememelerinin sebebi bağımsız kurumların tam anlamıyla iddia ettikleri kadar denetim, gözetim gibi görevleri yerine getirmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁹⁶

2.4.2. Post Washington Uzlaşısı

Post Washington Uzlaşması (PWU) Washington Uzlaşması'nın başarısız olduğu noktaları detaylandırmış ve bu sorunları çözmek için ortaya çıkmıştır. PWU ilk uzlaşısı gibi serbest piyasa ekonomisini kabul eder ancak hükümetin piyasaya üzerindeki rolünün iyileştirilmesinden yanadır ve hükümet ile piyasa sistemini birbirlerini tamamlayabilen ögeler olarak görür. Piyasaya devlet tarafından müdahale yapılması

---

¹⁹⁴ John Williamson, **A Short History Of The Washington Consensus, "From The Washington Consensus Towards A New Global Governance,"** Barcelona, September 24–25, 200, s. 2-3 (Erişim Tarihi: 31.01.2022).

¹⁹⁵ Abdunnur Yıldız, **"Washington Konsensus" Tan Post-Washington Konsensus'a: Kurumsal Düzenlemeler ve Finansal Krizler,** s.1.

¹⁹⁶ a.g.e., s.10.

aslında piyasanın ele alınmasında önemli bir yere sahiptir ve gerektiği noktalarda iş birliği yapılabilir.¹⁹⁷

1990'lı yılların sonlarında artık neoliberal politikaların uygulanma alanı PWU sayesinde sağlanmıştır. Post Washington Uzlaşısı'nda minimal olan devlet artık düzenleyici bir role bürünmüştür. Deregülasyon yerini optimum deregülasyona bırakmış, sınırlı olan sosyal politikalar biraz daha genişletilmiş, tek tip politika anlayışı yerini politika önerilerine bırakmıştır. Washington Uzlaşısı'ndaki asıl hedef dünya ekonomisine entegre olmakken PWU'da asıl hedef uygun ulusal düzenlemelerin yapılmasıdır.¹⁹⁸

PWU ile minimal devlet anlayışından etkin devlet anlayışına geçiş yapılması ile yönetim kavramı ortaya çıkmış ve yönetim fikrini Dünya Bankası öncelik almış, bunu raporlarında belirtmiştir. Devletin farklı kurumsal yapılarıyla beraber piyasaları, toplumsal yapıyı, iktisadi yönetmesi ve düzenleyici olarak bir anlamda piyasa dostu olması önemlidir.¹⁹⁹

2.4.3. Barcelona Uzlaşısı

Barcelona Uzlaşısı 2008 yılında ortaya çıkmıştır. Evrensel sürdürülebilirlik, dünyadaki iletişim ve uzlaşma ortamlarının nasıl olabileceği konularında Barcelona Uzlaşısı önemli olmuştur.²⁰⁰ Barcelona Uzlaşısı; Dünya Bankası, IMF, bankalar, çokuluslu şirketler tarafından ortaya çıkan ve uygulanan neoliberal politikalara ve onu destekleyen Washington Mutabakatı'na alternatif olarak ortaya çıkmıştır.²⁰¹

Barcelona Uzlaşısı; çevresel sürdürülebilirlik, savaş ve şiddetin ötesinde olan bir dünya anlayışı, demokratik bir dünya yönetimi, eşitlikçi bir ekonomi, katılımcı bir demokrasi

¹⁹⁷ J. Radon, **Initiative For Policy Dialogue** ,Working Paper Series. 2006, s.11.

¹⁹⁸ Orhan Cengiz ve Erdem Selman Develi, **Yeni Dönemde Yükselen Korumacılık Eğilimi ve Küreselleşmenin Geleceği** Sayıştay Dergisi, 2020, 116: 91-119. s.110 – 111.

¹⁹⁹ World Bank, **Governance and development. Washington: The World Bank Publication.** http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/1999/09/17/000178830_98101911081228/Rendered/PDF/multi_page.pdf, s.3.

²⁰⁰ Antanas Jono Buracas **Barcelona Consensus For Intercultural Alternatives And Its Declaration,** https://www.researchgate.net/publication/349604169_Barcelona_Consensus_For_Intercultural_Alternatives_And_Its_Declaration, (Erişim Tarihi: 02.02.2022)

²⁰¹ Idealist, **Barcelona Consensus,** <https://www.idealists.org/en/nonprofit/0bebb52312974ddea1b64dbcaf8d3ee1-barcelona-consensus-barcelona>, 2012, (Erişim Tarihi: 03.02.2022).

fikirlerini desteklemektedir. Bunun yanında spekülasyon olmayan finansal sistem ve demokratik iletişim toplumu oluşturulmasını da önemsemektedir.²⁰²

Barcelona Uzlaşısı bu bağlamda sorun alanlarını; sivil katılım, topluluk geliştirme, ekonomik gelişme, eğitim, çevre ve sürdürülebilirlik olarak tespit etmiştir. Uzlaşısı, küresel krizlerin çözümsüz kaldığı ve çözümler üretilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Belirli ülkelere değil tüm dünya için eşitlikçi bir anlayış geliştirilmelidir. Uzlaşısı küreselleşmenin bu açıdan eksik kaldığını düşünerek yola çıkmıştır.²⁰³

2.4.4. Pekin Uzlaşısı

Neoliberal küresel sürecin hızlanması ancak sistemin ekonomik olarak krize girme potansiyeli ve 2008’de yaşanan krizle birlikte devletler yeni arayışlara girmişlerdir. Devletler neoliberal politikaları zamanla dünyada yükselen farklı eğilimleri de takip ederek alternatif ekonomik modeller olabileceğini düşünmüşlerdir. Özellikle “devlet kapitalizmi” olarak adlandırılan modeller ilgi çekmeye başlamıştır. Devlet kapitalizmini uygulayan devletlerin başında Çin gelmiştir.

Devlet kapitalizmini hayata geçiren Çin’in uyguladığı politikalar etkisini göstermiştir ve zamanla yayılmıştır. Bunun sonucunda ise Pekin Uzlaşısı ortaya çıkmıştır. Bu uzlaşısı Washington Uzlaşısı’nın tam karşısında anılmaya başlanmıştır. Pekin Uzlaşısı her ne kadar Washington Uzlaşısı’nın tam karşısında görülse de devleti bir kapalı model olarak değil aksine dışa dönük bir model olarak görmüştür. Oysa önceki dönemlerde alışlageldiği gibi devlet kapitalizmi dışarıya kapalı bir model sunmaktaydı, Pekin Uzlaşısı ise bu fikre yeni bir perspektif kazandırmış oldu.²⁰⁴

Pekin Uzlaşısı’nda dikkat çekici olan yerli sermaye ve şirketlerin küresel pazarda rekabet etmesi ve bu rekabetteki hızlarıdır. Ancak Pekin Uzlaşısı’nın devamlılığı olmadığı için sürdürülebilir bulunmadığına dair iddialar vardır. Uzlaşısı tam anlamıyla tamamlanmış bir süreci ifade etmemekle beraber Çin’in artan borçları da bulunmaktadır.²⁰⁵

---

²⁰² a.g.e.

²⁰³ a.g.e.

²⁰⁴ Orhan Şimşek, **Küreselleşmenin Dönüşümü ve Çin'in Rolü**. Sosyoekonomi, 2019, 27.40: 185-196. s.186.

²⁰⁵ Mehmet Ozan Saray. **Washington Consensus, Neo-Liberalism and Beyond: Does Beijing Consensus Break the Routine?**. Journal of Yaşar University, 2019, 14.55: 299-317. s.312.

2.4.5. Cornwall Uzlaşısı

Covid-19 salgını sürecinde küresel anlamda ve özellikle de dezavantajlı gruplar açısından zor etkilerin görülmesi, salgın ile dünya çapında yaşanan piyasa, istihdam ve ekonomik sıkıntılar oluşması yeni uzlaşma arayışlarını beraberinde getirmiştir. Yaşanan ekonomik zorluklar Grup 7 (G7) ülkelerini yeni bir uzlaşma üzerinde çalışmaya ve mutabakata varmaya yönlendirmiştir. Adaletin sağlanabileceği, dezavantajlı grupların da faydalanabileceği, kapsamlı ve kuralların uygulanabildiği sürdürülebilir politikalar içeren bir uzlaşmaya varılmak istenmiştir. Sonucunda da Cornwall Uzlaşısı meydana gelmiştir.²⁰⁶

Uzlaşma iklim krizini de ele almakta ve ekonomik yönetimi ön plana çıkarmaktadır. Cornwall, Washington Uzlaşısı'nda sunulan devletin minimize düşüncesinden hareket etmekten ziyade bir araya gelen G7 ülkeleri arasında ortak bir çalışmayı ve iş birliğini amaçlamaktadır. Bu iş birliği ile G7 ülkelerine göre şu an var olan iklim krizi karşısında oluşan ve oluşabilecek ekonomik istikrarın sağlanması amaçlanmaktadır. Ekonomik istikrarın yanında ülkeler politik olarak da değinilen konular hakkında istikrar sağlamalı ve çözüm önerileri sunmalıdır. Washington Mutabakatı'nın yaptırımları ulusların içinde ve kendi arasında birtakım eşitsizlikler yaratmış ve ekonomik olarak ülkeleri yıpratmıştır. Hatta salgın sırasında tıbbi malzeme kıtlığı, sağlık sektöründe yaşanan yetersizlikler, sağlık sektörünün serbest piyasaya bırakılması sonucunda insanların hizmet alırken eşit muamele görememesi ekonominin zorlanması yanında sağlık krizini de beraberinde getirmiştir.²⁰⁷

Cornwall Uzlaşısı önceki uzlaşılardan farklı olarak küresel ekonomik refah, büyüme gibi ifade veya vaatler yerine "ekonomik dayanıklılık" ifadesini başlangıç noktası olarak almayı tercih etmiştir. Aslında buradaki asıl amaç Washington Uzlaşısı'nda belirtilen konuları tamamen ortadan kaldırmak olmasa da mevcut durumdaki risklerin artmasıdır.

---

²⁰⁶ The Cornwall Consensus, **Build Forward Better**, <https://www.mofa.go.jp/mofaj/files/100200092.pdf>, (Erişim Tarihi:12.02.2022) s.1.

²⁰⁷ Ibrahim Azeem, **Climate Crisis Should Be The Final Blow To The Washington Consensus**, <https://foreignpolicy.com/2021/11/16/climate-crisis-washington-consensus-cornwall/>, (Erişim Tarihi:12.02.2022).

G7 ülkeleri küresel GSYİH'nin %40'ından fazlasını ifade ettiği için Cornwall'un bakış açısı oldukça önemlidir.²⁰⁸

Cornwall Uzlaşısı'nda 7 stratejik politika önerisi sunulmaktadır. Bunlar sırasıyla global sağlık, iklim değişikliği ve çevre, dijital yönetim, küresel ticaret sistemi, yatırım odaklı iyileşme, emek standartları ve katılımı ve tedarik zincirleri ve kritik piyasa kırılma noktalarıdır. Maddelerin içeriğinde aşı konusunda adalet, pandemi sonrası iyileşmeye, emek standartlarının azınlıkta kalan grupları ve kadınların sistem içerisindeki yeri düşünülerek toplumsal hayata katılımlarının sağlanması gerekliliğine vb. konulara değinilmiştir.²⁰⁹

Cornwall Uzlaşısı küresel çapta yaşanan eşitsizliklerin önüne geçilmesi gerekliliğini vurgulayarak ve emeğe dair yer verdiği açıklamalarla Washington Uzlaşısı'na göre daha farklı noktalara değinerek önemini göstermiştir.

2.5. Neo-liberal Politikalar, Özel Sektör ve Çok Uluslu Şirketler

Çokuluslu şirketler (ÇUŞ) 1980'lerden itibaren yaygınlaşan, serbest piyasayı güçlendiren, üretim yerlerini kendilerine göre ayarlayan ve bunu yaparken emekçilere verilecek düşük ücreti gözetmeyen, dünyaya küresel bir şekilde yayılmış şirketlerdir denebilir. ÇUŞ'ların genel merkezleri ise üretim yapılan coğrafyalardan çok farklı yerde/yerlerde bulunmaktadır. Üretim yerlerinin kârlarını en yüksek şekilde maksimize edecek şekilde olmasına önem verirler ve bünyesinde çok farklı coğrafya, inanç, dil vb. faktörleri içeren emekçiler çalıştırırlar. ÇUŞ'lar üretim için coğrafya seçerken emeğin ucuz olmasının yanında kaynak ve ham maddenin de ucuz olmasını önemserler. Bu şirketler küreselleşmenin ve neoliberal politikaların önemli bir ifadesidir. Piyasa değeri açısından dünyada önemli bir yere sahiptirler.²¹⁰ Tabloda piyasa değeri açısından en büyük 10 çok uluslu şirkete yer verilmiştir.

---

²⁰⁸ David Parkinson, **Cornwall Consensus Is An Attempt To Find Another Way Forward**, <https://www.theglobeandmail.com/business/commentary/article-cornwall-consensus-is-an-attempt-to-find-another-way-forward/> (Erişim Tarihi:12.02.2022).

²⁰⁹ <https://asahaber.com/cornwall-uzlasi/>, (Erişim Tarihi:12.02.2022).

²¹⁰ Ayfer Gedikli, **Çokuluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınması Üzerine Etkileri**, 2011, s.98.

Tablo 1. Piyasa Değeri Açısından Dünyanın En Büyük On Çok Uluslu Şirketleri.²¹¹

Ülke	Şirket Adı	Satış	Kar	Varlık	Market Değeri
Çin	ICBC	\$ 175,9 B	\$ 45,2 B	\$4.034,5 B	\$305,1 B
ABD	JP Morgan Chase	\$ 132,9 B	\$ 32,7 B	\$ 2.237,2 B	\$368,5 B
Çin	China Construction Bank	\$150,3 B	\$ 38,8 B	\$3.382,4 B	\$ 225 B
Çin	Agricultural Bank of China	\$137,5 B	\$30,9 B	\$ 3.293,1 B	\$ 197 B
ABD	Bank of America	\$111,9 B	\$28,5 B	\$2.377,2 B	\$287,3 B
ABD	Apple	\$261,7 B	\$59,4 B	\$373,7 B	\$961,7 B
Çin	Ping An Insurance Group	\$151,8 B	\$16,3 B	\$1.038,3 B	\$220,2 B
Çin	Bank of China	\$126,7 B	\$27,5 B	\$3.097,6 B	\$143 B
Hollanda	Royal Deutch Shell	\$382,6 B	\$ 23,3 B	\$399, 2 B	\$264,9 B
ABD	Wells Fargo	\$101,5 B	\$ 23,1 B	\$ 1.887,8 B	\$214,7 B

ÇUŞ'lar tabloda da görüldüğü gibi dünyanın bildiği ve piyasaları etkileyen dünya pazarının gelişmesi açısından önemli rol oynayan şirketlerdir ve piyasa değeri açısından küçümsenmeyecek kadar önemlidir. Genelde kuvvetli altyapı sistemlerine, ekonomik planlara, sermayeye ve üst düzey teknolojiye sahiptir.²¹² ÇUŞ'ların bu özellikleriyle ülkelerin kalkınmasına ve ekonomik gelişimi için ülkelere destek olduğunu savunanların yanında aynı zamanda bunun tam aksi bir şekilde ülkelerin ekonomilerini daha da zora soktuğunu düşünenler de vardır.²¹³

Teknoloji, ekonomi ve sermaye olarak ÇUŞ'lar bugün dünya üzerindeki en önemli kapitalist aktörleri oluşturmaktayken rakipsiz bir şekilde üretimlerine devam etmektedir. Teknolojik açıdan gelişmiş olmaları sermayenin serbest dolaşımını sağlamalarında yardımcı olmuştur. Farklı coğrafyalarda, farklı kategorilerde üretim yapabilmekte ve

²¹¹ **The Global 2,000: Multinational Corporations You Could Work For** <https://career.uconn.edu/blog/2020/04/30/the-global-2000-multinational-corporations-you-could-work-for/>, (Erişim Tarihi:15.04.2022)

²¹² Ahmet Kamacı, "Küreselleşme Sürecinde Çokuluslu Şirketlerin Ekonomik Açısından Değerlendirilmesi." Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi 3.2 (2018): 81-92. s.82.

²¹³ Gedikli, a.g.e., s. 96.

taşımacılıkta da sıkıntı yaşamamaktadırlar. Farklı coğrafyalarda kurulan fabrika ve satış yerleri de yerli üretici ve emekçileri yakından ilgilendirmekte ve etkilemektedir.²¹⁴

2.5.1. Devlet-Sermaye ve Özel Sektör Ortaklığı

Devlet-sermaye ve özel sektör kavramlarının birbirleriyle olan bağlantısı 1980'lerden itibaren neoliberal politikaların uygulanması ile ön plana çıkmıştır. Neoliberalizm özelleştirmeleri ve özel sektörün genişlemesini savunmaktadır. Aynı zamanda kamusal hizmetlerin özel sektöre devri, kamu ve özel sektör arasında iş birliğine dayanan düzenlemelerin yapılması neoliberalizme ait bir süreci ifade eder. Kamu ve Özel Sektör Ortaklıkları (KÖSO) birçok ülkede uygulama alanı bulmuştur. Neoliberalizm destekçileri genel olarak literatürde kamu politikalarını eleştirmekte ve kamu özel sektör ortaklıklarının hizmet bağlamında daha etkili olduklarını iddia etmektedir. Neoliberaler açısından finansmanın ve harcamaların düzenli ve kontrollü olması yine bu iş birliği sayesinde gerçekleşebilmektedir. Kamu özel sektör ortaklıkları, neoliberal politikaların özelleştirmeden sonra en fazla kullandığı yöntem olarak uygulamada karşımıza çıkmaktadır. Dünya Bankası ve OECD, KÖSO'nun olumlu yanlarına dikkat çekmiştir. Ancak kamu maliyetleri açısından süreç içerisinde riskli durumlar ortaya çıkmış, masraflar artmış ve yönetim kamu kadar dengeli sağlanamamıştır.²¹⁵

KÖSO'nun avantajlarından biri de risk paylaşımı olmasından dolayı kamu hizmetlerinde bir rekabet ortamı yaratarak hareket alanı sağlamasıdır. Büyük projelerin hayata geçirilmesi konusunda da özel sektör bu konuda finansman sağlamak açısından daha yeterli bir süreç yürütebilmektedir. Ancak kamu hizmet alanı, özel sektörden sermaye mantığı ve iş yönetimi açısından farklı olduğundan özel sektör tecrübesiz kalabilmektedir. Kamunun şeffaflığı ve hesap verilebilirliği de geri plana atılmış olur ve hizmet alanı ticarileştiği için yabancı sermayeye de açık hale gelir. Bu da kamu sektörüne yabancı sermayenin eklenmesi demektir ve artık ortada kamu hizmeti kavramı ve kamunun düzenleyiciliği kalmamaktadır. Bunun sonucu olarak hizmetten faydalanan kişilere aslında daha yüksek bir maliyet ortaya çıkmış olmaktadır. Kamu

---

²¹⁴ a.g.e, s.141.

²¹⁵ Mustafa Miynat ve Alparslan Uğur, et al. **Kamu Özel Sektör Ortaklıklarının Ekonomi Politikası**, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 2014, 21.2: 19-40. s. 20.

hizmetlerin bu şekilde düzenlenmesi ise kamunun, idarenin kararlarına ve kurallarına bağlı olacağından idare de mevzuatlarını sermayeye uygun şekilde düzenlemektedir.²¹⁶

KÖSO uygulamaları Avrupa'da en çok Fransa, İtalya, İngiltere, İrlanda ve Almanya'da görülmektedir. Uygulanan sektörlerin başında ise eğitim, sağlık, ulaştırma ve genel kamu hizmetleri gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde Telekom ve elektrik gibi sektör alanları görülmektedir. Avrupa'da ise ulaştırma ve sağlık sektörü KÖSO açısından ön plana çıkmaktadır. Türkiye'de de KÖSO'nun düzenli olarak işlemesi için idari kapasite iyileştirilmeye çalışılmış, uluslararası standartlara uygun raporlama ve muhasebe sistemleri geliştirilmiştir. Türkiye'de KÖSO açısından öne çıkan alan ise altyapı ve ulaştırma olmuştur. Yap-İşlet-Devret, Yap-Kirala-Devret, Yap-İşlet modellerinin hepsi KÖSO'ya dahildir.²¹⁷

Gelişmişlik düzeyi farklı birçok ülkede KÖSO'nun tercih edilmesinin sebepleri arasında neoliberal politikaların etkisi vardır. Ayrıca özellikle yerel yönetimler açısından da daha işlevli bulunması görüşü de literatürde karşımıza çıkmaktadır. Kamu harcamalarının yerel halkın taleplerini karşılarken yetersiz kaldığını düşünenler de KÖSO'yu desteklemektedir. Ancak iş bölümü ve vesayet konusunda KÖSO uygulamalarında sorunlar çıkabilmekte ve mevzuatta da eksiklikler varsa işlerlik açısından ortaya sıkıntılar çıkabilmektedir.²¹⁸

KÖSO hukuki olarak incelendiğinde ise üç farklı modele ayrılmaktadır. Bunlardan ilki imtiyaz sözleşmeleridir. İmtiyaz sözleşmelerinde ödenecek hizmet bedeli yatırımcı tarafından tahsil edilmektedir. İmtiyaz sona erdiğinde tüm mallar tekrar kamuya devredilmektedir. Özel bilgi ve yüksek maliyet işlerinde ise yap işlet devret modeli tercih edilir. Yatırım maliyetleri yatırımcıya ödenir, hizmet ve üretilen ürün yatırımcı tarafından satılır. Üçüncüsü ise yatırımcılara ait üretim tesislerinin inşası ve işletilmesi olarak düzenlenen, genel itibarıyla enerji sektöründe tercih edilen bir modeldir.²¹⁹

---

²¹⁶ Fatih Doğanoglu, **Özel – Kamu Ortaklığı**, TÜBİTAK, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/ozel_kamu_ortakligi, (Erişim Tarihi:01.03.2024).

²¹⁷T.C. Dışişleri Bakanlığı, Dünya'da ve Türkiye'de, Kamu – Özel İşbirliği Uygulamalarında Gelişmeler, s.5-14.

²¹⁸ Yusuf Uysal, **Yerel Yönetimlerde Kamu Özel İşbirliği (KÖİ) Uygulamalarının İki Yönü: Avantajlar ve Dezavantajlar**. Kent Akademisi, 2017, 10.30: 169-199.s.196

²¹⁹ Intercon, **Kamu – Özel Sektör Projeleri**, <https://www.intercon-tr.com/hizmetlerimiz/kamu-ozel-sektor-projeleri/>,(Erişim Tarihi:26.02.2024).

KÖSO, verilen bilgiler doğrultusunda özelleştirme mantığının içerisinde yer almaktadır. Kamu hizmetlerinin serbest piyasaya açılmış olması neoliberal politikaların kamu hizmetlerine eklenmesinde kolaylık yaratmaktadır. Devletin iradesi ile mevzuatta düzenlemelerin yapılması özel sektörün kamusal hizmette önünün açılması, serbest sermayeyi kamusal faydadan daha çok öncelediğini göstermektedir. Dolayısıyla, devlet-sermaye ilişkisinde KÖSO önemli bir rol taşımaktadır.

KÖSO'nun yanı sıra neoliberal politikaların dünyada etkinliğini artırması açısından çok uluslu şirketler de önem taşımaktadır ve bu şirketlerin emek piyasası ile doğrudan bağlantılı olduğu açık olduğundan bu şirketlerin üretim, emek ve sermaye ilişkisine değinmek gerekmektedir.

2.5.2. Çok Uluslu Şirketlerde Üretim, Sermaye ve Emek İlişkisi

Çok uluslu şirketler sermaye için doğrudan bir aktarım kanalı olarak dünyaya yayılırken yabancı yatırımlar yoluyla açtığı şubeler ve fabrikalarda istihdam konusunda emekçileri etkileyip emeğin dönüşümünü de teknolojik sisteme uygun tetiklemişlerdir. Aynı zamanda yabancı sermayenin bu akışı üretimde ihracatı da gittiği ülkelerde geliştirmiş ve bunun yanında da farklı pazarlama, çalışma metotları sisteme dahil olmuştur.²²⁰

Devletlerin de dünya piyasasında sermaye payları artmış ve kendi ÇUŞ'ları için ihracat teşvikinde bulunacak politikalar üretmişlerdir. 1980'li yıllardan itibaren ÇUŞ'lar Amerika'da milli çıkar ve şirketlerin çıkarı konusunda bir bütün olarak düşünölmeye başlanmıştır. Bu da aslında artık şirket mantığının hükümetlerle örtüştüğünü ortaya çıkarmış olmuştur. ÇUŞ'ların bulunduğu merkez; açtığı fabrika, mağaza, dükkan gibi çalışma mekanlarıyla ülkenin kültürünü, çalışma biçimini de dönüşüme uğratmaktadır. Ancak gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde yaşanan bu değişim hepsinin içsel dinamiklerine benzer olsa da farklılaştığı noktalar olmuştur ve bu farklılıklar hem emeğe hem de üretime yansımıştır.

Az gelişmiş ülkelerde siyasi ve ekonomik olarak yaşanan belirsizliklerin yarattığı karmaşa; iş çevresi, yabancı sermayeyi ülkeye çekme konularında farklılaştıkça gelişmiş ülkeler de çok uluslu yatırımlarını çeşitlendirmiştir. ÇUŞ'ların yatırımları daha çok Brezilya, Filipinler, Singapur, Güney Kore vb. ülkelerde yoğunlaşma göstermiştir.

---

²²⁰ Yasemin E.Özpınar ve Ömer Bozdağlıoğlu. "Doğrudan Yabancı Yatırımın İhracata Etkisi: Teorik Bir Yaklaşım." Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 4.2: 11-28. 2011, s.11.

Bu bölgelerde sağlanabilecek ucuz iş gücü, işsizlik gibi faktörlerin bulunması, hatta ucuz iş gücünün vasıflı elemanlardan oluşması ÇUŞ'lar için bir kaynak haline gelmiştir. Bu kaynaklar daha çok bu ve benzeri ülkelerdeki üretim ve hizmet sektörlerine aktarılmıştır.²²¹

ÇUŞ'lar üretim ve satış yaptığı ülkelerde birçok yönden üstünlük sağlayarak neoliberal politikaların emek piyasasına etki etmesini sağlamıştır. ÇUŞ'lar gittikleri ülkelerde emek sömürüsü ve ucuz iş gücüne yönelseler de geliştirici bir faktör olarak kendi gelişmiş ekonomi, ürün ve yönetim bilgisini bu coğrafyalara da entegre etmiştir. Bu da bu ülkelere reel milli gelirden artış sağlarken çalışma koşullarında da değişimi beraberinde getirmiştir.²²²

ÇUŞ'lar reel milli gelirden artış sağlasa da tüm dünyada çalışma koşullarının ve fiyatların da farklı olması sebebiyle farklı coğrafyalarda yürütülen faaliyet ve ekonomik kazanç anlamında emek piyasasında birbirinden farklı performanslar sergileyebilmektedir. Bunun yanında dünya üzerinde küresel olarak bütünleşmiş bir piyasa hayalleri olması sebebiyle serbest piyasa ve emek piyasası konusunda kendi evrensel zorunluluklarını dayatma yoluna giderler. Birbirlerinden farklı piyasa ve coğrafyalarda ise bütünleşme tam istenildiği gibi olmadığında bu bütünleşme önünde küreselleşme ile engel teşkil edebilmektedirler.²²³

ÇUŞ'ların işçi maliyetlerinin düşürülerek yüksek kâr elde etme hedefinin yanında aynı zamanda insanların tüketime teşvik edilmesi arasında bir çelişki de meydana gelmektedir. Bu da neoliberal politikaların ve kapitalizmin aktörü olan ÇUŞ'ların kapitalist sistemde yarattığı bir çelişkidir. Ancak yine de sermaye en azından kısa dönemde eşit olmayan bu gelişmeden kârlı çıkar ve amacına ulaşır. Zaten kapitalizm çıkar amacı güderken çok uzun vadeleri değil dönemsel olarak kısa vadeleri hedefinde tutmaktadır. Aynı zamanda ÇUŞ'ların üretim ve satış yaptığı ulus devletler de işçileri örgütsüzleştirip kontrol altında tutarak ve göçmen politikalarıyla işçi çıkarına yönelik değil sermaye çıkarına yönelik hareket etmektedir. Birçok ülke ÇUŞ'ların kendi iç

---

²²¹ Gilpin, a.g.e., s.217.

²²² Mehmet Altan Masun, "Çokuluslu Şirketlerin Finansal Yönetimde Transfer Fiyatlandırması ve Bir Uygulama." Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 41.1:247-255, 2019, s.248.

²²³ Ellen M. Wood, Çev: Oya Köymen, Sermaye imparatorluğu, Yordam Kitap, s.145.

piyasalarındaki varlıklarını, kalkınma için önemli bir faktör olarak nitelendirmektedirler.²²⁴

2.5.3. Çok Uluslu Şirketlerde İş Yapma Modelleri ve İstihdam

ÇUŞ'ların iş yapma modelleri teknoloji ile gelişip farklılaşmıştır. ÇUŞ'ların fabrikalarında uygulanan çalışma modeli ürün ve üretim farklılıkları olsa da daha çok makinelere bağıyken şirketlerinde esnek çalışma, part-time çalışma, uzaktan çalışma modelleri yaygındır.

ÇUŞ'lar farklı farklı ülkelerde istihdam alanları yaratmaktadırlar. ÇUŞ'lar merkeze bağlı olan ama farklı bölgelerde, ülkelerde faaliyet gösteren şirketlerin, şubelerin yönetim ve koordinasyonunu sağlayarak örgütlenmesini dengeli bir şekilde gerçekleştirmeye çalışır ve yönetimlerini buna göre sağlayarak kendi kuralları çerçevesinde hareket eder. Genel olarak politikalarında istihdama dair fabrikalarda çalışacak kişilerin düşük ücretli ve az maliyetli olarak istihdam edilmelerine dikkat edilmekte ve böylece yüksek verim-yüksek kâr mantığı hayata geçirilmeye çalışılmaktadırlar. İstihdam edilen kişiler küreselleşmenin getirdiği çalışma mantığına uygun hazırlanmalı, çalışanların tümü şirketi kendi şirketi gibi benimseyerek üretim yapmalı, kendilerini sürece ait hissederek çalışmalıdırlar. ÇUŞ'larda istihdam edilen kişiler şirketin küresel amaçlarını özümseyip istekli olarak şirket için efor sarf etmelidirler. Bu sebeple istihdam edilen kişilere sorumluluklar ve görevler doğru, dengeli bir şekilde dağıtmaya dikkat edilmektedir. İstihdamların en uygun şekilde sağlanması görevi ise tamamen ÇUŞ'ların inisiyatifinde olmaktan ziyade hükümetlerin düzenlemelerine de bağlıdır. Bu düzenlemeler yine bağımsız değil Dünya Bankası ve IMF'nin politikalarına, paketlerine uygun şekilde gerçekleştirilmelidir.²²⁵

ÇUŞ'lar özellikle gelişmekte olan ülkelerde istihdam ettiği emekçilere eğitim olanağı sunmaktadırlar. Yine istihdam edilenler şirketlerin teknolojisinden faydalanabilmektedirler. Eğitimle de entegre edilen ve nitelikli iş gücünü önemseyen bu sistem, şirketlerin bulunduğu ülkelerde özellikle yabancı sermaye serbestliğini savunan kişiler tarafından kalkınmaya bir katkı olarak görülmektedir. Ancak başka bir perspektiften bakıldığında ise ÇUŞ'ların yabancı sermaye olarak yerel sermayeyi

²²⁴ a.g.e.

²²⁵ İbrahim Bora Oran, **Çok Uluslu Şirketler, Stratejileri ve Küreselleşmedeki Rollerini**, Journal of Life Economics, 2020, 7.1, s.1-16.

sömürdüğü, ortadan kaldırmaya çalıştığı ve neredeyse zamanla yok ettiği de ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında ise istihdam sağlarken yerel yönetici, teknisyenler de yetiştirilmektedir. Gelişmekte olan hükümetlerin sağladığı teknik eğitimlerde daha fazla emekçi yetiştirme imkanını ellerinde tutarak yerli işçileri de istihdam etmektedirler.²²⁶ ÇUŞ'lar aynı zamanda teknelci rekabeti, üretim yaptıkları ülkelerde arttırırken devletler ile uyuşmayan politikaları olduklarında ise istihdam gibi konularda problem yaşamakta ve çözüm konusunda da yeterli olmamaktadırlar.²²⁷

İstihdam edilen işçiler yeni çalışma modellerine uygun olarak istihdam edilmektedirler. Neoliberal politikaların ve serbest piyasanın mantığına uygun olarak kâr odaklı ilerleyen ekonomik sistemde şirketlerin de daha çok kâr elde edebilmesi içi çalışma koşulları esnekleştirilmiştir. Esnekleşmenin sebebi ise aslında piyasada artan rekabet ve bu rekabet alanı içerisinde sermayedarların varlıklarını sürdürmeyi hedeflemeleridir. Hem işçi hem de işveren açısından ekonomik rekabetin oluşması küresel süreçte artmıştır.²²⁸ ÇUŞ'lar de esnek çalışma modellerinden faydalanmakta ve bu da emeğin dönüşümünü ifade etmektedir. Emek artık eski formundan çıkıp serbest piyasa, teknoloji ve kâr mantığına bağlı olarak yeni bir forma geçiş yapmıştır.

Neoliberal politikalar tam istihdamın sağlanması konusunda piyasaya müdahale edilmediği takdirde piyasanın istihdam konusunda adil çözümler yapacağını, bunun ÇUŞ'lar yoluyla da sağlanabileceğini iddia etmiştir. Buna rağmen bu politikaların gittiği ülkelerde istihdam sağlanmasına rağmen neoliberal politikaların adil veya hakkaniyetli bir istihdam iddiasını gerçekleştirmediği ortaya çıkmıştır. Neoliberal politikaların özellikle 1990'lı senelerde pratiğe geçirildiği Brezilya ve Türkiye ve kalkınma-gelişmiş düzeyi benzer olan ülkelerde yoksulluğun, gelir dağılımının ekonomik büyümeye rağmen ortadan kalkmadığı görülmüştür.²²⁹

---

²²⁶ Dale R Weigel, **Multinational Approaches To Multinational Corporations. Finance And Development**, 11(3), 1974, s.27.

²²⁷ TOPPR, <https://www.toppr.com/guides/business-environment/scales-of-business/multinational-corporations-mnc/>, (Erişim Tarihi: 15.05.2023).

²²⁸ Yücel Öztürkoğlu, **Tüm Yönleriyle Esnek Çalışma Modelleri**, Beykoz Akademi Dergisi, 1(1), s.109-129.

²²⁹ Nancy Birdsall, **Reflections on the Macro Foundations of the Middle Class in the Developing World**, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1101658, (Erişim Tarihi:20.04.2022)

2.6. Neoliberalizm ve Emek İlişkisi

Emeğin yeni formu piyasanın gelişmelerine uygun olarak şekillendiği için serbest piyasanın bir ifadesidir. Neoliberal politikaların sermayedardan yana olan serbest piyasa mantığı doğrudan emek piyasasını şekillendirmiş, sermaye ve emekçi arasındaki düzeni 1980'lerden itibaren tekrar inşa etmiştir. Neoliberalizmle beraber teknolojinin de yardımıyla yeni çalışma modelleri ortaya çıkmıştır. Yeni çalışma modelleri; süre, mekân, düzen gibi faktörler açısından yeniden işverenler veya şirketler tarafından formüle edilmektedir.

Yeni çalışma modellerinin oluşması 1970'li yıllara dayanmaktadır ancak esnekleştirmeyi emek piyasalarında gerçekleştirmek tam olarak neoliberal politikaların yükseldiği 1980'li yıllara dayanmaktadır. İşverenler için yeni çalışma modelleri aslında bir maliyet düşürme yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Esnekleşen çalışma sisteminin avantajları olarak ise işsizlik oranlarını azaltmak, kadınların iş gücüne katılımını sağlamak, işçilerin sosyal hayatlarına daha çok vakit ayırmalarını sağlamak vb. sunulmuştur. Bunun yanında ise 2000'li yıllarda ekonomik sistemin de krize girmesi ile istihdamı arttırmak, kayıt dışılığı da en aza indirmek hedefiyle esnek çalışma sistemi yaygınlaştırılmıştır.²³⁰

Günümüzde neoliberal politikalar Dünya Bankası ve IMF gibi kurumlar eliyle emek piyasasına etki etmektedir. Yeni çalışma modellerinin ortaya çıkması, devletin sınırlarının daraltılması, insan ve emek, çalışma hayatının esnekleşmesi gibi konular tamamen sermayenin eline bırakılmış ve devlet bu alanı yönetmekten uzaklaştırılmıştır. Burada önemli olan ise aslında kurumlar eliyle neoliberal politikalar uygulanırken sadece devletin yapısının veya sermaye akışının dünyada serbestleşmesinin yanında iş hayatının da yeniden düzenlenerek aslında toplumsal bir dönüşüm sağlanmasıdır. Yeni çalışma modelleri ile aslında ücret, çalışma saati, esneklik gibi konularda yaşanan problemler de artış göstermektedir. Neoliberalizm ile aslında işçilerin tümü insan sermayesi olarak farklı sermaye biçimlerine eklenmiş; sermayedarın kâr etmesi temel alınmış; sistemin isteklerini karşılayabilen, “yeterli” olan bireylerin iş hayatında kalıcı olması sağlamış; çalışmayan veya sistem tarafından “yeterli” veya “başarılı”

---

²³⁰ Mehmet Kaya ve Bahar B. Doğan, **Esnek Çalışma Modeli: Ev Eksenli Çalışma** https://www.researchgate.net/profile/mehmet-kaya-5/publication/313834622_esnek_calisma_modeli_ev_eksenli_calisma/links/58c4470145851538eb8755c6/esnek-calisma-modeli-ev-eksenli-calisma.pdf, 2016, (Erişim Tarihi: 20.04.2022), s.10070.

görülmeyen bireylerin ise toplumdaki dışlanmasına sebep olmuş; yeni çalışma modellerine işçi ve işverenlerin entegre olması beklenmiştir. İşçilere ve işverenlere rekabet ortamı yaratan neoliberal politikalar, kendilerini sisteme ait hissetmeleri için bir rıza ortamı da oluşturmuştur çünkü çalışanlardan maksimum düzeyde verim almak sistem içinde gün geçtikçe daha önemli olmuştur.²³¹ Tüm bunlar hem toplumsal alanda hem de emek piyasasında dönüşümün sağlanmakta olduğunu göstermiştir. Emek ve toplum kavramları bu sebeple birbirlerinden ayrı düşünülmemektedir.

Neoliberal politikalar emek piyasalarında doğrudan bu değişimi sağlarken Keynesyen, devletin politikalarını eleştirerek uygulamalarını temellendirmiştir. Keynesyen politikaları esnekleştirmeye çalışan ve genel olarak katı olarak gören neoliberal politikalar, KRK'nin krizine girmesinin sorumlusunu aynı zamanda sendikalaşma, devlet müdahalesi, sosyal devletin gelişimi olarak düşündüğünden emek piyasasını esnekleştirirken aynı zamanda da güvencesizleştirmiştir.²³²

2.6.1. Esnek Çalışma Modeli ve Emegin Örgütsüzleştirilmesi

Emek piyasasının güvencesizleştirilmesi ulusüstü kurumların desteği ile gerçekleşmiş ve bir dizi uygulamalar başlatılmıştır. Ardından ise neoliberal politikalarla beraber bu uygulamalar dünya üzerinde sıradan bir hale gelmiştir. Birleşmiş Milletler Sanayi Kalkınma Örgütü (UNIDO) gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde devletin emek piyasasına müdahil olmadığı ve ÇUŞ'ların örgütsüz, düşük ücretli emekten yararlanabilecekleri serbest bölgelerin 1960'lı yıllarda kurulmasını sağlamıştır. 1980'lere gelindiğinde ise 200'ün üzerinde serbest bölge dünya üzerinde yer almaktaydı.²³³ Bu durum emegin güvencesizliğini ve örgütsüzleşmesini hızla küresel düzeye yaymıştır.

Emegin yeniden biçimlenmesi ve emegin uluslararasılaşmasıyla ilgili olan gelişmeler ILO'nun da temel çalışma prensip ve standartlarını düzenlemeye koymasını gerektirmiştir. Ancak Uluslararası İş Hukuku, ILO standartlarına göre yeniden formüle

---

²³¹ Mevlüt Yılmaz ve Zehra Genel, **Neoliberalizm ve Çalışma Hayatının Biyopolitik İnşası**, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 23(41), 252-265. S.253-254.

²³² Şule Daldal, **Neoliberalizm, Finansallaşma ve Emek Piyasaları**, Journal of Emerging Economies and Policy, 1, 96. 2021, 2016, s.85.

²³³ Ayşe Trak, **Dünya Piyasasında Rekabet ve Azgelişmiş Ülke Üreticileri**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 38(3-4). s.90.

edilerek düzenlenmiştir. Bunun yanında OECD ve Birleşmiş Milletlerin “Küresel İlkeler Sözleşmesi” kuralları, yine emek açısından önemli olan uluslararası birtakım kuralları içermektedir. Bu bağlamda ÇUŞ’lar, küresel yatırımcılar; birtakım sosyal ve çevresel faktörü de kabul etmek durumunda kalmış ve emeğin örgütlenmesi, sendikalar gibi konularda birtakım görüşlerde bulunmuşlardır.²³⁴

Eriştığımız son dönemde ise esnek olarak adlandırılan ve evden çalışmayı, yarı zamanlı çalışmayı, dönemsel çalışmayı, merkezsiz çalışmayı içeren yeni tip çalışma modeli uzun dönemli ve örgütlü çalışma anlayışının dışında kalmaktadır. Emekçiler artık uzun süre bir yerde çalışmak yerine birçok iş değiştirebilmektedir. Böylece çalışma hayatında örgütlü değil daha tek başına hareket etmek durumunda kalmışlardır.²³⁵ Küresel sistemde özellikle yabancı sermayedarlar; genellikle emek piyasasında düşük güvence sunan, emek açısından kolektif hareketin güçsüz olduğu, bireyselliğin yaygınlaştığı ülkeleri seçerler. Böylece karşılaşılabilecek riskleri en aza indirirler. Emeğin örgütlenemediği ülkeler de küresel sermayenin getirilerine alışmak ve entegre olmak durumunda kalmışlardır. Bunun yanında uyum sağlayabilen şirketler olduğu gibi uyum sağlayamayan şirketler de olmuştur.²³⁶

Emeğin örgütlenememesinden kasıt emekçilerin hak mücadelelerini tek bir çatı altında sendikal kurumlar aracılığıyla verememeleridir. Sermayedarlar karşısında bu sebepten dolayı güçsüz duruma düşüp hak arayışlarında bulanamadıkları için sendikasızlaşmanın da neoliberal süreç içerisinde anlaşılması önemlidir.

2.6.2. Sendikasızlaştırma

Neoliberal politikalar emeği örgütsüz kılarak serbest piyasa önündeki engelleri emeği bireysel hale getirerek kaldırmayı amaçlamıştır. Günümüzde ise küresel bağlamda dünyaya baktığımızda özellikle 1980’lerden itibaren emekçilerin kolektif ve sendika çatısı altında mücadele etmeleri zorlaşmıştır. Hükümetler de emeğin toplu temsiline ilişkin olarak neoliberal politikaları işlevsel bulmuş ve düzenlemelerini hayata bu şekilde geçirmişlerdir. Sendikalı ve sendikasız işçiler küresel piyasalar içerisinde

²³⁴ Anke Hassel, **The Evolution of A Global Labor Governance Regime Governance**, 21(2), 231-251, 2008,s. 231.

²³⁵ Sibel Erdoğan Demir. "Yeni Emek Sistemleri: Ev-Ofis Sistemi Üzerine Bir İnceleme" Is, Guc: The Journal Of Industrial Relations & Human Resources 18.4 2016, s.42.

²³⁶ Levin Özgen "Küreselleşmiş Dünyada Sürdürülebilir Gelişme Açısından İşsizliğin Önemi The Importance Of Unemployment With Respect To Sustainable Development In The Globalized World." 2013,s.251-252.

rekabet ortamına bırakılmıştır. Neoliberalizmin tırmanışa geçtiği 1980’li yıllardan itibaren sendikasızlaştırma oranı demokratik ülkelerde fark edilir bir düşüşe geçmiştir.²³⁷

Sendikalaşmanın önemi aslında onun oluşum fikrinde yatmaktadır ve günümüzde sendikalaşmanın düşüşte olmasının işçileri nasıl etkileyebileceğinin cevabı bu oluşum fikriyle doğrudan bağlantılıdır. Sendikaların amacı öncelikle emekçilerin koşullarının daha iyi bir hale getirilmesidir. Sendikaların ortaya çıkışındaki bu fikir günümüzde varlığını sürdürmeye çalışan birçok sendika tarafından da benimsenmektedir. Bunun ardından ise ücret konusundaki adaletsizliğin çözümlenmesi, sigorta ödemeleri, güvenceli emek ve sigorta gibi konular da yine sendikalarla doğrudan ilgilidir ve sendikalar örgütlü bir şekilde üyesi olan işçilerin bu alandaki haklarını korumakla yükümlüdürler. İşçiler de kolektif bir şekilde sendikaya bağlı olarak hareket edebilirler.²³⁸

Dolayısıyla, sendikal hareket aslında sosyal politikada etkin bir rol oynamakta, hizmet sektörünün kuvvetlenmesine etki ettiği gibi kadınların iş gücüne de katılımını desteklemekte ve esnek çalışma koşullarını düzenleme gibi fikirleri de desteklemektedir. 1960’lı ve 1970’li yıllarda en etkili dönemini yaşayan sendikalar 1980’li yıllarda özellikle Almanya, İngiltere gibi ülkelerde yaklaşık %8-%9 gibi bir düşüş yaşamışlardır.²³⁹

Sendikalaşmanın zayıflaması ile işçilerin neoliberal politikalar karşısında toplu halde hak aramaları zorlaşmıştır. Bu da aslında neoliberal politikaların amaçlarından biridir ve işçilerin taleplerinin önüne geçmek için etkili bir yoldur. Sendikalar bu sebeple ya neredeyse ortadan kaldırılmış ya da zayıflatılmıştır. Böylece işçilerin de örgütlü bir şekilde hak arayışları zayıflayınca işçiler neoliberal politikalar ekseninde hareket etmek durumunda kalmışlardır. Neoliberal politikalar işçileri sendikalaşma fikrinden uzaklaştırmak için daha çok işsizlikle işçileri tehdit edencesine hareket etmiştir. Diğer uygulanan politika ise emeğin formunu esnek hale getirmek olmuştur. Böylece emekçiler hak arayışlarında ve ücret taleplerinde bulunamadıkları için yoksulluğa mahkûm edilmişlerdir. ILO’nun verilerine göre sendikasızlaştırma ve yoksullaşma

²³⁷ M. Wallerstein, B. Western., **Unions In Decline? What Has Changed And Why**. Annual Review Of Political Science, 3(1), 355-377., 2000

²³⁸ Meryem Koray, **Sosyal Politika**, Ankara: İmge Kitabevi, 2005, s. 197-204.

²³⁹ a.g.e, s. 204.

verileri birbirlerinden bağımsız değildir. Sendikasılaştırma hedefi hayata geçirilirken aynı zamanda sendika liderleri, işverenler de etkili olmuşlardır. Bencil sendika yönetimi anlayışı, taraf olmak, işverenlerin sendika üyesi işçilere ücretler veya çalışma koşulları hakkında yaptığı dayatmalar yıldan yıla sendikalı işçi sayısını düşürmüştür.²⁴⁰

Tüm bunların yanında neoliberalizmin temellerini aldığı bireycilik fikrinin küreselleşme sürecinde insanlara daha cazip gelmesi de sendikaların zayıflamasına sebep olmuştur. Firmaların bireylere sunduğu ve cazip görülebilecek olanaklar da yine bireyciliği teşvik etmektedir. Yaygın olarak işçilerin birçoğunda toplu sözleşme anlayışından çok bireysel sözleşme fikri daha avantajlı ve geçerli görülmektedir. Bu da kolektif olarak hareket etme fikri yerine bireysel hareket etmeyi teşvik edici olmuştur ve böylece neoliberal politikaların da aslında emeğin örgütsüzleşmesi konusunda etkili olduğu bireysel bazda da görülmüştür.²⁴¹

2.6.3. Yarı Zamanlı Çalışma ve Uzaktan Çalışma Modeli

Yarı zamanlı çalışma günümüzde esnek çalışmanın bir parçasıdır ve küreselleşme sürecinde normalleşmiştir. ILO'nun tanımına göre bir işçinin çalışması normal işçilerden daha az ise yarı zamanlı çalışan olarak nitelendirilebilir. ILO bu tanımlamayı 1994 yılındaki Yarı Zamanlı Çalışma Sözleşmesi'nde (175 Sayılı Sözleşme) yapmıştır. OECD'nin tanımına göre ise ILO'dan farklı olarak doğrudan saat baz alınmıştır ve 30 saatten az çalışan kişi yarı zamanlıdır. Dünyadaki genel kabul ise 30 veya 35 saatten az çalışan kişilerin yarı zamanlı olduğu üzerindedir.²⁴² ILO'nun ifadesine göre yarı zamanlı çalışma kendi içinde de ayrılmaktadır. Bunlardan ilki önemli ölçüde yarı zamanlı, kısa yarı zamanlı ve marjinal yarı zamanlıdır. Önemli ölçüde yarı zamanlı kategorisine 21-34 saat arasında çalışanlar alınmışken kısa yarı zamanlı çalışma kategorisine ait olan işçiler ise 20 saat veya daha az çalışanları ifade etmektedir. Marjinal yarı zamanlı ise haftada 15 saatten az çalışan işçilerdir. Hatta bazı şirketlerde öngörülemez saatlerin de var olduğundan bahsedilmiştir yani bu insanların bir haftada

²⁴⁰Yüksel Akkaya. **Küreselleşme Versus Sendikasılaştırma ve Yoksullaştırma**. Çalışma ve Toplum Dergisi, 3.3: 93-122, 2004, s.106-108.

²⁴¹ Ekrem Erdoğan ve Mehmet Zeki Ak, **Neo-Liberal Ekonomik Dönüşüm** ve Sendikalar. s.19.

²⁴² **Part-Time Employment Rate**,<https://data.oecd.org/emp/part-time-employment-rate.htm>,(Erişim Tarihi:22.04.2022)

içerisinde ne kadar çalışacakları değişkenlik gösterebilmektedir. Buna da nöbetçi çalışma adı verilmektedir.²⁴³

Yarı zamanlı çalışmada en çok istihdam edilenler kadınlardır. Bu konuda ön plana çıkan ülkeler ise Japonya, Hindistan, Hollanda ve Kuzey Avrupa ülkeleridir. Genel olarak bakıldığında yine ILO verilerine göre yarı zamanlı çalışan kadınların oranı %57 civarındadır. Bunun yanında marjinal yarı zamanlı çalışma da oldukça yaygındır ve yine bu çalışma şekli de kadınlar arasında daha yüksek oranda seyretmektedir. Almanya, Hindistan ve Brezilya konu hakkında yüksek oranlara sahiptir.²⁴⁴ Dünyada oldukça yaygınlaşan yarı zamanlı çalışma birçok ülkede varlığını sürdürmektedir.

Yarı zamanlı çalışmanın haricinde günümüzde en yaygın olarak görülen çalışma modeli ise yine esnek çalışmaya dahil olan ve merkezlessiz çalışmayı anlatan uzaktan çalışmadır. Uzaktan çalışma modeli teknolojinin de gelişmesiyle küreselleşme sürecinde hızla yaygınlaşmaya başlamıştır. ILO standart olmayan emek biçimi içinde değerlendirdiği uzaktan çalışmanın çağdaş iş dünyasına ait olduğunu belirtmiş ve uzaktan çalışan kişilerin dünyada güney ve kuzey ayrımı olmadan iş dünyasına önemli katkılar yaptığını belirtmiştir. Uzaktan çalışan işçiler büyük oranda evlerinden bazıları ise uzaktaki tesislerde çalışabilmektedirler. 2019 yılı verilerine göre uzaktan çalışan işçilerin oranı ILO'ya göre dünya çapında %8'e yakındır. Burada yine yarı zamanlı çalışmada olduğu gibi kadın istihdamının oranı erkeklere göre yüksektir. Yine ILO'ya göre uzaktan çalışma oranında Covid-19 döneminde büyük bir sıçrama yaşamıştır. ILO'nun ifadesine göre her işi evden yürütmek imkânsız ama birçok ofis işi rahatlıkla evden yürütülebilir ve uzaktan çalışma modeli yaygınlaşabilecek durumdadır. Bu süreçte aynı zamanda emek piyasasında özellikle cinsiyete dayalı eşitsizlikler derinleşmiştir.²⁴⁵

Covid-19 sürecinde ise uzaktan çalışma modeli zorunlu olarak dünya çapında yayılmaya başlamıştır. Dolayısıyla emek piyasasındaki dönüşümü neoliberal politikaların halen etkisinde olarak hızlanmış ve geri dönüşsüz olarak yeni çalışma

---

²⁴³ **What Are Part-Time and On-Call Work?**, https://www.ilo.org/global/topics/non-standard-employment/WCMS_534825/lang--en/index.htm. (Erişim Tarihi:22.04.2022).

²⁴⁴ a.g.e.

modelleri, istihdam şekilleri ve esnek emek; dünya üzerindeki hareket alanını genişleterek gelişmeye başlamıştır.

2.7. Keynesyen Refah Devleti ve Neoliberalizmin Karşılaştırılmalı Genel Değerlendirilmesi

İkinci bölümün başlangıcında yer verilen teoriler ise devlet-sermaye ilişkisinin emek temelinde anlaşılır olması açısından önemlidir. Bugünkü birey odaklı neoliberal politikaların temelinde liberalizmin yer alması ve emeği sadece ekonomik olarak ele almayı aynı zamanda tarihsel süreç ve bağlamlarla birlikte düşünen Marksizmin de teori olarak anlaşılması önemlidir. Tezde anlatılanlar doğrultusunda ve örnek ülkelerde yaşanan gelişmeler göz önüne alındığında emeğin tarihsel süreçlerden etkilendiği, sadece meta olmadığı ve aynı zamanda sosyal bir kavram olduğu da karşımıza çıkmaktadır. Liberal teoride yer alan düşünceler ise bugünkü neoliberalizmi beslemiş ve piyasayı önceleyen anlayışıyla ön plana çıkmıştır. Keynesyen Refah Devleti'nde sermayeden önce kamu politikalarının ve devlet müdahalesinin önemsenmesi ve fabrikalardaki üretimin iş bölümü şeklinde ilerlemesi, üretim anlayışının tamamen değişmesi önemlidir.

Emek piyasası ikinci bölümde anlatılanlar doğrultusunda hem devlet-sermaye hem de politika değişimleri temelinde değişmekte ve her döneme özgü bir biçimde dönüşüme uğramaktadır. Emek, içinde bulunduğu sürece göre ciddi değişimler ve dönüşümler geçirmiştir. Varılan noktada esnek emek ve güvencesizlik yaygınlaşarak sermayedarların öncelik alındığı bir sistem ortaya çıkmıştır. Emek piyasasının sadece emekçilerin ekonomik hayatlarını etkileyen bir yönü olmaması, sosyoekonomik anlamda çalışma ve rutin hayatlarının etkilenmesi, sigorta, güvence gibi kavramların önemli olması; doğrudan devletlerin yaptırımlarıyla ve devlet-sermaye ilişkisiyle bağlantılıdır. Bu durumun önemi Keynesyen Refah Devleti ve neoliberal küresel süreç arasında anlaşılmalı ve iki dönemin karşılaştırılabileceği kritik noktalar görülmüştür.

İki dönem arasında karşılaştırma yapıldığında Keynesyen politikaların uygulandığı Keynesyen Refah Devleti Dönemi'nde emek kavramının ön plana çıkması, devletin düzenleyici rolünün sermaye üzerinde etken olması ile sermayedarlardan önce kamu yararına bir sürecin oluşturulması ve sigorta, sosyal güvenlik gibi alanlara kamu harcamalarının yapılması önemlidir. Bu dönemde fabrikalardaki üretim şekillerinden

emekçilerin çalışma hayatlarındaki alışkanlıklarına kadar her şey döneme özgü olarak şekillenmiştir. Eğitim ve sağlık sektörlerine yapılan yatırımlar artırılarak bu sektörlerin de devlet denetiminde olması sağlanmış ve serbest piyasanın insafına terk edilen rekabetçi bir düzen tercih edilmemiştir. Keynesyen Refah Devleti ile aslında savaş sonrası gibi kritik bir dönemde ekonomik toparlanma yaşanmıştır.

Keynesyen Refah Devleti'nin krize girmesi ile neoliberal politikaların kamu harcamalarının yük olduğunu iddia etmesi, devletin piyasadaki rekabetçiliği kısıtladığını düşünmesi ve piyasanın benzer krizler yaşamayacağına dair öngörülerıyla serbest piyasa mantığı devletlere uluslararası kurumlar ve örgütler aracılığıyla oturtulmaya başlanmıştır. Teknolojinin gelişmesi, gelişmekte olan birçok ülkenin paraya ihtiyacı olduğu için IMF, DB gibi uluslararası örgütlere borçlanması, devletlerdeki birçok iktidar sahibinin sermaye birikimine önem vermesi, özel sektöre birçok sektörün terk edilmesi ve bu durumun hem devleti yöneten kişilerin kolayına gelmesi hem de kişisel menfaatlerine uyması bu süreci hızlandırmıştır. Neoliberalizmin kamuyu değil bireyi önceleyen anlayışı ile toplumların refahı, özellikle bürokrasinin siyasallaştığı ve gelişmekte olan ülkelerde zora girmiştir. Çalışma hayatının bu doğrultuda değişmesi, emekçilerin değil işverenlerin öncelenmesi ve kamu politikalarının emek piyasası için sağlamlaştırılması yerine kayıt dışı ekonominin derinleşmesi, işsizliğin artması gibi durumların ortaya çıkması ile neoliberalizm Refah Devleti ile karşılaştığında oldukça zayıf kalmıştır ve bu durumun devlet müdahalesinin minimuma inmesi sebebiyle ortaya çıktığı söylenebilir.

Tezde önerilen modele fikren en yakın dönem Keynesyen Refah Devleti dönemidir. Bu dönemin devlet müdahaleciliği günümüze uygun bir versiyonu ile sunulacaktır denilebilir. Neoliberal politikaların bu süreçte olmaması, küreselleşme sürecine henüz bir geçiş yapılmaması, teknolojinin bugünkü kadar gelişmemiş olması ve devlet-sermaye ilişkilerinin güncel durumda oldukça farklı olması göz önüne alınarak devlet müdahalesini önceleyen bir model sunulacaktır. Neoliberalizmin tekrarlayan krizlere girmesi, yeni uzlaşma arayışlarında bulunmasına rağmen köklü bir çözüm üretmemesi devletin müdahalesi gerekliliğini ispatladığından bu durum tezde modeli destekleyecektir.

Neoliberalizm her şeyi rekabet ve sermaye serbestesi olarak değerlendirdiği için sistem

asında tekrar eden krizlere girmektedir. Tekrar eden her büyük krizde devletler kendi içinde kendi süreçlerine ve hükümet politikalarına bağlı olarak düzenlemeler yapmak durumunda kalmaktadır. Uzlaşmaların tam anlamıyla sonuç vermemesi, uzlaşmalarla süreçlerin “tamir edilmeye” çalışılması kökten bir sonuç üretememektedir. Üstelik tekrar eden krizler; krizlerin tek sorumlusunun kamu harcamaları, sosyal devlet anlayışı olmadığını da göstermiştir. Aksine devlet müdahalesinin zayıflığı özellikle gelişmekte olan ülkelerde yüksek enflasyona ve yüksek işsizliğe sebep olmaktadır ve gelecek hakkında öngörüler yapmaya çalışıldığında net bir tablo sunamamaktadır. Dolayısıyla özellikle Covid-19 salgın sürecinde öngörülemeyen bir krizin derinleşmesinin sebebi birçok ülkede özellikle sağlık sektörünün özelleştirmeler ile kendi kaderine terk edilmesidir. Kamuya hizmet yerine vatandaşın çok müşteri anlayışını benimseyen özel sektör, kriz anında gelişmiş ülkeler dahil birçok ülkede kitlenme noktasına gelmiştir. Bunun sonucunda da devletler sağlık sektörü başta olmak üzere birçok sektörde kural koyucu ve önlem alıcı olmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla neoliberal politikalar aslında yetersiz kaldığında devlet müdahalesine ihtiyaç duymaktadır.

Neoliberal süreçte emek piyasasına değinirken küreselleşen dünyada birçok devletin ulusüstü/uluslararası kurum ve oluşumlardan etkilendiği ve neoliberal politikaların günümüzde işlenmesine yardımcı olan faktörler olduğu görülmüştür. Bu sebeple görünürde sorun çözücü algısı yaratılmakla beraber aslında neoliberal politikaların kalıcı çözümler üretemedikleri görülmektedir. Tezde örnek seçilen ülkelere hem ortak payda sağlaması açısından hem de ekonomik tavsiyelerle ülkelerde konu hakkında iyileştirmeler yapabileceğine dair söylemlerle yola çıkan birçok toplantı ve fikir ile hedeflerini sunan, daha sonra uluslararası bir platform haline gelen G20'nin ülkeler üzerindeki etkisi, ülkelere ekonomik olarak tavsiyelerinin ne kadar gerçekleşebildiği ve gerçekten benzer oluşumların ülkeler için hem faydalı/gerekli olup olmayacağı hem de aynı uluslararası bir platforma üye olunan ülkeler açısından özellikle emek piyasası perspektifinde aynı sonuçları ortaya çıkarıp çıkarmadığı ifade edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda üçüncü bölümde G20 açısından emek piyasası değerlendirilecektir.

3. ULUSLARARASI KURUM VE KURALLAR ÇERÇEVESİNDE EMEK: G20 PERSPEKTİFİ

Tezin bu bölümünde örnek seçilen ülkeler olan Türkiye, Fransa ve Japonya'nın ortak paydası olan G20'nin oluşum sebeplerine, emek piyasası ile ilgili aldığı kararlara ve uygulama alanlarına değinilecektir.

3.1. G20'nin Meydana Gelmesi ve Bu Süreci Hazırlayan Sebepler

G20'nin oluşumu 1999 yılında merkez bankası ve maliye bakanlarının toplantılarına dayanmaktadır. Bu toplantılar hükümet ve devlet başkanlarının bulunduğu bir zirveye evrilerek bugünkü halini almıştır. G20 gelecekte ekonomik refahı ve büyümeyi sağlamakla yükümlü stratejik role sahip olan, dünyanın önde gelen gelişmiş ve yükselen ekonomilerini birbirlerine bağlayan çok taraflı bir platformdur. 2008'de yaşanan ekonomik krizin ardından acil bir toplantıya ihtiyaç duyulmuş ve Washington DC'de durum üzerine bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Burada G20 ülke liderlerinin amacı bozulan ekonomik durumun gidişatını kontrol etmek ve ekonomik yeni politikalar geliştirmekti ve toplantının başarılı geçmesinin ardından düzenli olarak toplanılmaya başlandı. G20'nin küresel çaptaki önemi verilerden anlaşılmaktadır. Öncelikle G20 ülkeleri dünya ticaretinin %75'ini temsil etmektedir. Bunun yanında dünya nüfusunun %60'nın ve GSYİH'nin %80'den fazlasını da temsil etmesi G20'nin önemini göstermektedir.²⁴⁶

G20'nin oluşum fikri ise 1999 yılına dayanmaktadır ve G20 finansal istikrarı dünyada sağlamak amacıyla ortaya çıkmıştır. Özellikle 1997-1999 yıllarında yaşanan küresel ekonomik krizin yarattığı yıpratıcı etki G20'nin oluşumunda etkili olmuştur. Ekonomik çözümler aranırken orta gelirli ülkelerin de dahil edilmesi süreci ileriye dönük yönlendirmiştir. G20'nin şu anki güncel üyeleri İngiltere, Türkiye, Almanya, İtalya, Fransa, Rusya, Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Meksika, Arjantin, Brezilya, Japonya, Hindistan, Güney Afrika, Çin, Avustralya, Güney Kore, Endonezya, Suudi Arabistan'dır. 20 önemli ülkenin bir araya geliş aşamaları ise G20'nin önemini anlamak açısından önemlidir. 2008'de yaşanan ekonomik krizle beraber toplantıların

---

²⁴⁶G20, **About G20**,[https://g20.org/about-the-g20/\(t.y\)](https://g20.org/about-the-g20/(t.y)), **What is G20?**, <https://www.oecd.org/g20/about/> (Erişim Tarihi:27.06.2022).

rutin hale gelmesi ve toplantıların ekonomik reformlara odaklanması, sürdürülebilir kalkınma yaratılmak istenmesi hedeflenmiştir.²⁴⁷

G20, odağını küresel finansa yöneltse de küresel çapta yaşanan gelişmelerle beraber gündemlerini de güncellemektedir. Terörizm, çevresel sorunlar ve küresel sağlık gibi konuların gerçekleştirilen zirvelere eklenmesi buna örnek verilebilir. Örneğin Roma Zirvesi'nde kömürlü termik santraller, yurt içinde kömür kullanımı, küresel ısınma konuları gündeme getirilmiştir.²⁴⁸

G20'nin güncel konular ile gündeme gelmesi, üye sayısına ve G20 ülkelerinin toplam nüfusuna bakıldığında önemli gözükmemektedir. G20 uluslararası kurumlarla da iş birliği içerisinde ilerlemektedir. G20 ekonomik sebeplerden oluştuğu için sermaye ve emek konusu zirvelerin gündeminde olmaktadır. Dolayısıyla emek piyasasıyla ilgili olarak istihdam, ücret, işsizlik oranları gibi başlıklar ülke ekonomileri ve piyasaları hakkında bilgi vermektedir. Bu bağlamda G20 emek piyasası için toplantılar düzenlemekte ve önerilerinin bağlayıcı olması adına taahhütleri önemsemektedir. Emek piyasası alanındaki düzenlemelerle ilgili yapılan önemli toplantılardan bir tanesi ise G20 Emek ve Çalışma Bakanları Toplantıları'dır.

3.1.1. G20 Emek ve Çalışma Bakanları Toplantıları

G20 Emek ve Çalışma Bakanları Toplantıları istihdamın artırılmasını odak alır. Bunun amacı G20'nin küresel çaptaki finansal hedefleri ile istihdam konusunun örtüştürülmesidir. Böylece finansal kararlar da desteklenecek ve gerekli istihdamı sağlamak için iki hedef arasında koordinasyon sağlanacaktır. Emek ve Çalışma Toplantıları ise ilk kez Nisan 2010'da gerçekleştirilmeye başlanmıştır ve iş kalitesinin artırılması, iş politikalarının kapsayıcı olarak genişletilmesi, gençlere istihdam konusunda öncelik verilmesi, uluslararası kuruluşların emek piyasası hakkında ürettikleri politikaların öncelik alınması, sosyal koruma için finansmanların sağlanması vb. hedefler belirlenmiştir.²⁴⁹

²⁴⁷ G20, **About The G20**, <https://g20.org/about-the-g20/>, (t.y), (Erişim Tarihi:27.06.2022).

²⁴⁸ The Group of Twenty, <https://www.cfr.org/backgrounder/group-twenty>, 2021, (Erişim Tarihi: 02.07.2022)

²⁴⁹ Neşe Yıldız, **G20 Gelişimi, Yapısı, Politikaları, Sosyal Boyutu ve L20**, Hak- İş Konfederasyonu, Ankara: 2017, s.201.

G20 Emek ve Çalışma Bakanları Toplantıları düzenli olarak düzenlenilmektedir. İlk toplantı 2010 yılında ABD’de Washington’da gerçekleştirilmiştir. Toplantıların amacı G20 ülkelerinde istihdam konusuna eğilerek istihdamda artışı sağlamaktır. Toplantılarda ekonomi ve istihdam arasındaki etkileşimin önemine dikkat çekilir.²⁵⁰

Toplantılardan önce G20 İstihdam Çalışma Grubu, istihdam ve mevcut çalışma hayatı hakkındaki sorunları gözden geçirmek üzere G20 Çalışma ve İstihdam Bakanları Bildirgesi’ni müzakere etmek için toplanır. Hesap verilebilirlik ve şeffaflık ilkesinin önemli olması sebebiyle her ülke kendi istihdam planı ve öz raporlama şablonu konusunda bilgi verir. Buna göre G20 ülkelerinde emek piyasasındaki ilerlemeler, sorunların çözümü ve kararların uygulanması konusunda fikir alışverişi ve tespitler yapılır.²⁵¹ Toplantılar Zirve’den bağımsızdır. Emek piyasası ve ekonomi bağlamında yaşanan sorunlar için Zirve’den ayrı olarak farklı bir platformda güncel konuları geliştirmek ve yeni hedefler koymak için fırsat yaratan bir ortam oluşmaktadır.²⁵²

Toplantılar dünyada yaşanan gelişmelere göre başlıklarını genişletir veya var olan başlıklara yeni perspektifler kazandırır. 2010-2021 arasındaki toplantılarda daha çok iş kalitesi, istihdam, genç istihdamın artırılması vb. başlıklara odaklanılmıştır. Covid-19 salgını ile beraber sağlık sektöründe yaşanan sıkıntılar, işsizliğin bu dönemde artması, salgının ekonomiye etkisi gibi konulara da eğilinmeye başlanılmıştır.²⁵³

2022’de düzenlenen Emek ve Çalışma Bakanları Toplantısı bu defa daha çok enerji, gıda fiyatları ve küreselleşmeye dikkat çekmelerinin yanında emek piyasasında var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğine de odaklanmıştır. Hayat pahalılığının keskin artışlar yaşatması sonucunda yaşanan zorluklar ve bu zorlukların nasıl aşılması gerektiği toplantının önemli başlıklarından bir tanesini oluşturmuştur. G20 ülkeleri ise özellikle engelli bireylerin istihdamının sağlanması için çalışmalar yapacaklarını belirtirlerken bunun yanında çalışanların piyasa içerisindeki dayanıklılıklarını attırmak için işçi korumalarını sağlamlaştıracaklarını dile getirmişlerdir. ILO Genel Direktörü Guy Ryder, mevcut emek piyasası hakkında ise küresel enflasyonun düşmeyeceğinin tahmin

---

²⁵⁰ a.g.e. s.201

²⁵¹ U.S. Department Of Labor, **G20 Labor and Employment Ministers' Meeting**, <https://www.dol.gov/agencies/ilab/our-work/diplomacy/g20>, (Erişim Tarihi: 30.09.2022)

²⁵² **SDG, G20 Labor and Employment Ministers' Meeting 2021** (23.07.2021), <https://sdg.iisd.org/events/g20-labor-and-employment-ministers-meeting-2021/>, (Erişim Tarihi:30.09.2022).

²⁵³ Yıldız, **a.ge.**, s.201.

edildiğini belirtmiş ve işçilerin de küresel çapta gitgide alım güçlerinin düşeceği yönünde görüş bildirmiştir.²⁵⁴

3.1.1.1. Labour 20 (L20) ve Business 20 (B20)

Emek ve Çalışma Bakanları Toplantısı yanında G20 içerisinde Labour 20 (L20) grubu da oluşturulmuştur. L20, G20 ülkelerinin sendika liderlerini ve küresel sendikaları bir araya getirme amacı ile oluşturulmuştur. OECD Sendikalar Danışma Komitesi ve Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu tarafından toplanmaktadır. L20 ilk kez resmi bir şekilde 2011'de Cannes'ta toplanmıştır. Toplanma sebebi öncelikle 2008 mali krizine dayanmaktadır. 2008'de G20 Liderler Zirvesi'nde küresel işçi hareketi temsilcileri bir araya gelerek önceliklerini bildirmiştir.²⁵⁵

L20'nin hedefleri için bir sıralama yapılacak olursa öncelikle çıraklık eğitimi ve bunun yanında gençlerin işsizliğinin azaltılmasının amaçlandığı söylenebilir. Bunun yanında L20 kadınların iş gücüne katılımını arttırmaya odaklanır, adil gelir dağılımını amaçlar.

14 Eylül 2022'de Endonezya'da G20 Çalışma ve İstihdam Bakanları toplantısı gerçekleştirildi. Aynı zamanda L20, bakanlara emek piyasası hakkında yapılması gerekenler konusunda önerilerde bulundu. L20, G20 üye devletlerindeki küresel sendikaları ve sendikaları temsil etme açısından önemlidir. L20 aynı zamanda Business (B20) ile de ortak tavsiyeleri içeren bir bildiriye 13 Eylül'de yayımlamıştır. Genel olarak L20'nin önerileri insana yakışır adil bir işe odaklanma, ekonomik büyümeye odaklı ve üretken politikalar üretme üzerinde gerçekleşmiştir.²⁵⁶

L20 ve B20'nin ortak bildirgesinde özellikle Covid-19 salgın sürecinin yarattığı belirsiz sürece, bu sürecin istihdama ve çalışma hayatına olan etkisine değinilmiştir. Aynı zamanda salgının sosyal olarak da insanları etkilediği konusu bildiride vurgulanmıştır. Dünyada küresel çapta enerji konusunda yaşanan maliyet artışları, ülkelerde ekonomik istikrarın sağlanamayışı da yine dikkat çeken konular arasında yer almıştır. Bildiride

---

²⁵⁴ ILO, **G20 Labour and Employment Ministers' Meeting ILO Calls on G20 to Support the "Global Accelerator for Jobs and Social Protection"**, (15.09.2022), https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_856123/lang--en/index.htm, (Erişim Tarihi:30.09.2022).

²⁵⁵ Labour 20 (L20) Turkey, [http://g20.org.tr/engagement-groups/labour-20-120/index.html#:~:text=The%20Labour%20\(L20\)%20is,to%20the%20OECD%20\(TUAC\)](http://g20.org.tr/engagement-groups/labour-20-120/index.html#:~:text=The%20Labour%20(L20)%20is,to%20the%20OECD%20(TUAC)). (Erişim Tarihi: 30.09.2022).

²⁵⁶ We are Wood Buffalo & District Labour Council, **Labour 20 Recommendations To G20 Labour And Employment Ministers**, <https://woodbuffalolabour.ca/clc-news/?id=16482>, (Erişim Tarihi:14.08.2022).

aynı zamanda dijitalleşmenin iş gücü piyasasında sağladığı dönüşümlere de yer verilmiştir. Bu tavsiyelerin G20 ülkeleri tarafından hayata geçirilmesinin önemi vurgulanmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliği ve cinsiyetler arasında ayırım yapmama, işletmeler ve gelirler için destek sağlanmasının stratejiler arasında yer alması gerekliliğinin Uluslararası Çalışma Konferansı'nda 2021 yılında yer verildiği bildiriye vurgulanmıştır. Bu süreçte hem kapsayıcılık hem de uygulama açısından G20'nin öncü bir rolde bulunabileceği ve insan merkezli bir iyileşmenin önerilerde yer aldığı gibi olması için G20 tarafından uygulanması gerekliliği de bildiriye yer almıştır.²⁵⁷

B20 ve L20 ortak yayımladıkları bildiriye başlıklar altında yapılması gerekenleri toparlamışlardır. İş piyasası ile ilgili kısımlarda öncelikle çocuk işçiliğindeki artışa dikkat çekilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde kişilerde borç yükünün arttığı, finansal istikrarın sağlanamadığı, borç temerrütlerinin hem işçiler hem de işverenler üzerinde etkili olduğu belirtilmiştir. ILO'nun ilkelerine de saygı duyulması ve bu ilkelere teşvik edilmesi gerekliliği de maddeler arasında yer almıştır. G20 ülkelerinde ayrıca ücret düzenlemeleri, asgari ücret ve ücretler arasındaki adillik konusunda ulusal yasaların ve uygulanmasındaki önem yine maddeler arasında yer almıştır. G20 Girişimcilik Eylem Planı'nın rol alabileceği konuların ise girişimcilik ve sürdürülebilir işletmeler için önemli olabileceği ve inovasyon yoluyla üretkenliğin artırılması için politikalar üretilebileceği tavsiyesine yer verilmiştir. Aynı zamanda ulaşım, eğitim, sağlık gibi alanlarda kamusal yardımların yapılması gerekliliği vurgulanmış, bu alanlara erişilebilirlik açısından yatırım yapılmasının önemli olduğuna değinilmiştir.²⁵⁸

2023'te gerçekleştirilen toplantıda ise salgın döneminden bu yana yaşanan aksaklıkların tamamen ortadan kalkmadığına değinilmiştir. Küresel kuruluşlar ve merkez bankalar ise ücretlerin bastırılması gerekliliği konusunda isteklidir ancak bu durumun işsizliği ve resesyon riskini arttırabileceğine ve zaten birçok ülkede gelir payının düştüğüne değinmişlerdir. Aynı zamanda ücretlerin ve emeğin gelir payının da düşük olması ve sadece varsayılan ücret-fiyat döngüsüne odaklanılması durumu da bildiri de yer almıştır. Faiz oranlarının yükselmesinin hem kamu hizmetlerinde

---

²⁵⁷ ILO, **B20-L20 Statement Labour and Employment Ministers' Meeting**<https://documents.clcctc.ca/communications/website/B20-L20-Statement-2022.pdf>, (Erişim Tarihi: 16.09.2022).

²⁵⁸ B20/L20 Statement Labour and Employment Ministers' Meeting <https://documents.clcctc.ca/communications/website/B20-L20-Statement-2022.pdf>, 2022, (Erişim Tarihi: 20.08.2023).

kesintilere hem de genel olarak ülkelerde istihdam konusunda sıkıntılara neden olacağına değinilmiştir. Bunun da vatandaşların temel haklarının zorlanması ihtimali anlamına gelebileceğine değinilmiştir. Bunun yanı sıra G20'nin derhal ilgilenmesi gereken konular arasında finansman ve borçların yeniden yapılandırma mekanizmalarının eksikliğine yer verilmiştir. 2030'a kadar küresel olarak 575 milyon kaliteli iş yaratılması gerekliliği ve en az 1 milyar işin de kayıt altına alınması gerekliliği tavsiye edilmiştir. Bu tavsiyenin devletlerin yaptırımı olmadan gerçekleşmeyeceği, devletlerin öncü olması gerekliliği ve bunların sanayi politikaları ile de olabileceği belirtilmiştir. Kamu dijitaline yatırım yapılması gerekliliği ve adil, demokratik bir dijitalleşme için altyapıların sağlanması gerekliliği vurgulanmıştır.²⁵⁹

2022'de hem Emek ve Çalışma Bakanları Toplantısı'nın hedeflerine hem de L20'nin hedeflerine özellikle istihdam oranı, iş hayatında cinsiyet eşitsizliği ve ekonomik kalkınma bakımından tam anlamıyla ulaşamadığı görülmektedir. Bu açıdan taahhütlerin bağlayıcılığı gözden geçirilmelidir.

3.1.1.2. G20'nin Uygulamadaki Bağlayıcılığı

G20 özellikle ekonomik anlamda üye olan ülkelere öncülük etmektedir. Ekonomik iş birliğini destekleyen G20; küresel iklim değişikliği, gıda güvenliği, enerji, sürdürülebilir büyüme, ekonomik hedefler ve yoksullukla mücadele gibi konularda da gündemlerin sağlanması için önemli bir aktördür. G20 başlangıçta ana başlıklar için toplansa da zamanla alt başlıklar ve öneriler artmıştır. Ancak G20'ye üye ülkeler kendi aralarında ön plana gücüyle çıkmak istemekte ve ülkeler çözüm odaklılıktan uzaklaşmaktadırlar. Çözüm önerileri genel olarak ilk başlarda yüzeysel kalmakla beraber günümüzde çözüm önerileri daha somut olup geleceğe yöneliktir.²⁶⁰

G20 ülkelerinin sahip oldukları ekonomi birbirlerinden farklıdır. Bu farklılık orantılı bir şekilde toparlanmayı getirememekte ve toplantılardan ekonomik şoklanmalar veya krizlerin nasıl yönetileceği konusunda tek bir cevap çıkmamaktadır. Üye ülkeler arasındaki bu orantısızlık, çözüm yolları ararken farklı tablolar ortaya çıkarabilmektedir. Örneğin Covid-19 sürecinden birçok G20 ülkesi IMF'den acil yardım talebinde

²⁵⁹ TUAC, **L20 Statement to the G20 Leaders' Summit, 2023**, https://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/en_l20_statement_leaders_2023.pdf, (Erişim Tarihi:20.08.2023).

²⁶⁰ Neşe Yıldız, **G-20, Küresel Sorunları Çözecek Bir Aktör Müdür?**, Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 4(9), 2015, s. 64-91.

bulunmuştur. IMF'nin verdiği borçlar rekor düzeye ulaşmış ve birçok ülke borca girmiş olmuştur. Ekonomi alanında uzman birçok kişi ülkeler arasındaki bölünmeye dikkat çekerek birlikte ülkelerin ortak paydada buluşmalarının zorluğuna dikkat çekmiştir. Bu sebeple ortak bir çerçeve çizilmesinin zor olduğu ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra iklim ve çevre konusunda da G20 ülkeleri kendi aralarında anlaşmazlığa düşmüşlerdir. 2021 yılında Çevre Bakanları Toplantısı Suudi Arabistan, Çin ve Rusya'nın fosil yakıt sübvansiyonlarının ve bunun yanında kömür kullanımının aşamalı bir şekilde kaldırılmasına ilişkin anlaşmayı iptal etmiştir. Bir diğer anlaşmazlık konusu ise Almanya ve diğer G20 ülkelerinin Ukrayna'nın işgalinden sonra yurt dışındaki fosil yakıt projelerini finanse etmeyi durdurma yönündeki vaatlerinden geri adım atmalarıdır. Bu da G20 ülkelerinin kendi çıkar ve bakış açıları doğrultusunda herhangi bir konuda hareket edebileceklerini ve G20'nin hükmen kesin bir bağlayıcılığı olmadığını göstermektedir.²⁶¹

G20'nin uygulamadaki açığı ise gayri resmi bir oluşum olmasından kaynaklanır. Üyeleri için daimî bir ofisleri bulunmamakta ve ciddi hukuki bağlayıcılığı bulunmamaktadır. G20 üyeleri arasında bağlayıcı olarak gönüllü bir taahhüt bulunmakta ve tavsiyeleri hayata geçirmeye çalışmaktadırlar.²⁶² Amaç aslında yasal olarak da bağlayıcılığı olmasa da tavsiyeler doğrultusunda öneri ve hedeflerin gerçekleştirilmesidir. Ancak genel olarak birebir görüşmeler resmi işleri gölgede bırakabilmektedir.²⁶³

3.1.2. ILO'nun G20'ye Desteği ve Uluslararası Kurumlarla İş Birliği

ILO, kendi tüzüğünde de yer aldığı üzere uluslararası kurumlarla iş birliği içerisinde bulunmaktadır. ILO; G20 ülkeleri için de araştırma yapmakta, istatistikler sunmakta ve çözüm önerilerinde bulunmaktadır. Aynı zamanda ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedefine destek olan ILO bunu hem uluslararası kurumlar hem de uluslararası sivil toplum örgütleri ile de sağlamaya çalışır. Yine sosyal adalet, ekonomik büyüme ve istihdam gibi konularda da ILO uluslararası kurumlarla beraber sorumluluk almaktadır.

---

²⁶¹ CFR, **What Does the G20 Do?**, <https://www.cfr.org/background/what-does-g20-do>, (t.y.) (Erişim Tarihi: 08.01.2022).

²⁶² Frequently asked questions: **G20**, <https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/EN/FAQ/g20-faq.html#:~:text=While%20the%20G20's%20decisions%20are,which%20carry%20considerable%20political%20weight>. (Erişim Tarihi: 7.01.2022).

²⁶³ **What is the G20?**, <https://www.nytimes.com/2022/11/14/world/europe/what-is-g20-summit.html>, (t.y.), (Erişim Tarihi: 15.11.2022).

Örneğin ILO, BM ile tüm işçiler için BM kuruluşlarıyla ortak çalışmaktadır. G20 de ILO'nun verilerinden faydalandığı için emek piyasası hakkında analiz yaparken ILO'dan faydalanmaktadır.²⁶⁴

ILO özellikle BM ile koordinasyonlu ilerleyen ve BM ile ilişkili ilk uzman kuruluştur. ILO'nun kaynaklarının önemli bir kısmının BM uzman kuruluşlarıyla iş birliği kuran teknik iş birliği programlarına ve BM Kalkınma Programı'na ayrılmış durumda olduğu gözükmemektedir.²⁶⁵

ILO, uluslararası kuruluşlarla ortak çalışmalar yürütürken aynı zamanda G20 ülkeleri ile de ortak çalışmalar yürütmektedir. Özellikle kayıt dışı çalışanlar, genç istihdamı konusunda öneriler sunmaktadır. Ayrıca zirvelere, Çalışma ve İstihdam Bakanları toplantılarına da katılmaktadır.²⁶⁶ Aynı zamanda Çok Taraflı İşbirliği Departmanı; ILO'nun çok taraflı kuruluşlar, BM, kalkınma bankaları ile iş birliğini olanaklı kılarak birlikte çalışmalarına destek olmaktadır ve New York'taki ILO ofisleri ile departman birlikte çalışmaktadır.²⁶⁷

ILO, G20'yi de desteklerken küresel ekonomiyi güçlendirmek için ekonomik ve sosyal konularda analizler sunmaktadır. G20 emek piyasası analizlerinde bulunurken ILO'nun veri ve önerilerinden faydalanmaktadır. Aynı zamanda ILO Genel Direktörü de zirvelere katılım sağlamaktadır.²⁶⁸

3.2. G20 Ülkelerinde İşgücü Piyasası, Ücret ve İstihdam

G20'yi oluşturan ülkeler genel olarak birbirleriyle paralel işgücü piyasası, ücret veya istihdam oranlarına sahip değillerdir. İşsizlik, kayıt dışı istihdam, iş gücüne katılım gibi emek piyasasına ait veriler bu sebeple ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar özellikle gençler ve cinsiyet bazında görüldüğünden emek piyasasını

²⁶⁴ ILO, <https://www.ilo.org/pardev/partnerships/partnerships-and-relations/lang--en/index.htm>, (t.y.) (Erişim Tarihi: 02.08.2022).

²⁶⁵ Nobel Prize, **International Labour Organization History**, <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1969/labour/history/>, (t.y.) (Erişim Tarihi:06.05.2022).

²⁶⁶ ILO, **Overview of Apprenticeship Systems and Issues**, https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/how-the-ilo-works/multilateral-system/g20/WCMS_190188/lang--en/index.htm, (Erişim Tarihi: 06.05.2022)

²⁶⁷ ILO, **About the ILO Department of Multilateral Cooperation** https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/how-the-ilo-works/multilateral-system/WCMS_385173/lang--ru/index.htm,(t.y.), (Erişim Tarihi:01.08.2022).

²⁶⁸ ILO, **G20 Liderler Zirvesi**, https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_426565/lang--tr/index.htm, (Erişim Tarihi:01.08.2022).

temsilen L20 ve iş dünyasını temsil eden B20'nin çözüm önerileri, ortaya çıkartılmak istenen politikalar konusunda ortak çözüm önerileri üretilmeye çalışılmıştır. İstihdamda kalite, özellikle yoksul olarak tanımlanabilecek ülkelerde yaşanan istihdam konuları G20'nin öncelikli konuları arasındadır. Yoksul ülkelerde görülen çocuk işçi sayısındaki fark, işsizler için üretilebilecek olan politikalar önem taşımaktadır.²⁶⁹ Dolayısıyla G20'de genel olarak tüm üye ülkeler için geçerli olabilecek sabit nitelikte bir çalışma piyasası görülmemektedir. Bu da çeşitli aktif politikalara çeşitli bölgelerde farklı başlıklarla gerek duyulduğunu göstermektedir.

G20 öncelikle özellikle 2008'de yaşanan krizin ardından iş gücünde yaşanan sorunlar sebebiyle istihdam eksikliğine, bu istihdam eksikliğinin yaşandığı sektör ve yaş gruplarına odaklandı. Hane gelirinin de bu dönemde istihdam konusunda yaşanan sıkıntılara bağlı olarak düşmesi yine G20'nin çözüm üretmek istediği konular arasındaydı. Öncelikle istihdamı arttırmak ve yaşam boyu sürekliliği arttırmak adına işlerin dijitalleşmesi, otomasyon, sürekli öğrenme programlarının yaygınlaştırılması gibi alanlara yatırım yapılması taahhüt edilmiştir.²⁷⁰

G20 ülkelerinde emek piyasasında yaşanan zorluklar ve iş gücü piyasasında yaşanan dalgalanmalar sebebiyle 2014 yılında İstihdam ve Çalışma Grubu (EWG) oluşturulmuş ve böylece G20 ülkelerindeki istihdam problemlerinin çözülmesi amaçlanmıştır. G20, OECD ve ILO desteğiyle konu hakkında raporlar yayımlamıştır. Raporla cinsiyet farkından doğan istihdam sorunlarından ücret problemlerine, istihdam edilecek kişilerin eğitim ve becerilerine, göçmenlerin iş gücüne entegrasyonu vb. konularda çözüm önerileri sunmaktadır.²⁷¹

3.2.1. G20 Ülkelerinde İşsizlik Oranları

G20 ülkeleri, özellikle işsizlik konusundaki en büyük sınavını 2008 Krizi'nden itibaren vermeye başlamışlardır. 2015'te yayımlanan bildirmede istihdam sorunlarının geçmişten bu yana tam anlamıyla çözülemediği ve farklı ülkelerden farklı sonuçlar elde edildiği görülmüş, belirli bir ortak istikrar sağlanamamıştır. Özellikle eksik ücret ve istihdamda

²⁶⁹ Neşe Yıldız, **G20 Gelişimi, Yapısı, Politaları, Sosyal Boyutu ve L20**, Ankara, 2017, s. 153- 160.

²⁷⁰ **G20 Performance on Labour And Employment**, (t.y), <https://www.globalgovernanceproject.org/g20-performance-on-labour-and-employment/>, (Erişim Tarihi:01.08.2022).

²⁷¹ **Employment, Education and Social Policies**, (t.y) <https://www.oecd.org/g20/topics/employment-education-and-social-policies/>, (Erişim Tarihi:01.08.2022).

yaşanan eşitsizlikler nedeniyle G20 aslında hem sürdürülebilir hem de güçlü ekonomi hedefi konusunda tam anlamıyla bir ahenk sağlayamamaktadır. G20 ülkelerinde uygulanan aktif iş gücü politikaları, bu politikaların uygulanması, sosyal koruma ve sosyal diyalogların sağlanması; sorunların çözümü için gereklidir. Özellikle insan kaynaklarına olan yatırım konusunda ülkelerin hassas davranması gerekmektedir.²⁷² Ancak 2022'ye gelindiğinde dahi sorunların çözülemediği görülmekte hatta artan enflasyona bağlı olarak da alım gücünün daha düşmesinin hem emekçilerin hayatına olumsuz etki ettiği hem de gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde istihdam sorununun daha büyük olduğu görülmektedir.

G20 ülkelerinde işsizlik oranları değişkenlik göstermektedir. 2022 güncel verilerine göre işsizliğin en az olduğu ülke İsviçre iken en fazla işsizliğin yaşandığı yer Güney Afrika olmuştur. Türkiye de işsizlik oranının G20 ülkeleri arasında en yüksek olan ülkelerdendir. Verilerde göze çarpan önemli bir nokta ise işsizlik oranının yüksek olduğu ülkelerde genelde aynı zamanda genç işsizlik oranlarının da yüksek oluşudur. G20 ülkeleri ise genç istihdamını arttırmayı hedeflemekte ancak birçok ülkede genç istihdam sorunu hala devam etmektedir. Aynı zamanda yine elde edilen verilere göre enflasyonun en yüksek olduğu ülkelerde işsizlik sorunu da vardır. Türkiye enflasyon yüksekliğinde G20 ülkeleri arasında üst sıradadır.²⁷³

G20 ülkelerinde genç işsizlik oranı incelendiğinde ise G20 ülkelerinin kendi aralarında bir senkronizasyona sahip olamadıkları, küresel çapta yaşanan ekonomik zorluklardan dolayı genç işsizliğin daha da artabileceği öngörülmektedir. Ekonomik sistemin zorda olması genç işsizliği daha çok tetiklemekte ve bu sorunun ortadan kalkması için öncelikle düzenli ve istikrarlı bir ekonominin sağlanması gerekmektedir. G20 ülkelerinin ana gündem maddelerinden bir tanesi bu sebeple genç işsizlik konusudur. Genç işsizliğin keskin bir şekilde artış göstermesi ve genel işsizlik oranı içinde büyük bir yer kaplaması birçok G20 ülkesinin ekonomik olarak bunu tersine çevirecek kadar iktisadi kuvvetinin olmadığını göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde

---

²⁷² **G20 Çalışma ve İstihdam Bakanları Bildirgesi**, <http://g20.org.tr/g20-calisma-ve-istihdam-bakanlari-bildirgesi/index.html>, (Erişim Tarihi: 20.10.2022)

²⁷³ a.g.e.

yaşanan genç istihdam sorunu 2022 yılına gelindiğinde de bir problem olarak kalmaya devam etmiştir. (Tablo 3)²⁷⁴

OECD, G20 ülkelerindeki genç işsizliğe dikkat çekerken gençlerin iş gücü piyasasında yer almalarını engelleyen birçok faktör olabildiğini belirtmiş ve ülkelerin gençler için yatırımlarını güçlendirmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Eğitim ve öğretim konusunda da güçlendirilmeler yapılmalı, uzun süreci kapsayacak çözümler aranmalıdır. Kalıcı işlerin teşvik edilmesi ve sağlanması önemli görülmüştür.²⁷⁵ Kalıcı teşvikler sağlanmadığı ve yatırımlar güçlenmediği takdirde G20 ülkelerindeki işsizlik sorunu oranlar da değerlendirildiğinde kesin bir şekilde yakın zamanda çözülemeyecek durumdadır. G20'deki işsizlik oranlarının dağılımı ve enflasyonla ilişkisi G20'nin ekonomik hedeflere ulaşip ulaşmadığı konusunda bilgi vermesi açısından önemlidir. (Tablo 2)

G20 ülkelerinde işsizlik oranlarında en zorlu dönemi Covid-19 sürecinde yaşadığı gözlemlenmiştir. Covid-19 sürecinde artan enflasyon ve işsizlik oranlarının hızla tırmanması, salgının seyri de belli olmadığı için ekonomik büyüme ve emek piyasası adına G20 ülkelerinde endişe yaratmıştır. Bu sebeple 2020'de açıklanan eylem planında kısıtlamadan sonra güçlü, sürdürülebilir, dengeli ve kapsayıcı büyümeye geri dönüş konusunda karar alınmıştır. Bunun da küresel bir ekonomik toparlanma ile sağlanabileceği, Covid-19'un yayılım hızını azaltmanın önemli olduğu vurgulanmıştır. Olası yeni bir salgın için G20 ülkelerinde kamu maliyesi sağlanması ve bütçe planlamalarının yapılması gerekliliğine değinilmiştir. G20 ülkeleri aynı zamanda çalışan ve sermaye kaybını en az seviyeye indirmek için aktif iş gücü piyasasını destekleyeceklerini, eğitim ve pazarlama politikaları açısından da çalışanların lehine uygulamalarda bulunacaklarını taahhüt etmişlerdir. G20 ülkeleri aynı zamanda yardıma ihtiyacı olan ülkeler için IMF'nin krizle ilgili müdahale paketini desteklediklerini bildirmişlerdir. Olası bir salgın durumunda yine Covid-19'un ortaya çıkardığı kadar ekonomik hasar olmaması adına sağlık altyapısının güçlendirileceği, sistematik bir şekilde entegrasyonun bu defa hızla sağlanacağı verilen taahhütler arasına girmiştir.²⁷⁶ Aynı zamanda G20 ülkelerinde işsizlik oranları cinsiyetler arasında farklılık göstermiştir. G20 ülkelerindeki iş hayatında yaşanan toplumsal cinsiyet eşitsizliği

²⁷⁴ OECD, <https://www.oecd.org/employment/emp/50304960.pdf>, (Erişim Tarihi:01.10.2022), s.1.

²⁷⁵ a.g.e. s.5.

²⁷⁶ Dürdane Küçükaycan ve Gonca Güngör Göksu, **Covid 19 Pandemisiyle Mücadelede Uluslar arası Mali Kuruluşların Rollerini**, Ankara,2020,S.142-144

Covid-19 sürecinde derinleşmiştir. Salgın sürecinin başından itibaren kadınlar, iş ve çalışma anlamında erkeklere göre daha orantısız bir şekilde etkilenmişlerdir. G20 ülkelerinde genel olarak ekonomide toparlanma yaşansa da istihdam edilme seviyesi ve mesaide hala bir eşitsizlik yaşanmaktadır.²⁷⁷

Aynı zamanda kadınların ücretsiz ev işi sağladıkları, çocuklara ve yardıma muhtaç aile bireylerine daha çok bakan kişilerin kadınlar olduğu unutulmamalıdır. Birçok G20 ülkesinde yaygın olan bir durum olduğu için erkek ve kadın arasındaki mesai saatleri arasındaki dengesizliği göstermektedir. Hatta Kanada’da bu eşitsizlik %60’lardeyken Hindistan’da ise bu oran %90’lardadır. Aynı zamanda bu durum kadınların iş gücü piyasasına katılımlarının erkeklerden düşük olmasına neden olduğu için istihdam açısından önemlidir.²⁷⁸ Covid-19 sürecinde kayıt dışı ekonomi hem kadın hem erkek çalışanları etkiledi ancak yine süreçten en çok kadınlar etkilenmiştir. Ev bakım hizmetlerinde kayıt dışı çalışan kadınlar salgın sürecinde işsiz kaldılar ve herhangi bir güvenceleri de olmadığından hem sağlık hem sosyal hem de ücret bazında zorlanmalar yaşadılar. Bunun yanı sıra cinsiyet eşitsizliğinin en çok derinleştiği sektörler eğitim, sağlık, hizmet ve perakende sektörü olmuştur.

G20 ülkeleri işsizlik oranları açısından sabit bir yapı göstermemekte ve bu durum ülkelerin ekonomik ve siyasi gelişmişlik düzeylerine göre değişkenlik göstermektedir. Covid-19 süreci ile de işsizlik oranlarındaki artış salgın sürecine de yansımıştır. Birçok G20 ülkesi salgın sonrasında salgın öncesi döneme göre tam anlamıyla istihdam bazında bir toparlanma gösterememiştir. Geçmiş ve güncel gelişmeler yakın süreçlerde emek piyasalarının işsizlik anlamında hızla toparlanamayacağını göstermektedir. Sistemin tekrarlayan ekonomi krizler yaşaması sebebiyle de sürdürülebilir bir istihdam dengesinin sağlanması olası gözükmemektedir.

---

²⁷⁷ ILO, **G20 Labour And Employment Ministers Meeting Women Have Not Recovered Their Employment As Much As Men In Most G20 Economies**, https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/how-the-ilo-works/ilo-director-general/statements-and-speeches/WCMS_806939/lang-en/index.htm, (Erişim Tarihi: 03.10.2022).

²⁷⁸ ILO, **Gender Equality In The G20 – Additional Analysis From The Time Dimension** https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_713376.pdf, (Erişim Tarihi: 03.10.2022) s.6.

Tablo 2: G20 Ülkelerinde İşsizlik Oranları²⁷⁹

G20 Ülkelerinde İşsizlik Oranları				
Ülke	En Son Oran	Önceki Oran	Referans Tarih	Birim
İsviçre	1,9	1,9	Eki.22	%
Singapur	2	2,1	Eyl.22	%
Japonya	2,6	2,5	Eyl.22	%
Güney Kore	2,8	2,8	Eki.22	%
Meksika	3,3	3,5	Eyl.22	%
Avustralya	3,5	3,5	Eyl.22	%
Birleşik Krallık	3,5	3,6	Ağu.22	%
ABD	3,7	3,5	Eki.22	%
Hollanda	3,8	3,8	Eyl.22	%
Rusya	3,9	3,8	Eyl.22	%
Kanada	5,2	5,2	Eki.22	%
Çin	5,5	5,3	Eyl.22	%
Almanya	5,5	5,5	Eki.22	%
Suudi Arabistan	5,8	6	Haz.22	%
Endonezya	5,86	5,83	Eyl.22	%
Hindistan	6,4	8,3	Eyl.22	%
Euro Bölgesi	6,6	6,7	Eyl.22	%
Arjantin	6,9	7	Haz.22	%
Fransa	7,4	7,3	Haz.22	%
İtalya	7,9	7,9	Eyl.22	%
Brezilya	6,7	8,9	Eyl.22	%
Türkiye	10,1	9,8	Eyl.22	%
İspanya	12,67	12,48	Eyl.22	%
Güney Afrika	33,9	34,5	Haz.22	%

²⁷⁹ Trading Economics, **Unemployment Rate G20**, <https://tradingeconomics.com/country-list/unemployment-rate?continent=g20>, Er:21.10.2022

Tablo 3: G20 Ülkelerinde Genç İşsizlik²⁸⁰

G20 Ülkelerinde Genç İşsizlik Oranları				
Ülke	En Son Oran	Önceki Oran	Referans Tarih	Birim
İsviçre	1,9	2,1	Eki.22	%
Japonya	4,3	3,9	Eyl.22	%
Almanya	5,7	5,7	Eyl.22	%
ABD	8,1	8,3	Eki.22	%
Avustralya	7,87	8,43	Eyl.22	%
Hollanda	8,4	8,6	Eyl.22	%
Güney Kore	6,2	5,4	Eyl.22	%
Birleşik Krallık	9	9,1	Tem.22	%
Kanada	10,6	9,8	Eki.22	%
Euro Bölgesi	14,6	14,4	Eyl.22	%
Fransa	15,6	16,5	Eyl.22	%
Türkiye	18	18,9	Ağu.22	%
İtalya	23,7	22,1	Eyl.22	%
İspanya	32,1	26,6	Eyl.22	%
Güney Afrika	61,4	63,9	Haz.22	%

²⁸⁰ Trading Economics, **Youth Unemployment Rate G20**, <https://tradingeconomics.com/country-list/full-time-employment?continent=g20>, (Erişim Tarihi:21.10.2022).

Tablo 4: G20 Ülkelerinde Enflasyon Oranları²⁸¹

G20 Ülkelerinde Enflasyon Oranları				
Ülke	En Son Oran	Önceki Oran	Referans Tarih	Birim
Çin	2,1	2,8	Eki.22	%
Japonya	3	3	Eyl.22	%
İsviçre	3	3,3	Eki.22	%
Suudi Arabistan	3,1	3	Eyl.22	%
Güney Kore	5,7	5,6	Eki.22	%
Endonezya	5,71	5,95	Eki.22	%
Fransa	6,2	5,6	Eki.22	%
Brezilya	6,47	7,17	Eki.22	%
Kanada	6,9	7	Eyl.22	%
Avustralya	7,3	6,1	Eyl.22	%
İspanya	7,3	8,9	Eki.22	%
Hindistan	7,41	7	Eyl.22	%
Singapur	7,5	7,5	Eyl.22	%
Güney Afrika	7,5	7,6	Eyl.22	%
ABD	8,2	8,3	Eyl.22	%
Meksika	8,41	8,7	Eki.22	%
Birleşik Krallık	10,1	9,9	Eki.22	%
Almanya	10,4	10	Eki.22	%
Euro Bölgesi	10,7	9,9	Eki.22	%
İtalya	11,9	8,9	Eki.22	%
Rusya	12,6	13,7	Eki.22	%
Hollanda	14,3	14,5	Eki.22	%
Arjantin	83	78,5	Eyl.22	%
Türkiye	85.51	83.45	Eki.22	%

Verilerden de anlaşılacağı üzere G20 ülkelerinde işsizlik sorunu hedeflendiği şekilde çözülememiş olup bölgelerin kendi içerisinde de ülke bazlı olarak farklı oranlarda dağılım görülmektedir. Özellikle enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde işsizlik oranlarında artış olduğu gözlemlenmekte ve genel anlamda enflasyon oranlarının da yüksek olması ekonomide halihazırda sorunlar bulunduğu işaret etmektedir.

²⁸¹ Trading Economics, **Inflation Rate G20**, <https://tradingeconomics.com/country-list/inflation-rate>, (Erişim Tarihi:22.10.2022).

3.2.2. İstihdam ve İşsizliğin Bölgelere Göre Genel Dağılımı

G20 ülkeleri içerisindeki Avrupa Birliği ülkelerinde istihdam oranları arasında değişim gözlenmektedir. Özellikle güncel veriler bölgelerin kendi içinde farklılıkları olduğunu göstermektedir. AB bölgesinde bulunan G20 ülkelerindeki 30 yaş altı kişilerin iş bulma zorluğu yaşadıkları görülmektedir. Özellikle 30 yaş altı gençlerde 2021 sonuna doğru işsizlik oranlarının azaldığı görülürken 2019 oranlarına göre 1 puan daha yüksek kaldığı gözlemlenmiştir. Bunun yanında Covid-19 sürecinde bölgede iş bulma konusunda gençlerin zorlandığı saptanmıştır. AB bölgesinde gençlerin %61'i; önümüzdeki on yıl içerisinde fatura, rutin ihtiyaçlar ve konut sahibi olma konularında ekonomiye güven duymadıklarından kendilerini endişeli hissetmektedirler. Özellikle genç kadın emekçiler yeni bir işe başladıklarında erkek meslektaşlarından %7,2 oranında daha az maaşla işe başlamaktadırlar. Bu farkların olmasının sebebi sadece %0,5 oranında eğitim başarısından, meslek seçimlerinden ve iş türünün sözleşmesinden kaynaklanmaktadır.²⁸²

Amerika kıtası bölgesinde ise istihdam oranları farklılık gösterebilmektedir. ABD'nin istihdam oranlarına bakıldığında ise 2022 yılına gelindiğinde istihdam artışında bir yavaşlama olduğu görülmekte ve işsizlik oranının da yükselişi gözlemlenmektedir. %3,5 olan işsizlik oranı %3,7'ye ulaşmış görülmektedir. 2022 Ağustos ayında açıklanan verilere göre ise ABD'de perakende, sağlık hizmetleri, iş hizmetleri alanlarında istihdam artmıştır. İstihdamın artışı durağanlık gösterse de büyük bir gerileme göstermemektedir.²⁸³ Kanada'da ise işsizliğin ABD'den yüksek olduğu görülmektedir. 2017-2019 yılları arasında işsizlik oranları %6,38-5,75 arasında seyretmiştir. 2020 yılında ise Covid-19 sebebiyle işsizlik oranı %9,58'e çıkmış ve 2022'de %5,29'a gerilemiştir. 2023-2027 yılları arasında da oranların %5,86 -%6 aralığında seyredeceği tahmin edilmektedir.²⁸⁴ Güney Amerika bölgesindeki Brezilya'daki istatistiklere göre ise 1999-2013 arasında %10,21 ile %6,98 arasında seyreden oranlar Covid-19 salgını sırasında %13,69'a çıkmış, 2021'de ise oran

²⁸² European Commission, **Employment, Social Affairs & Inclusion** (12.07.2022), <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=10330#navItem-1>, (Erişim Tarihi: 19.10.2022).

²⁸³ Euronews, **ABD'de İstihdam Ağustosta Yavaşlama Gösterse de Beklentilerin Üzerinde Geldi, İşsizlik Arttı** <https://tr.euronews.com/2022/09/02/abdde-istihdam-agustosta-yavaslama-gosterse-de-beklentilerin-uzerinde-geldi-issizlik-artti>, (Erişim Tarihi: 19.10.2022).

²⁸⁴ Statista, **Canada: Unemployment rate from 2017 to 2027**, <https://www.statista.com/statistics/263696/unemployment-rate-in-canada/>, (Erişim Tarihi: 20.10.2022)

%14,4'ü bulmuştur.²⁸⁵ Meksika'da işsizlik oranları ise %3,3 - %3,4 oranlarında seyretmektedir. Son verilere göre istihdam edilen nüfus 2,4 milyon artmıştır. Brezilya'da ise ağustosta bildirilen %8,9 oranındaki işsizlik, eylülde %8,7'ye gerilemiştir. İşsizlik oranları Mart 2012 ve Eylül 2022 arasında sürekli güncellenmiştir ve oran ortalama %11,40 olarak seyretmiştir.

Orta Asya bölgesinde ise Rusya Federasyonu'nda 2021'de %4,3 olan işsizlik oranı, Temmuz 2022'de %3,9'a gerilemiştir.²⁸⁶ Güney Kore'de ise işsizlik 2022 yılında Eylül'e kadar olan süreçte %2,5-%2,8 arasında seyretmiştir. 2021 yılında ise işsizlik %3,6 idi. İstihdamda ise büyük bir düşüş yaşanmadı.²⁸⁷ Suudi Arabistan'da ise işsizlik oranı 2022 yılının ilk çeyreğinde %6 olarak saptandı. İkinci çeyrekteyse bu oran %5,8'e düştü. Güney Afrika'da ise işsizlik oranı %33 ile en yüksek seviyededir.²⁸⁸

Genel olarak incelendiğinde bölgeler kendi içerisinde de istihdam farklılıkları göstermektedir. Özellikle enflasyonun yüksek olduğu, alım gücünün düşük olduğu ülkelerde işsizlik oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. G20 ülkeleri içindeki istikrarsız işsizlik oranları ile istenilen stabil bir istihdam düzeyine erişilmediğini göstermektedir.

3.2.3. İstihdamın Cinsiyete Göre Dağılımı

G20 ülkelerinde güncel verilere göre toplumsal cinsiyet konusunda iş hayatında hedeflere ulaşamadığı görülmektedir. G20 ülkelerinin toplumsal cinsiyet bağlamında eşitliği sağlayabilmeleri için etkin ve çözüm odaklı davranmaları gerekmektedir. Aksi takdirde toplumsal cinsiyet eşitsizliği G20 ülkeleri için de bir sorun olarak kalmaya devam edecek, hatta yükselme eğilimi gösterebilecektir.²⁸⁹

G20 ülkeleri cinsiyet temelli eşitsizliği emek piyasasında %25 azaltmayı 2025 yılına kadar taahhüt etmişlerdir. Bunun sadece toplumda ahlaki bir sorun değil aynı zamanda

²⁸⁵ Statista, **Brazil: Unemployment rate from 1999 to 2021**, <https://www.statista.com/statistics/263711/unemployment-rate-in-brazil/>, (Erişim Tarihi:20.10.2022).

²⁸⁶ Trading Economics, **Russia Unemployment Rate**, <https://tradingeconomics.com/russia/unemployment-rate>, (Erişim Tarihi:20.10.2022).

²⁸⁷ REUTERS, **South Korea's Sept Unemployment Rate Rises From Record Low**, <https://www.reuters.com/markets/europe/south-koreas-unemployment-rate-rebounds-september-2022-10-13/>, (Erişim Tarihi: 20.10.2022).

²⁸⁸ Arab News, <https://www.arabnews.com/node/2203466/business-economy>, Er:20.10.2022

²⁸⁹ CIPPEC, **Gender Equality and The Economy In The G20**, <https://www.cippec.org/en/textual/gender-equality-and-the-economy-in-the-g20/>, (Erişim Tarihi:21.10.2022).

büyüme ve kalkınma ile yakından ilgili olduğundan bahsetmişlerdir. G20 ülkeleri hedefledikleri %25 oranına ulaştıklarında ise 100 milyondan fazla kadın istihdam edilecektir. Ancak şimdilik çözümlerinin istenildiği düzeyde olmadığı görülmektedir.²⁹⁰

Bölgesel veya ülkesel bazda bir değerlendirme yapıldığında ise G20 ülkeleri arasında yüksek gelirli ülkelerden bir tanesi olan Güney Kore’de dahi her ne kadar gelir eşitliği artsa da toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda hala eşitsizlikler mevcuttur. Hatta Güney Kore, OECD ülkeleri arasında ekonomik gelişmesine bakıldığında iş hayatında toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda tam tersi bir performans göstermiştir ve alt sıralarda yer almaktadır. G20 ülkelerinde ayrıca hemen hemen her bölgesinde yarı-zamanlı çalışmanın kadınlar arasında yaygın olduğu ve tam ücret eşitliği sağlanamadığı da görülmektedir. Bunun yanı sıra G20 ülkelerinde ücretsiz ev hizmetleri de oldukça yaygındır ve piyasa içerisinde herhangi bir karşılığı bulunmamaktadır. Bu hizmetler kadınların toplumsal olarak yerine getirmesi gereken roller olarak görülmektedir. Erkekler ise ücretsiz ev işlerinde kadınlara oranla daha az emek harcamakta ve bu da doğal olarak iki cinsiyetin aynı oranda iş gücüne katılamama durumunu beraberinde getirmektedir.²⁹¹

Güncel veriler incelendiğinde G20 ülkelerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği iş hayatında devam etmektedir. Özellikle işsizliğin ve enflasyonun yüksek olduğu ve hala ekonomilerin tam anlamıyla dengede olmadığı G20 ülkelerinde emek piyasasındaki cinsiyet eşitsizliği göze çarpmaktadır. Aynı bölge içerisinde bulunan ülkeler arasında da ufak da olsa farklılık görüldüğünden bölgeler arasındaki farklılıklara odaklanmaktan ziyade daha çok ülkeler özelinde de inceleme yapmak yerinde gözükmektedir

3.2.4. Women 20 ve Hedefler

W20 ana hedefi toplumsal cinsiyet konularının G20 tartışmalarına ve zirvelerine ana akım olarak dahil olması, kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesi ve toplumsal

---

²⁹⁰ G20 INSIGHTS, Achieving “25 by 25”: Actions to Make Women’s Labour Inclusion a G20 Priority, https://www.g20-insights.org/policy_briefs/gender-economic-equity-achieving-25-by-25-actions-to-make-womens-labour-inclusion-a-g20-priority/, (Erişim Tarihi:21.10.2022).

²⁹¹ G20 ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, [g20 ve toplumsal cinsiyet esitligi.pdf](#), (Erişim Tarihi: 25.10.2022)

cinsiyet eşitliğinin sağlanması için kurulan resmi bir G20 katılım grubudur. Bu grup G20'nin bir parçası niteliğinde politik öneriler sunmaktadır.²⁹²

Kadınlar ve erkekler arasında emek piyasasında hala gerek ücret gerek istihdam konusunda açıkların kapanmaması, tam anlamıyla G20 hedeflerine ulaşamaması ve kadın işsizliğinin küresel açığın dörtte üçünü oluşturması kalkınma ve ekonomik büyüme konusunda G20 ülkeleri de etkisi altına almaktadır. Değişim bu şekilde dünyada yavaş ilerlerse kadın-erkek arasındaki ücret eşitsizliği 2086'ya kadar devam edecektir. G20'nin dünya ekonomisinde GSYİH'sini oran olarak arttırması için kadınların ekonomik olarak katkıları teşvik edilmeli ve gereken politikalar uygulanmalıdır.²⁹³

2025 yılına kadar kadınların iş gücüne katılım farkının %25 oranında azaltılması gerektiğine dair fikir birliği Avustralya'daki G20 Zirvesi'nde kararlaştırıldı. 2015 yılında toplanan G20 Zirvesi Türkiye'nin dönem başkanlığında gerçekleştirildi ve kadınların emek piyasasında güçlenmeleri için ilk defa oluşturulan W20 grubu faaliyet gösterdi. Ancak W20'de saptanan hedeflerin hayata geçmesi için taahhütlerin işleme önemli.²⁹⁴

Hedeflere ise ayrıntılı bakıldığında şu şekilde belirtilmiştir: Hem özel hem de kamu sektöründe kadın yönetici sayısının arttırılması amaçlanmaktadır. Aynı zamanda ücretlerde kadın-erkek eşitliği sağlanmalıdır. Kadınların iş gücüne katılımını olumsuz yönde etkileyen ücretsiz bakım hizmetleri konusunda üretilen politikalarla kadınların yükü azaltılmalıdır. Sağlık, yaşlı ve çocuk bakımı konusunda bu sebeple yatırımlar sağlanmalıdır. Vergi yükleri de azaltılmalı, kadınların üretken pazarlara girişimleri arttırılmalıdır.²⁹⁵

2022'de Endonezya'da yayımlanan son hedefler ise kırsal kesimler de dahil olmak üzere kadınların dijital olanaklara sahip olmasını sağlamanın ve bunun için altyapı sağlanması gerektiğine değinilmiştir. Aynı zamanda kadınların ve kız çocuklarının eğitimlerinin arttırılması ve ücret farklarıyla istihdam konularına değinilmiştir.

²⁹²

No Women Left Behind,
[https://www.w20saudiArabia.org.sa/about#:~:text=What%20is%20w20%3F&text=The%20Women%2020%20\(W20\)%20is,it%20mirrors%20the%20G20%20process.](https://www.w20saudiArabia.org.sa/about#:~:text=What%20is%20w20%3F&text=The%20Women%2020%20(W20)%20is,it%20mirrors%20the%20G20%20process.) (Erişim Tarihi:25.10.2022)

²⁹³ Women 20 (W20), **Re-Envisioning The Economy To Enable Women To Reach Their Full Potential**,<http://g20.org.tr/engagement-groups/women-20-w20/index.html>, (Erişim Tarihi:25.10.2022).

²⁹⁴ a.g.e.

²⁹⁵ a.g.e.

İşverenlerin iş gücüne engelli kadınların katılmaları için düzenleme yapmaları ve teşvik edilmeleri de öneriler arasında yer almaktadır.²⁹⁶

Daha önceki hedeflere toplumsal cinsiyet bağlamında G20 ülkelerinin tümünde kadın işsizlik oranları, ücrette cinsiyete dayalı eşitsizlik ve güvencesiz emek bağlamında ulaşamadığı görülmektedir. Taahhütler bağlayıcı bir şekilde yerine getirilmezse G20 ülkeleri üye ülkelerdeki hedefledikleri kalkınmayı yakın zaman içerisinde yakalamakta zorlanacaktır.

---

²⁹⁶ W20 Indonesia Edition 2022, https://g20-indonesia.s3.ap-southeast-1.amazonaws.com/Indonesia_W20_Communique_2022_FINAL_print_bdba5eaf15.pdf, (Erişim Tarihi:12.11.2023),s.15-17.

4.SEÇİLMİŞ G20 ÜLKELERİNİN EMEK PİYASASI AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI: TÜRKİYE – FRANSA VE JAPONYA ÖRNEKLERİ

Tezin dördüncü bölümünde çalışmanın argümanlarını güçlendirmesi için seçilen örnek üç ülke olan Türkiye, Fransa ve Japonya'nın Neoliberal politikalardan aldıkları etkiye, politikaların emek piyasası üzerindeki etkilerine, üç ülkenin kurum, kültür, coğrafya ve ekonomik olarak farklılıklarına, benzerliklerine emek piyasası ekseninde yer verilecektir.

4.1. Türkiye

4.1.1. Türkiye'de Devlet ve Sermaye İlişkisi

Türkiye'de devlet ve sermaye ilişkisini anlayabilmek için öncelikle Türkiye'de kapitalist sistemin ne zaman ve ne şekilde geliştiğini anlayabilmek önemlidir. Türkiye'de kapitalizmin temelleri Osmanlı İmparatorluğu'na dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde hem burjuva hem de işçi sınıfının kuvvetli bir yapıda olmasa da var olması ancak Osmanlı Devleti'nde emperyalizmin güçlenmesi kapitalist üretimin 19. yüzyılın son çeyreğinde başladığını göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı pazarına açılması, 1838 yılından itibaren Batılı devletler ile serbest ticaret anlaşmalarının yapılması yine bu dönemin önemli gelişmelerindedir. Bu dönemde ticareti yürüten kesim ise gayrimüslim Osmanlı tebaası olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında ciddi bir sermaye birikimi ile karşılaşamamaktadır ve yeni kurulan bir cumhuriyet olması sebebiyle üretim yeterli değildi ve yoksulluk savaş sonrasında oldukça yüksekti. Gayrimüslimlerin elinde bulunan sermaye daha sonra toparlanacak olsa da ilk yıllarda savaş sebebiyle ülkeden uzaklaşmıştı. 1923 yılından itibaren üretimde ve sermayede sıkıntılar yaşansa da 1938'e gelindiğinde yerli üretimin arttığını, hatta reel büyümenin %8,72'ye geldiğini söylemek mümkündür. Asıl büyüme 1927'den itibaren gerçekleşmiştir. 1938 yılında ise Türkiye Cumhuriyeti tarım ve sanayi ürünlerinde ihracat yapan bir ülke haline gelmiştir.²⁹⁷

Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren devlet-sermaye ilişkisinde neoliberal politikaların etkinliği görülmekle beraber bu etki 2000'den itibaren daha fazla hissedilir olmuştur.

²⁹⁷ Savaş Durmuş ve N. Kemal Aydemir, *Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi* (1923 – 1938), KAÜİİBFD, 7 (12), 2016, s. 155.

Türkiye 1980'lerden itibaren ekonomik büyüme konusunda çok büyük yol kat edememiştir. Bunun sebebi Türkiye'de yatırım harcamalarının azaltılması, zengin ve yoksul arasındaki gelir farkının gittikçe açılması, ekonomik büyümenin yavaşlaması ve bunlara neoliberal politikaların sebebiyet vermesidir. Türkiye'de diğer kapitalist ülkelerde görüldüğü gibi bütçe uygulamaları sermaye temelli oluşur. Ancak gerçek anlamdaki sosyal devletlerde ise bütçe uygulamaları sermaye veya sermayedar temelli olmaktan ziyade sermaye dışı taraflarla ilgilidir.²⁹⁸

Türkiye'de reel büyümenin artması, yerli üretimin sağlanması ve ihracata önem verilmesini sağlayan en büyük etken Mustafa Kemal Atatürk'ün devletçilik ilkesi olmuştur. Devletin piyasaya müdahalesi, yerel üretimin önemsenmesi ve ön plana çıkarılması önemlidir. Devletçi ekonomi politikaları bağımsız bir ekonomi vurgusunda geliştirilmiştir. Bağımsız ekonomi hedefinin temeli, ülkenin dış ülkelere karşı bağımlılığını azaltarak tam bir bağımsızlık sağlamaktır. Hedeflerin sağlanması için İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Kongre, iktisadi tedbirleri içermiştir. Kongre, devlet müdahalesini piyasalar üzerinde kabul etmenin yanında yabancı sermaye girişlerine de izin vermiştir. Kongre kararlarına göre yerli üretim artırılmalı ve lüks ithalattan düşük düzeyde faydalanılmalıydı. Bu kararların toplamına Misak-ı İktisadi adı verilmiştir. Kongre kararları birçok sektörü içine almaktaydı. Bu sektörlerin başında tarım ve sanayi gelmekteydi. Teşvik-i Sanayi Kanunu ile özel üretimin koruma altına alınmasının yanı sıra yerli üretim de teşvik edilmiştir. Yerli üretim bu dönemde vazgeçilmez bir unsur olmuş ve yerli sermaye her zaman yabancı sermayenin yanında ekonomiye şekil vermiştir. Aynı zamanda yerli bankaların kurulması desteklenmiştir. 1929 Ekonomik Buhranı döneminde ise yine devlet müdahalesinin gerekli olduğu düşünülerek ekonomi politikaları üretilmiştir. Yine çözümler arasında yerli üretim mallarının tüketimini arttırmak, tasarrufa yönelmek yer almıştır. Döviz konusunda da yine devlet müdahalesine yer verilmiş ve 1930 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çıkarılarak döviz piyasasına düzenleme getirilerek düzenlemede Türk parasının değerini düşürücü eylemlerin yapılması engellenmeye çalışılmıştır ve bu hedef doğrultusunda cezalar düzenlenmiştir. Tüm bu politikalara rağmen Türkiye savaştan çıkarak kurulan yeni bir ülke olmasına rağmen ekonomi anlamda devlet etkisiyle önemli bir yol almış olsa da istikrar konusunda bazı sıkıntılar yaşamaya başlamış ve istikrar sağlanması için

---

²⁹⁸ Aynur Uçkaç, **Türkiye'de Neoliberal Ekonomi Politikaları ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları.** Maliye Dergisi 158.1, 2010,422-430, s.422-423 .

Merkez Bankası kurulmuştur. Oluşturulan Beş Yıllık Sanayi Planları'nın da ekonomiyi desteklemesi sağlanmıştır.²⁹⁹

Atatürk'ün uyguladığı devletçilik politikası ile ekonomik istikrar sağlanmıştır. Ülke zor bir süreçten çıksa dahi ekonominin dalgalı ve plansız bir yapıya sahip olduğu söylenemez. Enflasyonsuz para politikası ilk kez Atatürk döneminde meydana gelmiştir ve enflasyon sorunu Atatürk'ün ölümünden sonra ortaya çıkan bir problem olarak kendini göstermiştir. Para değerinin korunması adına para basımı konusuna dikkat edilmesi ve yerli üretimin gerçekleştirilmesi bu hususta önemli olmuştur.³⁰⁰

Devletçilik politikasının ekonomi üzerindeki etkisi Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren 20 yıl içerisinde belirgin bir şekilde gözlemlenmiştir. Öncelikle ekonominin tamamen yabancı sermayeye kapalı olmaması, yerli üretimin öncelenmesi ve ihracatın da artmasıyla cumhuriyet, ekonomik büyümeyle birlikte Batılılaşma sürecini de hızlandırmıştır. Sanayileşme ile iş arayan vatandaşlar genel olarak devlet işletmelerinde istihdam edilmiştir ve kamu sektöründe çalışan emekçilerin olanakları özel sektörde çalışan emekçilerin olanaklarından üstün tutulmuştur. Devlet işletmelerinin artırılmasıyla yol, elektrik, altyapı gibi ihtiyaçlar sağlanmış ve dönemin şartlarına göre hızla yaygınlaşmıştır.³⁰¹

Türkiye'de ekonomi politikalarında dönüm noktası Demokrat Parti'nin (DP) iktidarı ile gerçekleşti. 1950 yılında DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte ekonomi artık devletin korumacılığında uzaklaşmaya başladı. Serbest dış ticaret rejiminin uygulanması, içe dönük ekonomik politikaların terk edilmesi, maliye alanında değişmelerin gerçekleşmesi, işsizliğin azaltılması, emekçilerin koşullarının iyileştirilmesi hedeflendi. Yabancı dış yardımlar döviz konusunda kısıtlı bir süre önledi ancak döviz bağımlılığı zamanla arttı ve dış ticaret açıkları oluşmaya başladı.³⁰²

---

²⁹⁹ Gülay Sarıçoban, **Atatürk Döneminde 1923-1929 Türkiye Ekonomisi**. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (44), 222-236. 2020, s.222.

³⁰⁰ Mustafa Aysan, **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul. 2000, s. 36-37.

³⁰¹ Hasan Yüksel, **Atatürk'ün Devletçilik Anlayışı**. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 12.35: 609-614.1996. s.613.

³⁰² Osman Kanca, "1950-1960 Arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar/Socio-Economic Policies Applied In Turkey Between The Years Of 1950-1960." Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 9.19 (2012): 47-63. s.60.

Yaşanan gelişmelerin arka planında DP'nin tercih ettiği liberal politikalar bulunmaktaydı. Bu hedef gerçekleştirilirken liberal politikaların doğasına uygun olarak sermayenin serbestliği yaygınlaştırılmaya çalışıldı. 1950 öncesinde uygulanan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) politikalarından hızla vazgeçilmesi yabancı sermayeye dayalı yatırımları gittikçe güçlendirdi ve dış kaynaklara fazla bağımlılıkla korumacı politikaların aniden terk edilmesi ekonomide iyileştirmeler yerine bunalımlar yaratmaya başladı. DP'nin denk bütçe hedefi uzun vadede karşılanamadı. Büyümenin istikrarsızlığı problem haline gelmeye başladı ve tüm bu olumsuzlukların kaynağında DP'nin aldığı dış yardımlar da yatmaktaydı. Bu dönemde sermayenin yaşadığı en büyük gelişmelerden bir tanesi ise kırsal kesimin pazara açılması oldu. Dolayısıyla kentleşme dediğimiz olgu ortaya çıkmaya başladı ve sermaye, işçi kesimi kentlerde yoğunlaşmaya başladı; göçler arttı. CHP döneminde yerli üretime verilen önemin azalması, yerli üretim mallarının üretimine özel sektörün katılması; emek piyasasında dengeleri değiştirmeye başladı ve kırılma noktasını oluşturdu.³⁰³

DP döneminde ekonomiye liberal politikalar doğrultusunda şekil verme çabalarında Truman Doktrini ve Marshall Planı ön plana çıktı. Truman Doktrini 1947'de ABD desteği ile hayata geçirilen politikaları ifade ediyordu. Truman Doktrini ve Marshall Planı 1947-1952 yılları arasını kapsadı. DP'nin görüşüne göre korumacı politikalarından sonra dünyaya açılmak gerekiyordu. DP hem ekonomik hem de siyasi anlamda II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin yalnızlaşma durumunu çözebilecek bir faktör olarak doktrini ve planı ön plana çıkardı. Türkiye'ye gelen Amerikan uzmanların görüşleri alındı ve ABD'den alınan parçalar, tarıma ait aletler, onarım maliyetleri kısa sürede sorun oluşturmasa da uzun vadede dış ticaret dengesinde problem oluşturdu. Karayollarına ağırlık verilmesi de önerildi ve karayollarına ağırlık verilmesi mevcut şartlar altında petrole olan ihtiyacı da arttırdı, araba ve otobüs ithalatı yapıldı. Dolayısıyla gelen yatırımlar ABD'ye geri dönmüş oldu ve doktrinle plan ekonomiye beklenen faydayı sağlayamadı. Ancak Türkiye'nin ABD'ye ekonomik anlamda bağıllığı bu dönemde oluşmuş oldu ve ileride uygulanacak liberal politikaların temeli atıldı. DP, böylece süreç içerisinde ekonomik anlamda büyük değişimlere sebebiyet verdi.³⁰⁴

---

³⁰³ Nevin Coşar, **Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 60.01 : 29-58.2005, s54-5.

³⁰⁴ Barış Ertem, **Türkiye-Abd İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 12.21 (2009): 377-397.s.395.

1961 yılında oluşturulan yeni anayasa ile DP dönemindeki ekonomi politikaları değişerek 1980'e kadar devam edecek 20 yıllık bir süreci kapsadı. Darbe sonrası bir dönem olması sebebiyle devlet müdahalesi bu dönemde her alanda uygulanmaya çalışıldı. 1961-1980 yılları arasında Türkiye'de hem planlayıcı hem de müdahaleci bir sistem benimsendi. Kapalı bir ekonomik modelin tercih edilmesi ile sermayenin Türkiye'deki işleyiş şekli DP döneminden ayrılmış oldu ve liberal politikalar askıya alındı. Sosyal devlet anlayışının benimsenmesine karar verildi ve devletin bu alandaki düzenleyici rolünün önemli olması sebebiyle Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kuruldu. 1950 yılına gelindiğinde yeterli sermaye birikimi sağlanamamıştı ve korumacı politikalar terk edilmişti. Dolayısıyla hızlı bir kalkınmanın sağlanması gerekliliği gündem oldu. Hem kıt kaynaklar hem de döviz konusunda planlamaya gidilmek durumunda kalındı ve iktisadi kalkınmanın devlet müdahalesi ile gerçekleştiği bir döneme geçildi. Bu Türkiye'de devlet-sermaye ve ekonominin işleyişi açısından bir kırılma noktasını ifade etti. İşçi ve sendika haklarıyla ilgili gelişmeler önemli oldu ve yürütmede de aynı zamanda kısıtlamaya gidildi.³⁰⁵

1971 yılında askeri muhtıra yayımlanması, 1961 Anayasası'nın 1971 yılına kadar üç kez değişmesi yine sermaye ve devlet arasındaki ilişkiler ve piyasalar konusunda düzenlemeleri beraberinde getirdi. 1974 yılında dünyada meydana gelen Petrol Krizi sebebiyle Türkiye ekonomik krizden kaçamadı. 1978 yılında ise ekonomik kriz Türkiye'de yönetilmesi zor bir hal aldı. Ekonomiye önlemler ve düzenlemeler çerçevesinde müdahale edilmeye çalışılsa da yetersiz kalmıştır. Önlemlerin belirli bir çerçeve çizememesi, enflasyonun önlenememesi krizin derinleşmesine sebep vermiştir. 1977 yılında enflasyon tam olarak %71,1'e yükselmiştir.³⁰⁶

1980'lerden itibaren Türkiye'de Turgut Özal ile özelleştirmelerin arttığı, devletin küçültülmesinin ama sermayenin büyümesinin amaçlandığı bir döneme girilmiştir. 24 Ocak 1980 yılında Turgut Özal'ın düzenlemesini yaptığı 24 Ocak Kararları'nın ortaya çıkışıyla liberal politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Amaç temelde ekonomik istikrarsızlığı ortadan kaldırmak olarak açıklanmıştır. Bu kararlarla birlikte sermaye

---

³⁰⁵ Betül Pişken, ve Mehmet Ökte, **1961 Anayasasının Şekillendirdiği Yürütme Erkinin ve Kurumların Ekonomi Politikası: 1960-1980 Dönemi Türkiye Ekonomisi**, 2023, s.35-36.

³⁰⁵ İhsan Kuran, "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve İstikrar Programları (1980-2005)", Unpublished MA Thesis, 2006, s.30.

³⁰⁶ a.g.e., s.30.

artık serbestleşmiş, devlet sermaye ilişkisinde sermaye bağımsızlaşarak piyasa ve bireylerin ekonomik faaliyetleri ön plana alınmıştır. 1980'den itibaren dokuz yıllık süreç devlet-sermaye ilişkisi açısından önemli olmuştur. Kamu maliyesinin disipline olması, ödemeler dengesinin sağlanması, ekonominin dengeye gelmesi vb. durumların yeni ve sıkı para politikaları, serbest sermaye, özelleştirme, yabancı sermayedarı ülkeye çekme ile çözülebileceği düşünülmüştür. Neticede döviz ticareti serbestleştirildi, faiz oranlarında kontrol kaldırıldı. Uygulanan politikalar neticesinde faizler konusunda beklenen verim alınmadı. O dönemin mevduat faizlerine bakıldığında %90'a ulaşıldığı görülmekle beraber faizle ilgili kararlar geride bırakılmış ve genel itibarıyla kalıcı ve istikrarlı bir ekonomi ortaya çıkmasından ziyade sonuç açısından 90'lara kadar tam anlamıyla istikrarın olmadığı, kararların Türk ekonomisine geçici olumlu etkiler sağladığı görülmüştür³⁰⁷

1980'lerden itibaren yapılan özelleştirmeler ve KİT'lerin satışının neticesinde sermayede hedeflendiği gibi tabana yayılıp serbestleşmekten ziyade tekelleşme yaşanmaya başlamıştır. Özellikle 1985 senesine bakıldığında vergilerin yükü halkın üzerinde ağırlığını da göstermeye başlamış, bu da yaşanan sıkıntılardan bir tanesi olmuştur. 1980'li yıllarda dolaylı vergilerin toplam vergiler içerisindeki oranına bakıldığında bu oranın %37 olduğu görülürken bu oran daha sonra 2000'li yıllara geldiğinde artış göstermiş hatta 2013'te %69'a ulaşmıştır. Bu oran diğer ülkelerle kıyaslandığında Avrupa ülkelerinde oranın sadece %27 civarında olduğu görülmektedir.³⁰⁸

1990'larda Washington Uzlaşısı'nın dünyada tartışılması, ABD'nin neoliner politikaların yayılması üzerindeki etkisinin artık üzerine düşünülen bir durum olması, devletin minimize edilmesinin tartışılması dahi Türkiye'de neoliberalizm destekçileri ve uygulayıcıları açısından pek bir fark yaratmamıştır.³⁰⁹

2000'li yıllarda yönetim fikrinin ön plana çıkması devlet ve sermaye arasında bir denge oluşmasından ziyade devletin toplumdaki gitgide uzaklaşmasına sebebiyet verdi. Türkiye'de krizlere müdahale şekilleri neoliberal politikalar ile uyumlu yönde ilerledi.

---

³⁰⁷ Hande A. Gökce, **Neoliberal İktisat Politikaları ve 1980-1989 Yılları Arasında Türk Ekonomisinin Genel Görünüşünün Altı Faktör Altında İncelenmesi ve Değerlendirilmesi**, Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(1), 147-161. s.158-159.

³⁰⁸ Ekonomi Forumu, Forumu, E. **Türkiye'de Gelir Dağılımı**. Friedrich Ebert Vakfı Yayını, İstanbul.1990, s.8.

³⁰⁹ Orhan Kurmuş, **Türkiye'de Neoliberalizm**. Mülkiye Dergisi, 34(268), 9-41. s. 26.

Yapısal Uygulama Politikaları ve Yeniden Yapısal Düzenleme Politikaları ancak neoliberalizmin devamını sağlamakta ve ekonomi üzerinde çözümleyici sonuçlar ortaya çıkaramamaktadır.³¹⁰

2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) iktidara gelmesiyle beraber yapısal uyum süreçleri artık tamamlanmaya gelmiştir. Bu durum sermayedarlar açısından olumlu karşılanmıştır. Artık neoliberal politikalar sağlık sektöründen eğitime, ekonomiden siyasal düzenlemelere, toplumsal yapının yeniden değişim ve dönüşümüne kadar etki etmiştir.³¹¹

4.1.2. Türkiye Emek Piyasasında Neoliberalizmin Etkisi

Türkiye'de emek piyasasındaki liberalleşme 1980'li yıllardan itibaren başlamış, bu dönemde kırsaldan kente göçler artmıştır. Kırsaldan kente artan göçler sonucunda emek piyasası karmaşık bir hal almaya başlamış ve büyük kentlerde emek yığılması gözlemlenmiştir. Çocuk işçilerin sayısı bu dönemde artmış, kırsalda tarım alanında çalışabilen kadınlar kentlerde iş bulmakta zorlanmışlardır.³¹²

Türkiye'de Neoliberal politikalar 24 Ocak Kararları ile belirgin bir şekilde uygulanmaya başlanmış ve 1990'lı yıllarda neoliberalizm Türkiye'de güçlü bir konuma gelmiştir. Aynı zamanda Washington Uzlaşısı ile yeniden formüle edilen emek piyasası da neoliberal politikalara göre şekillenmekteydi.³¹³ Ancak Türkiye'nin bu yeni gelişmelere entegre olmasını hızlandıracak arka plandaki sebeplerin oluşumu 1970'lerden itibaren ekonomide yaşanan zorluklara dayanmaktaydı. Bu zorlukların ekonomiyi dışa bağımlı hale getirmesi önemliydi. Hem askeri hem de sivil hükümetler 1980'lerden itibaren piyasanın serbestleşmesinden yana oldular.³¹⁴ Dolayısıyla da bu değişim emek piyasasında da karşılık bulmaya başladı.

³¹⁰ Gülise Gökçe, **Neoliberalizmin Krizi ve Yeni Devlet/Yönetim Modeli Arayışları**, Türk İdare Dergisi, 99. 2010, s.112.

³¹¹ Metin Altıok, **Neoliberal Yapısal Uyum Sürecinde Son Evre: AKP Hükümeti**. Toplum ve Demokrasi Dergisi, 1(1), 57-72. 2014, s.57.

³¹² Adnan Mahiroğulları ve Adem Korkmaz, **İşsizlikle Mücadelede Emek Piyasası Politikaları – Türkiye ve AB Ülkeleri -**, İstanbul: Ekin Basım Yayın, 2018.

³¹³ Nergis Mütevellioğlu ve Sayım Işık, **Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm." Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm** (2009): 159-204. s. 1.

³¹⁴ Galip Yalman, **Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist Bir Paradigma Mı Hegemonya Stratejisi Mi?**. Praksis, 2002, 5.1: 7-23.s.14.

Dünyada sektörel olarak hizmet sektörünün geliştiği bu dönemde emek piyasasında çalışan kişilerin durumların ekonomik olarak daha geriye gittikçe zenginlerin daha da zenginleştiği bir dönem başlamıştır. Özellikle gelişmelere bağlı olarak hizmet sektörünün gelişmesi ve genişlemesiyle orta sınıf büyük şehirlerde daha belirgin hale gelmeye başlamış ve hem sosyal hem ekonomik hem de mekânsal, ekonomik ve kültürel olarak farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır.³¹⁵ Süreç Türkiye'ye de çok benzer şekilde yansımıştır. Neoliberal politikalar hukuki olarak temelini sağlayarak kamusal alanı da etkisi altına almıştır ve özelleştirmedeler de 1980'lerden bu yana artmıştır.

Türkiye'de özellikle 1980'lerden itibaren kamuda sözleşmeli personelde de bir artış yaşanmıştır. 1960-1965'li yıllarda sözleşmeli personel istisnai bir statüydü ve güvence altına alınmıştı ancak bu durum 1980'lerde önceki dönemlere göre değişmeye başlamış ve 2000'li yıllarda ise artış göstermiştir. Özellikle yerel yönetimlerde sözleşmeli personel sayısı 1993 yılında 1195 iken 2010'lara gelindiğinde bu sayı 13 kat artmıştır. Benzer şekilde merkezi idarede de 1993 yılında 13.515 olan sözleşmeli personel sayısı 2010'lardan itibaren 200.682'nin üzerine hızla çıkmıştır. Sözleşmeli personel istihdamı Türkiye'de 657 Sayılı Kanun'dan temelini almaktadır. Bu da neoliberal politikalara entegre olunurken kamuda memurluk statüsünü çözümlenmeye götürülmek istenildiğini göstermiştir. Bunun sebebi memurluk statüsünde işten çıkarmaların zor olması ve güvence sağlanma zorunluluğudur. Sözleşmeli personel ise devlet memurları kadar güvenceye sahip olamamaktadır ve bu da emek açısından eşitlikte bir dengesizlik yaratmaktadır. Dolayısıyla neoliberal politikalar bu şekilde devleti minimize etmeye çalışırken bu politikaların kamu sektörünü de devlet politikaları ve kanunlardaki düzenlemeler ile etkilediği görülmektedir.³¹⁶

4.1.3. Türkiye'de Emegın Örgütlenmesi

Emegın örgütlenmesi, sendikalaşma üretim ilişkileri ile yakından ilgilidir. Üretim biçimi, işçi hareketleri; ülkelerin sosyo-ekonomi kararlarından ve uygulamalarından ayrı düşünülmemeyeceği için emegın örgütlenmesi dönemsel olarak birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de değişime ve dönüşüme uğramıştır. Cumhuriyetin ilanından itibaren

³¹⁵ Sebahat Özkan, **Küresel Neoliberalizmin Kentsel Tasvirinde Kapalı Yerleşmeler ve Sosyo-Mekânsal Ayrışma: Latin Amerika-Türkiye**. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, 14.2: 411-428, s. 412.

³¹⁶ Aslan, a.g.e.s.502 -506.

savaş sonrası toparlanma dönemi yaşandığı ve tek partili dönemde sanayileşmenin artması hedeflendiği için işçi istihdamı artmıştır ancak işçi hareketleri, işçi örgütlenmesi gibi gelişmeler, sanayileşmenin henüz gelişmiş bir aşamaya gelmemesi ve savaş şartlarından yeni sıyrılması sebebiyle mümkün olmamıştır. Ardından çok partili döneme geçişte sendikaların kurulması Türkiye’de emeğin örgütlenmesi açısından önemli olmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile çok partili döneme geçişte sanayileşmenin ve istihdamın artmasıyla beraber işçi taleplerinin gündeme gelmesi mümkün olmaya başlamıştır. Bazı sendikalar ise bu dönemde kurulmuştur. Emek örgütlenmesi açısından en büyük gelişme ise 1961 Anayasası ile işçilere sağlanan temel haklar olmuştur. Buna bağlı olarak emeğin örgütlenmesi cumhuriyetin kuruluşundan yeni anayasaya kadar ilk kez bu kadar güçlenmiştir. 1980’lerden itibaren ise işçi hareketlerinin neoliberal politikalar sebebiyle zayıflamaya ve belirgin şekilde gerilemeye başlamasıyla 1980’lerden günümüzde kadar devam eden süreç önemlidir. Bu süreç içerisinde emeğin örgütlenmesinin zayıflamasına bağlı olarak işçilerin sosyal haklarında yaşanan sıkıntılar artmış, işçiler sorunlarını dile getirebilecek platformdan yoksun kalmış ve hem ücret hem de istihdam konularında gün geçtikçe artan sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır.³¹⁷

Türkiye’de emek örgütlenmesi tüm dünyada neoliberal görüşlerin etkisiyle 1980’den itibaren zayıflamaya başlamıştır. Uluslararası olarak sermayenin kuvvetli hale getirilmeye çalışılması ve bunun karşılığında otomatik olarak emeğin, emek örgütlenmesinin zayıflatılması amaçlanmıştır. 12 Eylül 1980 Darbesi ile sendikalar ortadan kaldırılmıştır. Böylece 1960’lı yıllarda kuvvetli olan işçi örgütlenmesi ve sendikalaşma engellenmiş, işçilerin örgütlenmesinde güçlü bir konumda olan Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) da kapatılmıştır. Bunun sonucunda ise işçilerin üzerinde bugüne kadar süregelen örgütlenme konusundaki baskılar ortaya çıkmış ve işçiler sermaye karşısında zayıf hale getirilmiştir. Sendikalaşmanın zayıfladığı bu dönemde kayıt dışı istihdam artmıştır. Bu süreçte emeğin yasaların denetimi altında olmaktan çıkmasıyla ve işçilerin hak arayışlarını destekleyen sendikaların işlevsiz hale gelmesiyle esnek çalışma Türkiye’de yaygın hale gelmeye başlamıştır.³¹⁸

³¹⁷ Hande Çelik Şahin, **Türkiye’de İşçi Sınıfının Gelişim Süreci ve Geçmişten Günümüze İşçi Hareketi.** Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 7, 2010: 21-30. s.29.

³¹⁸ Özgür Müftüoğlu, Bal İ.E, **Türkiye’de Esnek Çalışma, Koşar A., Müftüoğlu Ö. (Ed) Üretim Sürecinde “Yeniden Esneklik” ve Sendikalar.** 2014, s.232.

Emek örgütlenmesi açısından bir diğer önemli gelişme ise 1980-1983 seneleri arasında işçilerin grev yapma haklarının yasaklanmasıyla işçilerin taleplerini dile getirme hakkının engellenmesidir.³¹⁹ Bu dönem hem dünyada ve paralel olarak da Türkiye’de sosyal ve politik olarak sermayenin karşısında emekçileri zayıf duruma düşürmüştür. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının verilerine göre sendikalaşma oranı 2022 yılında %14,26’dır.³²⁰ Bu güncel oran önceki yıllar ile karşılaştırıldığında oldukça düşük kalmaktadır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının verilerine göre 1985-1999 yılları arasında sendikalaşma oranı %60 civarında seyretmiş hatta 1999 yılında bu oran %69,3 olarak belirlenmiştir. 2001 yılında ise bu oran %57,2’ye gerilemiştir. 1985-1999 arasında büyük düşüş göstermeyen sendikalaşma oranları yıl olarak dalgalanmalar göstermiştir. Bu dalgalanmalar ise genel olarak üyeliklerle ilgili yapılan düzenlemelerdir. 1990 sonrası sendikalaşma oranının artması ise çalışması durdurulan sendikaların yeniden faaliyete geçmesine bağlıdır.³²¹

Sendikalaşma oranının özellikle son yıllarda oldukça düşüş göstermesi sadece Türkiye’ye özgü bir durum olmasa da Türkiye Avrupa Birliği ortalamasının oldukça altında kalmaktadır. Ancak genel itibarıyla dünyada yükselişe geçemeyen emek örgütlenmesinde dikkat edilmesi gereken nokta altta yatan sebeplerdir. Türkiye’de sendikalaşmanın zayıf olması işçilerin hem hak hem de emek bazında sosyo-ekonomik olarak aleyhlerine bir durum ortaya çıkartırken gelişmiş ülkelerde sendikalaşmanın düşük olması işçiler açısından Türkiye’deki kadar olumsuz bir durum yaratmamaktadır. Sendikalaşma oranları oldukça düşük seyretmektedir. (Tablo 5) Özellikle Türkiye’de hizmet sektörünün emek açısından örgütlenememesi önemlidir. Sendikalaşma oranlarına bakıldığında en fazla sendika üyesi olan işçilerin sanayi sektöründe olduğu anlaşılmaktadır.³²²

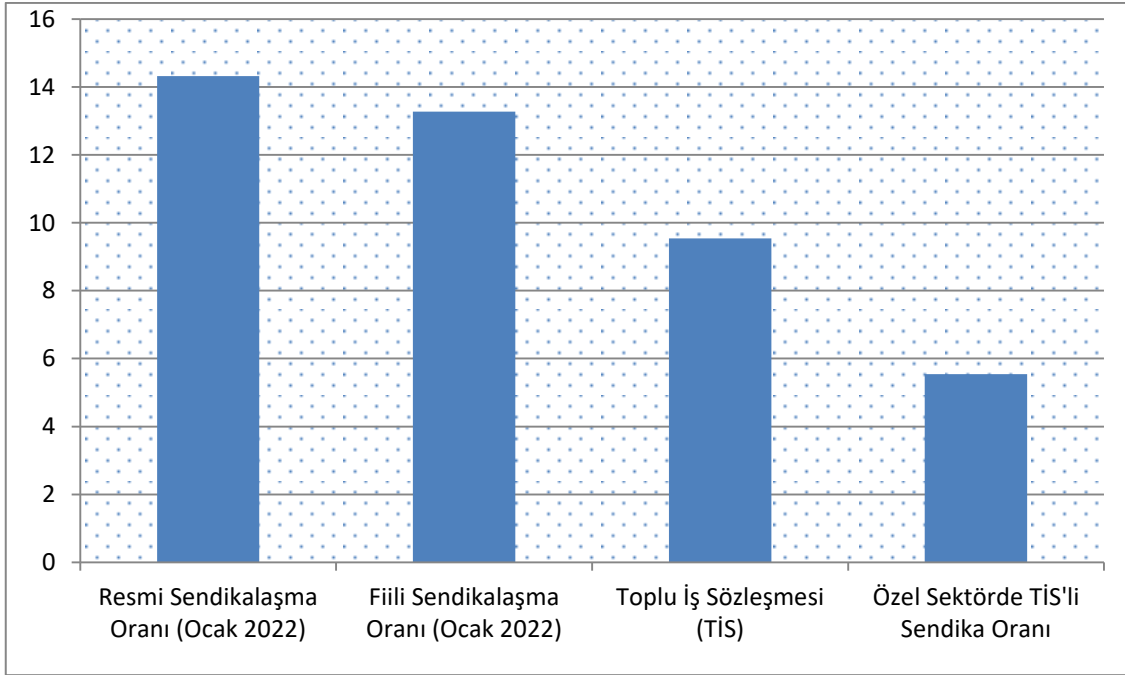
³¹⁹ Yüksel Akkaya ve Mete Çetnik, Türkiye’de Endüstri İlişkileri, Tarih Vakfı/FEV Yayın, İstanbul. 1999, s.92.

³²⁰ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sendikalı İşçi Sayısı 2 Milyon 280 Bini Aştı, 22.07.2022, (Erişim Tarihi:01.10.2022). (Linkin tüm hali kaynakçada belirtilmiştir)

³²¹ Aziz Çelik, Türkiye’de Sendika Üyeliliği ve Sendikalaşma İstatistikleri, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 2004, Sayı 2, (Erişim Tarihi:01.10.2022), (Linkin tüm hali kaynakçada verilmiştir)

³²² Murat Pıçak, ve Hamza Kadah. "Türkiye'denin Tarihsel Gelişimi." **Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları** 2017: 207. s.238-239.

Tablo 5: Türkiye’de Sendikalaşma ile Toplu İş Sözleşmesi Kapsama Oranı ³²³

4.1.4. Türkiye’de Aktif İstihdam Politikaları

Aktif istihdam politikaları; dünyada genel olarak beşerî sermayeyi doğru değerlendirmek, istihdamda istikrarı sağlamak, genç işsizliği önlemek, istihdamda istikrarı sağlamak için üretilen politikalardır.

Aktif istihdam politikaları birçok ülkede istihdam sorunlarını çözmek için kullanılan politikaları içermektedir. Bu politikalar ile işsizliğin azaltılması amaçlanmakta ancak bunun yanında da istihdam edilen emekçilerin nitelikli olmasına dikkat edilmektedir. Türkiye’de Türkiye İş ve İşçi Bulma Kurumu (İŞKUR) konu hakkında ön plana çıkmaktadır. Çeşitli sektörlerde işsiz kişileri istihdam etmek için politikalar üretmekte ve bu politikalar da genelde kurslar üzerinden eğitim bazlı olarak ilerlemeye çalışmaktadır. Böylece aktif iş gücü yetiştirilerek istihdam sıkıntısı yaşayan kişilerin istihdam edilebilme olasılığı yükseltmekte ve bu kişiler eğitim almış olmaktadır.

³²³ Sendika.org, **Salgın Döneminde Toplu İş Sözleşmesi Oranı Vahim Durumda**, <https://sendika.org/2022/04/disk-ar-salgin-doneminde-toplu-is-sozlesmesi-orani-vahim-durumda-653478/>, (Erişim Tarihi:2.11.2022)

Girişimcilik Eğitim Programları, Dezavantajlı Gruplara Yönelik Programlar, Mesleki Eğitim Kursları yürütülen programlar arasındadır.³²⁴

İŞKUR aktif istihdam politikalarının amacını açıklarken işsizlerin mesleki niteliklerinin geliştirilmesinin hedeflendiğinden bahsetmiş ve işsizliğin azaltılmasının amaçlandığını ifade etmiştir. Kurs süreleri eğitim modüllerine göre değişmektedir. Kursiyerlere düşük miktarda ödeme yapılmaktadır. Kurslara kaydolmak için öncelikle 15 yaşını doldurmak gerekmektedir. Kişiler İŞKUR'a kayıtlı işsiz olmalıdır ve bunun yanında bazı şartları sağlamalıdır.³²⁵

Türkiye'nin aktif istihdam politikalarına ayırdığı bütçe özellikle gelişmiş ülkelerin gerisinde yer almaktadır. OECD verilerinden oluşturulan tabloya bakıldığında ekonomik olarak kalkınabilmiş ve istikrar sağlamış ülkelerin aktif istihdam politikalarına daha fazla bütçe ayırdıkları görülmüştür. Aktif istihdam politikalarına yeteri kadar bütçe ayrılmaması beşerî sermayenin iyi değerlendirilememesi anlamına gelmektedir. Bu da kalkınmayı etkileyen en önemli faktörlerden bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır.³²⁶

Tablo 6: Ülkelere Göre Aktif İstihdam Politikaları Harcamaları ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) Oranlarıyla Kişi Başına Düşmekte Olan Harcama Miktarı³²⁷

Ülke	GSYH (1000\$)	AİP HARCAMASI GSYH ORANI %	AİP TOPLAM HARCAMA (1000\$)	NÜFUS	KİŞİ BAŞINA AİP HARCAMASI (2019)
Belçika	533.000.000	1,41	751.000	11.430.000	65,7 \$
Almanya	3.860.000.000	1.00	38.600.000	83.024.000	465 \$
ABD	20.940.000.000	0,16	33.504.000	330.000.000	102 \$
Japonya	5.065.000.000	0,47	2.380.000	125.800.000	19 \$
Danimarka	356.900.000	1,62	5.781.000	5.831.000	991 \$
Kore	1.631.000.000	0,40	6.524.000	51.780.000	126 \$
Türkiye	869.000.000	0,20	1.655.629	79.830.000	21 \$ (2016)

³²⁴ Finans/Ekonomi Haberleri Mynet, **Aktif İstihdam Politikaları Nedir?** 2022, <https://finans.mynet.com/haber/detay/ekonomi/aktif-istihdam-politikalari-nedir-aktif-is-gucu-piyasa-politikalari-nelerdir/439274/>, (Erişim Tarihi: 25.10.2022).

³²⁵ İŞKUR, **Aktif İşgücü Hizmetleri**, <https://www.iskur.gov.tr/sikca-sorulan-sorular/aktif-isgucu-hizmetleri/>, (Erişim Tarihi:25.10.2022).

³²⁶ Nida Günsan ve Haluk Yergin, **Aktif İşgücü Politikalarının İstihdam Üzerindeki Etkisi vol4-issue12-makale03.pdf**, 2021, 4(12): 1161-1180, s.1164.

³²⁷ OECD, <https://www.oecd.org/regional/TUR-RCG2022.pdf,%20s>, (Erişim Tarihi:2011.2022).

4.1.4.1. İşsizlik Eğilimleri ve Türkiye’de Artan İşsizlik

Türkiye sahip olduğu genç nüfusa rağmen işsizlik eğilimi yüksek olan ülkelerdendir. Hem G20 ülkelerinin hem de OECD ülkelerinin arasında en yüksek işsizlik oranlarına sahip ülkelerden biri olmuştur. OECD’nin ifadesine göre Türkiye’de yaşanan işsizlik eğilimindeki artış bölgesel olarak da dengesizlik göstermektedir. Bu dengesizlik diğer OECD ülkelerine göre daha belirgindir. Türkiye istihdamda bölgesel farklılık göstermesi açısından OECD ülkeleri arasında beşinci sırada yer almaktadır. Ülkenin doğusu ve batısı arasında bu anlamda farklılık görülmektedir. Türkiye’de istihdam en fazla Trakya-Marmara bölgesinde sağlanmaktadır. Ülkenin batısı ve doğusu arasında işsizlik oranları (15-64 yaş arası) dengesizlik göstermektedir.³²⁸

Türkiye’de verilere göre GSYİH oranları 2019’a kadar genelde sabit değerler seyretmiştir. Bölgelerin %20’lik zengin kesimi kişi başına düşen GSYİH’nın en yoksul kesiminden 3,2 kat daha fazlasını oluşturur.³²⁹

2022 yılında genel işsizlik oranı ise artış göstermiştir. Genel olarak Türkiye’deki işsizlik 2021-2022 yılları arasında %9,8- %11 arasında yüksek bir seyir göstermiştir. İstihdam edilen kişi sayısı da Temmuz 2022’de 54 bin kişi azalış göstermiştir. 2005-2022 arasında ise en düşük işsizlik oranı %8.0 oranındadır.³³⁰ Sektörel olarak istihdam dağılımı incelendiğinde ise TÜİK’in 2022’de açıkladığı oranlara göre mevsim etkisinden arındırılmış olarak istihdamın sektörel dağılımının da şu şekilde olduğu görülmüştür: İnşaat %5,8, tarım %16,1, sanayi %21,8, hizmet sektörü %56,3’tür.³³¹

Tablo 7: Türkiye’de İşsizlik Oranları³³²

Güncel	Öncesi	En Yüksek	En Düşük	Tarih	Birim	Sıklık
10, 10	9,8	14, 20	8, 00	2005-2022	Yüzde	Aylık

³²⁸ OECD, <https://www.oecd.org/regional/TUR-RCG2022.pdf>, s.2, (Erişim Tarihi:20.11.2022).

³²⁹ a.g.e. s.5,(Erişim Tarihi:20.11.2022)

³³⁰ **Tranding Economics, Unemployment Rate Turkey,** <https://tradingeconomics.com/turkey/unemployment-rate>. (Erişim Tarihi:20.11.2022).

³³¹ TÜİK, **İşgücü İstatistikleri,I. Çeyrek: Ocak - Mart, 2022,** [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-I.-Ceyrek:-Ocak---Mart,-2022-45648#:~:text=%C4%B0stihdam%20edilenlerin%20%16%2C1',ise%20hizmet%20sekt%C3%B6r%C3%BCnde%20yer%20ald%C4%B1.](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-I.-Ceyrek:-Ocak---Mart,-2022-45648#:~:text=%C4%B0stihdam%20edilenlerin%20%16%2C1',ise%20hizmet%20sekt%C3%B6r%C3%BCnde%20yer%20ald%C4%B1.,), (Erişim Tarihi: 12.10.2022).

³³² a.g.e.

4.1.4.2. İstihdamın Demografik Olarak Dağılımı

Nüfusun sosyal, siyasal ve ekonomik boyutları istihdam üzerinde belirleyici olmaktadır. Türkiye’de doğurganlık hızı düşmekte, yaşlı nüfus artmaktadır. Bu durum iş gücü piyasası için önem taşımakta ve iş gücü arzının azalmasına sebebiyet vermektedir. Üretilen doğru politikalar ile yaşlı nüfus da iş gücüne dahil edilebilir.³³³ Bunun yanında ise genç ve kadın istihdamında oranlar düşüktür. ILO’nun ifadesine göre Türkiye’de işsizlikten en çok etkilenen kesim gençler olmuştur. Özellikle 2018 yılından bu yana yaşanan ekonomik sıkıntılardan dolayı birçok kişi işsiz kalmış ve gençler de bu durumdan etkilenmiştir. Bu süreç ILO’nun ortaya çıkardığı tabloya göre Covid 19 sürecinde daha da zor bir hal almıştır. Eğitimde de istihdamda da yer almayan gençlerin sayısı Türkiye’de 2018’de %21,9’dan %23,5’e yükselmiştir. Bu oran 2020’nin son aylarında %27,1’e çıkmıştır. ILO’nun UNDP ile iş birliği yaparak hazırladığı raporda Türkiye’de genç nüfusun %77’si özellikle Covid 19 sürecinden istihdam anlamında olumsuz etkilendikleri belirtilmiştir. ILO, gençlerin istihdam sorunlarını çözmek için çözüm politikaları sunduğu raporda aynı zamanda gençlerin işlerini kaybetme olasılığının üç kat daha fazla olduğunu belirtmiştir.³³⁴

DİSK tarafından Temmuz 2021’de yayımlanan *Türkiye’de Genç İstihdam Raporu*’nda da genç istihdamının yetersizliğine değinilmiştir. Ayrıca genç nüfusun fazla olmasına rağmen genç istihdamın düşüş eğiliminde olduğuna değinilmiştir. Bunun yanı sıra ise genç kadın istihdamı da değerlendirildiğinde genç erkek istihdamının yarısı kadar istihdam edildiği ortaya çıkmaktadır. OECD oranlarına göre %39,6 olan genç istihdam oranı 2021’de Türkiye’de %30,6’da kalmıştır. Cinsiyet bazında oranlar değerlendirildiğinde ise erkek genç istihdamı %41’dir. Genç kadınların istihdam oranı ise %19,6’dır. Geniş tanımlı genç kadın işsizlik oranı ise %52,4 iken bu oranın bir yıl içerisinde %15,6 oranında arttığı görülmüştür. Gençlerde işsizlik oranı ortaokul mezunlarında %19,6 iken üniversite mezunu gençlerde işsizlik oranı %35,1’dir. Bu durum üniversite mezunu her 10 kişiden 4’ünün istihdam edilemediğini gösterirken 1 milyonun üzerinde genç ise uzun süren ve sonuç alınamayan iş arama süreçleri yüzünden iş aramayı bırakmıştır. Rapora göre aynı zamanda işsizlik sigortasından da

³³³ Bilge Köksel **Demografik Fırsat Penceresi’nden Türkiye’de İstihdam ve İşsizlik**, Journal Of International Social Research, 9.43 ,2016, s. 200.

³³⁴ ILO, **Genç İstihdamı**, <https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/youth-employment/lang--tr/index.htm>, (Erişim Tarihi:25.10.2022).

faydalanabilen gençlerin oranı da azalmıştır. Raporda gençlerin işsizlik konusunda yayımlanan oranların aslında iki katı olduğundan bahsedilmiştir. Aynı zamanda istihdam edilen gençlerin %95'i ise sendikasızdır ve yoksulluk oranları da %20'dir.³³⁵

Gençler sektörel dağılımda ise %51 ile hizmet sektöründe çalışmaktadır. Gençlerin %20,7'si tarım sektöründe, %28,3 ise sanayi sektöründe çalışmaktadır.³³⁶ Sadece gençler bazında değil genel olarak eğitim bazında istihdama bakıldığında ise TÜİK 2021 verilerine göre lisans mezunlarının istihdam oranı %71,1'dir. Ön lisans mezunlarında bu oran %63'tür. Kayıtlı istihdam oranlarının ise yüksek olduğu sektörler sağlık, eğitim, imalat-inşaat sektörleridir.³³⁷

Türkiye'de istihdam konusunda önemli olan bir başka olgu ise göçmenlerdir. Türkiye'nin coğrafi olarak Avrupa, Asya ve Ortadoğu'ya yakınlığının olması da göçmenler konusunda önem teşkil etmektedir. Türkiye'ye özellikle kaçak işçi göçleri 1980'lerden itibaren yeni ekonomi politikaların belirlenmesi ile artmıştır. Günümüzde de aynı şekilde kaçak, güvencesiz göçmen işçi sorunu olmakla beraber bu sorunların uygulamada çözülemediği ve konu hakkında kesin ve net açıklamaların yapılamadığı görülmektedir. Hatta turizmi teşvik etme hedefi ile esnek olarak çalışma imkânı bulan kaçak işçiler de istihdam sorunlarından bir tanesi olarak görülmektedir.³³⁸

Türkiye'de genç ve genel işsizliği tetikleyen en önemli faktörlerden bir tanesi de yükselen enflasyondur. Enflasyona bağlı olarak sık asgari ücret güncellemeleri çözüm yaratmamakta ve aksine alım gücünü düşürmektedir. Özel sektördeki işverenler de bu asgari ücret zamlarına bağlı olarak kendi bünyesindeki personellere zam yapmak durumunda kalmakta ve bu durum da özel sektörü zorlamaktadır. 2022 yılında asgari ücretin iki kez güncellendiği görülmektedir. İlk olarak brüt 6.471 TL olarak belirlenen asgari ücret³³⁹ ikinci gelen zam ile brüt olarak 8.506 TL olarak belirlendi.³⁴⁰ Asgari

³³⁵ DİSK – Emek Araştırmaları, **Türkiye'de Genç İstihdam Raporu**, <https://www.cloudsdomain.com/uploads/dosya/46648.pdf>, s. 1-8, (Erişim Tarihi:25.10.2022).

³³⁶ TÜİK, **İstatistiklerle Gençlik,(Mayıs, 2021)**. (Erişim Tarihi: 25.10.2022).

³³⁷ TÜİK, **Türkiye'de Yükseköğretim İstihdam Göstergeleri**, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yuksekogretim-Istihdam-Gostergeleri-2021-45865>, (Erişim Tarihi:25.06.2023).

³³⁸ Taner Akpınar, **Türkiye'ye Yönelik Kaçak İşgücü Göçü**,Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 65.03 2010: 1-22. s.19.

³³⁹ T.C.Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, **2022 Yılı İçin Yeni Asgari Ücret 5 Bin 500 TL Olarak Belirlendi** 2022, (Erişim Tarihi:30.12.2022),(Linkin tümü kaynakçada yer almaktadır)

ücret 2021 yılında brüt olarak 3.577 TL idi. Enflasyona göre şekillendirilmeye çalışılan asgari ücret alım gücü açısından faydalı olmaması sebebi ile işsizlik üzerinde etkili olmaya devam etmektedir.

Türkiye’de demografik özellikler açısından cinsiyetler arasında da emek piyasasında eşitsizlikler görülmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’na (UNDP) bağlı olarak Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneğinin (CEİD) yürüttüğü araştırmada 2022 yılı verilerine göre Türkiye’nin toplumsal cinsiyet bağlamında özel politikalara yer vermesi gerektiğine ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından Türkiye’nin uzun bir yol katetmesi gerektiğine dair ifadeler yer verilmiştir. Bu veriler kadın emekçiler açısından da önemli sonuçlar içermektedir. Araştırmaya göre göze çarpan en önemli noktalardan bir tanesinin kadın ve erkekler arasındaki gelir dağılımındaki eşitsizlik olduğu anlaşılmıştır. Kadınların iş hayatına katılım oranı %34 iken erkeklerin iş hayatına katılım oranı %72,6 olarak açıklanmıştır. Covid 19 salgını sürecinde ise kadınların iş hayatına katılım oranı %30’a kadar gerilemiştir. Rapor kapsamında bu eşitsizliğin kapanması için gelir ve eğitim alanında erkeklerle oluşan aradaki farkı kapatacak program ve uygulamalar önerilmiştir. UNDP’nin ifadesine göre toplumsal cinsiyet bağlamında özellikle iş hayatında yaşanan eşitsizlikler Türkiye’nin insani gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir.³⁴¹

OECD verilerine göre ise OECD ülkeleri arasında kadınların istihdam oranları ortalama %64 iken Türkiye’de bu oran %35’tir. OECD ülkelerinde ortalama olarak kadın istihdamı yaklaşık %60 oranında istikrarlı bir şekilde kalırken Türkiye’de kadın istihdamı özellikle son yıllarda düşüş eğilimi göstermiştir.³⁴²

DİSK’e bağlı bulunan Genel-İş Araştırma Dairesinin her yıl yayımladığı Kadın Emeği Raporu’nda 2022 yılı verilerine göre istihdamda 10 kadından 3’ü kayıt dışı olarak istihdam edilmektedir. Genç kadın işsizliği verilere göre aslında oranların 2 katı kadardır. Kadın istihdam oranı AB ve OECD ülkeleri ortalamasının altında kalmaktadır.

---

³⁴⁰ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (22.12.2022), **2023 Yılında Uygulanacak Yeni Asgari Ücret 8 Bin 506 TL Olarak Belirlendi**, <https://www.cs.gb.gov.tr/haberler/2023-yilinda-uygulanacak-yeni-asgari-ucet-8-bin-506-tl-olarak-belirlendi-1/> (Erişim Tarihi:23.12.2022).

³⁴¹ UNDP, **UNDP Raporuna Göre Türkiye’nin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Performansı**, (02.03.2022), **Ülkenin İnsani Gelişimde Kaydettiği İlerlemelerin Gerisinde Kalıyor**, <https://www.undp.org/tr/turkiye/press-releases/undp-raporuna-gore-turkiyenin-toplumsal-cinsiyet-esitligi-performansi-ulkenin-insani-gelismede-kaydettiği-ilerlemelerin>, (Erişim Tarihi: 11.10.2022).

³⁴² <https://www.verikaynagi.com/grafik/yillara-gore-kadınların-istihdam-orani-turkiye-ve-oecd-ortalama/>, (Erişim Tarihi:11.10.2022).

Aynı zamanda rapora göre hem kayıt dışı hem de yarı zamanlı çalışan kadın emekçilerin sayısı 1,2 milyona ulaşmış durumda ve kadınlar erkeklere oranla %17,6 oranında az kazanmaktadır. Bunun yanı sıra istihdamda kadın ve erkek eşitsizliğinde aradaki açık %39,1 olarak saptanmıştır. Bu oran AB ülkelerinde ortalama %10, OECD ülkelerinde ise ortalama %14,5'tir.³⁴³

153 ülkeyi içeren Dünya Ekonomik Formunun Küresel Cinsiyet Eşitliği Raporu'nun sonucuna göre aynı zamanda kadınların üst düzeydeki temsil açısından Türkiye 153 ülke arasında 132. sırada yer almaktadır. Bunun yanında teknik emek gerektiren işlerde ve uzmanlık gerektiren mesleklerde kadınların oranı %40,1'dir ve Türkiye bu oran ile 111. sırada yer almaktadır.³⁴⁴ Ancak içinde bulunduğumuz sistemde emeğin esnek oluşu, daha çok esnek çalışmanın yaygın olduğu sektörlerde kadınların istihdam edilmesi; kalıcı bir çözüm üretilmesini zorlaştırmaktadır. Bu da iş hayatındaki cinsiyet eşitsizliğini derinleştirmektedir. Stratejide kadınların istihdam oranının 2023'e kadar %41 oranına çıkması hedeflenirken aynı zamanda kadınların kayıt dışı istihdam oranının da yine aynı tarihe kadar %30'a kadar geriletilmesi amaçlanmıştır.³⁴⁵

Kayıt dışı istihdamda kadın emekçilerin sayısının erkeklerden daha fazla olmasının sebebi kadınların daha çok küçük işletmelerde istihdam edilmesinin yanı sıra ana sebep daha çok toplumun kadınların çalışma hayatına katılımına olan bakış açısıdır. Kadınların evlenince veya hamile kalınca işten çıkacağı düşünülmesi, kadınların "işlerinin" daha çok ev ortamına ait olduğuna kanaat getirilmesi, kadınlar ve erkekler arasındaki toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü anlayışının oturmaması kadın istihdamını zorlaştırmaktadır.³⁴⁶

4 Mart 2022'de yayınlanan TÜİK verilerine göre 3 yaşından küçük çocuğa sahip kadınların (25-49 yaş) sadece %25,2'i istihdam edilmiş, aynı kategorideki erkeklerin

---

³⁴³ Genel – İş Emek Araştırma Dairesi, **Kadın Emegi Raporu**, (2022) <https://sendikaorg.fra1.digitaloceanspaces.com/wp-content/uploads/2022/03/01164208/Kadin-Emegi-Raporu.pdf> S.2-6, (Erişim Tarihi: 11.10.2022).

³⁴⁴ PWC, **Çalışma Hayatında Cinsiyet ve Ücret Eşitliği** <https://www.pwc.com.tr/tr/Hizmetlerimiz/insan-yonetimi-ve-organizasyon-danismanligi/yayinlar/calisma-hayatinda-cinsiyet-ve-ucrer-esitligi.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.11.2022).

³⁴⁵ Gülay Toksöz ve Emel Memiş **AKP Hükümetleri Döneminde İstihdamın ve Kayıtdışıların Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi, Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi Neoliberal ve Muhafazakar Dönem**, (Ed) Melda Yaman ve Saniye Dedeoğlu, Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2016, İstanbul, s.85-87.

³⁴⁶ a.g.e., s.92.

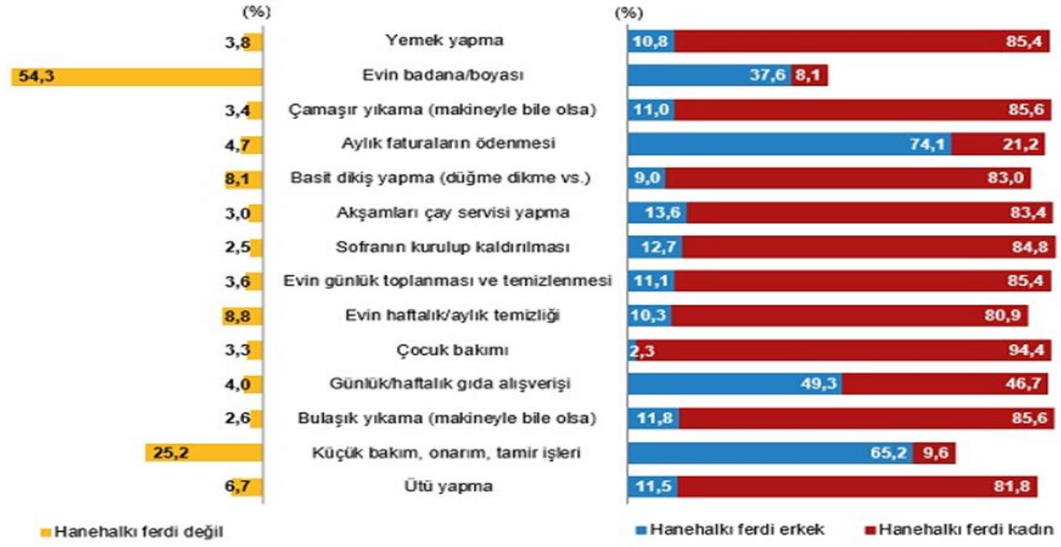
istihdam oranının ise %85,5 olduğu saptanmıştır. ³⁴⁷Oranlar arasındaki farkın büyük olması çocuk bakımında kadınların rolünün daha fazla olduğunu ve kadınların çocuk sahibi olduklarında istihdamlarının güçleştiğini göstermektedir.

---

³⁴⁷ TÜİK, 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2021-45635>, (Erişim Tarihi:11.10.2022).

Tablo 8: Hanedeki İşlerden Genellikle Sorumlu Olan Kişiler³⁴⁸

Türkiye’de kadınların ücretli ev hizmetlerinde bulunma oranı ise erkeklere göre çok daha yüksektir. Türkiye’de ücretli ev hizmetlerinde genellikle kadınlar istihdam edildiği için hem de ev hizmetleri güvencesiz olduğu için ev hizmetleri iş güvenliği ve sosyoekonomik açıdan önemlidir. Ev hizmetlerinin sosyal güvenlik hukukunun dışında kalması istihdam edilen kadınlar açısından sorun teşkil etmektedir. 6552 Sayılı Kanun, ev hizmetlerinin yarattığı riskler açısından çözüm üretmeye çalışmış ama yeteri kadar etkili olamamıştır. Oysa sosyal güvenlik ve de meslek koşullarının yarattığı sonuçlar açısından kalıcı çözüm sağlayıcı olmalıdır.³⁴⁹

ILO’nun ifadesine göre ücretli ev işlerinde kayıt dışılığın yaygın olmasının yanı sıra verileri içeren bilgilerin az oluşu da Türkiye’de sorun teşkil etmektedir. Bu da emekçilerin sorunları konusunda çözüm üretilmesini ve gündeme gelmelerini zorlaştırmaktadır. ILO, TÜİK’in verilerinden alıntı yaparak ücretli ev işçilerinin %90’ının kadın olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra ev işçileri konusunda örgütlenme yapan sendikaların sayısal verilerine göre ise ücretli ev işlerinde istihdam edilen kadın emekçilerin sayısı 1 milyonun üzerindedir. ILO, Türkiye’deki bu durumun sorun olduğunu görmekte ve ücretli ev işinde çalışan emekçilerin sendikal haklara sahip

³⁴⁸TÜİK, **Türkiye Aile Yapısı Araştırması**, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Türkiye-Aile-Yapisi-Arastirmasi-2021-45813&dil=1>, (Erişim Tarihi:01.05.2022).

³⁴⁹ Mehmet Bulut, "Bir Meslek Olarak Ev Hizmetlerinde Çalışma ve 6552 Sayılı Kanun Öncesi ve Sonrasında Sosyal Güvence Sorunları." Muhasebe ve Denetime Bakış 14.43 2014.: 143-160. s.143.

olması gerektiğini savunmakla beraber insani şartlarda güvenceyle çalışmalarını gerektiğini belirtmektedir.³⁵⁰

Türkiye’de ev işlerinde kayıtsız olarak çalışan kadınların herhangi bir sendika ile bağlantılı olamamaları, bir araya gelip hak arayışlarını sağlamalarını da zorlaştırmaktadır. Sosyal güvenceye sahip olamadıkları için sendika üyeliğine de başvuramayan ücretli ev içi hizmet veren kadın emekçiler örgütsüz kalmaktadır.³⁵¹

4.2. Japonya

4.2.1. Japonya ve Kalkınmacı Devlet Anlayışı ve Sermaye-Devlet İlişkisi

Japonya’da kalkınmanın hızlanması, savaşın yarattığı olumsuz etkilerin aşılması ile 1950 yılında hız kazanmıştır. 1950’de başlayan Kore Savaşı, Japonya’nın ekonomik kalkınmasını hızlandırmak adına vesile olmuştur. Amerika’nın da bu aşamada etkisi Japon ekonomisinde görülmüştür. Bu süreçte Amerikan askeri harcamaları için Japon sanayisine olan talep ve Amerikan yardımları da Japonya’nın kalkınma sürecine yön vermiştir. Amerika’nın Japonya ile mutabakata varması, IMF ve GATT’a katılması süreci hızlandırmıştır. Japonya’dan ABD’ye gönderilen çalışanlar ise daha çok sanayi sektöründen seçilmiş ve buradaki atölyelerde, fabrikalarda nasıl üretim yapıldığını gözlemlemişlerdir. Daha çok teknik sorunlar ve teknik üretimler için gönderilen kişiler Japonya’ya döndüklerinde Japon sanayisinin kalkınmasında rol oynamışlardır. Bu dönemde öğrendiklerini uygulamaya alan işçiler Japon sanayisinin diğer ülkelere açılmasını sağlayacak kadar savaş sonrası üretim anlayışından farklı olarak bir Japon üretim anlayışı geliştirmeye başlamışlardır.³⁵²

Japonya sanayi politikalarında istikrarlı olmaya özen göstermiştir. Mevcut sanayiye güçlendirerek dış piyasalarla rakip konumuna gelebilmek için özel çaba sarf edilmiştir. Otomobil, sentetik, elektronik vb. alanlarda üretim artırılmış; yeni sanayi alanları kurulmuştur. Bunun yanında öncelik olarak ise iş gücü anlamında en yüksek verimliliği sağlayabilecek sanayilere yönelinmiş ve bunlar devlet etkisiyle gerçekleşmiştir. Mal ve

---

³⁵⁰ ILO, **ILO’nun Yeni Ev İşçiliği Raporu Ev İşçileri için Daha Fazla Sosyal Koruma ve Güvenceli İstihdam Yaratılması Çağrısında Bulunuyor**, 2021, https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_803975/lang--tr/index.htm, (Erişim Tarihi: 12.10.2022).

³⁵¹ Ev işçisi kadınlar fiziki ve cinsel şiddet kışkırtıcılığında <https://www.evrensel.net/haber/492461/ev-iscisi-kadınlar-fiziki-ve-cinsel-siddet-kiskacında>, 15.06.2023, (Erişim Tarihi: 20.06.2023)

³⁵² Atilla Sönmez, **Doğu Asya Mucizesi ve Bunalmı Türkiye İçin Dersler**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2001, s.230.

hizmetlerdeki kalitenin denetlenmesi için ihracat kalite denetleme sistemi kurulmuş ve sanayileşme devlet-bankalar-girişimciler üçlüsü ile teknoloji politikaları yönlendirilmiştir. Birçok farklı sektörde böylece istihdamlar sağlanmış ve üretim odaklı istikrarlı bir sistem kurulmuştur. Özgün bir sistem ortaya çıkmış olmuştur. Böylece sermayeden evvel yerel üretim ve sektörel büyüme önemsenmiştir.³⁵³

1960'lerde Japon Modeli dünyada herkesin bildiği ve Japonya'ya özgü bir hal alan üretim ve piyasa sistemini ifade etmiştir. Bu modelin yıllar içerisinde sağlam bir şekilde oturmasının sebebi ise aslında insan kavramına verdikleri önemden kaynaklanmaktadır. Japonya kültürel olarak kendi bünyesine kazandırdıklarını ister piyasa ister emek ister sektörler için olsun kendi kültür yapıları içerisinde bir şekilde Japonya'ya uygun olarak formüle etmeyi başarmıştır. Japonya sağladığı istikrarı sürekli olarak da devam ettirmeyi başarmıştır. Devlet-bankalar-girişim üçlüsüne önem vermiş, devletin rolü ihmal edilmemiş ve sistem bunun üzerine inşa edilerek süreklilik sağlanmıştır. Devletin sermaye üzerindeki etkisi görülmüştür.³⁵⁴ 1965 yılına kadar 1955'ten itibaren gelişim oranı %9,9 oranındadır. Bu oran sanayileşmiş bir dünyada 60'lı yıllar için rekor düzeyindedir. Bu rekor düzey dönem için beklenmedik bir hızla gerçekleşmiştir. Kalkınmanın yılları içerisinde yavaş bir şekilde olacağını öngören ekonomistler ve düşünürler daha hızla ilerleyen bir kalkınma sürecine şahit olmuşlardır. Özellikle 1964 yılında milli gelirin 6 yıl içerisinde iki katına çıkması hızlı bir süreci işaret etmiştir. 1959'da hazırlanan programlarda dahi 10 yıllık bir toparlanma süreci öngörülürken 6 yılda beklenenin üzerinde bir gelişmenin olması, ekonomik ve siyasi anlamda Japonya'nın önemli bir süreci hızla atlattığını göstermektedir.³⁵⁵

1980'lerde Japon ekonomisi tırmanışına devam etmiştir. Ancak 1990'lara gelindiğinde ise ekonomik bir durgunluk baş göstermiştir. Durgunluk ise finansal sistemin doğrudan kendisiyle yakından ilgili değildir çünkü büyük veya küçük ölçekli şirketlerin hâlâ yatırım ve finans bulabildiği gözlemlenmiştir.³⁵⁶ Ekonomik büyüme 1990'lı yıllarda gitgide küçülmeye doğru gitmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan 1990'lara kadar Liberal Demokrat Parti iktidarını sürdürmüştür. Bunun yanında büyük şirket grupları Keiretsu

---

³⁵³ a.g.e. s.231.

³⁵⁴ a.g.e. s.231.

³⁵⁵ Pierre Antonie Donnet , (Çev. Filiz N. Deniz Tekin), **Japonya Dünyayı Satın Alıyor**, Varlık Yayınları: İstanbul, 1992,s.31.

³⁵⁶ Hayashi, Fumio, and Edward C. Prescott. "The 1990s in Japan: A lost decade." *Review of Economic Dynamics* 5., 2002: s.206-235.

ve kuvvetli bir bürokrasinin olması Japonya’da ekonomik istikrarı sağlamıştır. Uzun vadede bu üç aktör (hükümet-Keiretsu-bürokrasi) dayanışma içerisinde olsa da Keiretsular zamanla aldıkları destek ve cesaretle güçlenerek grup içi dayanışmalar içerisine kendileri karar almaya başlamışlardır. Ekonomik kaynakları verimsiz alanlarda kullanmaları, grubun içerisinde yer alan bankalardan geri dönüşü kesin olmayan krediler alınması, kredilerin sorgulanmaması da ekonomik sistemi zorlayan bir tablo ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple yaklaşık 10-12 yıl boyunca Japonya’da ekonomik büyüme neredeyse sürekli aynı oranlarda seyretmiştir. İşsizlik kimi zaman %5 oranına çıkmıştır.³⁵⁷

Genel kanıya göre Japonya’nın toparlanma döneminin ise 2002 yılından sonra olduğu kabul edilir. Hem bankaların mali görünümünde bir düzenlemeye ve bu düzenlemeyle beraber iyileşmelere hem de özel şirketlerin ekonomik durumuyla ilgili iyileştirmelere gidilmiştir. Bu iyileştirmeler yapılırken bankaların emlak, toptancılık, inşaat gibi sektörlerde verdiği kredilerde düzenlenmeye ve azaltılmaya gidilmiştir. Şirketler de istihdam kapasitelerinde düzenlemeye gitmişlerdir. Analistlere göre 2008’de yaşanan krizden Japonya beklenenden daha az etkilenmiştir. Başbakan Kouizmi’nin gerçekleştirdiği yapısal reformlar ve bankalarda yapılan iyileştirmeler bunda etkili olmuştur. Bankaların varlıklarında görece kayıp yaşansa da Japon şirketlerin bu dönemde batılı şirketlere göre nakit pozisyonlarının daha kuvvetli olduğu görülmüştür. Japonya’da dış ticaret de önceki dönemlere göre bir düşüş yaşamıştır. Ancak Japonya dış ticaretini canlı tutmak için özellikle Asya bölgesindeki ülkelerle 2000’lerin başında anlaşmalar gerçekleştirmiştir. Vietnam, Hindistan, Malezya, Singapur, Şili, İsviçre gibi ülkelerle anlaşmalar oluşturulmuştur. 2010’dan sonra ise Moğolistan, Avustralya, Kanada ile ekonomik müzakere anlaşmaları gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında doğrudan yabancı yatırımcılara da yer verilmiştir. JETRO (Japan External Trade Organization) ile de yerli yatırımcıları teşvik etmek hedeflenmiştir. JETRO iş kurmak isteyen kişilere danışmanlık hizmetini ücretsiz sağlamak için oluşturulmuştur.³⁵⁸

Japonya’da devlet-sermaye ilişkisi konusunda bürokrasinin bu ilişkide tam nerede konumlandığı önemlidir. Öncelikle Japon bürokrasisinde esnek bir yapıya rastlanmaz.

³⁵⁷ Murat Y.Ateş, **Mucizeden Duraklamaya Japon Ekonomisi: Sonuçlar, Sebepler**, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi 9.03.02 (2003): 2019.

³⁵⁸ **Japonya Ülke Raporu** - Akşehir Ticaret ve Sanayi Odası, <http://aksehirtso.org.tr/ckfinder/files/JAPONYA%20RAPOR.pdf>, (t.y.), s.13-3, (Erişim Tarihi:1.11.2022).

Bürokrasi her ne kadar hükümetin direktiflerine göre çalışsa da hiyerarşik yapı önemlidir. Çoğu kilit bürokratik görevlerde liyakate dayalı sınavlar ve mülakatlar bulunmaktadır. Bürokratların konumu hükümete göre değişmemektedir ve devamlılık sağlamak yine önemlidir. Kişisel menfaat veya kişisel sermaye birikimi değil hizmet öncelenir. Bürokratlar kendi rutin süreçlerine ve bakış açılarına göre gerekli kararları almaktadırlar ve her hükümete göre değişen bir karar sistemi bulunmamaktadır. Bürokratlar genel olarak ülkenin seçkin üniversitelerinden seçilmektedirler ve bu gelenek geçmişten itibaren sürmektedir. Bu gelenek Japonya'nın II. Dünya Savaşı sonrasında devlet eliyle toparlanmasını desteklemiş ve bu süreçte bürokratların kararları, nitelikleri etkili olmuştur. Hem toplumu hem de devleti ileri düzeye taşıyanların büyük bir kısmını Japon bürokratlar oluşturmuştur. Japon yönetimleri geleneksel bir düşünce kalıbı olarak güçlü bir devleti güçlü bir bürokrasiye bağladıkları için bürokrasi görevleri Japonya'da oldukça saygı gören görevlerdir. Aynı zamanda güçlü bir bürokrasinin de girişimci sınıftan uzak olmaması gerekliliği de düşünülmüştür. Ayrıca devlet çalışanları kendi menfaatleri doğrultusunda hareket edemez, çıkar gruplarına dahil olamazlar. Bakanlık personelleri statülerini siyasi iktidarla kazanmazlar veya siyasi iktidara bağlı değiştirmezler. Japon bürokrasisi tam anlamıyla siyasetten bağımsızdır denilemese de siyasetle bütünleşik bir bürokrasi olmamasına hem etik hem de devlet geleneği anlamında dikkat edilmektedir.³⁵⁹

Covid 19 döneminde 2019-2020 arasında ise bir diğer durgunluğu yaşayan Japon piyasası görece olarak yine batılı ülkelere göre daha az etkilenmiş, işsizlik keskin artış göstermemiştir. 2020 yılından sonra istihdamda ve piyasalarda toparlanma yaşansa da 2022 yılı Kasım verilerine göre ise büyük bir oranda olmasa da ekonomik küçülme görülmüştür. Küresel çapta ekonomide yaşanan yavaşlama ve kurdaki değişimler Japonya'yı etkileyerek ilk kez dolar/yen kuru en yüksek düzeye ulaşmıştır. Ekonominin son çeyrekte toparlanması ve resesyon yaşanmaması beklenmektedir. Bazı ekonomistler ise ülkede otomotiv ve elektronik sektöründe büyük bir kaybın olmayacağı görüşündedirler ve hatta ihracat yapan şirketlere de yenin yaşadığı değer

---

³⁵⁹ Hakkı Büyükbaş, **Japon Siyasal Sisteminin Gelişimi Üzerine Bir** inceleme (1868-2003). Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 28: 43-73. 2013, s.60.

kaybının fayda sağlayabileceğini düşünmektedirler. İşsizlik oranları ise 2022’de düşük bir seviyede seyretmektedir.³⁶⁰

Japonya’da ekonomi düzenli devam ettiği sürece büyük siyasal dalgalanmalar da yaşanmamaktadır. Daha çok durağan bir seyirde ilerleyen ekonomi ancak gelecekte Çin’i gerçek anlamda ekonomik olarak bir rakip ve tehdit olarak görmeleri ile hareketlenebilecektir denilebilir. Bu da Japonya’da ekonomiyle beraber hem iç hem de dış politikada canlanma yaratabilecektir.³⁶¹

4.2.2. Japon Emek Piyasasında Neoliberalizmin Etkisi

Japonya’nın piyasa ve ekonomi anlayışı Batı’ya benzemekle beraber temel olarak ayrıldığı noktalar da vardır. Batı’daki piyasa sisteminde bireyler ve bireysel anlayış hakimken Japonya’da bu durum hem birey hem gruplar hem de kurumlar hakimiyetinden ilerlemektedir. Aynı zamanda Japonya’da geleneksel kalıplar daha çok itaat etmeye yönelik bir çerçeve çizmekte ve piyasada bulunan kişiler veya aktörler daha çok gruplar halinde hareket etmektedir. Bu durum Batı’da gruplardan daha bağımsızdır. Japonya’da ise birey önemli olsa da kümeleşme, gruplaşma ve bunların bireyleri yönlendirip etki altına alması önemlidir. Bu sebeple daha çok toplumcu bir kapitalist anlayışın yaygın olduğu söylenebilir.³⁶²

Dünyada neoliberalizm 1980’li yıllarda hızla yayılırken Japonya neoliberal politikalara hızlı bir adaptasyon süreci yaşamamıştır. Japonya devletin kalkınmadaki rolünü kilit noktada gördüğü için devletin sermaye üzerindeki etkisini minimize eden neoliberal politikalara mesafeli durmayı tercih etmiştir. Japon kalkınmacılar genel olarak devletin piyasalar üzerindeki müdahalesini normal görmüş ve hem mekân hem de zaman bağlamında devletin ekonomide yönlendirici olabileceğini düşünmüşlerdir.³⁶³ II. Dünya Savaşı’ndan sonra Japon ekonomisinin yaşadığı köklü dönüşüm bugünün atılmış tohumlarıdır. Ancak toplum ve iş dünyası arasındaki dengeye bakılacak olursa ilişki

³⁶⁰ BBC, **Dolar/Yen Kuru Son 32 Yılım En Yüksek Düzeyinde**, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cz9ypdll07yo>, (Erişim Tarihi:17.11.2022).

³⁶¹ Hakkı Büyükbaş, **Japon Siyasal Sisteminin Gelişimi Üzerine Bir İnceleme (1868-2003)**, "Japon Siyasal Sisteminin Gelişimi Üzerine Bir İnceleme (1868-2003)." Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 2013.28 (2013), s.69.

³⁶² Zekai Özdemir. "Japon Kalkınması ve Piyasa Özgürlüğünün Sonu." Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 20.1 2005: 95-106, s.96.

³⁶³ Y. Wook Lee, The Japanese Challenge to Neoliberalism: **Who and What Is 'Normal' in the History of the World Economy?**, Vol. 15, No. 4, 2008, <https://www.jstor.org/stable/25261984>, (Erişim Tarihi:25.10.2022).

kökten değişim göstermemiştir. Yalnızca savaştan sonra Japon kapitalizmi şekillenirken Japonya'daki egemen ailelerin güçleriyle beraber mevcut varlıkları da azalma göstermiştir. Bu açıdan da Japon kapitalizmindeki savaş sonrası önem teşkil etmektedir.³⁶⁴

Japonya ekonomisinde II. Dünya Savaşı'nın etkin rol oynaması da piyasalar hakkında alınan kararları doğal olarak yakından etkilemiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra reformlar ve birtakım düzenlemelerle savaş sonrası olumsuz etkileri en aza indirmek için kalkınmacı model ile çabalamışlardır. Gerek sahip oldukları kültürel ve geleneksel yapılar gerekse savaştan sonra alınan tahribat, ülkenin ileriki dönemlerde neoliberal politikalara adaptasyonuna süreç içerisinde bir etki yaratmıştır. Altyapının ortadan kalkmış olması ve sanayinin tekrar işlevsel hale getirilebilmesi 1970'li yıllara doğru tam anlamıyla gerçekleşmeye başlayarak Doğu Asya ekonomisinde Japonya'nın belirgin hale gelmesini sağlamıştır. 1970'li yıllarda gerçekleşen bu gelişmelere kadar ise Japonya, Doğu Asya ülkeleri için yabancı sermaye kaynağı olmuştur. Japon ekonomisinin içinde bulunduğu zamana göre daha korumacı bir ekonomik anlayışa sahip olması da Doğu Asya ülkeleri arasında sanayi ürünleri için önemli bir pazar durumuna gelmesi 1990'lı yılları bulmuştur.³⁶⁵

1980'ler neoliberal politikaların ancak idari reform düzeyinde kalması Japonya için önemlidir. 1981'de mali bir kriz yaşayan Japonya'da mali krizi hafifletmek ve ulusal bütçede denklik sağlamak amacıyla Başbakan Suziki tarafından bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyona göre devlet Japonya'da önceki dönemlere göre daha az rol üstlenecek birtakım idari düzenlemelerde bulunacaktır. Bu doğrultuda idari çalışma hayatı düzenlendi ve kamu iktisadi teşebbüslerinde özelleştirmelere gidilirken kamuda çalışan emekçi sayısında da azaltılmaya gidildi. Bu da özellikle kamuda çalışanlar için önemli bir gelişmeydi. Bu dönemde ABD ve Avrupa merkezli bazı çok uluslu şirketler de Japonya'ya hem satış konusunda hem de yatırım konusunda arttırmaya gitti.³⁶⁶

Dünyada neoliberalizm hızla yayılırken Japonya'nın kendine özgü ekonomi anlayışı Doğu Asya ülkeleri için örnek veya rol model denebilecek bir duruma gelmeye

---

³⁶⁴ Ben Clift, **Karşılaştırmalı Siyasal Ekonomi** , (Çev: E. Soğancılar), Koç Üniversitesi Yayınları, 2015, s.234.

³⁶⁵ Atilla Sönmez, **Doğu Asya Mucizesi ve Bunahım Türkiye İçin Dersler**, 2001, s. 79-80.

³⁶⁶ Alferdo Saad, Deborah Johnston (Ed.), **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki**, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, s.396.

başlamıştır. Özellikle 1990'ların başından itibaren Japonya Doğu Asya ülkeleri arasında önemli bir ihracatçı konumuna yükselmiştir. Bu gelişmeler neticesinde emekçilerin birçok alanda mevcut durumlarında neoliberalizmin etkisi görülmüştür. Öncelikle sendikalaşma oranı düşmüş ve emek örgütsüz bir hale gelmeye başlamıştır. 1970'lerde sendikalaşma oranı %35,4'tü. Zaman içerisinde ise bu oran gittikçe geriledi ve 2005 yılına gelindiğinde ise bu oranın %19,6 olduğu görüldü. Özelleştirmeler arttıkça sendikalaşma oranı azalma eğilimi göstermiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Japon İşçi Sendikaları Genel Konseyinin (Sohyo) sol eğilimli sendikal mücadele piyasa serbestleşmesi, kamuda yapılan reformlar neticesinde zayıfladı. Bir yanda ise özele sektördeki emekçileri örgütleyen Japonya İşçi Federasyonu (Domei) ile yaşanan sorun ve ayrılıklar Sohyo'nun neoliberal politikalar karşısında güçsüz kalmasına sebebiyet vermiş ve Domei'nin iş dünyasına yakın durması da süreci sendikal örgütlenme adına zora sokmuştur. Sohyo ve Domei kendini feshederek yeni bir ortak sendikal örgütlenmeye gitseler de bu emekçilerin hak arayışları konusunda istedikleri noktaya gelemediklerini zaman içerisinde göstermiştir.³⁶⁷

Neoliberal politikalar Japonya'da uygulansa da daha idari kısımda düzenlemelerin bu alanda kalması ve geleneksel yapıdan tamamen vazgeçilmemesi sebebiyle serbest sermaye hareketleri aslında Japonya'da neoliberal bir yıkıma sebebiyet vermek yerine Japonya'nın kendi anlayışıyla bağlantılı olarak yeni bağlama uyumluluk sağlamıştır.³⁶⁸

4.2.3. Japonya'da Emegın Örgütlenmesi

Japonya'da sendikal sayısındaki artış savaş öncesi dönemde en yüksek orana ulaşmıştır. Ancak Japonya Batı ile kıyaslandığında sendikal örgütlenme anlamında oldukça geriden gelmekteydi ve emegın örgütlenme fikri de zayıftı. Japonya'da sendikaya katılımın en yüksek olduğu 1931 yılında dahi sendika üyesi emekçilerin oranı %7,9'du.³⁶⁹

Japonya'da sendikalardaki üye artışı 1946 yılında iki katına çıkmıştır. Dönemde sadece üye sayısının artmadığı, sendika sayısının arttığı da gözlemlenmiştir. 1970'li yıllarda Çalışma Bakanlığının yayımladığı orana göre ise sendikalaşma %33,7'dir. Ancak bu

---

³⁶⁷ a.g.e. s.397 – 398.

³⁶⁸ Timothy Iles, "The Japanese Developmental State: The Case of Cool Japan." Electronic Journal Of Contemporary Japanese Studies 2019, <https://www.japanesestudies.org.uk/ejcs/vol19/iss3/garvizu.html>, (Erişim Tarihi: 20.10.2022).

³⁶⁹ Sedat Murat "Japon Çalışma Hayatı." Journal of Social Policy Conferences. No. 37-38. Istanbul University, 1992. s.197.

oran 1940-1950 yılları arasın %40 civarında olduğundan dolayı 1980'lere yaklaştıkça sendika üye sayısının düştüğü söylenebilir.³⁷⁰

Japonya'da günümüzde işyeri sendikaları modeli ön plandadır. Etkinlik alanları düşüktür. 1989'dan itibaren sendikalar birleşerek Japon Özel Sektör Sendikaları Konfederasyonu ve Japon Sendikalar Federasyonu oluşturulmuştur. Japon sendikacılığı emek piyasasında birçok alanda kendine özgü olduğu gibi sendikal alanda da özgünlüğü ile bilinmektedir. Dolayısıyla Batı sendikacılığında ayrılmaktadır. Bu farklılaşan özellikler daha çok kültürel ve toplumsal yapıyla ilgilidir. Bir işyerinde birden fazla sendikanın faaliyet yürütmesi mümkün değildir. Hem mavi yakalı emekçiler hem de beyaz yakalı emekçiler bu sendikaya üye olabilmektedir.³⁷¹ Geleneksel anlamda da Japon işçilerinin örgütlü hareketli olması veya tepkisel davranmaları da genel olarak kabul görmemektedir.

1980'li yıllarda her işyerinde emekçilerin aynı düzeyde ve şekillerde seslerini yükseltmediği ve taleplerde bulunamadığı da araştırmalarda tespit edilmiş, bu durumun şirketten şirkete değiştiği saptanmıştır. Karar alma süreçlerine etkileri düşük kalmıştır ve etkin bir işleyiş gösterememişlerdir. Bu durum da sendikaların aslında yetersiz kaldığını kanıtlamıştır.³⁷² 1989-1990'lı yıllarda Zenroren sendikal örgütünün üye sayısı ise 1,2 milyondur. Diğer büyük sendikal örgütlenme Zenyokro'nun üye sayısı ise 170.000'lerde kalmıştır.

Günümüzde her ne kadar emekçilere örgütlenme hakkı tanınsa da Japonya'da sendikal örgütlenme zayıf kalmaktadır. Toplu pazarlık sisteminin Japonya'da ademi merkezîyetçi bir yapıya dayanması ve toplu pazarlıkların sık gündeme gelemeşi Japon sendikal sisteminin özeti niteliğindedir. Hatta, toplu sözleşme sürelerinin 3 yılı bulması ile ücretlerin erimesi durumu gündeme gelmekte ve enflasyon karşısında yetersiz bir tablo ortaya çıkmaktadır. Özel sektör ise kamu sektörüne kıyasla toplu sözleşmelerden daha güçlü çıkabilmektedir. Özel sektörün örgütlenme hakkıyla kamu kesiminin

---

³⁷⁰ a.g.e. s.197.

³⁷¹ Anadolu Üniversitesi/AnaBilgi, **Japonya'da Sendikal Yapı**, <https://anabildi.anadolu.edu.tr/?contentId=234587>, (t.y), (Erişim Tarihi:16.02.2024).

³⁷² Keisuke Nakamura ve Michio Nitta, **Japonya'da Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Uygulamalarında Gelişmeler**. In: Journal of Social Policy Conferences. Istanbul University, 2011. p. 253-288. s.270.

örgütlenme hakkı yasayla farklı tutulmuştur. Kamu emekçilerine sendikalaşma, örgütlenme hakkı tanınsa da grev hakları bulunmamaktadır.³⁷³

Japonya’da sendikal örgütlenmenin zayıflığı aynı zamanda çalışanların tutumlarıyla da yakından ilgilidir. Aynı işyerinde çalışmanın sunduğu garanti, işverene ve işe duyulan sadakat; çalışanların nezdinde akla sendikal arayışları getirmemektedir. İş konusunda transfer olmak ve iş değiştirmek günümüzde bile hala Japonya’da kabul gören ve içe sinen bir durum olarak karşımıza çıkmamakta ve bu durum sadakate bağlantılı düşünülmektedir. Sendikal örgütlenme, işçilerin grup halinde hareket etmesi gibi durumlar bu sebeple hoş karşılanmaz. Bu da emeğin örgütlenmesini zayıflatan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁷⁴

4.2.4. Japon Emek Piyasasında İstihdam ve Ücret

Japon emek piyasası genel olarak kendine özgü istihdam biçimleriyle, düşük işsizlikle ifade edilir. İşgücü performansı olarak Japonya OECD ülkeleri ortalamasının üzerinde yer almaktadır. Ancak Japonya’da nüfusun yaşlanması yapısal değişikliklere sebebiyet vermekte ve beceri arz-talebinde düşüşe yol açmaktadır. Japonya’da birçok firma bu sebeple ihtiyaç olunan pozisyon veya sektörlerde beceri, yetenek konusunda istihdam sağlarken zorluk çekmektedir. Japon teknolojisi istihdamda büyük yer tutmakta, aslında yetişkinler de teknolojik gelişmelere hızla ayak uydurup çalışma hayatlarında kullanabilmektedir ancak yaşlı çalışanlarda teknolojiyle ilgili hızlı gelişmelere adaptasyon biraz daha zor olabilmektedir. Aynı zamanda yetişkin Japon çalışanlarda dijital sorun çözme beceresi herkeste eşit olmadığından teknolojik ilerleme ve konu hakkındaki eğitimlerin paralel olması gerekmektedir. Bu sebeple diğer ülkelerden biraz daha farklı olarak Japonya’da istihdam konusunda hem yaşlı nüfus faktörü hem de teknolojiye ayak uydurma kapasitesi başlıca önem taşımaktadır.³⁷⁵

Japonya iş gücü piyasası son yıllarda istikrarlı bir şekilde yükselişe geçmiştir. İşsizlik oranı ortalama olarak sadece %2 olarak açıklanmıştır. Bu oran son 26 yılın en düşük işsizlik oranıdır. 2020’de Covid 19 sebebiyle bu oranın %3,5 üzerine çıkması beklenmiş

³⁷³ Işık Sevgi Erol, **Kendine Özgü Yaklaşımıyla Japon Endüstri İlişkileri Sistemi**. Kamu-İş Dergisi, 13: 25-55, 2014, s.50-51.

³⁷⁴ Uluslararası Politika Akademisi, **Japon Siyasi Kültürü**, 2017,(Erişim Tarihi:08.02.2024).

³⁷⁵ OECD,**Changing Skill Needs in The Japanese Labour Market**, <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/8f7fec9-en/index.html?itemId=/content/component/8f7fec9-en>, (Erişim Tarihi :31.10.2022)

ve en son 2022 oranlarına göre ise işsizlik %2,6 'da kalmıştır. Japonya OECD ülkelerine göre istihdam açısından daha iyi durumdadır. Önemli olan ise sürdürülebilir bir istikrar sağlanmasıdır. Aynı zamanda kadınların ve yaşlı nüfusun istihdamının entegrasyonu da istihdamdaki başarıyı desteklemiştir. İş gücü piyasasına yine engelli ve yabancı kişilerin de katılımının sağlanması da istikrarlı yükselişte etkili olmuştur. Buna bağlı olarak da zaman içerisinde Japonya'da iş gücüne katılan ve katılacak olan kişiler için yeni eğitim programları geliştirilmesi olası durmaktadır.³⁷⁶

Japonya'da ücretlendirme sistemi çalışanların hizmet süresi ile yakından ilgilidir. Ücretlendirme sisteminde kıdem esas alınmakta, ikramiye sistemi de uygulamada kullanılmaktadır. Yine maaş zamları da çalışma yıllarına ve yaşa bağlı olabilmektedir.³⁷⁷ Japonya'da 2021 verilerine göre maaş 4.530.000 yen yani 41.000 USD'ye denk gelmektedir. Maaşlarda kıdem ve yaşın önemli olmasının yanında sektör de Japon ekonomisinde maaşlar için önemli bir kriterdir. Başlangıç seviyesinde olan kişiler çok yüksek maaş almazlar. ABD gibi ülkelerle karşılaştırıldığında yeni işe başlayanların maaşları yüksek değildir. Bunun sebeplerinden en önemlisi yeni işe başlayan kişilerin tecrübesiz olmasıdır. Japonya'da birçok şirket daha düşük pozisyonlar için tecrübesiz çalışanları tercih ederek tecrübesiz kişileri iş gücü piyasasından mahrum bırakmamaktadır. Aynı zamanda işverenlerin büyük bir çoğunluğunun hala ömür boyu istihdam anlayışını sürdürdükleri görülmektedir. Bunu da genel olarak çalışanlarına şirkette kalmaları için yüksek ücret ödeyerek yaparlar. Sektörel bazda incelendiğinde en yüksek ücret ise iletişim, imalat, bankacılık ve finans, inşaat ve emlak, tıp sektörü, eğitim ve turizm sektöründe görülmektedir. Yabancı biri istihdam edildiğinde ise bazı firmalar Japonca bilen çalışanlarına daha fazla ödeme yapmaktadır. Japonya'da işe alım sektörü de ayrı bir sektördür ve Japonca bilmeyen ama İngilizce bilen yabancı kişileri istihdam etme görevindedir.³⁷⁸

Japonya'da ücretler konusunda ise kadın emekçilerin aldıkları maaş erkeklere oranla daha düşük olmakla beraber üst pozisyonlarda yönetici kadın çalışan oranı da düşüktür.

---

³⁷⁶ a.g.e.

³⁷⁷ **Japonya'da İş Hayatı ve İstihdam Sistemi** (2018), <https://www.japonyagezgini.com/japonyada-is-hayati-ve-istihdam-sistemi.html>, (Erişim Tarihi:31.10.2022).

³⁷⁸ **Hei King Wong, Ultimate Guide to Average Salary in Japan (2021)**, <https://jobs.bfftokyo.com/ultimate-guide-to-average-salary-in-japan/#:~:text=The%20short%20answer%20is%20very,contribute%20to%20a%20person's%20salary.> (Erişim Tarihi:31.10.2022).

Alt pozisyonlarda ise ücretler birbirine daha yakındır. Ancak kadınların üst pozisyonlarda istihdam oranları düşük kaldığından dolayı ücretler konusunda firmalarda alınan kararlarda da söz sahibi olamamaktadır. Bunun temelinde toplumsal cinsiyet rolleri vardır ve kadın çalışanların daha az saat çalıştırıldığı firmalar da mevcuttur. Geleneksel normlar kadınların çalışma saatleri ve ücretleri konusunda belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁷⁹

Tablo 9: Japonya’da Ortalama Yaş Grubuna Göre Ücret³⁸⁰

Japonya'da Ortalama Yaş Grubuna Göre Ücret (2016)				
Yaş Grubu	Para Birimi	Toplam	Erkek	Kadın
20'li Yaşlar	JPY	3.540.000	3.740.000	3.240.000
	USD	32.182	34.000	29.455
30'lu Yaşlar	JPY	4.670.000	5.010.000	3.900.000
	USD	42.455	45.545	35.455
40'lı Yaşlar	JPY	5.640.000	6.160.000	4.250.000
	USD	51.273	56.000	38.636
50'li Yaşlar	JPY	7.010.000	7.440.000	4.610.000
	USD	63.727	67.636	41.909

4.2.5. Japonya’da Emek Piyasasında Kültürün Rolü

Japonya’daki iş hayatı dünyadaki birçok ülkeden farklıdır. Bu farklılığın temelinde tarihsel gelişim, kültürel ve geleneksel kalıplar yatmaktadır ve bunlar emek piyasasını şekillendiren faktörlerdendir. Japon iş kültürü Batı ülkeleri ile karşılaştığında Batı ülkelerine göre daha sıkı ve farklı kurallar içermektedir. Japon modernleşmesinin öncülerinden Yukiçi Fukuzava ve Y. Enriyoo İnoue Japonya’nın Çin kültürünün izlerini taşımaması gerektiği konusunda değinmişlerdir. Çin kültürü kehanetlere ve batıl inançlara dayanmaktaydı. İki düşünür bu şekilde modernleşme olmayacağını ve bilimin Japonya’da var olamayacağını iddia etmiştir. İddia ettikleri şekilde davranılsa Japon kapitalizminin daha Batılı bir kapitalist anlayışı taşıyacağı ve kendi kültüründen kopmadan ilerleyebileceği açıktı. Ancak Japonya ne kadar Batılı bir kapitalizm anlayışına yaklaşırsa da bu tam anlamıyla gerçekleşmemiş ve kendilerine özgü, alt planda

³⁷⁹ a.g.e.

³⁸⁰ What is The Average Salary in Japan By Occupation And Age?, <https://resources.realestate.co.jp/living/average-salary-japan-occupation-age/>, (Erişim Tarihi:31.10.2022).

kültürün etkisi olan bir Japon modeli ortaya çıkmıştır. Bu model ekonomik anlamda etkisini geçmişten bugüne devam ettirmiştir. Kendilerine özgü kültürel anlayışın devam etmesinin altında tarihten bu yana etkisinde kaldıkları Taoizm, Konfüçyanizm ve Budizm vardır. Bu da kapitalizmin öğretiler doğrultusunda ahlaklı yaşanması gerekliliği sonucunu ortaya çıkarmıştır.³⁸¹

Konfüçyanizm, en genel itibarıyla utanç duymadan yaşamının, toplumu ayakta tutmanın öneminden bahsetmektedir. İyi bir yurttaş olmak ahlaki açıdan önemlidir. İnsan evrenin merkezindedir çünkü toplum insanlarla ayakta kalmaktadır ve toplumun ayakta kalması önemlidir. Adalet duygusu önemlidir ve insan başkalarıyla yarışmamalı sadece kendini rakip olarak görmelidir. Dolayısıyla ticaret de bu değerler çerçevesinde gelişmeliydi. Budizm de benzer öğretiler çerçevesindeydi. Budizm'deki vurgu daha çok kalp ve zihnin boş bir şekilde temiz olmasındaydı. İnsan büyüdükçe bunları yitirebilir ve kendini şekillendirirdi. İnsan bunları aşması gereken bir varlıktır ve egonun yönetiminden kurtulup kişi kalp ve zihin arasında denge kurmalıdır. İnsan arzularıyla güdülenen bir varlıktır ama bu güdülerini dizginlemeyi öğrenirse başkalarına da zarar vermez ve doğru olan yaşam şekli de budur. Tüm bu öğretiler çerçevesinde iyi bir Japon, Japon kültür açısından aileye ve topluma vefalı, insanları eşit ölçüde seven, iyi alışkanlıkları olan, eğitilmiş, sürekli öğrenmeye açık, mantıklı karar almayı bilerek egosu tarafından yönlendirilmeyen bireyler olmalıdır. Kapitalizm ile çelişen bu anlayış Japonya'da yok olmadığı için kapitalizm ve Japon kültürü iç içe geçerek Batı'dan farklı bir kapitalizm anlayışını ortaya çıkarmıştır.³⁸²

Japonya Max Weber'in de düşüncelerine yakın bir kapitalizm anlayışını emek piyasasında sürdürmüştür. Weber'in ifadesine göre kazanç kötü bir şey değildir ama ahlaktan da yoksun değildir. Sınırsız bir kazanç olmamalıdır ve kâr hırsı kapitalizmde aynı değildir. Kapitalizm, irrasyonel güdülerin dizginlenmesiyle gerçek anlamda yaşanabilir. Japonya'da da kapitalist anlayış bu minvalde gerçekleşmiştir.

Japon iş hayatında resmiyetin, hiyerarşinin, uyumun ve sadakatin önemi büyüktür. İş yerinde insanların birbirlerini selamlamaları hiyerarşiye göredir. Kıdem ve tecrübe oldukça önemli olduğundan kıdemli kişinin en önce selamlanması önemlidir. Bireysel çalışmadan da çok ekip ve grup çalışmaları önemsenmektedir. İşler çalışanlar tarafından

³⁸¹ Günhan Özhan, **Japon Modernleşmesinde İş ve Ticaret Ahlakı**, 2015, Ankara: Hitabevi, s.3-5.

³⁸² a.g.e., s.36-42.

oldukça sıkı bir düzende yapılmalı ve çalışanlar hata yapmamalıdır. Toplantı ortamlarında yine hata yapılmamaya dikkat edilmeli ve hiyerarşi kuralları unutulmamalıdır. Çalışanlar altındaki bir kişinin ufak bir işini dahi kendisi yapmamalıdır, çalışanların statüsünü unutmaması gerekmektedir. Çalışanların aynı zamanda çatışmaması, öfkelenmemesi ve birbirlerine ses yükseltmemesi yine çalışmalarının önemli bir parçasıdır. İşveren ve çalışanların arasındaki güven çok önemlidir. Aynı şekilde çalışanlar da kendi aralarında birbirlerine güvenirlir. Bu sebeple Batı’da olduğu gibi çalışanlarından da tedarikçilerinden de kolay vazgeçmeyen firmalar görülmektedir. Ömür boyu istihdamın temeli de bu sadakat ve güven duygusuna dayanmaktadır.³⁸³

Japonya’da iş hayatında değişimlerin çabuk kabul edilememesi ve geleneklere verilen önem, yabancı firmalarla olan alışveriş veya anlaşmalarda problem yaratabilmektedir. Yabancı işletmelerin özellikle toplantılarında protokollerini bilmemeleri, devamlı tedarikçi ve müşterilerin daha önemli olması, görgü kurallarının Batı’ya göre farklı olması özellikle Avrupalı birçok yatırımcının çekimser kalmasına sebebiyet vermektedir.³⁸⁴ Aynı zamanda müşteri önceliği çok önemlidir. Japoncada müşteri kelimesi dahi “onurlu misafir” anlamına gelmektedir. Japonya’ya yatırım yapan ve Japon şirketlerine ortak olmak isteyen yabancı firmalar müşterinin beklenti ve onurunun diğer ülkelerden daha fazla benimsendiğinin farkında olmalıdır. Müşteriye atfedilen yüksek önem, çalışma hayatına da yansımakta ve bu sebeple çalışanların hata payı yüksek olmamaktadır. Japonya’da “müşteri Tanrı’dır/kraldır.” deyimini bu sebeple sıklıkla kullanılmakta ve hem işverenlerin hem de çalışanların sorumluluğu bu hürmet çerçevesinde şekillenmektedir.³⁸⁵

Japonya yaşanan nüfus sebebiyle önceki dönemlere oranla atık yabancı işçi istihdamını arttırmak zorunda kalmıştır. Bu da Japonya’nın küreselleşmeye emek piyasası konusunda uyum sağlamak durumunda kaldığı durumlardan biri olmuştur. 14 farklı sektörde 300 binden fazla yabancı, istihdamda mavi yakalı olarak Japon iş hayatına

---

³⁸³ Commisceo Global, **What’s the Business Culture Like in Japan?**, <https://www.commisceo-global.com/blog/what-s-the-business-culture-like-in-japan>, (t.y.) (Erişim Tarihi:31.10.2022)

³⁸⁴ EU Business in Japan, **Business Culture**, <https://www.eubusinessinjapan.eu/about-japan/business-culture>, (t.y.), (Erişim Tarihi:31.10.2022).

³⁸⁵ EU Business in Japan, **The Customer is God**,<https://www.eubusinessinjapan.eu/about-japan/business-culture/customer-god>, (t.y.), (Erişim Tarihi:31.10.2022).

entegre edilmişlerdir. Böylece bu entegrasyon son yıllarda Japonya’da emek piyasasında yaşanan önemli değişikliklerden biri olmuştur.³⁸⁶

Japonya’da iş hayatında önemli olan ve emekçilerin hayatını oldukça etkisi altına alan uzun çalışma saatleri de önemlidir. Japonya’da bakanlık tarafından yapılan bir araştırmada şirketlerin dörtte birinin bir ayda 80 saatten fazla çalışanların olduğunu belirtmiştir. Üstelik uzun süreli çalışma Japonya için sıradandır ve fazla çalışmanın karşılığı bazı şirketler tarafından maaşa da yansıtılmamaktadır. Aynı zamanda birçok Japon emekçi çalışma arkadaşlarını rahatsız etmeme düşüncesi ile yıllık izinlerini sık kullanamamakta bu da aslında iş hayatında yorgunluğa ve baskıya sebep olmaktadır. 2019 yılında ise kanun ile emek piyasasında düzenlemelere gidilse de geleneksel olarak yerleşen anlayışlar varlığını sürdürebilmektedir.³⁸⁷

Japonlar iş hayatında verimliliği arttırmak için emek piyasasında 5S kuralını uygulamaktadır. Bu uygulama 1960’ı yılların başına dayanmakla beraber Japonya’da eğitim müfredatında yer verilecek kadar iş hayatı için önemli görülmektedir. Sırasıyla 5 S kuralı incelendiğinde bunların Seiri (ayıklama), Seiton (düzenleme), Seiso (temizlik), Seiketsu (süreklilik) ve Shitsuke (disiplin) olduğu görülmektedir. 5 S tamamıyla uygulandığında emekçilerin üretim kalitesinin ve verimliliğinin arttığı düşünülmektedir. Uygulama sırasıyla incelenecek olursa “Seiri” emekçilerin çalışırken ortamdan gereksiz malzemeleri uzaklaştırması ve ortamı sadeleştirilmesiyle ilgilidir. Seiri bu uygulamanın temeli olarak düşünüldüğünden bu aşama yerine getirildiğinde diğer aşamaların da yerine getirileceğine inanılıyor. “Seiton” ise sınıflandırma ve düzenlemenin önemli olduğu aşamadır. Bu aşamada gereksiz malzemeler ayıklanır çünkü maksimum 30 saniyede çalışanlar aradıklarına ulaşmalıdır, herhangi bir şeyi ararken vakti israf edilmemelidir. Bu aşamada dosyalama, dolap vb. alanlardan sıralama, numaralandırma gibi faaliyetler önemli hale gelmekte ve çalışanların sorumluluğunda olmaktadır. Seiso ise daha çok sağlıkla ilgilidir. Çalışma ortamının temizliği ile emekçilerin sağlık problemi yaşama risklerinin en düşük seviyeye inmesi amaçlanır. Seiketsu aşamasında ise standartlaşma sağlanır ve önceki aşamaların yerine getirilip getirilmediği incelenir. Shitsuke aşamasında emekçilerin diğer aşamaları birbiriyle etkileşim halinde olmasını sağlayan bağların çalışma ortamında doğal bir akış içerisinde gerçekleşmesi

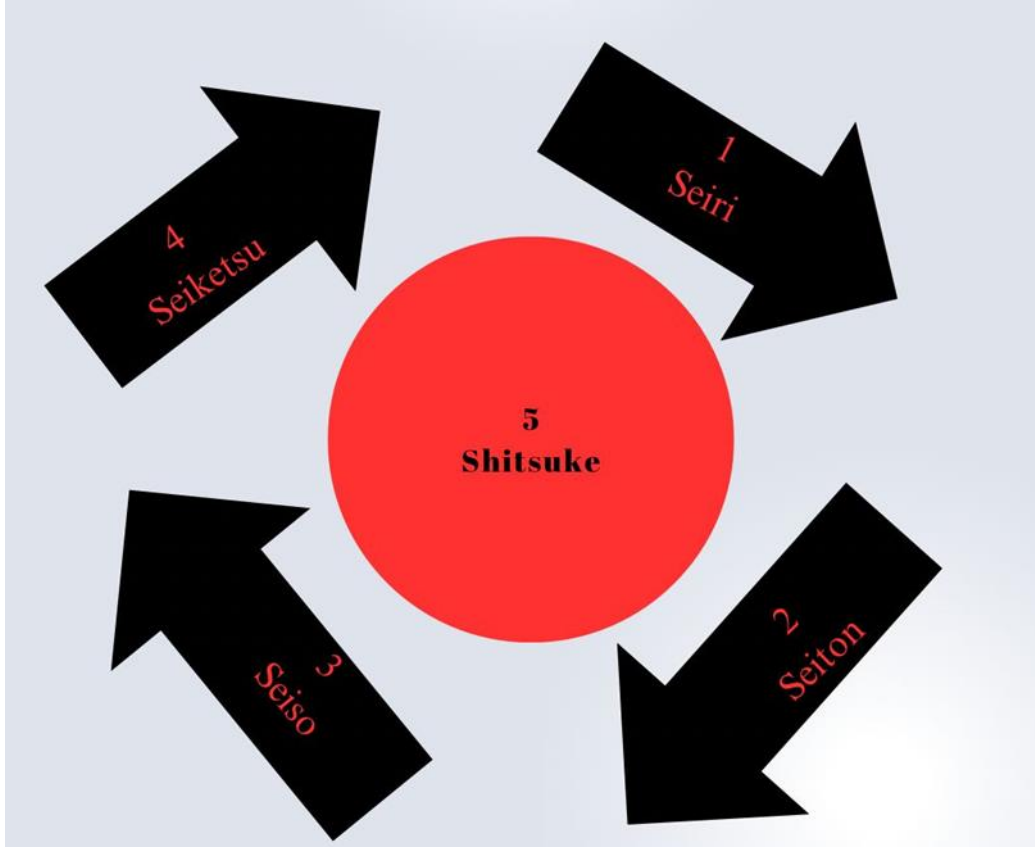
---

³⁸⁶Caroline Tam, **Work Culture in Japan: The 5 Crucial Differences You Should Know About**, <https://hivelife.com/work-culture-japan/>, (2020), (Erişim Tarihi:31.10.2022).

³⁸⁷ a.g.e.

amaçlanmıştır. Bu şekilde esnek olmayan bir yapı içerisinde Japon üretim kalitesi yüksek tutulmaya çalışılmıştır.³⁸⁸

Şekil 1: Japon İş Hayatında 5 S'nin Uygulama Adımları³⁸⁹

Dolayısıyla Japonya’da diğer ülkelerden farklı olarak iş hayatındaki düzenlemelerin gelenek temelli ve çok kuralcı olması iş yaşam dengesini de bozmaktadır. İş-yaşam dengesi konusunda Japonya dünyada en zor ülkelerdendir. İnsanların çoğu hayatından önce işini öncelik almak zorundadır. Hata payına yer verilmemesi ve işte uzun saatler geçirmek işte yaşanan baskıyı emekçilerin genel hayatına yaymaktadır. Bu durumun artık daha belirgin hale gelmesi ve psikolojik olarak emekçileri etkilemesi iş-hayat dengesi konusunu son yıllarda Japonya’da tartışılmalı hale getirmiştir. Küreselleşen dünyada daha esnek çalışma koşulları ve saatleri uygulanırken Japonya’da baskıcı bir iş hayatının olması tartışma yaratan sebeplerden bir tanesi olmuştur. 2018 yılında aşırı

³⁸⁸ INNOVA, Çalışma hayatında Japonların 5S taktiği, <https://www.innova.com.tr/tr/blog/ik-blog/calisma-hayatinda-japonlari-5s-taktigi>, (Erişim Tarihi:30.10.2022).

³⁸⁹ a.g.e.

çalışmaya bağlı ölümleri engellemek için yasalar gözden geçirilerek düzenlemeler yapılmıştır. Nisan 2020’de Japonya İş Kanunu 60 saati aşan fazla mesai için tazminatı ortalama ücretin 1,25’ten 1,5’e çıkarılacak şekilde düzenlemiştir. Son 9 yıl içinde ise bir gelişme olarak önceki yıllara oranla yıllık izin kullanım miktarının 1,5 kat artış göstermesi ve çalışma saatlerinin görece düşmesi olmuştur. Ocak ve Mart 2022 verilerine göre bu durum çalışan memnuniyetini artırıcı bir etki göstermiştir.³⁹⁰

Japonya’da yapılan düzenlemelere rağmen ise hala izin alamayan birçok işçi görülmektedir. Bunun sebebi grup uyumunu bozmamak, izin aldığı anda suçlu hissetmek ve özellikle de yönetici izin almıyorsa göze batmamaktır. Dolayısıyla Japonya’da birtakım yasal düzenlemeler yapılsa da uygulamada hala geleneklerin ve çevre baskısının önemi oldukça büyüktür. İzin almamak ve tatile gitmemek Japonya’da o kadar yaygın bir hale gelmiştir ki kişiler bunu doğal olarak görürler. 19 ülkeyi kapsayan bir araştırmada yapılan düzenlemelere rağmen Japon yöneticilerin çalışanlarının izinlerini onaylama olasılığı çok düşük tespit edilmiştir. Sağlık, Çalışma ve Refah Bakanlığı ise çalışanların psikolojik olarak yıprandıklarının farkında olduğunu ifade ederek izin kullanma alışkanlığını iş hayatına kazandırmaya çalıştırmayı hedeflediklerini belirtmiştir.³⁹¹

4.2.5. Hızlı Sanayileşme ve Aktif İstihdam Politikaları

Japon sanayileşmesi emek piyasası açısından önem taşımaktadır. Yine Japonya diğer ülkelerden farklı olarak kendine özgü bir kalkınma modeline sahip olduğundan ve bu modelde sanayileşmenin rolü büyük olduğundan hızlı sanayileşme sürecini anlamak ve emeğin dönüşümünü incelemek gereklidir.

Japon sanayileşmesinde dört ana ayırt edici özellik önemlidir. İlk olarak sanayileşmeden önce tarımsal faaliyetlerin üretkenliği hem kentsel hem de kırsal alanlarda önemli zanaat (proto endüstriyel) üretimi sürdürebilmek için potansiyeli yüksekti. İkinci olarak yatırıma dayalı büyümenin tercih edilmesi önemlidir. Sanayi ve altyapıda yerel yatırımlara öncelik verilerek sadece kamu değil özel sektörde de büyüme sağlanmaya çalışıldı. Bu kısımda ulusal ve yerel yönetimlerin müdahalesi ve düzenlemeleri görüldü.

³⁹⁰Guidable, **Work-life Balance and Overtime in Japan** (14.07.2022), <https://guidable.co/work/work-life-balance-and-overtime-in-japan/>, (Erişim Tarihi: 1.11.2022).

³⁹¹BBC, **How The Japanese Are Putting an End To Extreme Work Weeks**, <https://www.bbc.com/worklife/article/20200114-how-the-japanese-are-putting-an-end-to-death-from-overwork>, (Erişim Tarihi: 3.11.2022).

Ülke içinde tasarrufa gidildi. Dolayısıyla artan bir sermaye birikimi de oluştu. Ekonomik büyümenin temeli ihracat değil yatırımdı. Üçüncü özellik ise girdi birimi başına daha fazla çıktı sağlanmasıydı yani toplam faktör verimliliği artışı önemliydi. Yabancı teknolojik gelişmeler ise yakından takip edildi ve ithal edilerek teknolojik ilerleme öncelik olarak alındı. Bu da toplam faktör verimliliğindeki artışa katkıda bulundu. Bunun yanında sosyal hayata yatırım yapıldı. Bu yatırımlar daha çok eğitim temelli oldu ve çocukların eğitimi için hem yatırım hem de kapasite arttırıldı. Tarımın verimi imalattan düşük olduğundan imalat sektörüne yönelindi. Bunun yanında madencilikle beraber inşaat sektörü de genişletildi. Bu da toplam faktör verimliliğini arttırdı. Dördüncü olarak ise düalizm konusu önemli olmuştur. Eski tarihlerden itibaren sermaye ve emek keskin hatlarla ayrılmıştı. Emek yoğun sektörde ücretler daha düşüktü. Sermaye yoğun sektörde ise durum farklıydı. Bu da emek piyasasında ikilik yaratmaktaydı. Bu durumun toplumda yarattığı psikolojik huzursuzluk ve gelir dağılımındaki adaletsizlik rahatsız ediciydi. 1945'ten itibaren devletin ürettiği politikalar ile bu eşitsizlikler aşılmaya çalışılmıştır.³⁹²

Japonya'da uygulanan aktif istihdam politikaları ise temelini ömür boyu istihdam ve yüksek istihdam oranı hedefinden almaktadır. Bu sebeple genel olarak aktif istihdam politikalarının emek piyasası içerisinde bir hareketten çok devamlılığı sağlamaya yönelik amaçlarla oluşturulduğu görülmektedir. Şirketler arasındaki emekçi hareketliliği de aktif istihdam politikaları için önemli gözükmemektedir. Bu da aslında bir anlamda çalışanların piyasa içindeki hareketliliği için engel teşkil etmektedir. Japonya'da istihdam ayarlama sübvansiyonları da işverenleri çalışanlarını ömür boyu istihdam etmeleri için desteklemektedir. Yaşanan ekonomik zorluklarda bile bu politika devam edilmeye çalışılmıştır. Zamanla Japonya geleneksel model konusunda bir yol ayrımına gelse de tamamen vazgeçilemeyen değerleri içermektedir. Japonya son zamanlarda aktif istihdam politikalarını yaşlanan nüfus sebebiyle yaşlı iş gücüne çevirmiştir. Bunun yanında bekar anneler ve gençler de önemlidir.³⁹³

---

³⁹² Economic History Association, **Japanese Industrialization and Economic Growth**, <https://eh.net/encyclopedia/japanese-industrialization-and-economic-growth/>, (t.y), (Erişim Tarihi:2.11.2022).

³⁹³ Yasuhiro Kamimura & Naoko Soma, (20.02.2013), **Active Labour Market Policies In Japan: A Shift Away From The Company-Centred Model?**, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17516234.2013.767420?journalCode=rapp20>, (Erişim Tarihi:2.11.2022), s.42.

Japonya’da uygulanan aktif istihdam politikaları sayesinde orta yaşlı kişilerin istihdamında sorun gözükmemektedir ve işsizlik oranları oldukça düşüktür. Bunun yanı sıra emekli olan kişiler işi bırakma eğilimi göstermezler ve büyük bir kısmı çalışmaya devam ederler.³⁹⁴

Aktif istihdam politikalarında 2022’de son yapılan değişikliklere göre 20 saatten az çalışanlara işsizlik sigortası verilmeyecek, 65 yaş ve üzerindeki iki yerde aynı anda istihdam edilmişse ve her bir şirketin çalışma saatleri haftada 20 saati geçmiyorsa işsizlik sigortası alamazlar. Bunun yanında bir yaşından küçük çocuk sahibi olan ebeveynler (bazı durumlarda 2,5 yaşa çıkartılabileceği belirtilmiştir) ücretsiz olarak izin kullanma hakkına sahiplerdir. Son düzenlemelerde ebeveyn izni ve aile bakım iznine hak kazanma şartları önceki dönemlere göre gevşetilmiştir. Aynı zamanda şirketler çocuk bakım izninin kullanılması için uygun koşulları sağlamak durumundadır.³⁹⁵

2016’dan itibaren ise Kadın Çalışanları Etkinleştirme Teşvik Yasası 300’den fazla çalışanı olan bir şirketin uygulamaya koyulması zorunlu politikaları içermiştir. Şirketlerden toplumsal cinsiyet eşitliğine uyulup uyulmaması konusunda ne kadar güvence verdiklerini anlamak için yönetici pozisyonundaki kadınların tüm yöneticilere oranı, kadın ve erkek çalışanlar arasındaki hizmet süreleri, ortalama aylık fazla mesai miktarı, yeni işe alınan kadınların tüm çalışanlara oranı konularında bilgi istenilmektedir. Mevcut sorunların çözümüne ilişkin eylem planı uygulanıp uygulanmaması da önemsenmiş ve Nisan 2022 itibariyle şirketlerin kesin olarak belirtilen yükümlülükleri yerine getirmeleri zorunlu kılınmıştır.³⁹⁶

4.2.5.1. Japonya’da İşsizlik Eğilimleri

Japonya’da işsizlik 2022 yılı Ekim verilerine göre %2,6 civarında seyretmektedir. Tabloda da görüldüğü üzere Japonya’da işsizlik oranları arasında yıllara veya aylara göre çarpıcı değişimler gözlemlenmez. (Tablo 10)³⁹⁷

³⁹⁴ OECD, **The Public Emp In Japan, Norway, Spain – Oecd**, <https://www.oecd.org/els/emp/2485484.pdf> (Erişim Tarihi: 2.11.2022).

³⁹⁵ Hideki Thurgood Kanoh, **Employment 2022-Trends and Developments**, <https://practiceguides.chambers.com/practice-guides/employment-2022/japan/trends-and-developments>, (Erişim Tarihi:4.11.2022)

³⁹⁶ a.g.e.

³⁹⁷ **Japan Unemployment Rate**, (27.10.2022), (Erişim Tarihi: 4.11.2022), (Linkin tümü kaynakçada verilmiştir).

Tablo 10: Japonya’da 2021 – 2022 Yılları Arasında Aylara Göre İşsizlik Oranları³⁹⁸

Yayın Tarihi	Güncel	Tahmini	Önceki
28.11.2022 (Ekim)		%2,5	%2,6
27.10.2022 (Eylül)	%2,6	%2,5	%2,5
29.09.2022 (Ağustos)	%2,5	%2,5	%2,6
29.08.2022 (Temmuz)	%2,6	%2,6	%2,6
28.07.2022 (Haziran)	%2,6	%2,5	%2,6
30.06.2022 (Mayıs)	%2,6	%2,5	%2,5
30.05.2022 (Nisan)	%2,5	%2,6	%2,6
25.04.2022 (Mart)	%2,6	%2,7	%2,7
28.03.2022 (Şubat)	%2,7	%2,8	%2,8
03.03.2022(Ocak)	%2,8	%2,7	%2,7
31.01.2022 (Aralık)	%2,7	%2,8	%2,8
27.12.2021 (Kasım)	%2,8	%2,7	%2,7
29.11.2021 (Ekim)	%2,7	%2,8	%2,8
28.10.2021 (Eylül)	%2,8	%2,8	%2,8
30.09.2021 (Ağustos)	%2,8	%2,9	%2,8
30.08.2021 (Temmuz)	%2,8	%2,9	%2,9
29.07.2021 (Haziran)	%2,9	%3,0	%3,0
28.06.2021 (Mayıs)	%3,0	%2,9	%2,8

Japonya’daki işsizlik eğilimleri yıllara göre incelendiğinde ise 2018 için işsizlik oranı 2017 yılına göre %0,4 düşüşle %2,40’tır. 2019 için ise 2018’e göre %0 artış göstererek %2,40’ta sabit kalmıştır. 2020’deki işsizlik oranı ise 2019’a göre %0,4 artışla %2,80 olmuştur. Veriler çalışmayan ancak istihdam edilebilecek ve iş arayan kişiler baz alınarak ortaya çıkarılmıştır. Yine verilere göre Japonya’da işsizlik oranlarında büyük bir dengesizlik yaşanmamıştır.³⁹⁹

Japonya’da işsizlik erkeklere oranla kadınlarda daha yüksektir. Kadınların bazı sektörlerde çalışması Japonların geleneksel bakış açılarıyla beraber onaylanmamaktadır. Örneğin inşaat sektöründe kadınların çalışması Japonlara göre alışageldik bir durum değildir. Aynı zamanda bu tür sektörlerde erkekler kadınlardan %25 daha fazla maaş da alabilmektedirler. Japonya bir yandan ise kadınların emek piyasasına eklenmelerinin artması için annelere bakım parası olarak ek bir ödeme yapmaktadır. Bu yardımların

³⁹⁸ a.g.e.

³⁹⁹ Macrotrends, **Japan Unemployment Rate 1991-2022**, <https://www.macrotrends.net/countries/JPN/japan/unemployment-rate>, (Erişim Tarihi:4.11.2022).

diğer bir sebebi ise yaşlı nüfusun genç nüfusa göre fazla olması ve iş gücüne katılımın arttırılmak istenmesidir.⁴⁰⁰

Kadınların Japonya’da iş gücüne katılım motivasyonlarının düşük olması yine işsizlik eğilimlerini tetiklemektedir. Japonya’da uzun çalışma saatlerine rağmen erkek kadın arasındaki ücret eşitsizliği kadınların iş gücü piyasasına katılım motivasyonlarını da düşürmektedir. Başbakan Shinzo Abe, Womenomics (kadın ekonomisi) ekonomik programın hazırlanmasını işverenlerden istemiş ve şirketlerde kadınlara üst yönetimlerde daha çok yer verilmesinin gerekliliğine yer vermiştir. Bu kampanyalar olumlu sonuçlar vermiş ve kadınların iş gücüne katılımı önceki dönemlere göre artmıştır. Ancak kadınlar hala emek piyasasında eşitsizliğe uğramakta ve bu eşitsizlik kültürel bağlamdan da kopuk olmadığından kısa sürede ortadan kalkabilecek potansiyelde gözükmemektedir.⁴⁰¹

4.2.5.1.1. Japonya’da Yaşlanan Nüfus ve İstihdam

Japonya’da nüfus artış hızının çok düşük seviyelerde olması Japonya’nın genç istihdamı konusunda zorlanmasına sebebiyet vermektedir. Bunun yanında ise Japonya aslında kendi kültürel değerlerini ve katı kurallarını zorlayan bir şekilde zorunlu olarak yabancı işçileri emek piyasasına entegre etmeye başlamıştır. Başkent dahil yabancı kişilere fazla rastlanmazken şimdi Japonya’da iş hayatında pek çok emekçi çalışmaktadır. Bu da uzun vadede iş hayatında kültürel bir aşınmanın yaşanıp yaşanmayacağını, bu durumun ne kadar kalıcı olup olmayacağı konusunu ve olası sonuçları gündeme getirmektedir.⁴⁰²

Japonya yabancı istihdamında daha çok ucuz iş gücünü tercih etmektedir. 2025 yılına kadar binlerce mavi yakalı çalışan istihdam etmeyi öngören yasa teklife sunulmuş ve kabul edilmiştir. 2008 yılında 480 bin olan yabancı işçi sayısı 2019 yılında 1,28 milyonu bulmuştur. Yabancı çalışanların büyük bir kısmını Çinliler oluşturmaktadır. Çinlilerin yanında Vietnamlılar, Brezilyalılar gelmektedir. Özellikle turizm, perakende ve otelcilik alanında istihdama olan ihtiyaç artış göstermektedir. Ancak çalışan işçilerin büyük bir çoğunluğu göçmen değildir, dolayısıyla bu kişiler kısa süre için istihdam edilmektedir. Bu süre maksimum 5 yılı kapsamaktadır ve teknik stajyer adı altında

⁴⁰⁰ Engin Ünsal, **Japonya’nın Kadın İşçileri**, 2018, <https://www.aydinlik.com.tr/koseyazisi/japonyanin-kadin-iscileri-91230>, (Erişim Tarihi:13.11.2023).

⁴⁰¹ a.g.e.

⁴⁰² Bryan Lufkin, BBC, **Japonya: Yaşlanan ve Azalan Nüfus Yabancı İşçi Ahımını Zorluyor**, (14.01.2019) <https://www.bbc.com/turkce/vert-cap-46869011>, (Erişim Tarihi:4.11.2022).

istihdam alanı açılmaktadır.⁴⁰³ Yaşlı nüfusun artışı yabancı çalışan sayısının artışı ile paralel gitmekte ve yaşlı nüfus konusu ülkede emek piyasasında bu açıdan da yeni denilebilecek bir durumu ortaya çıkarmaktadır.

Japonya’da 65 yaş ve üzeri kişilerin emek piyasasına dahil oluşları yıldan yıla büyük artış göstermiştir. Nüfus yaşlanmaya başladıkça doğal olarak yaşlı kişilerin istihdam edilmesi günden güne artış göstermiştir. Bu sebeple iş gücündeki payları sürekli artan eğilim göstermiştir. 1980-2020 arası oranlar incelendiğinde artış eğilimi nettir.⁴⁰⁴ Japonya’da 2040 yılına kadar olan süreçte 65 yaş üzeri kişilerin nüfusunun yükselmesi öngörüldüğünden buna bağlı olarak 65 yaş üzeri kişilerin de çalışma hayatında kalacağı beklenmektedir. Bu sebeple devlet mecburi olarak yaşlanan nüfusu destelemek için sosyal politikalar üretme konusunda hazır bulunmaktadır.⁴⁰⁵

Japonya bir şekilde yaşlıların iş gücüne entegrasyonunu da sağlamaya çalışmaktadır. 2021 verilerine göre yaşlıların istihdamı 9,09 milyondur. 65 yaş ve üzeri istihdam oranı %25,1 iken, 65-69 yaş arasındakilerin istihdamı %50,3 olarak saptanmıştır. Nisan 2021’de aynı zamanda yaşlıların istihdamının istikrarlı hale getirilmesi için yeni kanun yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile kişilerin 70 yaşa kadar çalışmasına izin veren sistemin uygulanması resmi olarak desteklenmiş olmuştur. Halihazırda kıdemli çalışanların geleneksel olarak Japon emek piyasasında önemli olması da çıkarılan kanun ile aslında örtüşmüş olmuştur. Kıdemli yaşlı çalışanların oranı 2021 yılına gelindiğinde genel bir düşüş göstermiştir.⁴⁰⁶

Japonya’da yaşlanan nüfusun iş gücü açısından yarattığı dezavantajın yanında iş gücüne katılım ve ücretler anlamında cinsiyet eşitsizliğinin de olması emek piyasası açısından zorlayıcı etmenlerden bir tanesi olmuştur.

---

⁴⁰³ a.g.e.

⁴⁰⁴ Statista, **Japan Share Elderly Among Total Labor Force**, <https://www.statista.com/statistics/1123412/japan-share-elderly-among-total-labor-force/>, Er:4.11.2022

⁴⁰⁵ Euronews, **Japonya’da Her 10 Kişiden Biri 80 Yaş ve Üzerinde** (19.09.2023), <https://tr.euronews.com/2023/09/19/japonyada-her-10-kisiden-biri-80-yas-ve-uzerinde>, (Erişim Tarihi: 20.09.2023)

⁴⁰⁶ **Half of Japanese Aged 65 to 69 Still in Employment**, <https://www.nippon.com/en/japan-data/h01453/#:~:text=An%20increasing%20number%20of%20seniors,for%20the%20ei%20ghteenth%20cons%20ecutive%20year>, (Erişim Tarihi:21.09.2023)

4.3. Fransa

4.3.1. Fransa'da Devlet-Sermaye İlişkisi

Fransa'da neoliberal politikaların uygulandığı görülmektedir. Ancak Türkiye ile kıyaslandığında hükümet düzenlemelerinin de ekonomi veya istihdam gibi konularda düzenleyici bir rolü olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra halk özellikle işçi hareketleriyle beraber 2020'li yılların başlarından beri neoliberal politikaların emek piyasası üzerindeki düzenlemelerini tartışmakta ve hükümet politikalarını sokak hareketleri ve grevlerle protesto etmektedir. Bu durumda neoliberal politikalar ve hükümet politikalarının sermayeyi kayırması durumu eskisi kadar halkta karşılık görmemektedir.

Fransa'da 70'li yıllarda %2,6 civarında olan işsizliğin neoliberal politikalarından sonra günümüze yaklaşıldığında %11'lerin üzerine çıkması, devlet-sermaye ilişkisinde halktan tepki görmesi kapsamında önemlidir. Devlet, Fransa'da kitle iletişim araçlarını özellikle protestoları yönlendirmek ve kendi politikalarını uygularken halkı ikna etmek için kullanmaktadır. Ancak bu durum istenilen karşılığı 2023 yılında bulamamakta ve sınıf mücadelesi emeklilik tasarısı üzerinden ilerler gibi gözükse de büyüme potansiyeli taşımaktadır. Aynı zamanda Fransa'da emekçiler birçok sosyal hakları geçmişte mücadeleyle kazandıklarından haklarını kolay kolay kaybetme eğilimi göstermezken özellikle 1990'lı yıllardan itibaren yönetime gelen iktidarların emek piyasasını neoliberal politikalar doğrultusunda zora koşmasını, hükümetin sermaye yararına saldırmalarını tepkiyle karşılamaktadırlar. 2017'den itibaren emeklilik ve çalışma hayatı hakkında Macron tarafından yapılan düzenlemeler sermayenin önceliklerine göre şekillenmiştir. İşçilerin sosyal haklarına karşı yapılan her düzenleme emekçiler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu da Fransa'da toplumsal direnişi büyütmektedir. 2008 krizinde işten çıkarmaların artması, 2010 senesinde ilk kez emeklilik yaşının gündeme gelmesi gibi gelişmelerde kitlesel eylemlerde bulunulmuştur. Sermaye ve devlet arasındaki dayanışma ve öte yandan emekçilerle sermaye arasındaki uçurumun büyümesi 2020'li zamanlara taşınan protestoların temelini atmış oldu.⁴⁰⁷

⁴⁰⁷ Ahmet Güneş, **Fransa'da Sınıf Savaşı ve Cumhuriyetin Gerici Karakteri**, <https://sendika.org/2023/04/fransada-sinif-savasi-ve-cumhuriyetin-gerici-karakteri-ahmet-gunes-sol-682614/>, (Erişim Tarihi:15.04.2023).

Fransa'da devlet-sermaye ilişkisi değerlendirildiğinde devlet aktörünün emek piyasası ve iş hayatı üzerinde etkisiz olduğu söylenmemektedir. Devlet hayata geçirmek istediği ve genelde emekçilerin aleyhine olan düzenlemelerde halkın tepkileri ile karşılaştığı için tam anlamıyla itirazsız bir şekilde tüm plan veya reformlarını hayata geçirememektedir.

Fransa'da devlet-sermaye ilişkisine değinirken aynı zamanda bürokratik yapıyı da ele almak gerekmektedir. Devlet ve sermaye sınıfının iç içe geçmesi günümüzde bürokrasinin siyasallaşmasından büyük ölçüde etkilendiği içine bürokratik yapıyı incelemek önemlidir. Fransa'da geleneksel idari yapı idari rejime dayanmaktadır. İdari rejim genel itibarıyla Kıta Avrupası'nda bulunmaktadır. İdarenin kuruluşu ve işleyişi genel hukukun haricinde kendine özgü idari kuralları olan bir idare hukukuna bağlı olarak işlemektedir. İdari anlaşmazlıklar aynı zamanda kendi kurallarına bağlı bir yargı sürecinde çözüme ulaştırılmaya çalışılır. Bu hukuksal kurallar kamu yararını üstün tutar ve özel alanların korunmasından çok idarenin yaptırım ve çıkarlarını önemser. Fransız kamusu katı bir merkezîyetçi yapıya dayanır. Fransa, Avrupa'da da katı bürokratik yapısı ve kurallarıyla bilinmektedir.⁴⁰⁸

Fransa'da kamu görevlerinde ve bürokraside yer almak halk nezdinde oldukça saygı gören bir durumdur. Bürokratlar; entelektüel, liyakate dayalı olarak göreve gelen kişiler olarak algılanırlar. Ancak Fransa'da rejime mensup kişiler görevlendirilmektedir. Üst düzey kamu yönetiminin sahip olduğu prestij, tüm kuruma yansır ve önemsenir. Fransa'da toplumsal kültür, memuriyeti ve bürokrasiyi kültürel anlamda sahiplenir. Bürokrasiye mensup olan kişilerin bilgi ve yeteneklerinin tam olduğu düşünüldüğünden bürokrasiye karşı halkta kültürel bir saygınlık duyulur. Fransa'da devlete hizmet etmek adanmışlık duygusuyla yapılır algısı alt planda yer almaktadır. Fransa; 1920'li yıllardan itibaren bürokrasiye ve kamu görevlerine mensup kişilerin kalıcılığını esas aldığından buna göre sınavlar oluşturmuş, belirli bir hiyerarşi sağlamaya çalışarak liyakate uzun yıllar önem vermeye çalışmıştır. Kalıcılık hedefi ya da kalıcılık ilkesi, temelinde bürokrasinin siyasallaşmasının önüne geçilmesi için ortaya çıkarılmıştır. Genel olarak

---

⁴⁰⁸ Özkan Gürsel, **İdari Rejim Olarak Örnek Aldığımız Fransa'da, İdari Usul ve Bilgi Edinme Hakkına İlişkin Düzenlemeleri**, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1998, 2, s.1-2.

kamu hakkında benimsenen görüş, bürokratların siyasilerden özerk kişiler olarak tarafsız olarak iş yapmalarının daha rasyonel bir sistemi getireceğidir.⁴⁰⁹

Fransa 1945 yılından itibaren bürokratları yetiştirmek için Fransa Ulusal Yöneticilik Okulu ile eğitim sağlamaktadır. Fransa bu okulla merkeziyetçiliği güçlendirecek bürokratlar yetiştirmeyi ve bürokratların güncel ihtiyaçlara hızlı cevap verebilmeleriyle beraber nitelikli olmalarını amaçlamıştır. Bu kişilerin yetiştirilirken staj yapması sağlanmış, özel sektör ve kamu sektörü arasındaki farkları anlamaları için KOBİ’lerde görevlendirilmiş, öğrenciler belirli alanlarda yeteneklerine göre eğitim almışlardır. Bu öğrencilerin birçoğu mülki idare, maliye genel müfettişliğinden mezun olduktan sonra istihdam edilmiştir. Diğer istihdam alanları sayıştay, danıştay, yönetim, teknik, müfettişlik alanları olmuştur. Bu okullarda yetişen öğrencilerin en büyük avantajı uygulama okulundan mezun olmuş olmalarıdır. Kamu hizmetleri uygulamaları dersler olarak verildiğinden devlet yöneticisi gibi düşünmeleri sağlanır ve böylece halka daha iyi hizmet vermeleri amaçlanır. Okul, 2020 yılında kapatılmış ve 75 yıl hizmette kalmıştır. Bu sebeple hala mezunların birçoğu bürokrasi görevinde bulunmaktadır. Kapatılmasının sebebi olarak okulun öğrenci çeşitliliğinin azlığı ve resmi olmayan bir “elitler okulu” olarak görülmesi öne sürülmüştür.⁴¹⁰ Fransa, bu şekilde uzun yıllar boyunca eğitim ve tecrübe anlamında bürokrat yetiştirmeyi amaçlamıştır.

Fransa’da son yıllarda ise bürokrasi ile ilgili reformların gerekliliği gündem oluşturmaya başlamıştır. Ana hedefin halka daha iyi bir hizmet vermek olduğu genel itibarıyla ifade edilmiştir. Emmanuel Macron’un üst düzey bürokratlarla ilgili ortaya çıkardığı reform öncelikle Fransa’da tartışma yaratmıştır. Reformda 16 ayrı bürokrat sınıfının ve unvanın 14’ü kaldırılarak tek bir sınıfta toplanılması gerekliliğine karar verilmiştir. Atamaların ve seçimlerin tek bürokrat sınıfı içerisinde olması siyasi iktidarın bu seçimlerde Fransız bürokrasi yapısı içerisinde bürokrat seçme havuzunu daha çok genişletmiş olmaktadır. Sadece anayasayla statüsü korunan bürokratlar bu havuza dahil olmayacaktır. Bu kişiler ise danıştay üyeleri ve sayıştay üyeleridir. Danıştay üyeleri Fransız geleneklerine bağlı olarak bürokrat statüsünde yer aldığından bürokrat olarak görülseler de diğer bürokratlardan ayrılmaktadırlar. Reformda dış

⁴⁰⁹ Fatih Demir, **Bürokratik Kültür**, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16.2: 153-178. 2011, s.165-166.

⁴¹⁰ Bedrettin Özmen. **Fransa Ulusal Yöneticilik Okulu’nun Üst Düzey Kamu Yöneticisi Yetiştirmede Yeri ve Kapatılması Süreci**. Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7.1: 59-80. 2023, s.67-76.

ülkelerde bakanlar gibi büyükelçilere de karar alma yetkisinin sağlanması dışişleri bürokrasisinde tepkilere yol açmıştır. Bu sebeple dışişleri bürokrasisi greve gitmiş ve protestolara başlamıştır. Fransa’da bürokrasiye protesto ve grev hakkı tanındığından bürokrasi alanında alınacak kararlar ülkede geniş çaplı olarak yapılacak değişikliklerin gündem olmasını sağlayabilmektedir. Reforma karşı çıkılmasının sebebi ise bürokrasinin tarihsel bağlamda halkta saygı uyandırması ve diplomat kalitesinin önemsenmesidir. Ancak Macron hükümeti ise “kapalı” bürokrasiyi halka hizmet konusunda yetersiz bulmaktadır ve göreve gelen kişiler bazında çeşitlilik olması gerekliliğine inanmaktadır.⁴¹¹

Fransa’da bürokratların grev haklarının bulunmasının yanı sıra siyasi bağlantılarının olması ve siyasete katılmaları da tam anlamıyla yasak değildir. Fransa’da 5 bine yakın üst düzey bürokrat bulunmaktadır. Bu üst düzey bürokratların dört yüzü siyasal atama ile göreve gelmektedir. Ana şart yakın zamana kadar Fransız Ulusal Yüksek Okulundan mezun olmaktır. Ayrıca bürokratların atama usulleriyle veya görevden alınmalarıyla ilgili ayrı kanun düzenlemeleri bulunur.⁴¹²

Fransa’da hükümet ve bürokrasinin tam anlamıyla bütünleşik bir yapıda olduğu söylenemez. Dolayısıyla devlet-sermaye ilişkilerinde bürokrasi öncelikli olarak öne çıkan bir unsur değildir. Fransız bürokrasisinde her ne kadar siyasetin etkisi gözükse de Türkiye’ye benzer bir bürokratik siyasallaşma karşımıza çıkmamaktadır. Bürokrasi ve devlet aktörü konusunda Fransa’yı diğer devletlerden ayıran en büyük unsur Fransa’nın geçmişten gelen gelenekleri ve konu hakkındaki halk algısıdır.

4.3.2. Fransız Emek Piyasasında Neoliberalizmin Etkisi

Fransa’da özellikle 1974-2012 yılları arasında neoliberalizmle ilgili göze çarpan değişimler meydana gelmiştir. Öncelikle Fransa’da sanayi politikalarının artık geride bırakılması, fiyatların üzerinde uygulanan kontrollerden vazgeçilmesi, özelleştirilmelerin artması neoliberalizm adına atılan ilk adımlar olmuştur. Ancak Fransa’da devlet her ne kadar küçültülmeye çalışılsa da devletin müdahalesi ile bir yandan da istihdam politikaları üretilmiştir. Hatta 2008 yılına gelindiğinde kamu

---

⁴¹¹ Ali D. Ulusoy, **Fransa’da Bürokrat Reformu ve Alınacak Dersler**, [Fransa’da bürokrat reformu ve alınacak dersler \(t24.com.tr\)](https://t24.com.tr), 2022, (Erişim Tarihi:08.02.2024).

⁴¹² Lütfullah Ün, Bürokrasi, **Kamu Personeli ve Siyaset Arasındaki İlişkiler**: Relations Between Bureaucracy, Public Personnel And Politics. Türk Kamu Yönetimi Dergisi, 2021, 2.1. s.25-26.

harcamaları, sosyal harcamalar, kamu istihdamı Avrupa ülkeleri arasında en yüksek istihdama ulaşmıştır.⁴¹³

Fransa'da özellikle diğer birçok ülkeden pek farklı olmayarak neoliberalizm etkisi görülse de devlet özellikle halkın gözünde hala kamu hizmetlerinin garantörü konumundadır. Fransa'da neoliberalizm için genel olarak önemli olan başlıklar; devlet imtiyazları, rekabet, kurumsal ve sosyal bağlamlardan soyutlanmadır denilebilir. Aynı zamanda devlet kamu hizmetlerini verirken eşit olmalıdır görüşü baskın gelmektedir.⁴¹⁴

Fransa 80'li ve 90'lı yıllarda Fransa'da sosyal demokratlardan iktidarı alan muhafazakârlar neoliberal politikaların hızlanmasına sebep olmuştur. 1993 yılına kadar özelleştirmeler hızlanmış ve birçok işçi fabrikalardaki işlerinden de atılmıştır. Daha az ve ucuz iş gücüne yönelim başlamıştır. 1994'lü yıllara gelindiğinde Fransa'da artık eski döneme ait devlet ve vatandaş arasındaki klasik ilişkinin değişmeye başladığı konuşulmaktaydı. 1980'lerin sonunda özelleştirilen fabrikalardan işçilerin çıkarılması (alüminyum ve lastik fabrikası gibi büyük fabrikalar) 1990'larda da yaşanabileceklerin habercisi olmuştur. Michel Rocard döneminde pazar ekonomisi fazlaca öne çıkarılmıştır. "Pazar ekonomisi için dayanışmacı toplum" sloganı kullanılmıştır. Daha sonra maaşlar üzerindeki vergiler ağırlaştırılmıştır. Hatta sabit varlıklarda ve kiralarda da vergi artırılmıştır.⁴¹⁵

1968'den sonra ise Fransız toplumunda neoliberalizme karşı büyük tepkiler oluşmamış, kişiler önceki dönemlere göre daha fazla bireyselleşmeye başlamıştır ve neoliberalizm de yayılmaya devam etmiştir. En büyük toplumsal tepki 2017 yılında Sarı Yelekliler hareketi ile gelmiştir. Hükümetin kemer sıkma politikalarına karşı Avrupa'daki en büyük tepki olarak görülmüştür. Öncelikle yüksek gelirliler lehine oluşturulan vergi düzenlemeleri, satın alma gücünün günden güne düşmekte olması, işsizliğin artışı tepkilerin kaynağını oluşturmaktaydı. Bunun yanı sıra özelleştirmelerin artması ve özelleştirmelerle birlikte emeğin güvencesiz hale gelmesi sosyoekonomik olarak Sarı Yelekliler eyleminin büyümesine yol açmıştır. Böylece Fransa neoliberalizmin

---

⁴¹³ Kevin Brookers, **The Spread of Neoliberalism in French Public Policies: Is There a French Exception?**, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-82188-3_3, 2021, Er:21.09.2023.

⁴¹⁴ Lola Gigerd, Catherine Verniers ve Virginie, **Bonnot Neoliberal Ideology in France: A Qualitative Inquiry**, <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.686391/full>, 2021, (Erişim Tarihi: 10.04.2023)

⁴¹⁵ Ali Rıza Taşdelen, https://www.teoridergisi.com/sari-yelekliler-halk-hareketi-neoliberalizmin-iflasi#_ftn3, **Sarı Yelekliler Halk Hareketi: Neoliberalizmin iflasi**, (t.y.) (Erişim Tarihi: 10.04.2023:

yayılmasından bu yana aslında hükümetin idare etmekte zorlandığı ve kitlesel olarak hızla büyüyen bir eyleme şahit olmuştur. Fransa için bu kitlesel eylemin en önemli özelliklerinden bir tanesi tüm yaş gruplarından, farklı farklı çalışma gruplarından insanların katılmış olmasıdır. Bunun sonucunda Sarı Yelekliler eylemi hem Fransa için hem de özellikle dünya için neoliberalizmi hedef alan bir sembol eylem haline gelmiştir.⁴¹⁶

2020’li yıllara gelindiğinde ise özellikle 2022 yılında Avrupa’da baş göstermeye başlayan grevler Fransa’da da görülmüştür. Yine sebepler alım gücünün düşmesi, zenginliğin artışı ve bunun yanında alt gelirliilerin daha da yoksullaşması, çalışma şartlarının kötüleşmesi ve güvence sorunu olarak gösterilebilir. Gelir dağılımının iyice bozulması ve bunun karşılığında hayat kalitesinin düşmesi yine grevleri büyüten sebeplerden olmuştur. 2023 Ocak’tan itibaren işçi eylemlerinin ortaya çıkmasına en çok emeklilik yaşının yükseltilmesi sebep olmuştur. Emeklilik yaşının yükselmesi yine Fransa’nın sorunlarından biri haline gelmiştir. Neoliberalizmin yeni bir şey vaat etmemesi, sistemin zorlanması ve geçici toparlanmalar; neoliberal politikaları uygulayan ülkeleri zorlamaktadır. Fransa’da eylemler boyunca en çok kullanılan slogan “Kapitalizme karşıyız.” olmuştur. Sendikalar da grevlerde yer almıştır. Mart 2023’te Fransa’da kitlesel olarak 9. Grev gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucunda hayat akışı sekteye uğramış, ulaşım durmuş, rafineri işçilerin grevde bulunması sebebiyle aynı zamanda ülkede akaryakıt problemi baş göstermeye başlamıştır. Grevler muhalefet partilerinden de destek almış ve muhalefet partileri de yeni düzenlemeyi Anayasa Mahkemesi’ne götüreceklerini söylemiştir. Böylece Fransa’da son zamanlarda kamuoyunun ve muhalefet partilerinin de desteğini alan neoliberalizm karşıtı bir hareketlenme yaşanmıştır. Bu da aslında artık Fransız toplumu arasında neoliberal politikaların ciddiyetle sorgulandığını göstermektedir.⁴¹⁷

4.3.3. İşsizlikle Mücadele ve Aktif İstihdam Politikaları

Fransa’da İş Koruma Planı çerçevesinde işten çıkarılmaların azaltılarak işsizlik oranının yükselmesini engellemek amacıyla birtakım uygulamalar ve tedbirler oluşturulmuştur. Bu plana göre ekonomik gerekçelere dayanarak işten çıkarmaların

⁴¹⁶ Efe Can Gürcan, **Bir “Siyasal Süreç” Olarak Fransız Sarı Yelekliler Hareketi’nin Ortaya Çıkışı**, Mülkiye Dergisi, 43(2), 435-458. 2019, s. 435.

⁴¹⁷ Atilla Özsever, **Avrupa’da Anti-Kapitalist İsyân**, (t.y), <https://www.gazeteduvar.com.tr/avrupada-anti-kapitalist-isyen-makale-1609730>, (Erişim Tarihi: 11.04.2023).

önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Eğer bir iş yerinde ekonomik nedene dayalı bir işten çıkarma planlanıyorsa işverenlerin işi koruma planı hazırlaması gereklidir ve bu plan hazırlandıktan sonra Çalışma Bölge İstihdam Müdürlüğü ve iş yerinde çoğunluğun kabulü ile resmi bir şekilde onaylanmak zorundadır. İşten çıkarılmalar prosedüre uygun bir şekilde ve resmi bir şekilde gerçekleştirilmediği takdirde tazminat ödeme zorunluluğu bulunmaktadır.⁴¹⁸

İşsizlikle mücadele kapsamında oluşturulan aktif istihdam politikaları ise engellileri ve dezavantajlı gençleri de kapsamaktadır. Bunun yanı sıra gençlere yönelik güvence verilmesi, uzmanlaşma sözleşmesi, çırak istihdam desteği de aktif istihdam politikaları arasında yer almaktadır. Engelli istihdamında engelli personel istihdam etmesi için işverene devlet yardımı yapılmaktadır. İstihdamda kalma sürelerinin uzatılması veya kalıcı olmaları içinse mesleki alanda destek için yardımlar sağlanmaktadır. İşe Yerleştirme Kurumu da (EPIDE) 18-25 yaş arasında vasıfsız, diplomasız olmaları koşuluyla gençleri kapsayacak şekilde mesleki olarak emek piyasasına uyumu desteklenmektedir. Bu uyum verilen temel düzeydeki eğitim ile desteklenmektedir. Eğitim, okuma-yazma-hesaplama gibi konuları kapsamakla beraber meslek öncesi konuları da kapsamaktadır. Kurs sonunda gençlere sertifika verilerek istihdamları devlet tarafından sağlanmaktadır. EPIDE kurum olarak aynı zamanda belirtilen kategoride yer alan gençleri staj kapsamında istihdam edilmeleri için de şirketler ile anlaşmalar düzenleyerek istihdamda sürekliliği sağlamayı amaçlamıştır.⁴¹⁹

2021 yılında Fransa ülke çapında 400 bin genci (18-25 yaş arası) kapsayacak şekilde hem eğitimsiz hem de işsiz kişilere maddi yardım yapmaya karar vermiştir. Bu yardım 500 avroya kadar varan bir ücreti kapsamaktaydı ve 2022 yılında projenin (Contrat Engagement Jeune) yürürlüğe gireceği Emmanuel Macron tarafından duyurulmuştur. Bunun yanında proje kapsamında iş ve staj konusunda gençlere destek olunacağına, aynı zamanda eğitim araştırmalarına da hükümet tarafından destek verileceğine karar verilmiştir. Maddi yardım yapılırken ise gençlerin mali durumlarının kıstas alınacağına, gençlerin mali destekten 1 yıl faydalanabileceğine karar verilmiştir. Mali desteğin

---

⁴¹⁸ Fransa, <https://www.csgb.gov.tr/digm/contents/calismahayatiulkekunyeleri/fransa/>, (t.y.), (Erişim Tarihi:27.01.2023).

⁴¹⁹ a.g.e.

gençlerin maddi ihtiyaçları göz önüne alınarak 6 ay daha uzatılabileceğine karar verilmekle beraber projeye toplam 550 milyon avro ayrılmıştır.⁴²⁰

Fransa'da proje kapsamında desteklenen eğitimler kapsamında gençlere vasıflı olarak iş gücüne katılma imkânı hedeflenmiştir. Aynı zamanda gençlerin ikinci okula gitmesinin de hükümet tarafından destekleneceği açıklanmıştır. Bu projeden yararlanmayı isteyen gençlerin ise iş görüşmelerini kaçırmaması, işsiz olması, bir süredir eğitim almıyor koşullarını sağlaması beklenmektedir.⁴²¹

2022 Kasım ayında ise %25 oranında işsizlik maaşından yararlanma süresinde daralmaya gidilmesine karar verilmiştir. Yeni reformun 1 Şubat 2023'te uygulamaya koyulacağı kararlaştırılmış ve bu tarihten itibaren İş ve İşçi Bulma Kurumuna başvuracak olan işsiz kişilerde önceki döneme göre maaştan faydalanma süresi %25 oranında azalırken minimum faydalanma süresi 6 ay olarak belirlenmiştir. Böylece yaklaşık 150 bin kişinin istihdam edileceğinin düşünüldüğü ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra Fransa Çalışma Bakanı Dussopt işsizlik oranlarına bağlı olarak işsizlik durumuyla ilgili yeşil-kırmızı iki periyot belirleneceğini belirtmiştir. Bu periyodlara göre işsizlik eğer aktif nüfus oranının %9 altında kalırsa yeşil periyod ile devam edileceği, eğer daha yüksek bir oran ile karşılaşırsa kırmızı periyoda geçileceği ve uygulamaların bu periyodlara göre uygulanacağı belirtilmiştir. Yeni reform ise sendikaların tepkisini çekmiş ve kabul edilebilir bulunmamıştır.⁴²²

Fransa'da istihdamı şekillendirmek ve düzenlemeyi sağlamak için aynı zamanda aktif istihdam politikaları da üretilmektedir. Avrupa Birliği'nin aktif istihdam politikalarının her ülke için aynı homojen yapıda olduğu söylenemez. Ancak Fransa aktif istihdam politikaları uygulamaları için önemli bir ülkedir. Fransa Avrupa Birliği ülkeleri için GSYİH'nin %1 oranını aktif emek piyasası için harcamaktadır. Fransa'da doğrudan ücretle ilgili düzenlemeler yapılmaktadır. Fransa'da uygulanan aktif istihdam politikaları arasında özellikle de girişimciliğin önemsenişi ve desteklenmesi

---

⁴²⁰ **Fransa'da Gençlere İş Bulmaları İçin Ayda 500 Euroluk Yardım Verilecek**,<https://tr.euronews.com/2021/11/05/fransa-da-genclere-is-bulmalar-icin-ayda-500-euroluk-yard-m-verilecek>, 2021, (Erişim Tarihi:05.04.2023).

⁴²¹ a.g.e.

⁴²²Fransa Postası, **Fransa'da İşsizlik Maaşından Yararlanma Süresi Yüzde 25 Oranında Azalıyor**, <https://www.fransapostasi.fr/ekonomi/fransada-issizlik-maasindan-yararlanma-suresi-yuzde-25-azaliyor/>, 2022, (Erişim Tarihi:05.04.2023).

doğrultusunda küçük çaplı işletmeler için resmi bildirimler düzenlenmiş ve basitleştirilmiştir.⁴²³

European Comission'un ifadesine göre Fransa'da aynı zamanda mesleki olarak eğitimlere de önem verilmektedir. Eğitimleri 40 veya 200 saat sürmektedir. Aynı zamanda 16-21 ve 22-25 yaş arasındaki gençler; Fransa'da geçici veya kısmi de olsa kamu kuruluşlarında, kâr gütmeyen kurumlarda vb. alanlarda istihdam edilmektedirler. İşverenlerden ise sosyal güvenlik primlerini ödemeleri beklenmez.⁴²⁴

4.3.4. İstihdam ve Ücret

Fransa'da son on yılda istihdam oranları büyük bir artış veya düşüş göstermemiştir. Genelde oranların %26-%27 civarında olduğu görülmektedir.

Fransa'da istihdamdaki en önemli sorunlardan bir tanesi yaşlanan nüfustur. Kentleşme hızla büyümeye devam ederken doğum hızının da azalmış olması ve kırsal bölgelerdeki yerleşimin eskiye oranla daha çok kentlere kayması sebebiyle istihdam sıkıntısı yaşanmaktadır. Ayrıca yıllar ilerledikçe doğum hızı bu şekilde kalırsa genç istihdam sorunu devam edebilecektir. Hizmet sektöründe istihdam edilenlerin oranı %75 iken sanayi sektöründe istihdam edilenlerin oranı %22,1'dir. Tarım sektöründe ise istihdam edilme oranı %2,9'dur. Aynı zamanda ülkede göçmen istihdamı da bulunmaktadır ve göçmen emekçilerin çoğu Fransa vatandaşlığına geçmektedir. Daha çok istihdam edilen göçmenler Fas, Cezayir, Portekiz veya Türk kökenlilerdir. Fransa'da çalışan nüfus en fazla hizmet sektöründe istihdam edilmektedir.⁴²⁵ Fransa'da istihdamda gençlere yönelik politikalar üretilmeye çalışılsa da işsizlik süresi açısından 1980'li yıllardan itibaren büyük bir değişim göstermemiştir. Ancak ciroyu önemli miktarda arttırmıştır.⁴²⁶

Ancak göçmen işçiler istihdam edilirken devletin düzenlemeleriyle karşı karşıya da kalırlar. Kişilerin oturma izni olması gerekliliğinin yanında bu izin için başvurular değerlendirilirken Fransızca bilinmesi ön plana çıkarılmakta ve anadili Fransızca olan

---

⁴²³ Şelale Uşen, **Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Aktif Emek Piyasası Politikaları**, Çalışma ve Toplum 2.13 (2007): 65-95, 2007, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2576032>, (Erişim Tarihi: 05.04.2023), s.74.

⁴²⁴ European, **Study of Effectiveness of ALMPs**, Essen, 2005, s.152-153.

⁴²⁵ Fransa Ülke Bülteni, Eskişehir Ticaret Odası, [https://www.etonet.org.tr/uploads/UlkeRaporlari/fransa.pdf_\(t.y.\)](https://www.etonet.org.tr/uploads/UlkeRaporlari/fransa.pdf_(t.y.)), (Erişim Tarihi: 01.04.2023), s.3-4.

⁴²⁶ Blanchard Olivier & Augustin Landier. "The Perverse Effects Of Partial Labour Market Reform: Fixed-Term Contracts In France." The Economic Journal 112.480 (2002): F214-F244.

görevlilerce değerlendirme yapılmaktadır. Bunun yanı sıra bir evlilik durumu varsa resmî belgeyle ispatlanmalıdır. Aynı zamanda kişi Fransa'da çalışmak istiyorsa işverenden alınan bir sözleşme resmi makamlara sunulmalıdır.⁴²⁷ Fransa'da göçmen işçilerin istihdamındaki bir sorun ise göçmenlere oturma izni verilme konusunda bazen aylar, hatta yıl süren uzatmaların yapılması ve göçmen işçilerin bekletilmesidir. Özellikle inşaat gibi sektörlerde yaşanan zorluklar konusunda kesin bir çözüm üretimi bulunmamakla beraber göçmen işçiler konusunda ücretlerin de özellikle mavi yakalılar arasında düşük tutulduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra 2023 yılında düzensiz göçmenler de sınır dışı edilecek ve bunların çalışmalarına izin verilmeyecektir. Fransız hükümeti sadece personel açığı bulunan sektörlerde göçmen istihdamı yapabileceğini karara bağlamış gözükmektedir. Aynı zamanda mecliste de göçmen karşıtı söylemler yükselmektedir. Fransa İçişleri Bakanı göçmen işçiler konusunda seçici olunması gerektiğini, göçün kısıtlanması gerektiğini belirtmiştir. Devlet bu anlamda istihdam konusunda göçmenler açısından da düzenlemelerin yapılmasını ve kuralların katılaştırılmasını önemsemektedir.⁴²⁸

Covid 19 sürecinde ise istihdam diğer ülkelerde olduğu gibi Fransa'da da düşmüştür. Fransız hükümeti de salgının sonuçlarını değerlendirmek ve ileriye dönük planlar yapmak için bir kurtarma planı ortaya çıkarmıştır. Bu planın adı "France Relance" olarak belirlenmiştir. Plan çerçevesinde işletmeler desteklenecek, eğitim yatırımları arttırılacak ve üretim modelleri de gözden geçirilecektir. Bu plan Avrupa Birliği'nden sağlanan yıllık devlet bütçesinden faydalanılarak oluşturulmuştur. Fransa Avrupa'da yabancı yatırımcılar için uygun ve çekici görülen bir ülke olduğundan Fransa yabancı yatırımcılar üzerindeki etkisini de kaybetmek istememektedir. Bu plana göre Fransa'da 2030 yılı hedeflenerek işletmeler, üretim konusu da plana dahil edildiğinden istihdam da plandan olumlu yönde etkilenebilecektir. Özellikle hedef olarak sağlık, endüstri, elektronik, tarımsal gıda endüstrisi, endüstriyel 5G uygulamalarının seçilmesi önemlidir. Endüstriyel üretim bu şekilde canlandırılmak istenmiştir. Bunun yanı sıra Avrupa'da ortalama üretim vergisi GSYİH'nin %1,6'sını oluşturmaktadır. Ancak

---

⁴²⁷ **Fransa'ya Göçmenlik: Vize, Daimi İkamet Kartı ve Çalışma İzni**<https://www.bicakhukuk.com/fransaya-gocmenlik-vize-daimi-ikamet-karti-ve-calisma-izni/>,(t.y), (Erişim Tarihi:01.04.2023)

⁴²⁸ Impact International, **The Forgotten Misery of Migrant Workers in France**, <https://impactpolicies.org/news/286/the-forgotten-misery-of-migrant-workers-in-france>, 2022, (Erişim Tarihi:01.04.2023)

Fransa'ya bakıldığında bu oran %3,2'dir. Bu sebeple vergiler düşürülecek, endüstriyel şirketlerin kurulmasını devlet teşvik edecek ve bu alanlarda da istihdam artacaktır.⁴²⁹

Fransa'da ücretler ise sektörler göre değişmektedir. Maaşlar ortalama 2,520 avro olmakla beraber diğer sektörler göre en az maaşı bireylere yönelik hizmetler almaktadır. Bu da 1,970 avro civarındadır. Karma hizmetle 3,540 avro kazanılırken sanayide ise ortalama maaş 2,770 avro olmaktadır. Genel olarak farklı hizmet faaliyet sektörlerinde ücretler arası fark görülmektedir.⁴³⁰

Fransa'da asgari ücrete "smicards" adı verilir, SMIC olarak da bilinir. Asgari ücret kendi içerisinde aynı yardımları da içermektedir. Bunun yanı sıra üretkenlik ikramiyeleri de asgari ücretin içine katılsa da fazla mesai ücretleri bunun içine dahil edilmez. Asgari ücret 1905'te ortaya çıkarılmış, 1980 yılından itibaren enflasyona göre asgari ücret düzenlemesi yapılmaya başlanmıştır. 1990'larda asgari ücret üzerinde büyük değişimler yaşanmamış ama 1990'ların sonu ve 2005 yılları arasında üretilen politikalarla %30 büyüme sağlanmıştır. Fransa'da asgari ücret Eurostat'ın açıklamasına göre 2022'de brüt olarak 1600 avro civarındadır. Fransa asgari ücret konusunda Avrupa'da 6. sırada bulunmakta ve Almanya'dan sonra gelmektedir. Fransa'da 16 yaşından küçükler için asgari ücret saat başı 8,86 avro iken 17 yaşındakiler için asgari ücret saat başı 9,96 avrodur. 25 yaşın altında olup da çıraklık yapan gençlerin ücret ödemeleri ise yaş ve deneyim ile doğru orantılı yapılmaktadır. Bunun yanı sıra Fransa'da asgari ücret sektörden sektöre değişim göstermektedir. Toplu iş sözleşmeleri ile ücretler belirlenmektedir. Bazı sektörler göre dağılım ortalama olarak şu şekilde gerçekleşmektedir: muhasebeciler 3,800 avro, insan kaynakları yöneticileri 4.150 avro, mimar 6,300 avro, garson 1,330 avro, eczacı 3,400 avro, avukat 5, 258 avro... Bu ücretler ortalama olup cinsiyet, deneyim, lokasyon, eğitim seviyesi, milliyet vb. faktörlere göre değişim göstermektedir. Fransa'da cinsiyete göre ücret farkı %15,8'dir. Bu oran Avrupa ortalaması olan %13'ün üzerinde kalmaktadır.⁴³¹

---

⁴²⁹ **Ministère De L'Europe Et Des Affaires Etrangères, France Relance Recovery Plan: Building the France of 2030** <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/economic-diplomacy-foreign-trade/promoting-france-s-attractiveness/france-relance-recovery-plan-building-the-france-of-2030/>, (t.y.) (Erişim Tarihi :01.04.202).

⁴³⁰ Statista, **Average monthly net salary in the private sector in France in 2020**, by category of activity, (Erişim Tarihi: 01.04.2023), (Linkin tümü kaynakçada yer almaktadır)

⁴³¹ **Housing Anywhere, The Complete Guide to the Average Salary in France**, 2022, <https://housinganywhere.com/France/average-salary->

AB üyesi olmayan kişiler ise Fransız bir çalışana göre daha yüksek maaş almaktadır. Bunun sebebi ancak bu pozisyonun Fransız bir çalışan bulunmadığında sağlanması ve bu duruma göre çalışma vizesi tanımlanmasıdır. Eğitime göre ücret dağılımına bakıldığında ise lisans mezunları sertifikalılara göre %24, yüksek lisans mezunları lisans mezunlarına göre %29, doktora mezunları yüksek lisans mezunlarına göre %23 daha fazla maaş almaktadırlar. Bölgelere göre dağılımda ise uluslararası şirketlerin bulunduğu bölgelerde ücretlerin daha yüksek olduğu görülmektedir.⁴³²

Fransa'da ücretler arasındaki eşitsizlikten ve esnek emek istihdamından orantısız olarak etkilenenler kadın emekçiler olmaktadır. Fransa'da esnek emek istihdamında erkek ve kadın emekçiler arasındaki en büyük oran farkı yarı zamanlı çalışmada görülmektedir. 2017 yılında stajyerler hariç yarı zamanlı çalışan kadın emekçilerin oranı kadınlarda %30,6'dır. Erkeklerde ise bu oran %8'dir. Çalışma saatleri ise haftalık 15-29 saat arasındadır.⁴³³ 2021-2022 yıllarında ise kadınlarla erkek çalışanlar arasındaki yarı zamanlı çalışma farkı %19,90 civarındadır.⁴³⁴

Fransa'da taşeron işçilerin dörtte üçünü erkek işçiler oluşturmaktayken sektörel bazda değerlendirildiğinde ise özellikle büro, ofis taşeron kadın işçilerin sayısı taşeron erkek işçilerden 1945 yılı itibariyle fazlaydı. Taşeron kadın işçilerin sayısı ise 1995 yılında %25'ti. Bu oran 2014 yılında %27 olarak artış göstermiştir.⁴³⁵

ILO verilerine göre Fransa'da özellikle 2007 yılı civarında bir sigortalı işçiye karşılık olarak 5 sigortasız ev emeğinde işçi olduğu beyan edilmiştir. Fransa'da yarı zamanlı ev içi emek sektörüne dahil olan kadınlar için Belçika'ya benzer olarak *emploi services* aracılığı ile özel bir ücretlendirme sistemi kurulmuştur. Bu sistem sosyal güvenliği sağlamlaştırmakla beraber sosyal güvenlik primlerinin de ödenmesini hızlandırmakta ve kolaylaştırmaktadır. Bu sistemde işveren de düşünülür ve vergi açısından gelire tabi bir

---

[france#:~:text=In%202022%2C%20the%20average%20salary,higher%20than%20the%20national%20average](#), (Erişim Tarihi:03.02.2023).

⁴³² a.g.e.

⁴³³ Statista, **Part-Time Employees (Excluding Trainees) In France in 2017, By Gender and by Working Hours**, <https://www.statista.com/statistics/991829/part-time-employees-france-by-gender-and-working-hours/>, 2021, (Erişim Tarihi:20.02.2023).

⁴³⁴ Trading Economics, **France - Gender Gap In Part-Time Employment**, <https://tradingeconomics.com/france/gender-gap-in-part-time-employment-eurostat-data.html>, (t.y), (Erişim Tarihi: 20.02.2023).

⁴³⁵ Paul Brook ve Cristina Purcell, **The Resistible Rise of The Temporary Employment Industry In France. Economic and Industrial Democracy**, 41(1), 121-144. 2020, s.128.

indirim kendisine uygulanmaktadır. Bu sistemin Fransa’da kayıt dışı çalışmayı önceki dönemlere göre azalttığı kanıtlanmıştır.⁴³⁶

Fransa’da cinsiyetler arası ücret farkı incelendiğinden kadınların erkeklerden %15,8 farkla daha az maaş aldığı görülmektedir. En çok ücret açısından cinsiyet farkının belirgin olduğu mesleki alanlar ise bilişim, fen gibi alanları kapsamaktadır. Kadınların doğumdan sonra da %25 oranında ücretleri genel olarak düşmektedir. Ayrıca en düşük maaş dilimine göre değerlendirildiğinde ise farkın %7 olduğu görülmektedir. En yüksek maaş diliminde fark ise %21’dir.⁴³⁷

Fransa’da birçok meslek için işe alım ihtiyaçları da aynı zamanda artmaktadır. Örneğin sezonluk planlı olarak gerçekleştirilen işe alımlarda 2021 yılında %3,6 azalma olmuştur. Tarımla ilgili meslekler Fransa’da en çok rağbet gören meslekler arasındadır ve bu alanda genelde mevsimsel istihdamlar görülür. Sürekli istihdam işlerinde ise özellikle sağlık sektörünün ön plana çıktığı söylenebilir. Sanayi ve ticari hizmetlerde ise alımlar %7 civarı düşüş göstermektedir. 2020’de ise birçok sektörde işe alımlar Covid-19 sebebiyle durmuştur. Fransa’da salgından en çok etkilenen sektörler ulaşım, konaklama, finans ve ticaret, sigorta sektörlerinde gerçekleşmiştir.⁴³⁸

Fransa Covid-19 sürecinden istihdam ve ekonomi anlamında da olumsuz etkilenmiştir. Bütçe açığı %3 iken %10,5’e çıkmıştır. En çok etkilenen sektörler ise turizm ve havacılık olmuştur. Fransa’da özellikle kamu maliyesi ve finansal piyasalar etkilenmiştir. Fransa’da birçok işletme salgın dönemindeki kapanma süreci sebebiyle kapanmaya gitse de kamusal yardım devlet tarafından sağlanmıştır. Bu kamusal yardımlar içerisinde ise devletin garantisinde yer alan krediler, vergi ödeme sürelerinin uzatılarak işletmelerin vergi yükünü ötelemek, kısmi işsizlik programları, küçük ölçekli

---

⁴³⁶ Asha d'Souza, „Moving Towards Decent Work for Domestic Workers: An Overview of the ILO’s Work”,https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_142905.pdf, 2010, (Erişim Tarihi:10.04.2023), s.68.

⁴³⁷ [https://housinganywhere.com/France/average-salary-france#:~:text=In%202022%2C%20the%20average%20salary,higher%20than%20the%20national%20average.,\(ErişimTarihi:03.02.2023\).](https://housinganywhere.com/France/average-salary-france#:~:text=In%202022%2C%20the%20average%20salary,higher%20than%20the%20national%20average.,(ErişimTarihi:03.02.2023).)

⁴³⁸ European Comission, „Labour Market Information: France”,https://eures.ec.europa.eu/living-and-working/labour-market-information/labour-market-information-france_en, 2023, (Erişim Tarihi:27.09.2023).

işletmelere uygun dayanışma fonlarının oluşturulması ve güvenlik primleri konusunda muafiyet sağlanması vardır.⁴³⁹

Ocak 2023'de Fransa'da Kadın Erkek Eşitliği Yüksek Konseyinin yayımladığı güncel rapora göre ise görünmeyen ev içi emeğin daha çok kadınların görevi olarak görüldüğü belirtilmiştir. Araştırmaya göre ev işlerini kadının görevi olarak görmeyip erkeklerin de ev işi yapmalarını “normal” karşılayan erkeklerin oranı %9 olarak tespit edilmiştir. Toplumsal algı genel olarak Fransa'da bu yönde ilerlediği için kadınların görünmeyen emeğinin görünür ve güvenceli olmasının yanı sıra toplumsal cinsiyet eşitliği açısından da konunun gündemde tutulması önemli gözükmektedir.⁴⁴⁰

4.3.6. Fransa'da Emeğin Örgütlenmesi

Fransa dünyada emeğin örgütlenmesi adına önemli ülkelerden bir tanesidir. Özellikle Almanya'da ve Fransa'da 18.yüzyılda işçilerin çalışma şartlarındaki zorluklar, çalışma saatlerinin çok uzun olması ve çalışma şartlarının iyi olmaması, ücretlerin düşük olması, kadın ve çocuklara ağır işler yüklenmesi, iş kazalarının artması vb. sebepler nedeniyle işçilerin tepkilerini göstermek ve taleplerinin yerine getirilmesini istemeleri sebebiyle yardımlaşma sandıkları ve dernekler kurulmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda örgütlenmeye çalışan işçilere karşı 1799'dan itibaren örgütlenmelerini engelleyecek yasalar çıkarılmış, caydırıcı kurallar koyulmuş, 1884 senesine gelindiğinde ise Fransa'da sendikal örgütlenme yasal olarak tanınmaya başlanmıştır. 19.yüzyıl boyunca da işçilerin eylemleri devam etmiş ve işçiler taleplerini de geliştirmişlerdir. Bunun yanı sıra sendikal örgütlenmeler pekişti ve geliştirildi. Ortaya çıkan eylemlerde birçok işçi öldürüldü ve yaralandı. 20.yüzyılın başlarında Avrupa ve ABD'de de sendikalar yaygınlaşmaya başlamıştır. Fransa'daki emeğin örgütlenme çabası yaygınlık göstermiş ve Avrupa'daki sendikaların da talebi doğrultusunda ILO 1918 yılında kurulmuştur.⁴⁴¹

⁴³⁹ Ata Ufuk Şeker, **Benelüks ve Fransa Ekonomileri Kovid-19'dan Sert Etkilendi**, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/beneluks-ve-fransa-ekonomileri-kovid-19dan-sert-etkilendi/2108121#>, 13.01.2021, (Erişim Tarihi:05.04.2023)

⁴⁴⁰ BİA Haber Merkezi, **Fransa'da Toplumsal Cinsiyet Temelli Ayrımcılık Alarm Verici Seviyede**, <https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/273231-fransa-da-toplumsal-cinsiyet-temelli-ayrimcilik-alarm-verici-seviyede>, (Erişim Tarihi:10.03.2023).

⁴⁴¹ Basın – İş Sendikası, **Sendikal Hareketin Tarihi**, <http://www.basin-is.org.tr/sendikal-hareketin-tarihi,2,2,73#:~:text=1914%20y%C4%B1%C4%B1nda%20ba%C5%9Flayan%20ve%201918,%22%C4%B0%C5%9F%C3%A7i%20Haklar%C4%B1%20Bildirgesi%22%20benimsendi.>, (Erişim Tarihi: 04.04.2023)

1940'ların sonlarından itibaren ise Fransa'da beş ana sendika görülmektedir. Bu sendikalar ana konfederasyonu oluşturur ve adları Genel Emek Konfederasyonu (CFDT veya CGT) olarak da geçmektedir.⁴⁴² Fransa'da II. Dünya Savaşı'ndan sonra sendikaların kendi görüşlerine yakın gördükleri siyasi partiler ile ilişkilerde bulunmaları sendikal örgütlenmenin dönem içerisinde şekillenmesini sağlamıştır. Özellikle Fransız Komünist Partisi'nin sendikalar ile yakın ilişkide olması önemlidir. Bunun sebebi siyaset ve sendikalar arasında yarı bağımlı bir ilişki modelinin ilk kez ortaya çıkması ve sendikaların bağımsız bir formdan daha farklı bir forma evrilmesidir. Sendikaların siyasal formunu öne çıkaran bu ilişkiler sendika ve siyaset arasında ideoloji temelli yaklaşımların olabileceğini göstermektedir. Ancak sendikalar işçilerin, üyelerin hak ve menfaatleri doğrultusunda hareket etmeyi unutmamalıdır. Fransa'da sendikaların siyasal partilerle olan ilişkisi; siyasi partilerden bağımsız olunan dönem, siyasi partilerle ilişki kurulduğu dönem ve ilişkilerin neden kurulduğunun sorgulandığı dönem olarak ayrılmaktadır.⁴⁴³ Fransa'da sendikaların siyasi partilerle ilişkili olması ve siyasetten tam anlamıyla kopmaması günümüze kadar uzanan süreçte etkilerini devam ettirmelerinde etken bir faktör olmuştur.

Fransa'da sendikal anlamda dönüşümler neoliberal politikaların hızla yayıldığı 1980'lere dayanmaktadır. Siyasal ideolojilerin 1980 önceki döneme oranla zayıflaması, üretimde teknolojinin yaygın kullanılabilir hale gelmesi; sendikalarda üyelerin düşüşüne ve etkin olma alanlarının azalmasına sebep olmuştur. Fransa'da 1980'li yıllarda sendikalaşma oranı %19,3 iken 2007 yılında %7,8'e kadar gerilemiştir. Sendikalardaki üye sayısının düşmesiyle sendikaların aynı zamanda mali olarak eskisi kadar güçlü olmaması da önemli faktörlerden bir tanesi olmuştur.⁴⁴⁴

Fransa'da sendika üyeliği çok yüksek olmasa da hatta sendikalar kendi aralarında bölünme yaşasalar da sendikaların temsilcileri desteğe sahiptir ve haklarını aramak söz konusu olduğunda işçiler yönlendirilebilmektedirler. 2016 yılına ait verilerde sendika üyesi işçi oranı %10,8'dir. Bu da hem memurlar hem de özel sektör için içine katıldığında 25 milyon çalışandan 2,7 milyonun sendikaya üye olması anlamına

---

⁴⁴² France, <https://www.worker-participation.eu/national-industrial-relations/countries/france>, (Erişim Tarihi: 04.04.2023).

⁴⁴³ Adnan Mahiroğulları, **Fransa'da Sendika-Siyasal Parti İlişkileri**, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 18.1 361-380. S.210.

⁴⁴⁴ Adnan Mahiroğulları, **XXI. Yüzyıla Girenken Sendikacılık: Günümüzdeki Değişim, Dönüşüm ve Gelecek İçin Arayışlar**, Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi 1.1: 9-33.s.12. 2012.

gelmektedir. 2000'lerin başında yapılan bir araştırma ise Fransa'da sendikalara üye olan kişilerin bir kısmının hem emeklilerden hem de işçilerden oluştuğuna işaret etmektedir.

445

2014'e gelindiğinde ise işçi eylemleri devam etmiştir. 2014'teki talepler daha çok ücretler üzerine gerçekleşmiştir. Memurları, ebeleri, teknisyenleri temsil etmekte bulunan sendikalar; sokak eylemlerine başlamış ve eylemleri de zamansal olarak birbirlerine yakın meydana gelmiştir.⁴⁴⁶

Fransa'da 2023'de yaşanan grevlerde sendikalar ön plana çıkmıştır. İşçi sendikaları emeklilik reformu sebebiyle Başbakan Borne ile görüşmüş ve istenilenin sağlanamaması sonucunda, uzlaşmama durumunda grevden vazgeçmeyeceklerini bildirmiştir. Sendikaların sendikalı işçi sayısı çok yüksek olmasa da hükümet karşısında kendi taleplerini dayatacak ve greve de devam edebilecek güçte olduklarını göstermişlerdir.⁴⁴⁷

Fransa'da işçilerin ve sendikaların ortaya çıkardığı bu güç sadece iki ay içerisinde bile aniden toplumsal düzenin ve neoliberal politikaların sorgulanmasına yol açmıştır. İşçilerin yanı sıra gençlerin de eylemlere katılmaları ile dünyada yankı uyandıran hareket, ülkedeki hegemonya ve neoliberal krizi de ortaya çıkarmıştır. Kendini çeşitli konularda açıkça ifade edemeyen kişiler de eylemlere katılmıştır. Böylece Fransa'da işçilerin başlattığı eylemin hem etkisi artmış hem de hükümete karşı etkili oldukları kanıtlanmıştır. Hükümete ve neoliberal politikalara olan güvenin sarsıldığı daha da belirginleşmiştir. Bu aynı zamanda neoliberal politikaların yetersizliğini de gösterirken bu politikaları savunanların da dengesini bozmuştur.⁴⁴⁸

Sendikaların Fransa'daki bu tutumu, her ne kadar neoliberal politikalar etkisiyle emeğin örgütlenme oranı düşse de sendikaların yaptırım güçlerinin olabileceğini göstermiştir.

---

⁴⁴⁵ a.g.e.

⁴⁴⁶ The Economist, **Why French Trade Unions are So Strong?**, (Erişim Tarihi:04.04.2023). (Linkin tümü kaynakçada yer almaktadır)

⁴⁴⁷ Euronews, **Fransa'da Sendikalar ve Hükümet Arasındaki Müzakerelerde Sonuç Çıkmadı, Grevler devam edecek**, 2023, <https://tr.euronews.com/2023/04/05/fransada-sendikalar-ve-hukumet-arasindaki-muzakerelerde-sonuc-cikmadi-grevler-devam-edecek>, (Erişim Tarihi:06.04.2023).

⁴⁴⁸ Sendika.org, **Fransa'daki Eylemler Üzerine On Bir Politik Tez** (10.04.2023), <https://sendika.org/2023/04/fransadaki-eylemler-uzerine-on-bir-politik-tez-ugo-palmeta-textum-682183/>, (Erişim Tarihi:11.04.2023).

Sendikalar böylece emekle ilgili hoşnut olmadıkları yeni düzenlemeler karşısında da tepki gösterecekleri ve pazarlık yapabilecekleri mesajını da vermiş olmuşturlardır.

Fransa'nın her ne kadar sendika üye sayısı düşük olsa da Fransa'daki sendikaların emekçileri yönlendirme gücünün olması ve dünyada ses getirecek eylemler yapabilmeye sebepleri tarihsel ve kültürel etkiler taşımaktadır. Japonya'da kültür ve gelenek etkisi emeğin örgütlenmesini kısıtlarken Fransa'da tam tersi etki yaratan bir durum vardır. Bu bağlamda kültürün emek piyasasında örgütlenmesi ülkeden ülkeye farklı sonuçlar doğursa da bu durumun etkili olduğu görülmektedir.

4.4. Türkiye-Fransa ve Japonya'nın Kurumlar ve Kültür Bazında Genel Değerlendirmesi

Devlet; sınırları belli olan bir toprak parçası üzerinde yaşayan insanların oluşturduğu, yasa ve kurallar koyma erkine sahip ve kurumlar aracılığıyla otorite kullanan bir siyasal örgüt olarak ifade edilmektedir. Devlet ve siyaset insanın olduğu yerde varlığını sürdürmektedir. Devletin siyasi ve ekonomik yönetiminde siyasi yöneticiler etkili oldukları için devlet kurumunun yöneticiler, yönetici çıkarlarıyla iç içe geçmesi bürokrasinin siyasallaşması anlamına gelebilmektedir. Dolayısıyla devlet ve hükümet kavramları ayrı olarak ele alınabilecekken ülkelerin gelişmişlik düzeylerine, yönetim şekillerine ve tarihsel arka planlarına göre bu durum değişkenlik gösterebilmektedir. Devletin hem sivil toplumdaki hem de hükümetten ayırt edici bir özelliğinin olması önemlidir.⁴⁴⁹ Ancak üç örnek ülke ele alındığında devlet kavramı tezde de anlatılanlar doğrultusunda piyasa ile bazı önemli şekillenmelere uğramıştır.

Fransa'da ise değerlendirilme yapıldığında neoliberal politikaların uygulaması görülse de geçmişe bağlı olarak kamusal disiplinin tamamen tasfiye edilmediği, halk nezdinde de devletin piyasadan kopuk bir aktör olmadığı, bürokrasinin saygınlığını henüz yitirmediği ve Türkiye'ye kıyasla siyasallaşma konusunda daha sınırlı olduğu görülmektedir. Fransa tarihsel bağlamda da Fransız Devrimi'nden itibaren birçok önemli tarihsel gelişmeye şahit olmuştur ve halk örgütlenmesinin geçmişte de kuvvetli olduğu görülmektedir. Fransa'nın bu özelliğini koruması kültür ve konu hakkındaki geleneksel bakış açısıyla yakından ilgilidir. Özellikle hâlâ sivil toplumun ve sendikaların

⁴⁴⁹Veli Urhan, *Siyaset Felsefesi Bağlamında Devlet, Hükümet ve Bürokrasi*, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 2016, 22: 1-14. s.1.

hareketlerin olması, yasa koyucu hükümetin günümüzde yasal düzenlemeler yaparken ülkedeki protestolara görece takıldığını göstermektedir. Düzenlemeler kimi zaman ertelenmekte, kimi zaman ise sendikalar ile hükümetin masaya oturarak çözülmeye çalışılmaktadır. Fransa da tıpkı Türkiye ve Japonya gibi G20 ülkesidir ve Fransa'nın da IMF, DTÖ, BM üyelikleri bulunmaktadır. Fransa'nın örnek iki ülkeden farklı olarak AB üyeliği bulunmaktadır. Düzenleme ve reformlarda AB'nin bağlayıcılığı Fransa için geçerlidir. Ancak en ayırt edici özelliği Fransa'nın kültür anlamında sosyal devlet anlayışını ve hak arama arayışını uzun yıllardır kökleştirmesidir. Her ne kadar çıkar gruplarında sermayedarla ön planda olsa da kamu politikaları uygulamaları, aktif istihdam politikaları ve emek piyasasına dair aktif düzenlemeler; devlet düzenlemeleri ile gerçekleşmektedir. Devlet, sermaye sınıfı karşısında tamamen tasfiye olmamış veya sermaye ile tam anlamıyla bütünleşme göstermemiştir. Fransa, kamu politikaları oluşumunda da öncü olmaktadır.

Japonya'da kültür faktörü örnek iki ülkeden farklı bir şekilde katı olarak öne çıkmaktadır. Japonya'da geç kalkınmanın temelinden günümüzdeki Japon emek piyasasına kadar tüm düzenlemelerde kültürün etkisi aktif olarak görülmektedir. Japonya'da tezde de değinildiği üzere 1990'lı yıllarda Hükümet-Keiretsu ve Bürokrasi ortaklığı görülmüştür. Keiretsular büyük özel şirket gruplarıdır. Bu üç büyük aktör sac ayaklarını oluşturmuşlardır. Keiretsuların zamanla sermaye lehine hareket etmesi, kredi vb. konularda kendi başlarına hareket etmesi hükümet ve bürokrasinin gelenek ve kültür yapısıyla çatışmaya başlamıştır. Ekonomi bu dönemde yavaşlamıştır. Bu durum sermaye grupları içindeki dayanışmanın hükümet ve bürokrasiye uyumlanamadığını göstermiştir. Ardından hükümet ve bürokrasi düzenlemeleri ile ilerlenmiştir. Japonya'da böylece devlet geleneğinin önemi bir kez daha görülmüştür. Japonya'da hâlâ anayasal düzenlemelerin dahi geleneklerden ve kültürden kopuk olmaması önemlidir. Dolayısıyla uzun yıllardır süren istihdam anlayışının, iş hayatındaki anlaşmaları, yasal düzenlemelerin değişen iktidarlara rağmen esneklik payı oldukça az olmuştur. Buna bağlı olarak Türkiye ve Fransa ile karşılaştırıldığında hem ekonominin geleceği hem de istihdam açısından daha stabil oranlar karşımıza çıkmaktadır. Fransa ve Türkiye'de görülen işsizlik oranlarının Japonya'da oldukça düşük olması ve Covid-19 salgın sürecinden sonra dahi hızla toparlanması geleneksel ve kültürel yapının oturmuş olmasıyla yakından ilgilidir. Çok uluslu şirketlerle dahi anlaşmalar yapılırken kültür

odaklı olması, bulunduğu coğrafi konum sebebiyle de Batı kapitalizminden tarihsel bağlamda da farklılaşması ve devletin belirlediği sektörler e yönelinmesiyle yerli üretimde önemli bir ihracatçı olması Japonya'nın ekonomik krizlerden daha az etkilenmesinin sebepleridir. Japonya'da kültür ve geleneksel anlayış neoliberal politikaların önüne geçerek belirli bir seviyeye kadar entegre olmasını sağlamıştır.

Aşağıda belirtilen tabloda (Tablo 11) başlıklar ve karşılaştırmalar vardır. Tablo; tezde anlatılan gelişme, durum ve tespitlerden yola çıkarak ülkeler özet halde basit ve anlaşılır bir şekilde karşılaştırmak için oluşturulmuştur. Öncelikle ülkeler konumları farklı olması ve üye oldukları uluslararası örgütler dikkate alınarak sıralanmıştır. Ardından uygulanan politikalar, demografik yapı, emek piyasasına ait bilgilere yer verilmiştir. Tablo oluşturulurken ekonomik, siyasi ve toplumsal yapılar önemsenmiştir. Oluşturulan tablo sonucunda ülkelerin benzeşen ve ayrışan yönleri somut bir şekilde sunulmuştur.

Tabloda uluslararası örgütlere üyelik konusunun seçilmesinin sebebi bu örgütlerin ülkeler üzerindeki belirleyiciliğini anlamaktır. Neoliberal politikaların uygulanma alanlarına bakılmasının sebebi ise üç ülkenin de neoliberal politikaları uygulamasıdır ancak tezde belirtildiği üzere politikaların uygulanma dereceleri de önemlidir. Yine demografik yapının ön plana çıkarılma sebebi emek piyasasındaki istihdam konusu üzerindeki etkiyi gözlemlemekle beraber işsizlik oranlarına etkisini de ispatlamaya çalışmaktır. İstihdam ve işsizlik konusu hem ekonomik hem de toplumsal bir konu olması sebebiyle tabloda yer almıştır ve göçmen işçi konusuna da konu hakkında sürece etki ettiği için yer verilmiştir.

Tablo 11: Türkiye-Japonya-Fransa Örneklerine Dair Karşılaştırma

	TÜRKİYE	FRANSA	JAPONYA
G20 Üyesi	Üye	Üye	Üye
AB Üyesi	Üye değil	Üye	Üye değil
Neoliberal Politikalar	Uygulanıyor	Uygulanıyor	Uygulanıyor
Genç Nüfus	Yüksek	Düşük	Düşük
Sendika Etkisi	Yok	Orta	Yok
Sendikalaşma Oranı	Düşük	Düşük	Düşük
Esnek Emek	Yaygın	Yaygın	Yaygın
İşsizlik	Çok Yüksek ve yükselme eğiliminde	Yüksek ve dengesiz eğilimde	Düşük ve az değişken eğilimde
Emek Piyasasında Devlet Düzenlemeleri	Yok	Var	Var

4.5. Emek Piyasasının Rekabetçiliğini Güçlendirmek Adına Önerilen Model ve Uygulanması

Önerilen modelin uygulanabilir olması için öncelikle kamu ekonomisinin güçlenmesine ve özel sektörle beraber piyasayı düzenleyecek kanunların veya mevzuat düzenlemelerinin olmasına gerek vardır. Sadece merkezi hükümetin alacağı kararlarla sınırlı kalmayıp merkezi hükümet ve yerel yönetimler arasında bir paralellik oluşturulmalıdır. Bunun sebebi, hem yerel yönetim hizmetlerinin vatandaş açısından birincil derecede ulaşılabilir olması hem de yerel yönetimde hizmetin sunulmasının yine emek piyasası açısından bir karşılığı olmasıdır. Günümüzde birçok yerel yönetime bağlı hizmetler, alanlar özelleştirilmiş veya KÖSO adı altında özelleştirmenin bir diğer versiyonu uygulanarak hem bu alanlarda çalışan emekçiler açısından hem de hizmet açısından serbest piyasa mantığı işlemeye başlamıştır. Krizlerden de bu bağlamda etkilenilmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde altyapı konusunda yetersiz olunması ve bu durumun özel sektör ile daha kolay iyileştirilebileceğine dair görüşlerle bu alanda birçok ülke KÖSO uygulamaktadır. Bunun için düzenli kalkınma programları uygulanabilir, altyapı için kamu harcamaları ve toplanan vergiler yönlendirilebilir. KÖSO konu hakkında ilk tercih olarak görülmemelidir.

Modelin uygulanması için güçlü bir sosyal devlet anlayışına gerek vardır. Sosyal devlet anlayışı Keynesyen Refah Devleti döneminde eleştirilmiş ve sistemin krize girmesi, liberaller tarafından kamu harcamalarının gereksiz bulunmasına ve harcamaların devlete yük olmasına, devletin piyasayı yavaşlattığı görüşüne dayanmaktadır. Buna rağmen aslında ardından ortaya çıkan neoliberal politikaların yaygınlaştığı 1980'lerden itibaren devletin piyasalar üzerindeki minimal rolüne rağmen sistem tekrar tekrar krize girmeye devam etmiştir. Dolayısıyla ekonomik sistemin küresel çapta bir kriz yaşaması tek bir perspektiften bakılarak sadece devletin müdahalesinin gereksizliğine, kamu harcamalarının yüküne dayandırılmamaktadır.

Emek piyasasında devletin rolünü günümüze kıyasla arttırarak devlet-özel ortaklığı ile emek piyasasının düzenlenmesi öncelikle kanun düzenlemeleri ile gerçekleştirilebilir. Ülkelerde vergi tekniği kullanılarak sosyal güvenliğin finansmanı sağlanır böylece ödenen vergilerin bu şekilde dönüşü sağlanabilir. Vergiler, dolaylı ve dolaysız olarak halktan temin edilebilir. Ancak bu vergilerin vatandaşa gerçekten geri dönüp dönmediği sıkı denetimler ve kanun düzenlemeleri ile sağlanabilir. Dolayısıyla bürokrasinin siyasallaşmaması, hükümet ve devlet kavramlarının iç içe geçmemesi, kamu yönetiminde şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin ön plana çıkması önemlidir. Devlet-özel ortaklığı ülke eğer kalkınmış ve gelişmiş bir ülke değilse uzun vadede özellikle hem vatandaşa hizmet hem de emek piyasası anlamında sorun yaratabilmektedir.

Vergiler ile işsizlik sigortası, güvenceli istihdam sağlanabilir. Özellikle genç ve eğitimli kişilerin işsizlik sebepleri saptanmalı, sadece eğitim düzeylerinin yüksek olması değil eğitimleri tamamladıktan sonraki aşamada istihdam süreçlerinin nasıl işleyeceğine dair devlet bir garanti sağlamalıdır. İstihdam açığı olan sektörlerin saptanıp bu alanlarda çalışan yetiştirmek, kurslar açmak veya bu alanlardaki üniversite bölümlerine teşvik sağlamak yine devlet düzenlemeleri ile sağlanabilir. Fazla mezun veren ve mezuniyet sonrasında işsiz kalınma ihtimali yüksek olan Türkiye gibi ülkelerde bölümler açısından belirli kotalar uygulanabilir ve düzenlemeler yapılabilir. Dolayısıyla, devlet istihdam ve eğitim arasında belirleyici kural ve düzenlemeleri sağlamalıdır. Devlet yine aktif istihdam politikalarına yönelik eğitimler verebilir, sosyal güvenlik sistemi sağlamlaştırılabilir. Örneğin Danimarka'da toplanan vergiler ile oluşturulan ulusal bütçe ile sosyal güvenliğin finansmanı sağlanır ve sosyal güvenlik düşük değildir. Hollanda'da ise dolaylı vergiler meslek gelirleri üzerinden alınarak sosyal güvenliğin

kaynağını oluşturur.⁴⁵⁰ Bu oluşturulan sistemler ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre genişletilebilir, devlet bu alanda denetçi ve düzenleyici rolü üstlenebilir. Dağınık halde bulunan sosyal sigorta kurumları varsa bu kurumlar hakkında düzenleyici adımlar atılarak tek çatı altında toplanması da sağlanabilir.

Sosyal sigortalar oluşturulurken sağlık ve eğitim sektörlerine öncelik verilmesi gerekmektedir. Sağlık ve eğitim sektörlerinin serbest piyasaya terk edilmesi, hayati önem taşıyan bu hizmetlerin bir rekabet ve ticaret alanına evrilmesi hem bu sektörlerde çalışanları hem de bu sektörlerden faydalanan herkesi etkilemektedir. Devletin bu sektör alanlarında özelleştirmeleri en az düzeye indirmesi, ücret düzenlemeleri ve kısıtlamaları yapması, kamu kurumlarının kamu harcamalarıyla desteklenerek nitelikli hizmet verilmesinin sağlanması hem sosyal güvenlik hem de hayat kalitesi açısından önemli olacaktır. Devlet tarafından denetime tabi tutulabilecek olan bu sektörler öngörülemeyen ekonomik krizlerden böylece daha az etkilenecek ve hizmette rekabet durumu halka da daha az yansımaya sahip olacaktır. Covid-19 sürecinde gelişmiş ülkelerde dahi sağlık sektörünün özelleştirmelere bağlı olarak sorunlar yaşandığı görülmüştür. Özel sektörün bu alanda yetersiz kalmasından dolayı özelleştirmeler konusunda en az taviz verilebilecek sektörün sağlık sektörü olduğu açıktır. Devletin sağlık anlamında birçok hizmeti kaliteli karşıladığı bir durumda vatandaş da özelleştirmelere hapsolmuş sağlık sektörüne ihtiyaç duymayacaktır. Devlet bu alanda ne kadar sınırları geniş olursa, kuralsız davranırsa o kadar sağlık sektörü alanı da rekabete açılmaktadır.

Serbest piyasa devletin denetiminden uzak olduğunda ülke fark etmeksizin kayıt dışı ekonomiyi arttıran bir tablo karşımıza çıkarmaktadır. Günümüzde gelişmiş ülkelerde dahi kayıt dışı sektör sorunu bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonomi işverenin vergi yükünü ve harcamalarını azaltmaktadır. Dolayısıyla işverenlerle ilgili denetim mekanizmasının ve caydırıcı cezaların yürürlükte olması, tespit çalışmalarının artırılması ve uygulanması önemlidir. Denetim ne kadar zayıf olursa vergi konusunda illegal durumların ortaya çıkması yaygınlaşır. Bu yüzden incelemeler düzenli yapılmalıdır. Vergi oranlarındaki artış yine öngörülebilir hale getirilmeli, mal hareketleriyle beraber banka işverenlerinin banka kayıtları düzenli olarak kontrol edilmeli, vergilerde artışlar yüksek olmamalı, ülkelerde vergiler konusunda siyasi iktidarların değişimine bağlı sıkça mevzuatta değişim yapılabilmesi durumuna kanunen kısıtlama yoluna

---

⁴⁵⁰ a.g.e. s.602

gidilmelidir. Ülkelerde eğer bulunmuyorsa yine özel sektörün sadece vergi ve buna bağlı kayıt dışı ekonomi sorunlarının denetlendiği bir kurum devlet tarafından oluşturulabilir. En azından kayıt dışı ekonomi serbest piyasa var oldukça bir şekilde varlığını sürdürecektir olsa da ihtimalleri azaltmak ve oranları düşürmek bu şekilde mümkün olabilir. Vergi sorunu özellikle gelişmekte olan, enflasyonu dengesiz ve işsizlik oranı yüksek ülkelerde problem haline geldiğinden bu ülkelerdeki denetim mekanizmalarının kamu tarafından çalıştırılması ve bu mekanizmaların ihmalkâr olmaması gelişmiş ülkelere oranla çok daha önemlidir.

Model için aynı zamanda yerli üretimin ve ihracatın artırılması devletin piyasaya olan müdahalesini arttırıcı bir rol oynayacaktır. Japonya, bu konuyla ilgili örnek teşkil etmektedir ve geç kalkınmada yerli üretime ve belirli sektörlerle yönelip bu sektörler üzerinden ihracatı arttırmada başarılıdır. Türkiye ise cumhuriyetin ilk yıllarında yerli üretim ve sanayiye ağırlık vererek savaş gibi zorlu bir süreçten dahi devletçilik ilkesinin getirisi olan yerli üretim ve yerli sanayi sayesinde süreci dışa bağımlı olmadan atlattır. Devletlerin özellikle kendi coğrafi konum özellikleri ve kendi iş gücüne bağlı olarak belirli sektörlerle odaklanarak yerli üretim yapıp ithalatı düşürerek ihracatı arttırması hem emekçilerin rekabetçi serbest piyasa mantığından uzak kalmasını sağlayacak hem de devlet denetiminde üretimi sağlayacaktır. Devlet fabrikalarının sayısının arttırılması, devletin endüstrileri ve fabrikaları sübvanses etmesi; yine uygulanabilecek yöntemlerdendir.

Kamu hizmetlerinin hem mal hem de hizmet tüketicilerini koruduğu bir gerçektir. Dolayısıyla KÖSO, kontrol altına alınmalı ve yap-işlet veya yap-işlet-devret modelleri çok gerek kalmadıkça özellikle gelişmekte olan ülkeler tarafından tercih edilmemelidir. Devletin KÖSO ve özelleştirme girişimlerinin kontrolsüz gelişmesi ekonomik bağımlılığı tetiklemektedir. Devlet yatırımlarının artırılması, kamu hizmet ve politikalarının sürdürülebilir ve uygulanabilir olması önemlidir. Belirli bir yasal çerçeveye göre şekillendirilebilecek süreçler sağlanmalıdır.

Piyasa rekabeti ve serbest piyasa temelde pazar gelişimini tetiklemekte ve genişletmektedir. Modern dünyanın teknolojik gelişmelerine daha çabuk uyum sağlayabilmektedir ve sürekli rekabet güdüsü pazarı canlı tutmaktadır. Devlet; kamu sektörüne entegre edebileceği teknolojik gelişmeleri takip etmeli, bu teknolojilere uyum sağlanması için kamu sektöründeki emekçileri uygulamada ve teoride sektörlerin

ihtiyaçlarına göre geliştirmelidir. Devlet düzenlemeleri yine gelir dağılımındaki adaletsizliği önleyici olmalı ve özellikle enflasyon konusuna dikkat ederek adaletsiz eğilimleri önleyici ekonomik paketler üretmeli ve bu paketler ülkenin sosyoekonomik gelişimiyle paralel olmalıdır. Yine tekellerin oluşmasının önlenmesi hem tüketiciler hem de üretici dengesini sağlamak ve haklarını korumak, çalışanlar ve işverenler arasındaki ilişkileri düzenleyerek çalışanları dezavantajlı duruma düşürmek; kanun düzenlemeleri ile mümkün olabilecektir. Bunun için ülkeler iş kanunlarında düzenlemeler yapmak durumundadırlar.

Modelde retim araçlarının bir kısmına değil büyük bir çoğunluğuna devletin sahip olması önemlidir. Dolayısıyla merkezi yönetimin bu konudaki planlaması önemlidir. Devletin ağırlıklı olduğu bu modelde serbest piyasa rekabeti azalacağından kamu üretiminin kalitesi dengede tutulmalı ve belirli kalite standartlarına bağlı üretim yapılmalıdır.

Modelde piyasa rekabetinin ortadan kaldırılmaması ancak rekabetin azaltılması amaçlanır. Kamu sektöründeki üretim ve istihdamın arttırılması önemlidir. Bunun yanı sıra ekonomik olarak düzelme veya iyileştirme çabalarının dış borç yaratma gibi durumlara dayanması da ekonomiyi dışa bağımlı hale getirmektedir. Ekonomi dışa bağımlı olduğunda ülke büyük lde bağımsızlığını yitirmekte ve devletin değil neoliberal politikaların dayattıkları hayata geçmektedir. Neoliberalizm; ulusların gelişimini, tarihsel veya kültürel yapılarını anlamak veya bu kavramlara uygun bir Şekilde davranmak zorundaymışçasına politikalar üretmez. Aksine bir toplum ne kadar neoliberal kurallara tabi olur ve bu kurallar dahilinde dnşirse o kadar bağımlı hale geleceğinden kendi kalıplarıyla ulusları domine etmeye çalışır. Bu noktada devlet kendi ulusal çıkar, ulusal kültür, ekonomik gelişme, yerli üretim gibi kavramları düşünmeli ve sistem içerisinde kimliksiz bir hale gelmek istemiyorsa serbest piyasayı devlet ve halkının önüne getirmemelidir.

Günümüzde yaşanan ekonomik krizlerde gelir eşitsizliği arttığında ve ekonomik krizlere yol açacak durumların ortaya çıkması sonucunda devletlerin uygulamalarına ve kararlarına ihtiyaç duyulduğu aşıkardır. Hatta gerekli durumlarda kamu politikalarının devreye sokulması gerekliliği beklenmekte, piyasanın aldığı önlemler yetersiz kalmaktadır. Devletin yaşadığı krizleri bağlı veya ye oldukları ulusüstü kurum ve

kuruluşların çözümesinden ziyade daha çok devletlerin kendi içerisinde kendi toplum ve ekonomi yapısına uygun çözümler üretmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu gerekliliğin objektif bir şekilde hayata geçebilmesi için kurumlar bazında değerlendirilme yapıldığında bürokrasinin siyasallaşmaktan uzak bir yapıda olması önemlidir. Bürokrasinin siyasallaşmasının önüne geçilmesi için liyakat esaslı sınavların getirilmesi gerekliliğinin yanında kanuni düzenlemelerin yapılması ve istihdam süreçlerinde liyakat konusunu denetleyebilecek caydırıcı yasal düzenlemelerin ortaya çıkması sağlanabilir. Ancak şu da bir gerçektir ki kamu yöneticilerinin, siyasi iktidarın ve bürokratların hesap verebilir ve şeffaf olması sadece kontrole ya da yasayla caydırıcılığa bağlı kalmadan sorumluluk ve adalet duygularının kendi otokontrollerini oluşturmasındandır. Kültürel ve geleneksel olarak bu durumun sağlandığı ülkelerde devlet geleneğinin daha sağlam ve siyasetle arasındaki geçişkenliğin daha zor olduğu görülmektedir. Bu da devlet-sermaye ilişkisini etkilemektedir. Sebebi ise kişisel menfaatlerden önce kamunun yararının önemsenmesidir. Profesyonel kamu yöneticilerinin bu görevi icra etmeden evvel kamu yönetimi konusunda etğın önemini sağlayacak özel eğitim ve uygulamalara tabi olarak göreve gelmeden alacakları görev doğrultusunda yetiştirilmeleri önemli olacaktır.

Modelin her devletteki toplumsal yapı, birey, aile, devlet ve hükümet algısı farklılaştığından her devlette aynı sonuçları vermesi mümkün değildir ancak benzer sonuçlar verebileceği söylenebilir. Tezde verilen bilgiler doğrultusunda özellikle devletlerin geçmişe bağlı geleneksel yapısının ve kültürünün önemli olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla model doğal olarak demografik, toplumsal yapı, ekonomik ve siyasi anlayış olarak ülkeden ülkede bazı noktalarda ayrılacaktır. Özellikle kalkınma aşamasında olan veya kalkınmakta olan ülkelerde modelin uygulanması neoliberal politikalar için frenleyici bir mekanizma haline gelecek ve kalkınma çabaları devlet teşviki ile sağlanmış olacaktır. Bu nedenle güçlü bir ekonomi politik yapı için modele kalkınma aşamasındaki devletlerin ihtiyacı olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Emek kavramı; insanların hayatlarının bir parçası olması, geçmişten bugüne üretimi ifade eden bir kavram olması ve bulunduğu her dönemden siyasi-ekonomik olarak etkilenecek dönüşmesi sebebiyle ülke ayırt etmeksizin önem teşkil etmektedir. Emek kavramı, özellikle Sanayi Devrimi'nden itibaren günümüze kadar güncellenerek gelse de uzun yıllar içerisinde genel olarak ortak yaşanan durum emeğin sermaye karşısındaki güçsüzlüğü olmuştur. Sermaye ve emek, sermayedar ve emekçi arasındaki fark Sanayi Devrimi'nden itibaren birçok ülkede açılmış ve bu farklar 1980'lerden itibaren yayılan neoliberal politikalar ile derinleşmiştir. Özellikle bu süreçte Marx'ın emek kavramını açıklarken değindiği emekçi ve sermayedar arasındaki uçurum gittikçe derinleşmiştir. Bu süreçte Marx'ın da ifade ettiği gibi emeğin tek boyutlu bir anlamı olmadığı, aynı zamanda sosyal ve tarihsel anlamda da bir boyutu olduğu tespit edilmiştir.

Emek kavramındaki dönüşüm ve Neoliberal politikaların etkisi teknolojinin de gelişmesiyle farklı bir boyuta gelmiş, makineleşme artmış ve esnek çalışma modeli yaygınlaşmıştır. Özellikle 1974 Petrol Krizi'nden itibaren Refah Devleti anlayışı terk edilmiş, sosyal politikalardan çok sermaye serbestliği ön plana alınmış ve devlet müdahalesinin, sosyal harcamaların ve sosyal politikaların sermayenin işleyişini yavaşlattığı iddia edilerek devlet sadece sınırların güvenliğini sağlayan, gerekli düzenlemeleri yapan, piyasaya karışmayan bir aktöre dönüştürülmüştür. Bu noktada devlet-sermaye ilişkisi yeniden şekillenmeye başlamıştır. Devlet artık piyasada rekabetinin önünü açan ve piyasalarda denetimi düşük olan bir aktör olmuştur. Bu haliyle devlet, liberal politikalardan temel alan düşüncelerle şekillenmiş ve neoliberal politikalara teslim olmuştur. Ancak günümüze kadar gelen süreç incelendiğinde devletin rolünün küçültülmesi hem insana verilen değeri sermaye karşısında geriletmiş hem de sermaye bireylerden üstün konuma gelmiştir ve tekrarlayan ekonomik krizler tamamen giderilememiştir. Hâlen birçok ülkede gelir dağılımında sorunlar olduğu, özellikle de henüz gelişmemiş ülkelerde sınıf ayrımının derinleştiği tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında neoliberal politikaların özellikle 2000'li yıllarda tartışılır hale gelmesi, krizlere üretilen çözümlerin yetersiz kalması, devlet-sermaye ilişkisinin bu bağlamda yeniden şekillenmesi, Covid 19 süreci ile de tüm dünyada

ekonominin ve emek piyasasının yaşadığı sıkıntıların önemli olduğunun görülmesi ve devlet etkisinin minimize edilmesinin piyasalar üzerindeki olumsuz etkisinin fark edilmesi belirleyici olmuştur. İncelenen ülkeler seçilirken ortak paydalarının G20 olmasına dikkat edilmiştir. Uluslararası bir platform olan G20'nin ülkeler üzerinde ne kadar kayda değer bir etki yarattığı ele alınmış ve emek piyasası açısından benzer platformlara ihtiyaç olup olmadığı saptanmıştır.

Tezde örnek olarak G20 üyeliği paydasında buluşan ancak demografik, coğrafi, tarihsel bağlam, kültür ve kurumlar açısından birbirlerinden farklı üç ülke seçilmiştir. Bu ülkelerin seçilme sebebi emek piyasalarında ayrışan ve benzer noktalarının bulunmasıdır. Emek piyasasında üç ülkenin de neoliberal politikalarından etkilendiği ancak bu politikaların uygulanma süreç ve derecelerinin farklı olduğu saptanmıştır. Bu farklılıkların sebebi, her ülkeye göre ayırt edici olmuştur. Japonya'da kültürün ve geleneklerin ön plana çıktığı saptanmıştır. Fransa'nın yine tarihsel sürecine bağlı olarak kurumlar ve toplumsal yapı açısından geleneklerini devam ettirdiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla emek piyasasının işleyişinde kurumlar ve kültürün neoliberal politikaları uygulayan bu üç ülkede önemli ayırt edici bir etkisi olduğu anlaşılmıştır.

G20'nin uluslararası bir örgüt olarak özellikle hedeflediği gibi ekonomik refah ve ekonomik gelişme anlamında üye ülkelerde paralel bir gelişme sağlamadığı saptanmıştır. Tezde belirtildiği ve sonuç kısmının devamında da belirtileceği üzere seçilen üç örnek ülke arasında da ekonomik anlamda bir paralellik olmadığı görülmüştür. Ülkelerin kendi sermaye anlayışları, devlet-sermaye ilişkileri, neoliberal politika uygulamaları ve emek piyasaları üzerinde devletin kendi mekanizmasının ne kadar ön plana çıktığı konusunun daha önemli olduğu tespit edilmiştir. G20 Zirvelerinin uygulamada kesin ve kalıcı uygulamalar meydana getiremediği, resmi bir yaptırım olmayan uluslararası bir platformun pratikte ülkelere olumlu yönde bir gelişme sunmadığı tespit edilmiştir. Bu noktada ülkelerin kendi ekonomik ve siyasi dinamiklerinin önemiyle beraber toplumsal yapısının da önemine dikkat etmek gerekir. Uluslararası ekonomiye dair hedefleri olan bir örgüt, her ülke için sürdürülebilir ve kalıcı çözümleri uzun vadede üretememektedir. Ülkelerin kendi içsel ekonomik ve siyasi dinamikleri göz ardı edilmemeli, gerekirse ortaya çıkan tavsiyeler ve raporlar doğrultusunda bunların ne kadar uygulamaya geçip geçmediği denetlenmelidir ve uygulama kısmında da destek olunmalıdır.

Tezde verilen bilgiler ve ulaşılan tespitler sonucunda G20'nin küresel düzeyde hem makroekonomik yönetim hem de koordinasyona ihtiyacı olduğu söylenebilir. Ayrıca G20'nin gündeminde bu konuların yer alması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Küresel ekonomi, yeni bir uluslararası ekonomi politik yapıya ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda yine kamu sektörünün ve özel sektörün hem ulusal hem de uluslararası temelli olarak ekonomi politik alanının yeniden düzenlenmesi ve yeniden inşası gereklidir. Ekonomik istikrarsızlığı azaltmaya ve krizi yönetmeye yönelik devletlerin krizden çıkış, toparlanma ve canlanma süreçlerinde kamu desteklerinin ve politikalarının kalıcı ekonomi politikası aracı özelliği gösterdiği görülerek devlet yardımları konusunda tercihlerin değişmeye başladığına da işaret etmektedir.⁴⁵¹ Üç ülkenin değerlendirilmesi ve karşılaştırılması yapıldıktan sonra bu bağlamda çözüm önerisi sunulacaktır.

Üç ülke özelinde değerlendirme yapıldığında seçilen ülkelerde neoliberalizmin etkisinin 1980'lerden itibaren kendisini gösterdiği tespit edilmiştir. Ancak Japonya 1980'lerden itibaren neoliberal politikalara uygulama alanı açsa da bu yıllarda daha çok politikaları idari düzenleme şeklinde bırakmıştır. Japonya'nın aynı zamanda devlet eliyle kalkınmaya önem vermesi ve Asya ülkeleri arasında geç kalkınmayı temsil eden ülke olması açısından önemlidir. Geç kalkınma sürecinde devlet düzenlemeleri ön plana çıkmıştır. Bu süreçte bürokratların fikirlerine önem verilmiştir. Bürokratların kararları ve önerileri Japonya'da kalkınma temelini atan önemli bir faktördür. Hâlâ Japonya'da bürokratlara saygı duyulmakta, bürokratlar seçilirken önemli sınavlara tabi tutulmakta ve değişen siyasi iktidarlara bağlı olarak görevlendirilmeleri sıkça değişime uğramamaktadır. Böylece bürokrasinin hükümet ile iç içe geçmesi engellenmeye çalışılmış ve bürokrasi görece olarak bir fren mekanizması sağlamıştır. Geleneksel anlamda da bürokrasinin ve bürokratların önemsenmesi, kamu faydasının üstün tutulması; devlet-sermaye açısından önem teşkil etmektedir. Dolayısıyla sermaye de devletten üstün değildir. Özelleştirmeler sınırsız yapılmaz ve yabancı sermaye giriş çıkışlarında yabancı/göçmenlerin istihdamlarında kontrolsüzlük hâkim değildir.

---

⁴⁵¹ Nazım Ekren ve Uğur Yasin Asal, **Kriz Ve Sonrası Dönemlerde Ekonomilerin/Piyasaların İşleriği İle Hükümet Destekleri/Devlet Yardımları Uygulamaları İlişkisi: Ekonomi Politidin Yeni Normali**. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(Temmuz 2020) (Özel Ek), 370-393. s.388- 390.

Türkiye-Fransa-Japonya ülkeleri arasında yapılan karşılaştırmada tespit edilenler doğrultusunda Türkiye'nin Fransa ve Japonya'dan hem işsizlik oranları hem de enflasyon oranları açısından yüksekliğe sahip olduğu görülmüştür. Türkiye'nin neoliberal politikalar konusunda bahsi geçen diğer iki ülkeden daha esnek olduğu görülmüştür.

Japonya, karşılaştırmalı analiz için seçilen Fransa ve Türkiye'den farklı olarak II. Dünya Savaşı sonrası dönemden bugüne kadar farklı bir model çizerek günümüze kadar gelmiştir. Neoliberal politika uygulamaları konusunda temel olarak diğer iki ülkeden ayrılan noktalar tespit edilmiştir. Japonya'nın 1960'lardan itibaren Japon Modeli'ni benimsemesi, modeli benimserken sermayeden ziyade insanı öncelik alması önemlidir çünkü bu anlayış geçmişten günümüze kadar etmekte ve emekçiler sermayedarlar karşısında önemsenmektedir. Bunun temeli ise tamamen kültürel norm ve kurallara dayanmaktadır. Emekçilerin sermayedarla ilişkilerinde, ofis hayatındaki düzenlemelerde, yabancı yatırımcılarla yapılan anlaşmalarda bile kültürel anlamda esnek olunmamıştır. Emekçilerin önemsenmesinden daha çok müşterilerin önemsenmesi, bürokrasinin geleneksel yapıdan tamamen kopmaması ve işlerin her sektörde mükemmel yapılmasına dikkat edilerek yerli üretime de önem verilmesi temelde Japonya'nın kültürel normlarına ve kalıplaşmış gelenekselciliğine dayanmaktadır. Bu sebeple Japonya'daki kalkınma anlayışı, devletin piyasaya müdahalesi, devletin istihdam ve işsizlik konularındaki yaptırımları hâlâ devam etmektedir. Bu bağlamda geçmişten bu yana neoliberal politikalarla %100 bir bütünleşmeden ziyade kendi kurdukları Japon Modeli içerisinde birtakım düzenlemeler yaptıkları söylenebilir ve tarihsel sürecin önemi göz ardı edilmemelidir. Ayrıca tezde analiz edilerek tespit edilen oranlara bakıldığında Japonya'nın 2008 krizi ve Covid 19 sürecinde Fransa ve Türkiye'den daha az etkilendiği gözlemlenmiştir. Sonuç olarak bu iki ülkeye oranla ekonomide büyük, telafi edilemez dengesizlikler saptanmamıştır.

Japonya'da ekonomi ve devletin arasındaki bağ kurulurken dikkat ettikleri noktalardan bir tanesi yerli üretime önem vermeleri, özellikle teknoloji sektöründe dünya çapında öne çıkmaları olmuştur. Japonya; kalkınma anlayışını benimserken, üretim ve emek piyasasında düzenlemeler yaparken en çok istikrarı önemsemiştir. Kalkınma konusunda yüksek düzeyde eğitilmiş bürokratlara görev düşmüştür. Günümüzde hâlâ bürokratların düzenlemelerdeki önemi azımsanmamakta ve halk tarafından da bürokratik yapı

saygıyla karşılanmaktadır. Dolayısıyla geçmişten bugüne yaşanan siyasi gelişmeler bürokratik yapıyı doğrudan etkilememektedir. Japonya, hükümetler değişse de çok fazla inişli çıkışlı bir ekonomiye veya düzensiz bir emek piyasasına sahip olmamıştır. Bundan ziyade en az dalgalanmayla mevcut durumları devam ettirmeye odaklanmıştır. Bunu hayata geçirirken kültürel, geleneksel normlardan destek aldığı için halk üzerindeki iknası kolay olmuştur. Japonya’da devlet-bankalar-girişim üçlüsünün hayata geçirilmesi yine geçmişten bu yana devletin rolünün önemsendiğini ve devletin her zaman önemli aktörlerden bir tanesi olduğunu gösterir. Sadece sermayenin çıkarı değil devletin çıkarı ve piyasanın istikrarı da önemlidir.

Japonya’da emek piyasasının ekonomi-üretim üzerinde etkili olmasında kültürün ve toplumsal normların baskın olması ve devletin de aynı şekilde bu normlardan kopuk işlemeyip neoliberal politikaları hayata geçirirken daha ihtiyatlı olması, Fransa ve Türkiye’den ayırt edici olan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Japonya’da istihdamın cinsiyet açısından eşit olmamasında ve sektörler göre dağılımında normların önemi karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Japonya örneğinde katı kültürel ve toplumsal normların etkisinin belirleyici olabildiği ve önemli bir faktör sayılabileceği görülmüştür.

Tezde karşılaştırmaya dahil olan bir diğer ülke olan Fransa ise Avrupa kıtasında bulunması ve AB normlarına bağlı olması sebebiyle Türkiye ve Japonya’dan bu konuda ayrılmaktadır. Tarihsel gelişimi özellikle 1980’lerden itibaren analiz edildiğinde ise sanayi politikalarının zamanla geride bırakılması, neoliberal politikaların uygulanarak özelleştirmelerin arttırılması, vergilerin yükseltilmesi, devletin fiyat ve sermaye kontrollerini 1980 öncesine kıyasla daha az hayata geçirmesi önemli olmuştur. 1990’lı yıllarda neoliberal politika uygulamalarında hız yaşansa da bu uygulamalara tepkilerin oluşması 2017’li yılları bulmuştur. Fransa’da Japonya ve Türkiye’den farklı olarak işçi hareketlerinde sendikal örgütlenme zayıfken özellikle 2017’den itibaren hız kazanmıştır. Sarı Yelekliler hareketi, 2022’den itibaren emeklilik yaşı konusunda ortaya çıkan sokak hareketleri ve grevler dünyada ses getirmiştir. Sendikal örgütlenme zayıf olsa da işçilerin sendikalar tarafından hem yönlendirilebildiğini hem de hükümet karşısında pazarlık yapabildiklerini göstermiştir. Bu işçi hareketleri aslında neoliberal politikalara karşı bir tepkidir ve işçi hareketleri zamanla halk hareketlerine dönüşmüştür.

Bu sayede sermayedarlar, özelleştirmeler, işsizlik konuları gündeme gelmiştir ve hâlâ da gündem yaratmaya devam etmektedir.

Fransa'da tarihsel bağlamda sendika oluşumunun ortaya çıkışının önemli olması, hak hareketlerinin Fransa'da geçmişten bugüne ön plana çıkması önemlidir. Japonya'da da yine geleneksel normlar ve örgütlü bir anlayışın olmaması, işçi hareketlerini ön plana çıkartmamaktadır. Kültürel olarak toplu hareket ve isyanlar sıcak karşılanmamaktadır. Fransa'da ücret, istihdam, esnek çalışma konuları; toplumsal cinsiyet bağlamında ele alındığında diğer iki ülkeye benzer şekilde eşitsizliğin olduğu görülmektedir. Ancak özellikle çocuklu kadınlara yönelik üretilen sosyal politikalar olmakla beraber emek piyasasında cinsiyet temelli eşitsizliğin kesin olarak çözülemediği söylenebilir. Bunun yanı sıra Fransa'da göçmen işçilerin artışı ve göçmen işçilere vatandaşlık verilmesi de önemli konulardan bir tanesidir. Ancak bu kısımda önemli olan hükümet düzenlemelerinin önemidir ve işverenler için bir serbestlikten ziyade koşulların öne sürülmesi önemlidir.

Tarihsel süreçte devrim ve örgütlenme konusunda ön plana çıkan Fransa, günümüzde eskiye oranla esnemiş olsa da hem bürokrasi hem de örgütlenme açısından geleneksel davranış biçimlerini devam ettirmektedir. Bürokrasiye ve bürokrat yetiştirmeye geçmişten bugüne önem veren Fransa, Japonya kadar keskin olmasa da benzer olarak bu konuda kültürel yapının izlerini devam ettirmiştir. Bürokrasi devlet-sermaye ilişkilerinde birincil bir aktör olup hükümetin her siyasi kararını uygulayıcı bir nitelikte olmamıştır. Fransa'da devlet, devlet-sermaye ilişkisi açısından neoliberal politikalar üretse de sermayenin tamamıyla devletten kopuk bir hâlde olduğu söylenememektedir. Bu; en çok işsizlikle ilgili üretilen politikalardan, sosyal politikaların görece olarak önemsenmesinden, aktif istihdam politikaları üretmesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca sosyal politika veya emek piyasası üzerinde yapılmak istenilen değişiklikler halkta sessizlikle karşılanmamaktadır. Muhalefet partilerinin de desteğiyle istenildiğinde her değişimin uygulamaya geçirilmeyeceği konusunda bir algı ve fren mekanizması yaratmaktadır. Fransa'da Covid 19 salgın sürecinde işsizliğin artmasıyla beraber aynı zamanda kamu yardımlarının, dayanışma fonlarının sağlanmasıyla da sürecin Türkiye'ye kıyasla daha az zorlukla atlatıldığı tespit edilmiştir. Burada devletin sosyal politikalarının önemli olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda devletin göçmen işçiler üzerinde de yaptırımını bulunmakta ve denetimler önemsenmektedir. Koşulların yerine

getirilmesi önceliklidir. Bu konuda işverenlere, sermayedarlara tam anlamıyla özgür bir alan yaratılmamaktadır.

Fransa analiz edildiğinde işçi hareketlerinin önemli olduğu, devlet-sermaye dengesinde neoliberalizm mantığına uygun olarak sermayenin ön plana taşındığı görülmektedir ancak devletin tamamen piyasadaki düzenlemelerden koptuğu söylenememektedir. Ayrıca halkın sorgusuz sualsiz düzenlemeleri kabul etmemesi, 2017'den itibaren neoliberalizmin açıktan eleştirilmesi ve bunun sokak hareketleri şekline dönüşüp dünyada ses getirmesi önemlidir. Burada dikkat edilmesi gereken noktalardan bir tanesi şudur. Fransa geçmişinden bu yana özellikle sendika ve halk hareketleri açısından öne çıkan bir ülkedir. Halk bu hareketli yapıyı kaybetmemiştir. Fransa'da halk, gelecek yıllarda belirleyici bir faktör olma ihtimalini taşımaktadır. Bu durumun devam etmesindeki en büyük etki kültürle ilgilidir. Bu durum kültürün sadece Japonya'da değil Fransa'da da önemli etken olduğunu göstermektedir.

Seçilen örnek ülkeler bazından genel bir değerlendirme yapıldığında ekonomi ve politikanın birbirinden ayrılmadığı ve devletin piyasa üzerindeki rolünün önemi ortaya çıkmıştır. Neoliberal politikalar dahilinde uygulanan politika ve uzlaşmalar yetersiz kalmıştır. Özellikle tekrarlayan ekonomik krizler ve Covid 19 süreci, devletin piyasa ve ekonomi üzerindeki düzenleyici rolünün önemini göstermektedir. Bu sebeple devlet minimize edilen bir aktör olmaktan ziyade devlet-piyasa iş birliğinin önemli olduğu ancak bu iş birliği sağlanırken devletin sermayeye oranla sadece görünürde etkili olmaması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Özellikle 1970'lerden itibaren hem dünyada hem de seçilen örnek ülkeler bazında sermayenin serbestleşmesi ve devlet yaptırımlarının azaltılması yaşanan ekonomik krizlerin önüne geçememiştir. Özellikle Covid-19 gibi hazırlıksız yakalanılan bir sürecin piyasaları altüst ettiği tespit edilmiş ve bu dönemdeki kamu politikalarının, kamu yaptırımlarının önemi anlaşılmıştır. Bu da sonuç olarak devlet aktörünün önemini ispatlamakla beraber kamu ve özel sektör iş birliği dengesinin önemini göstermektedir. Kamu-özel iş birliği sağlanırken devletin düzenli ve sıkı olarak denetim yapması, özellikle eğitim ve sağlık sektörleri konusunda kamu harcamalarına önem vermesi, kamu politikaları üretmeye devam etmesi gerekmektedir. Tezde de yer verilen bilgiler doğrultusunda Türkiye'de olan kamu-özel ortaklıkların Fransa ve Japonya'ya göre oldukça fazla olduğu saptanmıştır.

Neoliberal politikaların devletin piyasayı âtl bıraktığı, özelleştirmelerin her ülke için gerekli olduğu, krizlerin devletin piyasaya müdahalesi sebebiyle çıktığı gibi argümanları, yıllar içerisinde yaşanan ekonomik krizler ve Covid 19 sürecinde haklı çıkarmamıştır. Neoliberal politikalar, küresel dünyada dengede bir gelir seviyesi ve ekonomik istikrar sağlamada oldukça zayıf kalmıştır. Dolayısıyla, ekonomi üzerinde devletin rolünün irdelenmesi önemlidir ve yeni bir çözüm bulunması gerekmektedir. Özellikle kamu politikalarının üretilmesi, vatandaşların eşit bir biçimde vergiler karşılığında devlet tarafından sosyal politikalardan faydalanması, bu noktada özel sektörden destek alınabilmesi önemlidir. Kriz anlarında ve Covid 19 gibi aniden ortaya çıkan ve ekonomiyi zorlayabilecek durumlarda devletin müdahalesi önemli olmaktadır.

Neoliberal politikalar ile özelleştirmelerin artması; IMF, DB gibi kurumların özellikle gelişmekte olan ülkeler üzerindeki bağlayıcı yaptırımları; devletin piyasadan uzaklaşması ile emekçilerin değil sermayedarların ön plana çıkması ile emek-sermaye arasındaki çıkarlar birbiriyle derin bir çatışma haline gelmekle beraber gelir dağılımı, hayat kalitesi anlamında da sınıfsal farklılıklar dünyada genel olarak derinleşmiştir.

Gelecekte neoliberal politika uygulama alanlarının birden daralmayacağı ve küreselleşme gibi bir gerçeğin ortadan kalkmayacağı varsayılabilineceğinden dünyada kökleşmiş bu sistemin üzerinden çözümler yapmak ve tamamen bu sistemi reddedecek bir şekilde ütöpik argümanlar üretmek yerine devlet müdahalesinin piyasalar üzerindeki düzenleyici rolünün gerekli olduğunu kabul etmek ve aynı zamanda serbest ve rekabetçi bir piyasa ortamını reddetmeden “karma” bir sistemin uygulamaya geçmesi gerekliliği açıktır. Bu açıdan yeni bir uzlaşma arayışına ve yeni bir ekonomik politik bakış açısına ihtiyaç duyulmaktadır. Neoliberal politikalara bağlı olarak üretilen uzlaşmalar kesin ve istikrarlı bir çözüm üretmediği için devletin müdahalesini de içeren yeni politikalar sistem içerisinde kendini göstermelidir. Bu zamana kadar meydana getirilen uzlaşmaların ve arayışların neoliberal politikaların benzer sonuçlar ortaya çıkarması sistemdeki açıkları kapatamamaktadır.

Devletler; neoliberalizmin ortaya çıkardığı ve özellikle beklenmedik kriz anlarında yaşadığı sıkıntıları, gelir dağılımındaki adaletsizliği göz önüne alarak kararlı ve donanımlı uygulamaları hayata geçirmelidir. Neoliberalizmin krize ve aksamalara yol açan tarafları devlet uygulamaları ile reforme edilerek özel sektör ile ilgili düzenlemeler yapılmalı, bireyler ve girişimciler bilgilendirilmeli, uygulamaya koyulacak reformlarda

kararlı olunmalı ve devlet aktörü denetimci rolünü uygulamaya geçirebilmelidir. Devlet bu açıdan aslında neoliberal politikaları ve küreselleşmenin getirdiği piyasalar üzerindeki olumsuz gelişmeleri, emek piyasasında yaşanan adaletsizlikleri dengeleme ve düzenleme rolünü üstlenecektir. Devletler; kendi ülkeleri dahilinde yaşanan ekonomik adaletsizlikleri, emek piyasasında yaşanan aksaklıkları en aza indirmek için sosyal yatırımları önemseyerek aktif bir rol üstlenmelidir. Tüm bunlar ülkelerin kendi ekonomik, politik ve kültürel değerlerine uygun olarak uygulanabilir bir şekilde hayata geçirilmeye çalışılmalıdır.

Neoliberal politikalar; sosyal refah devletinin uygulamalarına bir eleştiri olarak ortaya çıksa da küreselleşen dünyada gelir adaletsizliği, yoksulluk artışı, sistemin krize girmesi, emek piyasalarındaki güvencesizlik ve eşitsizliğin artışına sebebiyet vermesi vb. konularda eleştiriler almaktadır. İçinde bulunduğumuz süreçte dünya genelinde ifade edilen problemlerin büyümesi, devlet aktörünün piyasalardan dışlanamayacağını göstermeye devam edecektir. Önümüzdeki yıllarda yaşanacak gelişmeler ve çalışmada sunulan analizler doğrultusunda devlet kavramının piyasalar üzerindeki etkisinin öneminin anlaşılacağı ve küreselleşme sürecinde ölçsüz bir şekilde piyasa serbestliği uygulandığı takdirde hem neoliberal politikaların eleştiri almaya devam edeceği hem de sistemin tekrarlayan krizler yaşaması olası gözükmektedir.

Önerilen model doğrultusunda kamu-özel ortaklığı desteklenmektedir. Ancak gelişmekte olan ve kalkınmasını tamamlamamış ülkelerde KÖSO denetimli uygulanmalıdır. Türkiye’de devlet fabrikalarının sayısının artırılması, devletin endüstrileri ve fabrikaları sübvanses etmesi uygulanabilecek yöntemlerdendir. Modelin uygulanması için ihracat önemsenmeli, devlet tarafından yerli üretim teşvik edilmeli ve ülkeler kendi işgücü niteliği, coğrafi ve demografik yapılarını göz önüne alarak belirli sektörlerde üretime geçmelidir. Bu noktada sanayiye ağırlık vermek önemlidir. Ülkeler; aynı zamanda iş kanunlarında özellikle güvence ve sigorta anlamında düzenlemeler yapmalı, aktif istihdam politikaları üretmeli, yabancı sermaye ve yabancı emekçiler konusunda denetim sağlamalıdır. Kamu ekonomisi ne kadar güçlü olursa o kadar kamu harcamalarına yer verilebileceği için vergiler konusunda düzenleme ve denetim sıkı tutulmalıdır.

KAYNAKÇA

AKKAŞ, İbrahim. **Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kavramları Çerçevesinde Ortaya Çıkan Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı**. 2019.

AKKAYA, Yüksel. Küreselleşme Versus Sendikasılaştırma ve Yoksullaştırma. **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 3(3), 93-122. 2004.

AKKAYA, Yücel ve Mete ÇETİK, **Türkiye’de Endüstri İlişkileri**,Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul. 1999.

AKPINAR, Taner ve Şener AKPINAR,. Emek Sürecinde Yeni Arayışlar. **Çalışma ve Toplum**. (47). 7794.2015.

AKPINAR, İrem Ece. Küreselleşmenin Politik Mekâna Etkisi: Neo-Marksist Bakış Açısı Üzerinden Bir Değerlendirme. **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**. 2.2: 25-46.2019.

ALTIOK, Metin. Keynes ve Keynesçi Kuramda Kriz ve İktisat Politikası Tartışmaları. **Toplum ve Demokrasi Dergisi**, 3(6), 75-102. 2009.

ANSAL, Hacer. Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar: Post-Fordizm’de Üretim Esnekleşirken İşçiye Neler Oluyor?. **İstanbul: Birleşik Metal-İş Sendikası**. 1996.

ARSLAN, Ümit Çağlayan ve Yelda Demirağ. **Sanayi Devrimi: Sonuçları ve Uluslararası Sisteme Yansımaları**. Ankara: Başkent Üniversitesi/Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü. 2017.

ASLAN, Onur Ender. **Devlet Bürokrasisi ve Kamu Personel Rejimi** (2.Baskı). Ankara: İmge Kitabevi, 2012.

- ATEŞ, Murat. Mucizeden Duraklamaya Japon Ekonomisi: Sonuçlar, Sebepler. **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi** . 9.03.02 (2003): 2019.
- AYDEMİR, Cahit. ve Sema GENÇ. Ortaçağ'ın Sosyo Ekonomik Düzeni: Feodalizm. **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 10 (36), ss.226-241. 2011.
- AYDIN, Kemal ve Kıvanç AYDINLAR. 'Emek-Değer'Teorisinden 'Fayda-Değer'Teorisine. **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi** 1. ss.1-12. 2011.
- AYSAN, Mustafa. **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları. İstanbul. 2000.
- AYTEKİN, U. Barış. İktisat Politikaları ve Kadın Emeği. **R&S-Research Studies Anatolia Journal**, 1(3), ss.503-510. 2018.
- BAKIR Hasan. Neoliberalizm Hegemonyası Altında Türkiye Emek Piyasası. **Çalışma ve Toplum**, 3(58), 1459-1480. 2018.
- BAŞKAYA, Fikret. **Küreselleşmenin Ağır Bilançosu** (5.Baskı), İstanbul: Öteki Yayınevi, 2015.
- BAŞKAYA, Fikret. **Sömürgecilik, Emperyalizm ve Küreselleşme** (7.Baskı). İstanbul:Öteki Yayınevi. 2015.
- BAYRAM, Yılmaz. JS Mill'in Liberal Düşünce Geleneği İçindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme. **Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi**, 2014, 49.1: 1-17
- BEREND, Ivan. **20.Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi**, (Çev: Serpil Çağlayan), ss.318 – 320. 2013.

BLANCHARD, Olivier ve Augustin LANDIER. The Perverse Effects of Partial Labour Market Reform: Fixed-Term Contracts in France. **The Economic Journal**, 112(480), F214-F244. 2002.

BOCUTOĞLU, Ersan. İktisat Teorisinde Emeğin Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeğe Yolculuk. **Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**. 1(1), 127-150. 2012.

BOCUTOĞLU, Ersan. Neoliberalizmin Milli Gelirdeki Emek Payına Etkileri. **Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi** 2.4: ss. 8-27.

BUĞRA, Ayşe. "Polanyi's Concept Of Double Movement And Politics In The Contemporary Market Society." **Reading Karl Polanyi For The Twenty-First Century**. New York: Palgrave Macmillan. 2007. 173-189.

BULUT, Mehmet. Bir Meslek Olarak Ev Hizmetlerinde Çalışma ve 6552 Sayılı Kanun Öncesi ve Sonrasında Sosyal Güvence Sorunları. **Muhasebe ve Denetim Bakış** 14.43 2014. 143-160.

BURAWOY, Michael. **Üretim Siyaseti: Kapitalizm ve Sosyalizmde Fabrika Rejimleri**. NotaBene Yayınları, 2015.

BURCCHILL, Scott. Andrew LINKLATER& DEVETAK, R., ve diğer **Uluslararası İlişkiler Teorileri**. (6.Baskı). İstanbul: Küre Yayınları. 2019.

BÜYÜKBAŞ, Hakkı. "Japon siyasi sisteminin gelişimi üzerine bir inceleme (1868-2003)." **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**. 28. ss. 43-73. 2013.

CENGİZ, Orhan ve Erdem Selman DEVELİ. Yeni Dönemde Yükselen Korumacılık Eğilimi ve Küreselleşmenin Geleceği. **Sayıştay Dergisi**, (116), ss. 91-119. 2020.

COŞAR, Nevin. **Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası**. Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi. 60.01: ss. 29-58. 2005.

ÇAKIR, Gencer. **Prekarya Ne Anlatmaktadır? DİSKAR**. (t.y).

ÇAKMAKKAYA, Eda. **Özel Mülkiyet Bağlamında Özgürlük Sorununa Bir Bakış: Locke ve Rousseau'da Köle-Efendi İlişkisi**. Dört Öge. (11), 113-130. 2017.

ÇELİK, Aziz. Türkiye'de Sendika Üyeliği ve Sendikalaşma İstatistikleri. **Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**. 6 (2). 2004.

ÇELİK, Muhammet ve Mehmet DAĞ. Kapitalist İktisadi Düşüncenin Geçirdiği Dönüşümler Üzerine Bir Değerlendirme. **Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi**, 2(3), ss. 50-70. 2017.

DALDAL, Şule. Neoliberalizm, Finansallaşma ve Emek Piyasaları. **Journal of Emerging Economies and Policy**. 1 (96). 2021.

DEDEOĞLU, Saniye. Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye'de Aile Ve Kadın Emeği. **Toplum ve Bilim**. 86 (3). ss. 139-170. 2000

DEMİR, Sibel. E. Yeni Emek Sistemleri: Ev-Ofis Sistemi Üzerine Bir İnceleme. Is, Guc: **The Journal Of Industrial Relations & Human Resources**, 18(4). 2016.

DEMİR, Fatih. Bürokratik Kültür, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 16.(2): ss.153-178. 2011.

DİKMEN, Ahmet Alpay. **Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan** (1.Baskı), Ankara: Tan Kitabevi Yayınları. 2011.

DONNET, Antonie Pierre. (Çev. Filiz N. Deniz Tekin). **Japonya Dünyayı Satın Alıyor**. Varlık Yayınları: İstanbul. 1992. s.31

DOWD, Douglas. F. **Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı: Eleştirel Bir Tarih.** İstanbul: Yordam Kitap. 2013.

DUMAN, M. Zeki, **Küreselleşme, Sermaye ve Devlet İlişkisi Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme.** Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi. 3(5): 8-29. 2014.

DURDU, Zafer Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti. **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**,22: 37-50.2009.

DURMUŞ, Savaş ve N. Kemal AYDEMİR, **Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923 – 1938),** KAÜİİBFD, 7 (12), 2016, s. 155.

EBRU, Işık. **Covid (19) Salgını ve Kadın Emeği: Türkiye’den Kadın Deneyimleri.** **Politik Ekonomik Kuram**, 4(2), ss. 219-241. 2015.

ECEVİT, Yıldız. **Feminist Sosyal Politika Bağlamında Türkiye’de Çocuk Bakımı ve Eğitimine İki Paradigmadan Doğru Bakmak, Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emeği,** (Ed: Ahmet Makal ve Gülay Toksöz), Ankara: İmge Kitabevi. 2015.

ECEVİT, Yıldız. **ILO, Türkiye’de Kadın Girişimciliğine Eleştirel Bir Yaklaşım,** Ankara: ILO Yayını. 2007.

ELLEN M. Wood. **Sermaye İmparatorluğu** (Çev. Oya Köymen). İstanbul:Yordam Kitap, 2016.

ENGELS, Frederich. **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni.** (Çev. Kenan Somer). Ankara: Sol Yayınları. 2015.

EROĞLU, Erdal. Covid-19’un Ekonomik Etkisinin ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi. **International Journal Of Public Finance.** 5(2). ss. 211-236. S.227-228. 2020.

EROĞUL, Cem. Marksist Devlet Kuramı Hakkında Bir Not. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. 129.01, 1974.

ERAY, Acar. Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı, **Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. 248-263. 2017.

ERDUT, Zeki. Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika. **Çalışma ve Toplum**. Birleşik Metal Yay, (2004/2), ss11-37. 2004.

ERDOĞAN, Ekrem ve AK, Mehmet. Zeki. **Neo-Liberal Ekonomik Dönüşüm ve Sendikalar**. **Kamu-iş iş Hukuku ve İktisat Dergisi**. 2003.

EROL, Işık Sevgi. Kendine Özgü Yaklaşımıyla Japon Endüstri İlişkileri Sistemi. **Kamu-İş Dergisi**. 13(4). ss.25-55. 2014.

EKREN, Nazım ve Uğur Yasin ASAL, Kriz ve Sonrası Dönemlerde Ekonomilerin/Piyasaların İşlerliği İle Hükümet Destekleri/Devlet Yardımları Uygulamaları İlişkisi: Ekonomi Poliğin Yeni Normali. **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. ss.370-393.2020.

ERTEM, Barış. "Türkiye-Abd İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı." Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 12.21 ss.377-397. 2009.

ERAT, Veysel. Kamu Yönetimi Çalışmalarında Yönetişim. **Journal of Social Sciences Institute/Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. 11(21). 2021.

ERYİĞİT, Burak Hamza ve Adem SARICA. IMF, Dünya Bankası, OECD'nin Yönetişim Yaklaşımı ve Kü-Yerelleşme. **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, 6(1), ss.61-74. 2018.

GEÇİT, Bekir. John Locke'da Mülkiyet Hakkının Sınırları: Doğal Hukuk Temelinde Bir Değerlendirme. **Beytulhikme an International Journal of Philosophy**. 4(1), ss91-113. s. 103. 2014.

GEDİKLİ, Ayfer. Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınması Üzerine Etkileri. **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**. 2011.

GENÇOĞLU, Aylin. Yonca. Kapitalizmin Temel Nitelikleri Açısından Emeğin Konumu. **Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, 1(1). ss.98-116. 2012.

GILPIN, Robert. **Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası**. Ankara: Kripto. 2012.

GIDDENS, Anthony. **Marx, Weber, And The Development of Capitalism**. *Sociology*, 4(3), ss. 289-310. 1970.

GÖÇMEN, Doğan. **Marx'ın Emek Kavramının Bugün Yürütülen Tartışmalar İçin Önemi Üzerine**. 2011.

GÖKÇE, Gülise. **Neoliberalizmin Krizi ve Yeni Devlet/Yönetim Modeli Arayışları**. *Türk İdare Dergisi*. 99. 2010.

GÜNSAN Nida. ve Hakan YERGIN. **Aktif İşgücü Politikalarının İstihdam Üzerindeki Etkisi**. 4(12) ss. 1161-1180. 2021.

GÜMÜŞ, İskender. Tarihsel Perspektifte Refah Devleti: Doğu, Yükseliş Ve Yeniden Yapılanma Süreci. **Journal Of Political Administrative And Local Studies**. 1(1): ss.33-66. 2018.

GÜRSEL, Özkan. **İdari Rejim Olarak Örnek Aldığımız Fransa'da, İdari Usul ve Bilgi Edinme Hakkına İlişkin Düzenlemeleri.** Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 21(2)1998.

GÜRZ, Uğurcan. **İngiltere'de Sanayi Devrimi.** 2019.

HACİFEVZİOĞLU, Ahmet Umut. Marx'ta Kapitalist Devlet Bağlamında Yönetenler ve Yabancılaşma Sorunu. **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi (Flsf).** 2018.

HASSEL, Anke. **The Evolution Of A Global Labor Governance Regime. Governance.** 21(2). ss. 231-251. 2008.

HARDT Michael ve Antonio NEGRI. **Çokluk** (Çev:Barış Yıldırım). İstanbul:Ayrıntı Yayıncılık. 2011.

HARVEY, David. **Neoliberalizmin Kısa Tarihi** (2.Baskı). (Çev. Aylin Onacak). İstanbul: Sel Yayıncılık. 2015.

HARVEY, David. **On yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu.** İstanbul:Sel Yayıncılık. 2015.

HARVEY, David. **Sermaye Muamması** (2.Baskı). (Çev: Sungur Savran). İstanbul: Sel Yayıncılık. 2014.

HARVEY, David. **Umut Mekânları** (Çev. Zeynep Gambetti). İstanbul:Metis Yayınları. 2008.

HARVEY, David. **Postmodernliğin Durumu** (7.Baskı), İstanbul: Metis Yayınevi. **Açılardan Covid-19 Pandemisi.** 2021.

HAYASHI, Fumio ve PRESCOTT Edward C. **The 1990s in Japan: A lost decade. Review of Economic Dynamics.** 2002, 5(1). 206-235.

HEYWOOD, Antony. **Küresel Siyaset**. Ankara: Adres Yayınları. 2011.

HUBERMAN, Leo. **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**. İstanbul: İletişim Yayınları 2011.

ILO, **Türkiye’de Kadın Girişimciliğine Eleştirel Bir Yaklaşım**. Ankara: ILO Yayını. 2007.

ILO Gözlem, **COVID-19 ve Çalışma Yaşamı**. (7. Baskı) Güncellenmiş Tahminler ve Analiz. 2021.

ILO, **ILO’nun Yeni Ev İşçiliği Raporu Ev İşçileri için Daha Fazla Sosyal Koruma ve Güvenceli İstihdam Yaratılması Çağrısında Bulunuyor**. 2021.

ILES, Tmothy. The Japanese Developmental State: The Case of Cool Japan. **Electronic Journal Of Contemporary Japanese Studies**. 2019.

IŞIK, Ebru ve Ufuk SERDAROĞLU. **Kadın Emeği: Feminist İktisadın Yol Haritası Üzerinden Bir Okuma**. **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (Msg)**, 15(56). 2015.

KABAŞ, Tolga. Alfred Marshall’ın Neoklasik İktisat Düşüncesinin Sosyal Özellikleri. **The Journal Of Academic Social Science**. 64(64): ss.183-192. 2019.

KAMACI, Ahmet. Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketlerin Ekonomik Açından Değerlendirilmesi. **Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi**, 3(2), ss. 81-92. 2018.

KANCA, Osman. 1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar/Socio-Economic Policies Applied In Turkey Between The Years Of

1950-1960. **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** 9(19) ss. 47-63. 2012.

KARAGÜL, Mehmet. **Neo Liberal Politikalar ve Ekonomik Krizler**. Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi. 6(4) ss. 23-38. 2020.

KAYA, Mehmet ve Bahar DOĞAN. B. Esnek Çalışma Modeli: Ev Eksenli Çalışma. **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 15(58). 2016.

KAYIN, Mehmet. **Gayri Maddi Emegın Görünümleri: Freelance Tasarımcılar Arts: Artuklu Sanat Ve Beşeri Bilimler Dergisi**. 2019.

KIŞLALI, Ahmet Taner. **Siyaset Bilimi**. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.2018.

KILIÇ, Dilek ve Selcen ÖZTÜRK. Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama. **Amme İdaresi Dergisi**. 47(1). ss.107-130. 2014.

KURAN, İhsan. **Türkiye’de Ekonomik Krizler ve İstikrar Programları (1980-2005)** Unpublished MA Thesis. 2006.

KÜÇÜKÇAĞLAYAN, Dürdane ve Gonca, GÖKSU. **Covid 19 Pandemisi’yle Mücadelede Uluslar arası Mali Kuruluşların Rollerı**, Ankara. 2020.

KOÇ, Yıldırım. **Marksist Emek Değer Kuramı ve Emperyalist Dönemde Kapitalist Sömürü**. 2014.

KORAY, Meryem. **Sosyal Politika**. İstanbul: İmge Kitabevi. 2005.

KÖKSEL, B. Demografik Fırsat Penceresi’nden Türkiye’de İstihdam ve İşsizlik. **Journal of International Social Research** 9(43). 2016.

LEE, Wook.Y. The Japanese Challenge to Neoliberalism: **Who and What Is 'Normal' in the History of the World Economy?**. 15(4). 2008.

LOCKE, John. **Sivil Toplumda Devlet-Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme** (Çev. S. Taşçı ve H. Akman). İstanbul: Metropol Yayınları. 2002.

LOVERING, John. **Fordism, Post-Fordism and Flexible Specialization**. 2009.

MAHİROĞULLARI, Adnan. Fransa'da Sendika-Siyasal Parti İlişkileri. **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. 18(1) .ss361-380. 2014.

MAHİROĞULLARI, Adnan. XXI. Yüzyıla Girenken Sendikacılık: Günümüzdeki Değişim, Dönüşüm ve Gelecek İçin Arayışlar. **Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**. 1(1) ss. 9-33.2012.

MACAR, Oya. D. ve Uğur Yasin ASAL. Covid-19 İle Uluslararası İlişkileri Yeniden Düşünmek: Tarih, Ekonomi ve Siyaset Ekseninde Bir Değerlendirme. **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 19(37), ss.222-239. 2020.

MARX, Karl ve Friedrich ENGELS, **Alman İdeolojisi**, İstanbul: Evrensel Basım Yayın. 2013.

MARX, Karl. **1844 El Yazmaları** (4.Baskı). Ankara: Sol Yayınları. 2015.

MARX, Karl ve Friedrich ENGELS. **Komünist Manifesto** (19.Baskı). İstanbul:Can Yayınları. 2015.

MARX, Karl. **Ücretli Emek ve Sermaye**. (Çev: Sevim Belli) Ankara:Sol Yayınları. Ankara. 1999.

MASUN Mehmet Altan. "Çokuluslu Şirketlerin Finansal Yönetimde Transfer

Fiyatlandırması ve Bir Uygulama." **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi** 41.1 ss.247-255.. 2019.

METİN, Banu. Neoliberal Yapısal Uyum Politikalarından Kapsayıcı Kalkınma Çerçevesine Dünya Bankası'nın Yoksulluk Sorununa Yaklaşımı. **Çalışma ve Toplum.** 37(2). 2013.

MİYNAT, Mustafa ve Alparslan UĞUR. Kamu Özel Sektör Ortaklıklarının Ekonomi Politikası. **Yönetim ve Ekonomi Dergisi.** 21(2): ss.19-40.2014.

MOODY, K. **Workers in A Lean World Unions in the International Economy.** Verso: London. 1997.

MURAT, Sedat. Japon Çalışma Hayatı. **Journal Of Social Policy Conferences.** 37(38). Istanbul University, 1992.

MÜFTÜOĞLU Ö. ve İ.E BAL. Türkiye’de Esnek Çalışma, Koşar A., Müftüoğlu Ö. (Ed) **Üretim Sürecinde “Yeniden Esneklik” ve Sendikalar.** İstanbul. 2014.

MÜTEVELLİOĞLU, Nergis, ve Işık SAYIM. **Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm. Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm.** ss.159-204. 2009.

MYERS, Allen. **Marksist İktisat El Kitabı** (2.Baskı). (Çev: Nail Satlıgan). İstanbul:Yordam Kitap. 2014.

NAKAMURA, Keisuke; NITTA, Michio. Japonya'da Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Uygulamalarında Gelişmeler. **In: Journal of Social Policy Conferences. Istanbul University.** ss. 253-288. 2011.

NIŞANCI, Ensar. Küreselleşme, Ulus Devlet ve Etik. **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.** 2003.

- OĞUZ, Şebnem. **Tekel Direnişinin Işığında Güvencesiz Çalışma/Yaşama: Proletaryadan" Prekarya" mı?** Mülkiye Dergisi, 35(271), ss.7-24, 2011.
- ORAN, İbrahim. B. Çokuluslu Şirketler, Stratejileri ve Küreselleşmedeki Roller. **Journal of Life Economics**, 7(1), ss.1-16. 2020.
- OKAY, Yağmur. Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımının Kadınların Emek Piyasasına Katılımına Etkisi. **Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 4(1), ss.12-33.
- ÖKSÜZ, Enis. **Feodal Düzen ve Sosyal Değişmeler. Sosyoloji Konferansları**, (18), ss. 81-92. 2011.
- ÖKTE, Kutluğhan. Savaş. Antik çağda iktisadi düşünce. **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 7(24),ss. 37-62. 2008.
- ÖZER, Menekşe. M. Ataerkil Kapitalist Çalışma Yaşamından Kadın Tanıklıkları. **Çalışma ve Toplum**. 54(3). 2017.
- ÖZHAN Günhan. **Japon Modernleşmesinde İş Ve Ticaret Ahlakı**. Hitabevi: Ankara.2015.
- ÖZKALP, Enver ve Zerrin SUNGUR. Esnek Üretim Sistemleri ve Post-Fordist Yaklaşımlar. **Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 13(1), ss.415-430. 1997.
- ÖZMEN, Bedrettin. Fransa Ulusal Yöneticilik Okulu'nun Üst Düzey Kamu Yöneticisi Yetiştirmede Yeri ve Kapatılması Süreci. **Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. 7(1): 59-80. ss.67-76. 2023.
- ÖZPINAR, Yasemin ve Ömer BOZDAĞLIOĞLU. Doğrudan Yabancı Yatırımın İhracata Etkisi: Teorik Bir Yaklaşım. **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 4(2), 11-28. 2011.

ÖZTÜRK, Nazım. Klasik ve Neoklasik İktisatta Gelir Bölüşümü. **Çalışma ve Toplum**, 1(24) 1-24. 2010.

OLLMAN, Bertell. **Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı**. İstanbul: Yordam Kitap, 2015.

ÖZDEMİR, Zekai. Japon Kalkınması Ve Piyasa Özgürlüğünün Sonu. **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi** 20(1). ss.95-106. 2005.

ÖZGEN, Levin. Küreselleşmiş Dünyada Sürdürülebilir Gelişme Açısından İşsizliğin Önemi **The Importance of Unemployment with respect to Sustainable Development in the Globalized World**. 2013.

ÖZKAN, Sebahat. Küresel Neoliberalizmin Kentsel Tasvirinde Kapalı Yerleşmeler ve Sosyo-Mekânsal Ayrışma: Latin Amerika-Türkiye. **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. 14(2). ss. 411-428. 2017.

ÖZTÜRKOĞLU, Yücel. Tüm Yönleriyle Esnek Çalışma Modelleri. **Beykoz Akademi Dergisi**. 1(1), 109-129. 2013.

ÖZTÜRK, M. Y. Kapitalist Gelişme ve Kriz Sürecinde Kadın Emeği: Asya Deneyiminden Çıkarılacak Dersler. **Çalışma ve Toplum**. 1. ss.105-132. 2010.

ÖZTÜRK, Nazım. Klasik ve Neoklasik İktisatta Gelir Bölüşümü. **Çalışma ve Toplum** 1.24 ss. 59-90. 2010.

PARLAK, Zeki ve Süleyman ÖZDEMİR. Esneklik Kavramı ve Emek Piyasalarında Esneklik. **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**. 2011.

PIÇAK, Murat ve Hamza KADAH. **Türkiye'de Sendikalaşmanın Tarihsel Gelişimi. Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları**. 207. 2017.

PİŞKİN, Betül ve Mehmet ÖKTE. **1961 Anayasasının Şekillendirdiği Yürütme Erkinin ve Kurumların Ekonomi Politikası: 1960-1980 Dönemi Türkiye Ekonomisi.** ss.35-36. 2023.

POLANYİ, Karl .**Büyük Dönüşüm**, İstanbul: İletişim Yayınları. 2020.

POLAT, Hakkı ve Hale AKDURU. Bretton Woods Sonrası Dönemde Küreselleşme Ve Neoliberalizm Hareketlerinin Ekonomik Krizlere Etkisi. **Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** 3(1). ss.76-82. 2021.

RADON, Burman J. ve Bergman CARTER, E.**For Better and For Worse? A Gender Analysis of the Jhabla watershed, a Community Based Natural Resource Management Initiative.** 2014.

RICARDO, David. **Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri**, (Çev: Barış Zeren). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 1. Basım. İstanbul. 2008.

RICARDO, David. **Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri.** (Çev. Barış Zeren). İstanbul: İş Bankası Yayınları. 2020.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı.** İstanbul: Say Yayınları. 2020.

SAAD, Alferdo JOHNSTON. (Ed) Deborah JONSTON. **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki**, İstanbul: Yordam Kitap. 2014.

SARIÇOBAN, Gülay. Atatürk Döneminde 1923-1929 Türkiye Ekonomisi. **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.** 44: 222-236. 2020.

SARAY, M. Ozan. Washington Consensus, Neo-Liberalism and Beyond: Does Beijing Consensus Break the Routine?. **Journal of Yaşar University.** 14(55). ss.299-317. 2019.

SAVRAN, Sungur. **Ricardo'nun Dehası ve Körlüğü, içinde David Ricardo, Ekonomi Politigin ve Vergilendirmenin İlkeleri.** (Çev. Tayfun Ertan) İstanbul: Belge Yayınları. ss.7-21.1997.

SAVRAN, Gülnur. A ve, T. Nesrin DEMİRYONTA. **Kadının Görünmeyen Emeği.** İstanbul: Yordam. 2020.

SAVUL, Güven. Y. Güvencesiz İstihdam, Örgütsel Dönüşüm ve Çalışma Üzerine Etkileri Doctoral Dissertation. **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler Anabilim Dalı.** 2008.

SAYERS, Sean. **Marxizm ve İnsan Doğası** (2. Basım). İstanbul:Yordam Kitap. 2008.

SELAMOĞLU, Ahmet. Gelişmiş Ülkelerde İstihdam Politikaları, Esneklik Arayışı Ve Etkileri. **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.** (4) ss. 33-63. 2002.

SELİK, Mehmet. **İktisadi Doktrinler Tarihi,** Ankara: Efil Yayınevi. 2015.

SELİK, Mehmet. Marksist Değer Teorisi. **Ankara: Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.** 1982.

SMITH, Adam. **Ulusların Zenginliği.** (Çev. Şükrü Alpagut). İstanbul:Say Yayınları. 2020.

SOHN-RETHEL, Alfred. **Zihin Emeği Kol Emeği.** İstanbul: Metis Yayınları. 2011.

SOSEÇKİN, İdil. Bakım Ailenin 'Dayanılmaz Hafifliği': Türkiye'de Politikaları. (Ed) Melda YAMAN ve Saniye DEDEOĞLU. İstanbul: **Sosyal Araştırmalar Vakfı.** 2016.

SÖNMEZ, Atilla. **Doğu Asya Mucizesi ve Bunalımı Türkiye İçin Dersler**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi. 2001.

STANDING, Guy. **Global Feminization Through Flexible Labor: A Theme revisited** **World Development**. 27(3), ss.583-602. 1999.

SUNGUR, Nesrin. **Asya Krizinin Dinamikleri**. Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi. 203-211.s.208 21.1999.

ŞAHİN, Çelik H. **Türkiye’de İşçi Sınıfının Gelişim Süreci ve Geçmişten Günümüze İşçi Hareketi**. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 7 ss. 21-30. 2010.

ŞAHANKAY, Aslı. Ş. **Türkiye’de Yeni Prekarya Suriyeli İşgücü Mü? Çalışma ve Toplum**. 1(56) ss.13-36. 2018.

ŞEN, Semih, Çağlayan TABAR ve Mircan TOKATLIOĞLU. **Küresel Krizde Devlet Müdahalesi ve Maliye Politikası**. **İş ve Hayat**. 4(8) ss. 9-26.2018.

ŞİMŞEK, Orhan. **Küreselleşmenin Dönüşümü ve Çin’in Rolü**. **Sosyoekonomi**, 27(40), ss. 185-196. 2019.

TAŞ, Seyhan ve Gülfarah BOZKAYA. **Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye’de Uygulanan İstihdam Politikaları**. **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2(1), ss.151-176. 2012.

TEKGÜL Yelda ve Mehmet. F. CİN . **Neoklasik Paradigma Olarak Washington/Post Washington Uzlaşısının Yükselişi ve Düşüşü: Post-Keynezyen Alternatif Yaklaşım**. **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. 24(2). ss.7-262. 2014.

TİSK (Türkiye İstatistik Kurumu. **Avrupa İstihdam Stratejisi ve İşgücü Piyasası**

Gelişmeleri. **TİSK Yayınları**. 57. 2006.

TURAN, Zübeyir. Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. 4(1). ss.56-80. 2011.

TOKSÖZ Gülay ve Emel MEMİŞ. AKP Hükümetleri Döneminde İstihdamın ve Kayıtdışılığın Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi, Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi Neoliberal ve Muhafazakar Dönem, (Ed) Yaman M. ve Dedeoğlu S., İstanbul: **Sosyal Araştırmalar Vakfı**. 2016.

TOPAK, Oğuz, **Refah Devleti ve Kapitalizm 2000'li Yıllarda Türkiye'de Refah Devleti**, İletişim Yayınları. 2012.

TOOZE, A. Çöküş: **Finansal Krizlerle Dolu Bir On Yıl Dünyayı Nasıl Değiştirdi?**. (Çev: F.Yıldırım). Vakıfbank Yayınları. 2021.

TRAK, Ayşe. Dünya Piyasasında Rekabet ve Azgelişmiş Ülke Üreticileri. **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**. 38 (3-4). 1984.

TAYYAR, Ayşegül ve Birol Çetin . Liberal İktisadi Düşüncede Devlet. **Cumhuriyet Üniversitesi Journal Of Economics & Administrative Sciences** (Jeas). 14(1). 2013.

TANRIVERDİ, Ayşe. Yapay Zekânın Kamu Hizmetinin Sunumuna Etkileri. **Adalet Dergisi**. (66). ss.293-314. 2021.

TILLY, Charles. **Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu**, 1990 -1992, İmge Kitabevi. 2001.

UÇKAÇ Aynur, **Türkiye’de Neoliberal Ekonomi Politikaları ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları.**" Maliye Dergisi 158(1). ss.422-430. 2010.

URHAN, Veli. **Siyaset Felsefesi Bağlamında Devlet, Hükümet ve Bürokrasi.** Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi. 22(1).2016.

ÜN, Lütfullah. Bürokrasi, Kamu Personeli ve Siyaset Arasındaki İlişkiler: Relations Between Bureaucracy, Public Personnel And Politics. **Türk Kamu Yönetimi Dergisi.** 2(1). 2021

UYSAL, Yusuf. **Yerel Yönetimlerde Kamu Özel İşbirliği (KÖİ) Uygulamalarının İki Yönü: Avantajlar ve Dezavantajlar.** Kent Akademisi. 10(30). ss.169-199.2017.

WALLERSTEIN, Immanuel. **Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık.** İstanbul: Metis Yayınları. 2016.

WALLERSTEIN, Immanuel. M. (Çev. Abadoğlu, E ve Ersoy, N.) **Dünya-Sistemleri Analizi: Bir Giriş.** Bgst Yayınları. 2016.

WALLERSTEIN, B.Western. **Unions In Decline? What Has Changed And Why?**Annual Review Of Political Science, 3(1), ss.355-377. 2000.

WEBER, Max. **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu** (1.Baskı), İstanbul:Sayfa Yayınları.

WEIGEL, Dale. **Multinational Approaches To Multinational Corporations. Finance And Development.** 11(3), 1974.

WILLIAMSON John. **A Short History Of The Washington Consensus, From The Washington Consensus Towards A New Global Governance.** Barcelona, September 24–25, 200. 2009.

WOOD, Ellan. M. **Yurttaşlardan Lordlara: Eskiçağlardan Ortaçağlara Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi**. İstanbul:Yordam Kitap. 2017.

YALMAN Galip.Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist Bir Paradigma Mı Hegemonya Stratejisi Mi?. **Praksis**. 5(1). ss.7-23. 2002.

YAYLA, Yavuz. Marshall’ın İnsani Kapitalizmi: Endüstri ve Girişim Özgürlüğü. **Politik Ekonomik Kuram**, 3(1) ss.38-53. 2019.

YILDIRIM, Cengizhan. **Dünyada ve Türkiye’de Neoliberalizm**. İstanbul:Ketebe Kitap. 2019.

YILDIZ, Abdunnur. **Washington Konsensus Tan Post-Washington Konsensus’a: Kurumsal Düzenlemeler ve Finansal Krizler**. 2016.

YILDIZ, Neşe. G20 Gelişimi, Yapısı, Politikaları,Sosyal Boyutu ve L20, Ankara: **Hak-İş Konfederasyonu**. 2017.

YILDIZ, Neşe. G-20, Küresel Sorunları Çözecek Bir Aktör Müdür?. **Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**. 4(9), ss. 64-91. 2015.

YILMAZ, Mevlüt ve Zehra GENEL. Neoliberalizm ve Çalışma Hayatının Biyopolitik İnşası. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi. **Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**. 23(41), ss.252-265. 2021.

YÜKSEL, Hasan. Emek Ortaya Çıkışında Rol Oynayan Tarihi Dönüm Noktalarının Süreç Merkezli Değerlendirilmesi. **Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences**, 19(2). 2014.

YÜKSEL, Hasan. **Atatürk’ün Devletçilik Anlayışı**. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. 12(35). ss.609-614.1996.

ZABCI, Filiz. Ç. Dünya Bankası'nın Küresel Pazar İçin Yeni Stratejisi: Yönetişim. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**,57(3). ss.151-179. 2002.

ZORLU, Kürşad ve Hale KIRMIZIOĞLU. **Adam Smith'in Devlet Anlayışı Üzerine Kuramsal Bir İnceleme**. Gazi Akademik Bakış.11.(22) ss. 77-99.2018.

İnternet Kaynakları

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ/ANABİLGİ, **Japonya’da Sendikal Yapı**,
<https://Anabilgi.Anadolu.Edu.Tr/?ContentId=234587>, (t.y). (Erişim
Tarihi:16.02.2024).

ANKARA İŞ VE MESLEK SAHİBİ KADINLAR DERNEĞİ, Alev Özkazanç
Toplumsal Cinsiyet: Temel Kavramlar. [https://www.bpwankara.org/cms-
uploads/bpw-bilgi-bankasi-toplumsal-cinayet-temel-kavramlar.pdf](https://www.bpwankara.org/cms-uploads/bpw-bilgi-bankasi-toplumsal-cinayet-temel-kavramlar.pdf), (Erişim
Tarihi:23.04.2022).

ARAB NEWS, **Saudi Arabia Ranks First Among G20 Countries in Labor Force
Growth rate**<https://www.arabnews.com/node/2203466/business-economy>,
(Erişim Tarihi:20.10.2022)

AZEEM, Ibrahim. **Climate Crisis Should Be The Final Blow to the Washington
Consensus**, [https://Foreignpolicy.Com/2021/11/16/Climate-Crisis-Washington-
Consensus-Cornwall/](https://Foreignpolicy.Com/2021/11/16/Climate-Crisis-Washington-Consensus-Cornwall/).(Erişim Tarihi:12.02.2022)

BBC, **How The Japanese Are Putting and End To Extreme Work
Weeks**,[https://www.bbc.com/worklife/article/20200114-how-the-japanese-are-
putting-an-end-to-death-from-overwork](https://www.bbc.com/worklife/article/20200114-how-the-japanese-are-putting-an-end-to-death-from-overwork). (Erişim Tarihi: 3.11.2022)

BBC, **Dolar/Yen Kuru Son 32 Yılın En Yüksek Düzeyinde**,
<https://www.bbc.com/turkce/articles/cz9ypdll07yo> .(Erişim Tarihi:17.11.2022)

BELLO, Walden. The World Bank The IMF, <https://www.tni.org/my/node/5690>.
(Erişim Tarihi 06.11.2021)

BIA, **Fransa’da Toplumsal Cinsiyet Temelli Ayrımcılık Alarm Verici Seviyede**
[https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/273231-fransa-da-toplumsal-
cinsiyet-temelli-ayrimcilik-alarm-verici-seviyede](https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/273231-fransa-da-toplumsal-cinsiyet-temelli-ayrimcilik-alarm-verici-seviyede),(Erişim Tarihi:10.03.2023).

BRITANNICA. **Fordism**. <https://www.britannica.com/topic/Fordism>. (Erişim Tarihi: 15.03.2022)

BIRDSALL, Nancy. **Reflections on the Macro Foundations of the Middle Class in the Developing World**, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1101658, (Erişim Tarihi:20.04.2022).

BRUNEAU, Christine & Camille V DAELEN Camille. **Capitalism and Patriarchy: Two Systems that Feed off Each Other**, <https://www.cadtm.org/Capitalism-and-Patriarchy-Two-Systems-that-Feed-off-Each-Other>, 2020. (Erişim Tarihi: 25.04.2022)

BROOKERS, Kevin **The Spread of Neoliberalism in French Public Policies: Is There a French Exception?**. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-82188-3_3, 2021,(Erişim Tarihi:21.09.2023).

BURACAS, Antanas Jono. **Barcelona Consensus For Intercultural Alternatives and Its Declaration**, https://www.researchgate.net/publication/349604169_Barcelona_Consensus_For_Intercultural_Alternatives_And_Its_Declaration (Erişim Tarihi: 02.02.2022)

C. GLOBAL, **What's the Business Culture Like in Japan?**. <https://www.commisceo-global.com/blog/what-s-the-business-culture-like-in-japan>, (Erişim Tarihi:31.10.2022).

CFR, **The Group of Twenty**. <https://www.cfr.org/backgrounders/group-twenty>, 2021 (Erişim Tarihi 02.07.2022)

CFR, **What Does the G20 Do?**,<https://www.cfr.org/backgrounders/what-does-g20-do>, (Erişim Tarihi: 08.01.2022)

CIPPEC, **Gender Equality and The Economy In The G20**,
,<https://www.cippec.org/en/textual/gender-equality-and-the-economy-in-the-g20/>, (Erişim Tarihi:21.10.2022).

CLYDECO, **Covid-19: Post-Pandemic Flexible Working**,
<https://www.clydeco.com/en/insights/2021/05/covid-19-post-pandemic-flexible-working> (Erişim Tarihi: 10.09.2023)

DIFFERENCE BETWEEN, **Difference Between Fordism and Post Fordism**. -
2019.<https://www.differencebetween.com/difference-between-fordism-and-post-fordism/#Post%20Fordism> (Erişim Tarihi:15.03.2022)

DİSK, **Emek Araştırmaları**, 2021 Türkiye’de Genç İstihdam Raporu,
<https://www.cloudsdomain.com/uploads/dosya/46648.pdf>.s. 1-8. (Erişim Tarihi: 25.10.2022)

DOĞANOĞLU, Fatih. **Özel – Kamu Ortaklığı**, TÜBİTAK,
https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/ozel_kamu_ortakligi, (Erişim Tarihi:01.03.2024)

EĞİTİMSEN, **Kapitalist Küreselleşme ve Kadın Emeği**, <https://egitimsen.org.tr/wp-content/uploads/2016/11/Kapitalist-K%C3%BCreselle%C5%9Fme-ve-Kad%C4%B1n-Eme%C4%9Fi.pdf> (Erişim Tarihi:11.06.2022)

EU BUSINESS IN JAPAN, **Business Culture**,
<https://www.eubusinessinjapan.eu/aboutjapan/business-culture>, (Erişim Tarihi: 31.10.2022)

EURONEWS, **ABD’de İstihdam Ağustosta Yavaşlama Gösterse de Beklentilerin Üzerinde İşsizlik Arttı**. 2022. <https://tr.euronews.com/2022/09/02/abdde-istihdam-agustosta-yavaslama-gosterse-de-beklentilerin-uzerinde-geldi-issizlik-artti>, (Erişim Tarihi:19.10.2022).

EURONEWS, **Japonya'da Her 10 Kişiden Biri 80 Yaş ve Üzerinde** (19.09.2023),
<https://tr.euronews.com/2023/09/19/japonyada-her-10-kisiden-biri-80-yas-ve-uzerinde> (Erişim Tarihi: 20.09.2023).

EUROPEAN COMMISSION, **Employment Social Affairs & Inclusion.**
2022.<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=10330#navItem-1>. (Erişim Tarihi: 19.10.2022).

EUROPEAN COMMISSION, **Labour Market Information: France**,https://eures.ec.europa.eu/living-and-working/labour-market-information/labour-market-information-france_en, 2023, (Erişim Tarihi:27.09.2023).

EVRENSEL, **Ev İşçisi Kadınlar Fiziki ve Cinsel Şiddet Kışkırtıcısında**
<https://www.evrensel.net/haber/492461/ev-iscisi-kadinlar-fiziki-ve-cinsel-siddet-kiskacinda>, 15.06.2023, (Erişim Tarihi: 20.06.2023).

EH.NET, **Japanese Industrialization and Economic Growth**,
<https://eh.net/encyclopedia/japanese-industrialization-and-economic-growth/>
(Erişim Tarihi: 2.11.2022).

GIGERD Lola, Catherine VERNIERS ve Virginie, **Bonnotneoliberal Ideology in France: A Qualitative Inquiry.**
<https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.686391/full> .2021.
(Erişim Tarihi: 10.04.2023).

GÜNEŞ Ahmet. **Fransa'da Sınıf Savaşı ve Cumhuriyetin Gerici Karakteri**,
<https://sendika.org/2023/04/fransada-sinif-savasi-ve-cumhuriyetin-gerici-karakteri-ahmet-gunes-sol-682614/>, (Erişim Tarihi:15.04.2023).

G20, **About The G20**, <https://g20.org/about-the-g20/> (t.y) What is G20?
<https://www.oecd.org/g20/about/> (Erişim Tarihi:27.06.2022).

G20, **G20 alışma ve İstihdam Bakanları Bildirgesi**, <http://g20.org.tr/g20-calisma-ve-istihdam-bakanlari-bildirgesi/index.html> (Erişim Tarihi: 20.10.2022).

G20, **Think 20 Indonesia Roundtable Discussion: Post Covid-19 Resilience In Achieving The Sustainable Development Goals 2030.**
<https://www.g20.org/think-20-indonesia-roundtable-discussion-postcovid-19resilience-in-achieving-the-sustainable-development-goals-2030/> G20
INSIGHTS Achieving “25 by 25”: Actions to make Women’s Labour Inclusion a G20 Priority, https://www.g20-insights.org/policy_briefs/gender-economic-equity-achieving-25-by-25-actions-to-make-womens-labour-inclusion-a-g20-priority/. (Erişim Tarihi:21.10.2022)

G20, **G20 ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği**, (2014),
[g20_ve_toplumsal_cinsiyet_esitligi.pdf](#) (Erişim Tarihi 25.10.2022)

G20, **Women 20, Re-Envisioning The Economy To Enable Women To Reach Their Full.Potential** <http://g20.org.tr/engagement-groups/women-20-w20/index.html>,
(Erişim Tarihi:25.10.2022)

G20, **W20 Indonesia Edition 2022**, https://g20-indonesia.s3.ap-southeast-1.amazonaws.com/Indonesia_W20_Communique_2022_FINAL_print_bdba5eaf15.pdf, (Erişim Tarihi:12.11.2023)

G20, **Labour 20 (L20) Turkey** [http://g20.org.tr/engagement-groups/labour-20-l20/index.html#:~:text=The%20Labour%2020%20\(L20\)%20is,to%20the%20OECD%20](http://g20.org.tr/engagement-groups/labour-20-l20/index.html#:~:text=The%20Labour%2020%20(L20)%20is,to%20the%20OECD%20) (Er:30.09.2022)

HUDSON, Ray. **International Encyclopedia of Human Geography**
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780080449104001668>
(Erişim Tarihi : 01.02.2022).

IDEALIST, **Barcelona Consensus**,
<https://www.idealist.org/en/nonprofit/0bebb52312974ddea1b64dbcaf8d3ee1-barcelona-consensus-barcelona>.(Erişim Tarihi:03.02.2022).

INVESTING, **Japan Unemployment Rate**,(27.10.2022)<https://www.investing.com/economic-calendar/unemployment-rate>
298?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=18959641100&utm_content=635743732953&utm_term=dsa1546555491774_&GL_Ad_ID=635743732953&GL_Campaign_ID=18959641100&gclid=Cj0KCQiA4OybBhCzARIsAIfn9kV1u4k7wixF99p5QSq0P_o_zmOOo14rArIveA16GM7Ow3z79OvSZYaAmcMEALw_wcB&__cf_chl_tk=VX4R_zSyg0EjQnFpBCvrzOsUblfiwEU4IRvlz__Gc5w-1669035326-0-gaNycGzNCIEhttps://www.investing.com/economic-calendar/unemployment-rate298?utm_source=google&utm_medium=cpc&utm_campaign=18959641100&utm_content=635743732953&utm_term=dsa1546555491774_&GL_Ad_ID=635743732953&GL_Campaign_ID=18959641100&gclid=Cj0KCQiA4OybBhCzARIsAIfn9kV1u4k7wixF99p5QSq0P_o_zmOOo14rArIveA16GM7Ow3z79OvSZYaAmcMEALw_wcB&__cf_chl_tk=VX4R_zSyg0EjQnFpBCvrzOsUblfiwEU4IRvlz__Gc5w-1669035326-0-gaNycGzNCIE, (Erişim Tarihi:4.11.2022)

ILO, **ILO'nun Yeni Ev İşçiliği Raporu Ev İşçileri için Daha Fazla Sosyal Koruma ve Güvenceli İstihdam Yaratılması Çağrısında Bulunuyor**,
https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_803975/lang--tr/index.htm, 2021,
(Erişim Tarihi:12.10.2022)

ILO, **Genç İstihdamı**, <https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/youth-employment/lang--tr/index.htm>, (Erişim Tarihi:25.10.2022).

- ILO, **Non Standard Forms of Employment Working From Home**,https://www.ilo.org/global/topics/non-standard-employment/WCMS_743755/lang--en/index.htm, (t.y) (Erişim Tarihi:15.10.2023)
- ILO, <https://www.ilo.org/pardev/partnerships/partnerships-and-relations/lang--en/index.htm>, (t.y). (Erişim Tarihi: 02.08.2022)
- ILO, **Overview of Apprenticeship Systems and Issues**,https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/how-the-ilo-works/multilateral-system/g20/WCMS_190188/lang--en/index.htm. 2012. (Erişim Tarihi: 06.05.2022)
- ILO, **G20 Labour and Employment Ministers' Meeting ILO Calls on G20 to Support the“Global Accelerator for Jobs and Social Protection**.(15.09.2022),
https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_856123/lang--en/index.htm (Erişim Tarihi:30.09.2022).
- ILO, **What Are Part-Time and On-Call Work?**,
https://www.ilo.org/global/topics/non-standard-employment/WCMS_534825/lang--en/index.htm,(Erişim Tarihi: 22.04.2022)
- ILO, **G20 Labour And Employment Ministers Meeting Women Have Not Recovered Their Employment As Much As Men İn Most G20 Economies**
https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/how-the-ilo-works/ilo-director-general/statements-and-speeches/WCMS_806939/lang--en/index.htm, (Erişim Tarihi: 03.10. 2022)
- ILO, **About.the ILO Department of Multilateral Cooperation**,
https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/how-the-ilo-works/multilateral-system/WCMS_385173/lang--ru/index.htm, (Erişim Tarihi:01.08.2022).

ILO, **B20-L20 Statement Labour and Employment Ministers' Meeting**, <https://documents.clcctc.ca/communications/website/B20-L20-Statement-2022.pdf>, (Erişim Tarihi:16.09.2022).

ILO, **ILO Raporuna Göre İstihdamda Cinsiyete Dayalı Açıklar Düşnlenden Daha Büyük** https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_870715/lang--tr/index.htm, 2023, (Erişim Tarihi: 24.02.2024).

ILO, **Labour Statistics on Women**, <https://ilostat.ilo.org/topics/women/Macrotrends,Japan..Unemployment..Rate,1991.2022>,<https://www.macrotrends.net/countries/JPN/japan/unemployment-rate>, (Erişim Tarihi:4.11.2022).

ILO, **Monitoring The İmpact Of The COVID-19 Pandemic On Employment İn The G20** https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/how-the-ilo-works/multilateral-system/g20/reports/WCMS_829961/lang--en/index.htm 2021, (Erişim Tarihi: 27.04.2022).

ISAKOVIĆ, Nela Porobić. **COVID-19: What has COVID-19 Taught Us About Neoliberalism?**, <https://www.wilpf.org/covid-19-what-has-covid-19-taught-us-about-neoliberalism/>.(Eriřim Tarihi: 25.04.2022).

INVESTOPEDIA, **Labor Market** <https://www.investopedia.com/terms/l/labor-market-flexibility.asp>, (Erişim Tarihi:20.06.2022).

INTERCON, **Kamu – zel Sektör Projeleri**, <https://www.intercon-tr.com/hizmetlerimiz/kamu-ozel-sektor-projeleri/>. (Erişim Tarihi:26.02.2024)

İşKUR, **Aktif İşgücü Hizmetleri**, <https://www.iskur.gov.tr/sikca-sorulan-sorular/aktif-igucu-hizmetleri/> (Erişim Tarihi:25.10.2022)

KAMİMURA Yasuhiro, Naoko SOMA. **Active Labour Market Policies İn Japan: A**

Shift Away From The Company-Centred Model?,
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17516234.2013.767420?journalCode=rapp20>. 2013. (Erişim Tarihi: 2.11.2022)

LUFKIN, Bryan. BBC, **Japonya: Yaşlanan ve Azalan Nüfus Yabancı İşçi Alımını Zorluyor**, (14.01.2019) <https://www.bbc.com/turkce/vert-cap-46869011>, (Erişim Tarihi:4.11.2022).

MALDONADO Luis & Huerta MURENO. **COVID-19 and the Hyper-Crisis of Neoliberalism: The Breakdown of Financialization**,
<https://briqjournal.com/en/covid-19-and-the-hyper-crisis-neoliberalism-the-breakdown-financialization>, (Erişim Tarih:26.04.2022)

MARKETS AND MARKETS, Artificial Intellege,
https://www.marketsandmarkets.com/Market-Reports/artificial-intelligence-market-74851580.html?gclid=CjwKCAjwoqGnBhAcEiwAwK-OkSGRbuHoYz3Lp0pX0NSNUTFKahnW9PY18dlfakfDJB0JoSkMkSSv2hoCfBoQAvD_BwE, (Erişim Tarihi:25.08.2023).

NIPPON. **Half of Japanese Aged 65 to 69 Still in Employment**
<https://www.nippon.com/en/japan-data/h01453/#:~:text=An%20increasing%20number%20of%20seniors,for%20the%20eighteenth%20consecutive%20year.2022> (Erişim Tarihi:2.11.2022).

NOBEL PRİZE, International Labour Organization History,
<https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1969/labour/history/>(Erişim Tarihi:06.05.2022).

OECD, Jobs: A Slow Rebound,
<https://www.oecd.org/employmentoutlook/https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/building-inclusive-labour-markets-active-labour-market-policies-for-the-most-vulnerable-groups-607662d9/>,(Erişim Tarihi: 27.04.2022).

OECD, **Changing Skill Needs In The Japanese Labour Market**, <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/8f7fec9-en/index.html?itemId=/content/component/8f7fec9-en>, (Erişim Tarihi:31.10.2022).

OECD, **The Public Emp ,in Japan, Norway,Spain Oecd**,<https://www.oecd.org/els/emp/2485484.pdf> (Erişim Tarihi: 2.11.2022).

OECD, **Türkiye**. <https://www.oecd.org/regional/TUR-RCG2022.pdf> 2022. (Erişim Tarihi:20.11.2022)

OECD, **Employment Education..and Social..Policies**, (t.y)<https://www.oecd.org/g20/topics/employment-education-and-social-policies/>, (Erişim Tarihi:01.08.2022).

OECD, **Part-Time Employment Rate**,<https://data.oecd.org/emp/part-time-employment-rate> (Erişim Tarihi: 01.06.2023).

ÖZHAN,Taha. **Serbest Ticaret ve Neoliberalizm**, <https://www.setav.org/serbest-ticaret-ve-neoliberalizm/>, (Erişim Tarihi:01.11.2021)

PARKINSON, David. **Cornwall Consensus Is An Attempt To Find Another Way Forward**, <https://Www.Theglobeandmail.Com/Business/Commentary/Article-Cornwall-Consensus-Is-An-Attempt-To-Find-Another-Way-Forward/>(Erişim Tarihi:12.02.2022)

REAL ESTATE JAPAN, **What Is The Average Salary In Japan By Occupation And Age?**, <https://resources.realestate.co.jp/living/average-salary-japan-occupation-age/>, Erişim Tarihi :31.10.2022)

REUTERS, **South Korea's Sept Unemployment Rate Rises From Record Low**,<https://www.reuters.com/markets/europe/south-koreas-unemployment-rate-rebounds-september-2022-10-13/>, (Erişim Tarihi: 20.10.2022).

SENDİKA.ORG. **Genel İş Emek Araştırma Dairesi, Kadın Emeği Raporu, 2022.**
<https://sendikaorg.fra1.digitaloceanspaces.com/wp-content/uploads/2022/03/01164208/Kadin-Emegi-Raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 11.10.2022)

SENDİKA.ORG,**Salgın Döneminde Toplu İş..Sözleşmesi Oranı..Vahim Durumda,**<https://sendika.org/2022/04/disk-ar-salgin-doneminde-toplu-is-sozlesmesi-orani-vahim-durumda-653478/>, (Erişim Tarihi:2.11.2022)

SDG, **G20 Labor and Employment Ministers' Meeting 2021**
<https://sdg.iisd.org/events/g20-labor-and-employment-ministers-meeting-2021/>,
(Erişim Tarihi.30.09.2022).

SHIFT DELETE, **ChatGPT ile Tehlikeye Giren Meslekler!**
<https://shiftdelete.net/chatgpt-ile-tehlikeye-giren-meslekler> (Erişim Tarihi:01.07.2023)

STATISTA, **Labor Force in Japan from 1973 to 2021,**<https://www.statista.com/statistics/612396/japan-total-labor-force/> (Erişim Tarihi:31.10.2022).

STATISTA, **Japan Share Elderly Among Total Labor Force,**<https://www.statista.com/statistics/1123412/japan-share-elderly-among-total-labor-force/>,(Erişim Tarihi:04.11.2022).

STATISTA, **Canada:Unemployment Rate from 2017 to 2027,**<https://www.statista.com/statistics/263696/unemployment-rate-in-canada/>,
(Erişim Tarihi:20.10.2022).

STATISTA, **Brazil Unemployment. Rate. From 1999 to 2021,**<https://www.statista.com/statistics/263711/unemployment-rate-in-brazil/>,(Erişim Tarihi:20.10.2022).

SPINGER OPEN, <https://jfin-swufe.springeropen.com/articles/10.1186/s40854-022-00385-y/figures/11>, (Erişim Tarihi:10.11.2022),.

ŞEKER Ata Ufuk, **Benelüks ve Fransa Ekonomileri Kovid-19'dan Sert Etkilendi**, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/beneluks-ve-fransa-ekonomileri-kovid-19dan-sert-etkilendi/2108121#>, 13.01.2021. (Erişim Tarihi: 05.04.2023).

TAM, Caroline. **Work Culture in Japan: The 5 Crucial Differences You Should Know About**. <https://hivelife.com/work-culture-japan/> 16.04.2020. (Erişim Tarihi:31.10.2022).

TAŞDELEN, Ali Rıza. https://www.teoridergisi.com/sari-yelekliler-halk-hareketi-neoliberalizmin-iflasi#_ftn3, **Sarı Yelekliler Halk Hareketi: Neoliberalizmin iflası**,(t.y.) (Erişim Tarihi: 10.04.2023).

TAYLAN O, Abdulaziz S. Alkabaa ve Yılmaz M.T. , (2022), **Impact Of COVID-19 On G20 Countries: Analysis Of Economic Recession Using Data Mining Approaches** <https://jfin-swufe.springeropen.com/articles/10.1186/s40854-022-00385-y> (Erişim Tarihi: 13.11.2023).

T.C. ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI, **2023 Yılında Uygulanacak Yeni Asgari Ücret 8 Bin 506 TL Olarak Belirlendi**.

<https://www.csqb.gov.tr/haberler/2023-yilinda-uygulanacak-yeni-asgari-ucet-8-bin-506-tl-olarak-belirlendi-1/>, 2022, (Erişim Tarihi:23.12.2022)

T.C. ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI. **2022 Yılı İçin Yeni Asgari Ücret 5 Bin 500 TL Olarak Belirlendi**. <https://www.csqb.gov.tr/haberler/2022-yili-icin-yeni-asgari-ucet-5-bin-500-tl-olarak-belirlendi/#:~:text=Asgari%20C3%9Ccret%20Tespit%20Komisyonu%2C%20yap%4B1lan,y%3BCzde%2030%20oran%4B1nda%20art%4B1%20C5%9F%20yap%4B1ld%4B1.2022>.

(Erişim Tarihi:30.12.2022).

T.C. ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI ,(2022) **Sendikali İşçi Sayısı 2 Milyon 280 Bini Aştı** <https://www.csgeb.gov.tr/haberler/sendikali-isci-sayisi-2-milyon-280-bini-asti/#:~:text=2022%20Y%C4%B1%C4%B1%20Temmuz%20d%C3%B6nemi%20istatistiklerine,oran%C4%B1%2014%2C26%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti>. (Erişim Tarihi:01.10.2022).

THE CORNWALL CONSENSUS, **Build Forward Better**, <https://Www.Mofa.Go.Jp/Mofaj/Files/100200092.Pdf>, (Erişim Tarihi:12.02.2022).

THE GLOBAL 2,000: **Multinational Corporations You Could Work For** <https://career.uconn.edu/blog/2020/04/30/the-global-2000-multinational-corporations-you-could-work-for/>, (Erişim Tarihi:15.04.2022).

THE WORLD BANK, **2021 Year in Review in 11 Charts: The Inequality Pandemic**, <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2021/12/20/year-2021-in-review-the-inequality-pandemic> The World Bank,Governance and Development. Washington: The World..Bank..Publication, http://WwwWds.Worldbank.Org/External/Default/Wdscontentserver/Wdsp/Ib/1999/09/17/000178830_98101911081228/Rendered/Pdf/Multi_Page.Pdf (Erişim Tarihi:25.04.2022).

THURGOOD. Kanoh. Hideki **T.Employment 2022 - Trends and Developments**, <https://practiceguides.chambers.com/practice-guides/employment-2022/japan/trends-and-developments>, (Erişim Tarihi:4.11.2022).

TOPPR, **Multinational Companies or Corporations (Mnc)**, <https://Www.Toppr.Com/Guides/Business-Environment/Scales-Of-Business/Multinational-Corporations-Mnc/> (Erişim Tarihi: 15.05.2023).

TOOZE Adam., Has Covid Ended The Neoliberal Era?
<https://www.theguardian.com/news/2021/sep/02/covid-and-the-crisis-of-neoliberalism>, (Erişim Tarihi: 05.05.2022).

TRT HABER, OECD'ye Göre En Az Kadın Akademisyen Japonya'da,
<https://www.trthaber.com/haber/dunya/oecdye-gore-en-az-kadin-akademisyen-japonyada-714578.html>. (Erişim Tarihi:13.11.2023).

TRADING ECONOMICS, Unemployment Rate G20,
<https://tradingeconomics.com/country-list/unemployment-rate?continent=g20>,
(Erişim Tarihi:21.10.2022).

TRADING ECONOMICS, Inflation Rate G20, <https://tradingeconomics.com/country-list/inflation-rate>, (Erişim Tarihi:22.10.2022).

TRADING..ECONOMICS, Russia Unemployment Rate,
<https://tradingeconomics.com/russia/unemployment-rate>, (Erişim Tarihi:20.10.2022).

TRADING ECONOMICS. Youth Unemployment Rate G20
<https://tradingeconomics.com/country-list/full-time-employment?continent=g20>,
(Erişim Tarihi:21.10.2022).

TUAC, L20 Statement to the G20 Leaders' Summit, 2023, https://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/en__l20_statement_leaders_2023.pdf, (Erişim Tarihi:20.08.2023).

TÜİK, İstatistiklerle Gençlik, (2021).
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=IstatistiklerleGenclik202037242#:~:text=%C4%B0stihdamdaki%20gen%C3%A7lerin%20%51%2C0'%C4%B1%20hizmet%20sekt%C3%B6r%C3%BCnde%20yer%20ald%C4%B1&text=%C4%B0stihdam%20edilen%20gen%C3%A7%20erkeklerin%20%19,hizmet%20sekt%C3>

%B6r%C3%BCnde%20yer%20ald%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20g%C3%B6r%C3%BCld%C3%BC.(Erişim Tarihi:25.10.2022).

TÜİK, Türkiye’de Yükseköğretim İstihdam Göstergeleri,
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yuksekogretim-Istihdam-Gostergeleri-2021-45865>, (Erişim Tarihi: 25.06.2023).

TÜİK, İşgücü İstatistikleri, I. Çeyrek: Ocak - Mart, 2022,
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-I.-Ceyrek:-Ocak---Mart,-202245648#:~:text=%C4%B0stihdam%20edilenlerin%20%16%2C1',ise%20hizmet%20sekt%C3%B6r%C3%BCnde%20yer%20ald%C4%B1.>, (Erişim Tarihi: 12.10.2022).

TÜİK, Türkiye Aile Yapısı Araştırması,
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Aile-Yapisi-Arastirmasi-2021-45813&dil=1> (Erişim Tarihi: 01.05.2022)

ULUSLARARASI POLİTİKA AKADEMİSİ, Japon Siyasi Kültürü, 2017, (Erişim Tarihi:08.02.2024).

UNDP, UNDP Raporuna Göre, Türkiye’nin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Performansı, (02.03.2022),Ülkenin İnsani Gelişmede Kaydettiği İlerlemelerin Gerisinde Kalıyor, <https://www.undp.org/tr/turkiye/press-releases/undp-raporuna-gore-turkiyenin-toplumsal-cinsiyet-esitligi-performansi-ulkenin-insani-gelismede-kaydettigi-ilerlemelerin> (Erişim Tarihi:11.10.2022).

U.S.DOL, G20. G20 Labor and Employment Ministers' Meeting,
<https://www.dol.gov/agencies/ilab/our-work/diplomacy/g20>, (Erişim Tarihi: 30.09.2022).

ÜNSAL, **Engin** **Japonya'nın Kadın İşçileri**, 2018,
<https://www.aydinlik.com.tr/koseyazisi/japonyanin-kadin-iscileri-91230>, (Erişim Tarihi:13.11.2023).

ULUSOY, Ali D. **Fransa'da Bürokrat Reformu ve Alınacak Dersler**. Fransa'da bürokrat reformu ve alınacak dersler (t24.com.tr), 2022. (Erişim Tarihi:08.02.2024).

WONG H.K. Hei, **Ultimate Guide to Average Salary in Japan** (2021),
<https://jobs.bfftokyo.com/ultimate-guide-to-average-salary-in-japan/#:~:text=The%20short%20answer%20is%20very,contribute%20to%20a%20person's%20salary> (Erişim Tarihi:31.10.2022).

W20, **No Women Left Behind**,
[https://www.w20saudiArabia.org.sa/about#:~:text=What%20is%20w20%3F&text=The%20Women%2020\(W20\)%20is,it%20mirrors%20the%20G20%20process](https://www.w20saudiArabia.org.sa/about#:~:text=What%20is%20w20%3F&text=The%20Women%2020(W20)%20is,it%20mirrors%20the%20G20%20process.). (Erişim Tarihi:25.10.2022).

W20, **Indonesia Edition 2022**,https://g20-indonesia.s3.amazonaws.com/Indonesia_W20_Communique_2022_FINAL_print_bdba5eaf15.pdf (Er:25.10.2022).